DIE PIËTISTIESE DAGBOEK VAN SUSANNA CATHARINA SMIT (1799 - 1863)

'N DESKRIPTIEWE ONDERSOEK EN DIPLOMATIESE TEKSUITGAWE

DEUR MICHELLE PUDDU

VOORGELÊ TER VERVULLING
VAN DIE VEREISTES VIR DIE
GRAAD MAGISTER ARTIUM
AFRIKAANS NEDERLANDS
IN DIE FAKULTEIT LETTERE
AAN DIE UNIVERSITEIT VAN DIE WITWATERSRAND

PROMOTOR: PROF. E.H.RAIDT

Johannesburg: Julie 1996

301093803

BD380225

UNIVERSITY OF THE WITWATERSRAND
The Library

DECLARATION

I declare that this thesis is my own, unaided work. It is being submitted for the degree of Master of Arts at the University of the Witwatersrand, Johannesburg. It has not been submitted before for a degree or examination at any other University.

MICHELLE PUDDU : .....

31 July 1996 : 31/7/96

ABSTRACT

The aim of this study is (1) to give a detailed description of the spiritual diary of Susanna Smit (1799-1863), and (2) to provide a transcription of the whole diary of this remarkable woman writer, pietist, voortrekker and wife of the missionary Erasmus Smit. In this way a unique and so far inaccessible 19th century document has been prepared for possible publication. The manuscript is housed in the Natal Archives at Pietermaritzburg. The 22 individual booklets that have remained intact comprise a corpus of more than 1000 pages.

Part I deals with the description of the diary and its place in diary literature. The text falls clearly into the category of a diary as a record of inner life despite the fact that it contains some autobiographical features and reminiscences, and that there are periods of prolonged interruptions. In the course of the investigation, and largely as a result of linguistic and stylistic analysis it becomes evident that this diary constitutes a typical specimen of pietistic literature, the only one of its kind in South Africa and written in Dutch by a born and bred, uneducated South African woman of the Eastern Cape. Although the diarist clearly was an Afrikaans mother tongue speaker, she was surprisingly well versed in Dutch, and what is even more surprising, she was steeped in the pietistic style of diary writings popular in Europe in the 18th and 19th centuries in the circles and conventicles of pietists. As part of this religious tradition Susanna Smit describes her daily spiritual experiences, even dreams and 'visions' which are reminiscent of those of medieval mystics. Despite its deeply spiritual nature, the diary also contains a considerable amount of general information, e.g. references to people, books and daily-life events of the small voortrekker community at Pietermaritzburg.

Part II contains the full text of the diary. This is the first time that the manuscript has been transcribed in full, annotated and made available for further study and investigation. Since it is such a valuable socio-historical document, throwing light on cultural and spiritual trends at the Cape in the 19th century, a diplomatic text edition was made with careful attention to spelling, line and page length, later insertions in the margins and other idiosyncrasies.

The diary is of special importance for the study of Afrikaans and Dutch in a diglossic situation in the 19th century. In this dissertation only typical elements of pietistic language and style are explored; a fuller investigation into and the description of Afrikaans on the basis of an error analysis is still outstanding; with the text now being available the way has been paved for further linguistic research.

DEEL EEN

'N DESKRIPTIEWE ONDERSOEK

INHOUDSOPGAWE

VOORWOORD 6

1. DIE DAGBOEKHOUER - BIOGRAFIESE BESONDERHEDE

1.1. Inleiding 7
1.2. Die Familiegeskiedenis 9
1.2.1. Die Maritz-Familie 9
1.2.2. Salomon Maritz 10
1.2.3. Gerhardus Marthinus Maritz 13
1.2.4. Die lewe van Susanna Catharina Smit 14
1.2.5. Biografiese aantekeninge oor Erasmus Smit 21

2. DAGBOEKLITERATUUR

2.1. Probleemstelling 41
2.2. Dagboekliteratuursoorte 42
2.2.1. Outobiografieë en Memoires 43
2.2.2. Joernale en Dagboeke 44
2.3. Dagboeksoorte 44
2.3.1. Verskillende Dagboekhouers 51
2.3.2. Die Dagboek van Erasmus Smit 52
2.3.3. Die Dagboek van Louis Tregardt 54
2.3.4. Die Dagboek van Anna Steenkamp 55
2.3.5. Die Dag- en kasboekie van Johanna Duminy 57
2.3.6. Die Dagboek van Lady Anne Barnard 59

2.3.7. Die Memoires van Mathilda Smith 61
2.3.8. Die Geestelike Dagboek van Hester Venter 63
2.3.9. Die "Overdenkingen" van Catharina Allegonda van Lier 66
2.4. Samevatting 69
2.5. Die dagboekskrywer ? 71

3. DIE PIËTISME

3.1. Inleiding 79
3.2. Die oorsprong van die Piëtisme 79
3.2.1. Duitse Piëtisme 80
3.2.2. Nederlandse Piëtisme 93
3.2.3. Engelse Metodisme 94
3.2.4. Radikale Piëtisme 94
3.3. Die Piëtistiese verbintenis met Suid-Afrika 94
3.4. Samevatting 97
3.5. Piëtistiese Literatuur in Suid-Afrika 99

4. BESKRYWING VAN DIE DAGBOEK

4.1. Inleiding 103
4.1.1. Aandag wat die Dagboek geniet 104
4.1.2. Beskikbare bronne oor Susanna Smit 107
4.2. 'n Beskrywing van die Dagboek 109
4.3. Die Dagboekteks 111
4.3.1. Die Oorspronklike Teks 111
4.3.2. Die Getikte Teks 114
4.3.3. Ander Tekste 116
4.3.4. Toeganklikheid van die Dagboek 118

4.4. Analise van die Dagboek inligting 118
4.5. Uiteensetting van die dagboekdele 120
4.6. Uiteensetting van die statistieke 123
4.7. Verwysings na verskillende persone 139
4.7.1. Inleiding 139
4.7.2. Bekende Persone 139
4.7.3. Skrywers 143
4.7.4. Kennisse 155
4.7.4.1. Sendelinge 155
4.7.4.2. Ander gelowiges 157
4.7.5. Trekgenote 164
4.7.6. Vriende 168
4.7.7. Familie 173
4.7.7.1. Erasmus Smit 173
4.7.7.2. Die Kinders 177
4.7.7.3. Ander Familielede 180
4.8. Die Regering 184

5. ANALISE VAN DIE DAGBOEK

5.1. Dagboekinskrywings 187
5.1.1. Chronologie van dagboekinskrywings 187
5.1.2. Totale inskrywings per dagboekdeel 196
5.1.3. Tydperke oorgeslaan 198
5.1.4. Bybelverwysings 206
5.1.5. Liedere 213
5.1.5.1. Psalms en Gesange 215
5.1.5.2. Totale aantal Psalm- en Gesangverwysings 222
5.1.5.3. Eie Digwerk 223
5.1.5.4. Gebede 229
5.2. Mistieke Elemente 230
5.2.1. Inleiding 230
5.2.2. Belangrike beelde 234

5.2.3. Visioene, Drome en Gesigte 250
5.2.4. "Inwerpsels", dialoë en monoloë 260

6. PIËTISTIESE TAALGEBRUIK

6.1. Inleiding 263
6.2. Deelwoorde 264
6.2.1. Teenwoordige Deelwoorde 264
6.2.2. Adjektiwies gebruikte Deelwoorde 265
6.2.3. Substantiwies gebruikte Deelwoorde 266
6.3. Infinitiewe 266
6.3.1. Gesubstantiveerde Infinitiewe 266
6.3.2. Infinitief met: te/om te 266
6.4. Afleidings 267
6.4.1. Voorvoegsels 268
6.4.1.1. Bewegingswerkwoorde met rigtingsprefikse 268
6.4.2. Agtervoegsels 273
6.4.2.1 Persoonsname 273
6.4.2.2.Subtantiwiese afleidings 275
6.4.2.3.Adjektiwiese Afleidings 278
6.5. Samestellings 281
6.6. Vergelykende Tabelle van Afleidings 282
6.6.1. Voor- en Agtervoegsels 282
6.7. Samevatting 345
6.8. Slotopmerkings 346

BIBLIOGRAFIE 348

VOORWOORD

Die bestaan van Susanna Smit se Dagboek en afsonderlike dele is reeds in 1989, tydens my Honneursjaar in Afrikaans Nederlands, onder my aandag gebring deur Professor E. Raidt. Sy het slegs enkele kopieë van die dagboekdele in haar besit gehad. Dit is weens haar entoesiasme en aansporing dat ek geïnspireer is om verdere navorsing oor die lewe van Susanna Catharina Smit te doen, meer oor haar lewe uit te vind en waarom sy 'n dagboek gehou het.

Dus, in 1989 het ek reeds die meeste van die biografiese inligting wat in hoofstuk 1 uiteengesit word, nagevors. Dit is interessant om op te let dat daar sedert my eerste kennismaking met die Dagboekdele 'n toename in die bekendheid van haar werk plaasgevind het.

Ek verwys spesifiek na Karel Schoeman se onlangse boek *Die wêreld van Susanna Smit [1995]* en ek is bewus van die feit dat daar dalk op die gebied van die biografiese inligting etlike oorvleuelings is.

Schoeman het weliswaar nie al die bewaarde 22 dagboekdele onder oë gehad nie en grotendeels van die tikskriftranskripsies gebruik gemaak. Terwyl die hoofdoel en tweede deel van my verhandeling die transkribering van al die dagboekdele uitmaak, behels deel 1 'n bespreking van sekere waardevolle en uiters interessante eienskappe wat in die Dagboek teëgekom word.

Ek wil graag die volgende mense bedank vir hulle help en ondersteuning: professor E. Raidt, Karel Schoeman en my ma, Ann Marie Puddu.

1. DIE DAGBOEKHOUER - BIOGRAFIESE BESKRYWING

1.1. INLEIDING

Die doel van hierdie studie is om die geskrifte van Susanna Catharina Smit: sendelingsvrou, Voortrekker, skryfster en digteres, volledig te beskryf en te analiseer.

Die skryfster se geskiedenis, lewensomstandighede, godsdienstige oortuigings en motivering tot skryf word deeglik nagegaan om die waardevolle bydrae en belangrikheid van hierdie werk uit te lig.

Susanna wat as "die sterkste vrouepersoonlikheid van die Groot Trek" beskou word [De Villiers 1975:31], het veral vir haar geskiedkundige uitlating teenoor advokaat Henry Cloete, Britse kommissaris vir Natal, bekendheid verwerf met die gevleuelde woorde dat hul liewer "kaalvoet en blootshoof oor die Drakensberg" sou loop as om onder die Britse vlag te berus.

Tot betreklik onlangs is verbasend min aandag aan háár en haar belangrike nalatenis geskenk: 'n omvangryke Dagboek wat meer as 'n 1000 handgeskrewe bladsye dek en redelik onbekend gebly het. Hierdie teks moet eers, aan die hand van beskikbare bronne, as Geestelike Dagboek geklassifiseer word om sodoende die probleemstelling rondom hierdie kwessie op te klaar.

Verder, om die Dagboek dan binne die kader van die 19de-eeuse piëtistiese tradisie te plaas, én deur middel van 'n deskriptiewe studie sal inhoudelike en tematiese aspekte wat piëtistiese kenmerke en aanknopingspunte toon, uitgelig en bespreek word. Spesiale aandag sal geskenk word aan taalgebruik, styl, beeldspraak en simboliek wat veral in die drome en visioene voorkom.

'n Vergelykende analise met ander dagboekhouers sal gemaak word om die uniekheid van die werk aan te toon. Dat Susanna Smit se werk van kultuurhistoriese en linguistiese waarde is, is nie te betwyfel nie. Belangriker is dat die werk die godsdienstige atmosfeer in hierdie tydperk weerspieël en bewys dat die piëtistiese en mistieke stromings onder die trekkers en inwoners in Pietermaritzburg sterk teenwoordig was.

Susanna Smit skryf min oor haar persoonlike lewe, alledaagse gebeure of die geskiedkundige historiese gebeurtenisse van haar tyd. Dit is dus nodig om ander bronne te raadpleeg vir die ontginning van noodsaaklike historiese en agtergrondinligting om sodoende 'n noukeurige en breedvoerige lewenskets te skilder.

Karel Schoeman het reeds 'n volledige en uiters deeglike studie van Susanna Smit se lewe en herkoms gemaak in sy studie *Die wêreld van Susanna Smit 1799 - 1863* [1995]. Schoeman verskaf 'n omvattende blik op die lewe van Susanna Smit en haar familie, inligting wat hoofsaaklik uit ander gepubliseerde bronne ontgin is. 'n Leemte bestaan egter hier want Schoeman se blootstelling aan die informasie in haar Dagboek is tot sekere dele beperk en soms is slegs uittreksels deur hom geraadpleeg. Hoewel die inligting wat in die Dagboek verskaf word 'karig' is, moet die belangrikheid en waarde van al hierdie gegewens nie buite rekening gelaat word nie.

Schoeman se werk behels ± 266 bladsye onder tien hoofafdelings: jeugjare, huwelik, die trek na Natal, Pietermaritzburg - die Republiek van Natalia (1838-1845), die ondergang van die Republiek, die dagboeke van Susanna Smit, persoonlike en kerklike lewe, die laaste jare en nabetragting. So pas hy stelselmatig die stukkies van 'n legkaart ineen om 'n algehele beeld van haar interessante lewe te vorm.

Ek is dus nie van plan om in so 'n deeglike gedetailleerde bespreking van Susanna Smit se lewe en herkoms in te gaan nie. Ek gaan slegs my aandag vestig op die Maritze se familiegeskiedenis en Susanna Smit se lewe met verwysings na Schoeman se werk en indien nodig met behulp daarvan leemtes aanvul.

1.2. DIE FAMILIEGESKIEDENIS

1.2.1. DIE MARITZ- FAMILIE

Die stamvader van die Maritz-familie in Suid-Afrika was Johannes, ook Jan, Maritz. Etlike variasies van die Maritz-van het ook bestaan, nl. Moritz en selfs Maris. Daar bestaan ook verdere bewys wat toon dat die oorspronklike van heelwaarskynlik Marisse was [De Villiers & Pama 1981:537].

Johannes was die seun van Johann Heinrich Moritz en Anna Elisabeth Kroisen en is op 27 Maart 1696 gebore. Hy was 'n Duitser van geboorte, afkomstig van Barnturp in die graafskap van Lippe in Duitsland. Hy het, as soldaat in diens van die Nederlandse Oos-Indiese kompanjie, op 7 November 1717 vertrek op 't Raadhuijs van Vlissingen, 'n Nederlandse Oos-Indiese kompanjieskip, op reis van Holland na die verre Ooste. Hy arriveer Woensdag die 27ste April 1718 in Tafelbaai en vaar nie weer saam met sy vriende Indië toe nie maar vestig hom eerder aan die Kaap. Hy tree in die huwelik met Johanna Barendina Labuschagne en na sy troue is hy werksaam as kleremaker.

In 1724 nader hy die waarnemende Kaapse gesaghebber, Jan de la Fontaine, en die Politieke Raad met 'n versoek om sy ontslag uit die owerheidsdiens te kry. Hy woon van 1725 tot 1729 in Drakenstein en reeds vroeg kry hy met die binneland te doen. In 1729 verhuis hulle terug na die Kaap. Johannes

Maritz het 'n vryburger en 'n kolonis geword. Hy het ook terselfdertyd tot die gevestigde plaaslike bevolking toegetree en het deur sy nageslag deel gehad aan die opbou van die volk en die uitbreiding van die beskawing in Suid-Afrika.

In 1734 is sy vrou na 'n huwelik van elf jaar oorlede en hy self nege weke later. Die vier kinders: Johannes Stephanus, Catharina Magdalena, Hans Hendrik en Maria Margareta word behoeftig en ouerloos agter gelaat.

Die Maritz-familie se grootvader, Johannes Stephanus, is op 1 Julie 1725 gedoop deur ds. Henricus Beck van Stellenbosch. In 1744, op 19-jarige ouderdom, word hy 'n inwoner van Drakenstein en is die eienaar van 'n perd, geweer, pistool en swaard. Hy trou op 15 November 1744 met Elsie van der Heijden, 'n weduwee van Leonardus Louw, sewe jaar ouer as hy. Sy het reeds twee seuns en 'n dogter, 'n slaaf, 4 perde, 32 beeste en 'n 100 skape. Hulle woon in Drakenstein met hul ses kinders tot haar dood. Maar groot armoede dwing hom later om sy heenkome as skoolmeester te vind.

Hy tree op 13 Oktober 1765 in die huwelik met sy tweede vrou Martha Maria Pienaar, dogter van Salomon Pienaar, en sewe kinders word uit hierdie huwelik gebore. Hy het later op sy oudag in die Land van Waveren (Tulbagh) gaan woon en was erg behoeftig gewees tot sy dood. Volgens Schoeman [1995:15] moes "hy deur die kerk ondersteun [...] word."

1.2.2. SALOMON MARITZ

Susanna se vader, Salomon Maritz, is rondom 1768 / 1769 gebore en op Sondag 25 Maart 1770 in die Kaap gedoop. Op sestienjarige ouderdom, 1786, kies hy koers Swellendam toe met slegs 'n perd en roer in sy besit.

In 1793, op 23 jarige ouderdom, trou hy met die 15-jarige Maria Elisabeth Oosthuijsen (1778-1846), dogter van Gerhardus Oosthuijsen. Hulle bly in Graaff-Reinet en word in 1796 gevestigde inwoners van die dorp. Altesaam sewe kinders word gebore: Johannes Stephanus (1794, ged. 19/11/1795 - 4/11/1857); Gerhardus Marthinus (24/6/1798 - 23/9/1838); Susanna Catharina (28/8/1799 - 27/7/1863); Martha Maria (ged. 27/5/1805); Salomon (ged.27/5/1805 - 7/8/1828); Francois Ignatius (ged. 12/4/1805) en Maria Magdalena (ged. 30/10/1808).

Aan die einde van die 18de eeu bly hulle in die Suurveld, suid-oos van Graaff-Reinet. Die bewoners self is oproerig en die gebied word swaar geteister deur die Xhosas en Khoikhoi. Vee word geroof, huise afgebrand en moord gepleeg. Salomon verloor amper alles en besluit om tuis te gaan by sy skoonvader op Papiesfontein.

Salomon Maritz het hom na die oorlog op sy skoonvader se plaas, Papiesfontein, gevestig wat naby Algoabaai geleë was. In 1804, tydens die Bataafse bewind, word Uitenhage en Swartkopsrivier van Graaff-Reinet afgesny. In 1807 neem die Engelse oor en vra Salomon die Britse veroweraar, Sir David Baird, vir 'n leningplaas. Die plaas Modderspruit wat naby die see geleë is, word aan hom toegestaan. Dit was 'n uitspanplek vir mense wat in die Swartkopsriviermond visgevang het. Dit was ook na-aan die sendingstasie Bethelsdorp, wat in 1803 deur Van der Kemp en Read, van die Londense Sendinggenootskap, besoek is. Op 5 Januarie 1806 besoek 'n vriendin van die sendelinge, Mathilde Smith, na 'n lang en vermoeiende reis van die Kaap, die sendingstasie. Sy, 'n vrou reeds in haar sewentiger jare, het vir twee jaar onder moeilike tye en omstandighede Khoi-vroue en -kinders onderrig.

In 1806 het Erasmus Smit nou en dan daar vertoef en in 1809 het hy hom daar gevestig en skoolgehou.

In Februarie 1810 besoek die Bohemer, Carl Pacalt, ook Bethelsdorp. Bewys dat hy wel kontak met Maria Maritz gehad het, blyk uit 'n brief wat op 6 November 1811 aan haar gerig is [Schoeman 1995: 27]. Salomon en sy vrou veral was sterk godsdienstige mense en goed bevriend met die sendelinge in hul omgewing. Schoeman sê dat Maria Maritz " ... op een of ander tydstip gedurende die jare 1803-11 in aanraking gekom het met die nabygeleë sendingstasie Bethelsdorp en aktief by sendingwerk betrokke geraak het" [1995:22].

Bethelsdorp het later vir die boere 'n probleem geword en as gevolg van politieke gebeure van die tyd is die Londense Sendinggenootskap sterk afgekeur onder hulle. Schoeman vermeld die belangrike redes daarvoor [1995: 24], nl. dat dit :

> ... die aktiewe wyse [was] waarop die sendelinge die belange van die ontstamde Khoikhoi teenoor die blankes verdedig het, en die feit dat die Khoikhoi ... op Bethelsdorp 'n alternatiewe heenkome gevind het.

Susanna se ouers is as gevolg hiervan as nie-egte grensboere beskou omdat hulle met die sendingstasie verbind was. Die plek is later spottenderwyse 'Bedelaarsdorp' genoem.

Die Maritz-familie verhuis nou na Graaff-Reinet. Op 9 Julie 1811 maak Salomon 'n lening van 2000 riksdaalders by Jan Bastraan van Graaff-Reinet. Hy bekom vier slawe, 'n woonhuis in Kerkstraat, nommer 18, en 'n leë erf op Bergstraat (nommer 9). Op 6 Oktober 1812 word hy 'n burger van Graaff-Reinet. Hulle toon belangstelling in die onderwys veral in die godsdienstige rigting en dra 25 riksdaalders by vir die "Bybelt School Commissie."

Op 5 April 1813 word Salomon as baas-padmaker in Graaff-Reinet aangestel. In 1813 verkeer hy in baie diep skuld en verkoop 'n gedeelte van die leë erf

in Bergstraat nommer 9 vir 400 riksdaalders. In 1817 doen hy weer aansoek om 'n lening en plant hy 'n pragtige wingerd van 4000 stokke aan en vervaardig later daarvan wyn en lewer ook terselfdertyd vars vrugte.

Die Maritz-familie was fatsoenlike, eerlike en godsdienstige mense. Hul kinders het almal skoolgegaan en onderrig in lees en skryf ontvang al was hierdie skoolopleiding maar relatief min. Schoeman vermeld dat Susanna se:

> ... suster Martha, wat vyf jaar jonger was as sy, gedurende die tydperk 1813-1814 hier (d.w.s. by die regeringskool in Graaff-Reinet) ingeskryf was en 'spelden en schryven' geleer het [1995:46].

In 1820 vertrek hulle Uitenhage toe nadat beide erwe aan die Graaff-Reinetse Sendinggemeenskap verkoop is. Op 20 Maart 1826 word sy testament te Wolwe Kop opgestel en op 27 Augustus 1828 is hy op 59 jarige ouderdom oorlede.

1.2.3. GERHARDUS MARTHINUS MARITZ

Gert (1797 - 1838), Susanna se oudste broer en bekende trekleier, trou met Agenitha Maria Olivier die dogter van Cornelis Johannes Olivier en Debora Adriana Naudé. Hulle is op 14 Mei 1820 getroud en was onderskeidelik 22 en 15 jaar oud gewees. Hy het 'n huis saam met Willem Jacobus van Straaten, 'n goeie jeugvriend van hom gekoop. Hulle het saam gewoon en hul meubels op 'n vendusie gekoop. Uit Gert se huwelik is ses kinders gebore, nl. Salomon Stephanus, Cornelis Johannes, Francois, Debora Susanna Sophia, Gerhardus Jacobus, Johannes Stephanus en Maria Magdalena.

Al Gert se kinders het skool bygewoon en was goed opgevoed gewees. In 1824 koop hy 'n huis in Caledonstraat, nommer 8, vir 2 700 riksdaalders asook grootvee, 'n wa en 2 slawe. Hy is teen die tyd 'n vooruitstrewende jong

man en in 1832 redelik welgesteld. Hy het ook as regeringsbeampte, wamaker, wykmeester en waarnemende veldkornet sy plek in die gemeenskap volgestaan.

In 1825 word hy 'n selfstandige wamaker en koop nog 3 slawe by. In 1836 na deeglike voorbereiding, beplanning en beraadslaging trek Maritz en sy familie die binneland in. Onder hierdie familielede was Susanna en Erasmus Smit. Schoeman noem dat Susanna en Erasmus reeds 'n jaar lank voor die trek van Gert afhanklik was [1995:86]. As gevolg van hul finansiële verknorsing leen hy 'n wa aan hulle.

Volgens Schoeman was die wa nie van die beste nie en moes gedurig herstel word. Die Smits het ook nie vee gehad nie en moes op die ander trekkers se goeie wil staatmaak [1995:90]. Tydens die trek ontstaan daar kwaai gevoelens tussen Gert en Erasmus oor die leen van die wa, dat eersgenoemde selfs sy wa terug geëis het toe die Smits by die Retief-geselskap, wat hulle ook meer goedgesind was, aangesluit het.

1.2.4. DIE LEWE VAN SUSANNA CATHARINA SMIT

As oudste suster van die bekende Voortrekkerleier Gert Maritz en derde kind van Salomon en Maria Maritz, is Susanna Catharina op 28 Augustus 1799 te Uitenhage gebore. Haar geboorteplek, volgens Schoeman, is onbekend. Sy is wel "op 26 Februarie 1800 gedoop te Swellendam" [1995:17] en "die doopgetuies was haar moeder se suster en swaer, Johanna Magdalena en Jacobus Andreas Rudolph" [1995:17].

Daar bestaan, sover bekend, geen bewaarde foto van Susanna Smit nie en daar moet op fisiese beskrywings van haar staatgemaak word om die volle prentjie van haar voorkoms in te kleur. Ander bronne is geraadpleeg om 'n 'skets' te kan teken van haar voorkoms, optrede en persoonlikheid.

Susanna is beskryf as 'n forsgeboude vrou wat altyd kragtig opgetree het" [Kestell 1938]. Cory [1926] meld dat sy "an Amazonian of fine build and stature" was. De Villiers [1975:33] beskryf haar soos volg: "sy was 'n groot sterk vrou van rysige gestalte." " She possessed a voice and command of language commensurate with her size and strength" [Cory 1926]. Olivier beskryf haar as 'n swak vrou wat nie bestand was teen die aanslae van die lewe nie maar dat sy wel 'n sterk persoonlikheid gehad het. "Dit laat haar dan dadelik uitstaan as een wat nie altyd sal tuisvoel by ander nie" [1941:74].

Susanna het in 'n godsdienstige huis grootgeword en moes reeds vroeg haar geloofsoortuigings gevorm het. Haar ouers, veral haar moeder, het noue verbintenisse met sendingstasies sowel as sendelinge en sendingwerk gevorm. Dit kan veronderstel word dat hierdie blootstelling Susanna se denke as jongmeisie geweldig beïnvloed het.

Dit is opvallend dat Susanna in haar dagboekdele feitlik nooit oor haar jeugjare of gesinslewe uitwei nie. Sy vertel wel een keer breedvoerig oor haar ongelukkige en verdrukte kinderjare:

> *Ik was de meest verdrukten zelfs in mijn ouders huis, den minst geliefde onder de kinderen mijner moeder, ...* [10:36].

Hierdie verdrukking het 'n blywende indruk op haar gelaat en dit is juis waarom sy breedvoerig oor amper agt bladsye uitwei oor die berisping en bestraffing van kinders in die algemeen, en haar sterk afkeur daarvoor is ooglopend [36: 18-25]. 'n Mens kry die gevoel dat Susanna hier uit persoonlike ervaring praat oor 'n voorval wat in haar jeug plaasgevind het. Omdat Susanna 'n fyn gevoelige mens was, was sy ook as kind sensitief veral omdat sy 'n diep gelowigheid getoon het. Sy waarsku dat 'n ouer 'n kind versigtig moet behandel wanneer dit kom by bestraffing:

> *Ouders O! Ouders. Let op uwe kinderen en weest voorzichtig, acht hun*

niet klijn of gering Maar gebruikt uwen macht en autorietyt met wijsheid, en voor zichtigheid slaat niet wanneer er een kans is om te vermanen, scheld toch vooral niet want een scheld woord van een ouder grieft meer als slagen beripst [sic] zacht, en vermaand met teerhartigheid ... [36:19].

Sy spreek talle waarskuwings uit en afhangende van watter onreg 'n kind aangedoen word, verskaf teenreaksies wat sal plaasvind, bv:

Hoe menigmaal breekt er iets van waardig aard, glas op pastelijn of enig ander huisraad die men niet gaarne zoude wille missen, dat kan zijn omdat men zijn kind geslagen heeft omdat hij een klijnig heid per ongeluk gebrooken heeft ... [36:20].

Sy maan alle ouers aan om uiters versigtig te werk te gaan in hul hantering van hul kinders:

Zoo dan ouders, voogden, weest voorzichtig want gij heeft de kweekelingen des Heere Jezus onder uwen hand ... [36:22].

In 'n terugflits [21:22] skryf Susanna oor "Jufvrou Gardiner", haar 'tweede moeder' soos sy haar noem wat by haar in Stellenbosch besoek kom aflê het. Skynbaar verlaat Susanna reeds op 'n vroeë stadium haar ouerhuis om by haar peettante te gaan woon. Sy vertoef vir 'n lang tydperk by haar moeder se suster wat met Gardiner getroud was [De Villiers 1975:31]. Die rede hiervoor was tot die bevordering van Susanna se opvoeding. De Villiers [1975:32] meen dat Susanna in hierdie tyd Engels aangeleer het. Daar bestaan egter geen verdere bewys om hierdie uiting te steun nie.

Op 26 Junie 1813 trou Susanna met die Nederlandse sendeling Erasmus Smit. Sy tree in die huwelik op die ouderdom van 13 jaar en 10 maande met 'n man wat 21 jaar ouer is as sy. Sy trou na aanleiding van haar moeder se wense en beslis nie as gevolg van haar eie neigings nie.

Sy het die huwelik met huiwering en sonder blydskap tegemoet gegaan:

... ten Huwelijken weggegeven, zonder eens te weeten wat de huwelijken staat vereischt, of in zich bevat [De Villiers 1975:32];

Dat bragt mij al vroeg tot onderwerpeng zelfs aan het ouderlijk bestier, en maakte dat ik zonder tegenspreeken den Man trouwde die mijn Moeder mij Gaf, gelooven de dat God het lot dermenschen beschikte naar zijnen wille en den vrees van mij tegen God te verzetten maakte mij gedwee in alles ofschoon ik ook den scherpten de onwil gevoelde ... [34:23].

Die besluit kon nie maklik gewees het nie omdat haar toekomstige man soveel ouer as sy was:

Mijne kinderachtige lichtlachende humeur overklom alle zwaarigheden, en ek was op mijne maniere al gelukkig, want God geleide mij naar zijnen raad, en schikte alles zoo dat ek het dragen kon [De Villiers 1975:32].

Die aanhalings uit De Villiers [1975:32] is nie in die dagboekdele wat ek geraadpleeg het, gevind nie. Ek neem aan dat De Villiers die vier dagboekdele, wat ek nie kon opspoor nie, gelees en gebruik het.

Susanna beskou Erasmus meer as "*den oude leeraar"; "oude vader";"oude Heer Smit"; "mijn oude Heer"*. In haar dagboekdele gebruik sy oorwegend laasgenoemde verwysings na hom maar somtyds kan die aanspreekvorme "*mijn man"; "mijn hoog bejaarde man*" ook aangetref word. Hy verwys natuurlik na haar as "*mijn kind"* [10:5]. "Nie met iemand wat so oud en lelik is soos eerwaarde Smit nie" [Bakkes 1988:25]; " Met 'n ou man wat jou pa kon gewees het " [Bakkes 1988:37] is beskrywings van hom in Susanna die geliefde.

Dit was sekerlik vir haar moeilik om hom as man sowel as vriend te aanvaar. Dit was baie swaar vir Susanna om met hom te gesels oor haar geestelike ervarings en oortuigings wat sy op die hart gedra het omdat sy godsdienstige oorwegings glad nie so sterk soos hare was nie. Sy en Erasmus bespreek hul seun George en vergelyk dit met die Bybelverhaal van Abraham en Isak. Hy probeer Susanna troos maar:

> *Hij ziende dat Zijne woorden op mij gene ingang had* [10:5/6].

Erasmus weet ook nie hoe om Susanna se kommunikasie met God te verwerk en te hanteer nie. Sy skryf self:

> *... volgens het zeggen van mijn man moet ik dien ontmoeting verwerpen en zoo ik het doen wil, zakt er terstond mij een zwaren pak op het harte dat ik liever mit hem niet overgesproken had, nochthans ik zal dat in mijn hart bewaren ...* [10:21].

Die hoofrede waarom die piëteit in die vrou se lewe belangriker geword het, was volgens Landman die feit dat:

> ... it allowed them a personal relationship with God, which they were often denied with their husbands ... [1994:22].

Susanna skryf min oor hierdie verontregting in haar jeugjare [10:35-36] en het haar toevlug tot eensaamheid gevind:

> *... toen dacht ik van jongs af aan heeft mijn den hand des Heeren bezocht met plagen ...* [10:36]
>
> *zouw alle de smarten die mij overkomt wel in den gunst van God wezen ?* [10:37]

Sy het later in Pietermaritzburg net een boesemvriendin gehad, Louisa Weyers, wat tot 'n mindere mate Susanna se godsdienstige oortuigings gedeel het. Louisa was egter nie so vroom nie en het nie 'n dieper

godsdienstigheid getoon nie. Met haar ma kon sy nie kommunikeer nie en Susanna was van haar jeug af reeds eensaam. Na haar troue het sy al hoe meer ingekeerd geraak in haarself veral omdat Erasmus haar diepe godsdienstigheid nie verstaan het nie. Hy beskou haar religieuse ervarings as "superstierieus". Sy besluit om vir hom voortaan niks te vertel nie en hou innige gevoelens, bepeinsings, visioene, drome en denke vir haarself. "Temperamenteel was daar tussen hierdie vrou en haar man, soveel jare ouer as sy, 'n kloof wat nooit oorbrug kon word nie" [Roodt-Coetzee 1961:35]. Op godsdienstige gebied het sy ook ver bokant hom uitgetroon. "'n Ongelukkige jeug en 'n huwelik sonder kameraadskap was die twee magte wat die ontwikkeling van die vrou bepaal het" [Roodt-Coetzee 1961:35].

Susanna begin dus in Pietermaritzburg 'n Dagboek hou om al hierdie opgekropte gevoelens en ervarings op papier neer te skryf. "Dit is die uitwendighede van 'n ryke, innerlike lewe wat uiting vind in haar dagboeke, uitwendighede wat weerspieël word in 'n ontevredenheid met die ellende waarin hulle verkeer, 'n selfbeklag wat gevolg word deur verootmoediging en boetedoening" [Roodt-Coetzee 1961:34].

Susanna het as jong meisie, op Graaff-Reinet, onderrig in lees en skryf ontvang. Sy was gedurende haar getroude lewe 'n baie belese vrou en het baie kennis in haar lewe opgedoen. Sy het beide haar broer Gert en Erasmus se boeke gelees.

Haar deeglike kennis van die Bybel [Roodt-Coetzee 1991:31] is verstommend. Sy impliseer self [26: 45] 'n vertroudheid met die Bybel: *"Die met de bybel geschiedenis bekend is en daarbij ook geestelyke kennis door des Heeren geest hebben verkreegen..."* nes sy. Uit latere bewyse is dit ooglopend dat sy baie in haar lewe gelees het:

> *... Daar ik veel Poezij in mijn leeven geleezen heeft wil ik wel bekennen dat mijn geest daardoor vloeibaar is geworden* [35:38].

Sy was ook vertroud met verskeie tale : Nederlands - wanneer sy skryf is dit haar doeltaal. Haar man was 'n Nederlander en sy het heelwaarskynlik met hom Nederlands gepraat en ook sy Nederlandse boeke, meestal van godsdienstige aard, gelees. Sy het eenkeer selfs 'n gesprek tussen Erasmus en 'n Duitse man, wat 'n ooggetuie was toe Cilliers die preekstoel verwyder het, aangeteken:

(Die Duitser) *... was ies das Mijn Her Predikant*
(Erasmus) *Zij hebbe mijn Preekstoel gestolen*
(Die Duitser) *O! das ies ter Selje ieg haf it kezien ...* [4:25]

Susanna het ook Engelse boeke gelees en dit is glad nie verbasend nie dat sy Engelse verse in haar werk aangeteken het , bv:

Why should this earth delight us so ?
Why should we fix our eyes
On these low grounds where sorrows grow,
And ev'ry pleasure deis [sic] ?
While time his shirpest [sic] teeth prepares
Our comforts to devoer [sic];
There is a land above the stars
And joys above his pow'r [4:27; 18:45].

Later verskaf sy ook 'n Engelse Bybeluittreksel. Verder meld sy ook dat sy bewus is van die godsdienstiges in Europa:

... in dien gepijnst bevond ik mij in Eeuropa in de gezelschappen van vroomen, en zeer godvruchtigen lieden hoorde hun over den Heere Jezus met lof, en liefde spreeken ging met hun naar de kerken en hoorde de voortreffelijke Leeraren Prediken Psalmen en liederen zingen ... [28:2].

Sy het haar kennis oor sendelinge en hul bewegings deur haar ma en boeke gekry:

... zederd 1795 tot nu toe die de berigten der zendelingen van

... zooveelen onderscheidene oorden derwaereld leeze kunnen niets anders, als hier over den heer looven ... [20:55].

Susanna bevraagteken die 'gehalte' van die soort godsdiens wat ontstaan het uit 'n plek soos Hesse-kassel omdat dit uit uiteenlopende godsdienstige oortuigings gevorm is:

de Nieuwen Evangelische kerke te Hesselkassel was het welk eene broeijnest van vele reliegien te zamen gesmolten was een stank voor zuivere kalvinisten [41:24].

Dit is vir haar kommerwekkend aangesien sy vir 'n suiwer godsdienstige leer gestrewe het.

Dat sy reeds in haar jeug die pen op papier gesit het, is nie te betwyfel nie. Sy vertel in haar dagboekdele dat sy gedigte of liedere wat by haar byval gevind het in haar jeug op los velletjies papier neergeskryf het:

Myn oog viel op een stukje papier die ik erkende iets van myn aantekening blaadjies te zyn. Toen dacht ik laat ik zien wat deze in zich bevat, mischien is dat iets dat ik in myn tedre jaren geschreven heeft ... [37:11].

Sy het briewe aan familielede geskryf, veral aan George. Later is sy genoodsaak om na haar ma se dood twee roubriewe te skryf en het ook in Pietermaritzburg haar Dagboek aangepak. Sy wissel ook briewe met belangrike gesagspersone in verband met die pensioenprobleme.

1.2.5. BIOGRAFIESE AANTEKENINGE OOR ERASMUS SMIT

Erasmus Smit is op 2 Augustus 1778 in Buiksloot gebore, 'n dorpie net noord van Amsterdam. Hy was dus amper 21 jaar ouer as Susanna toe hulle in die

huwelik bevestig is. Hy word op 28 Augustus 1778 gedoop en aanvaar later hierdie datum as sy geboortedatum. Erasmus se moeder, Maria Elisabeth Bolletha, is skaars 'n jaar na sy geboorte op 15 November 1779 oorlede.

Sy vader was 'n stuurman in diens van die VOC en het in die begin self na sy seun probeer omsien maar "die eensaamheid en sy verlange na sy vrou laat hom egter weer die see kies" [Scholtz 1988]. Hy is op 11 September 1787 oorlede en Erasmus word ouerloos en behoeftig agtergelaat. Hierna word Erasmus op agtjarige ouderdom in die Klein Aalmoesenierssweeshuis in Amsterdam opgeneem. Twee jaar later word hy verskuif na die Groot Aalmoesenierssweeshuis toe. Hier was die dissipline uiters streng en die onderrig, veral van godsdiens, baie deeglik. Normaalweg het 'n weeskind die weeshuis op een-en-twintig verlaat om sy eie weg in die lewe te vind, maar Erasmus het tot op die ouderdom van drie-en-twintig jaar in die kleremakerswinkel gewerk.

De Jongh meen dat die langdurige verblyf in die weeshuis 'n sterk invloed op Erasmus se sielkundige samestelling gehad het:

> Die feit dat Erasmus Smit al vroeg 'n weeskind was en sy wedervarings in die Aalmoeseniershuis was hoogs waarskynlik in belangrike mate verantwoordelik vir die karaktereienskappe wat hy dwarsdeur sy loopbaan in Suid-Afrika geopenbaar het, bv. 'n gevoel van verwerping, verlatenheid, verontregting en minderwaardigheid, 'n gebrek aan selfvertroue, 'n opvallende afkeer van ondergeskiktheid, 'n begeerte om homself te laat geld en vernaam te wees, fyngevoeligheid, liggeraaktheid, 'n diepe godsdienssin en 'n streng sedelike lewe [De Jongh 1977:9].

Dit was komponente wat bydra tot Erasmus se oorwegend negatiewe uitkyk op die lewe en wat veral lei tot sy drankmisbruik.

Erasmus besef dat sy lewe rigtingloos is en daar ontstaan later by hom die begeerte om 'n sendeling te word. Hy sluit aan by die Nederlandse Sendinggenootskap waarby dr. van der Kemp betrokke was om groot belangstelling in sendingwerk onder gelowiges aan te wakker. Op 18 Januarie 1802 begin Erasmus saam met twee ander geesdriftiges, Klaas van Eeckhout en Cornelis Roessteen, hul opleiding in Rotterdam. Hulle is geleer om hand- en timmerwerk te doen en metale te smee. Die was ook noodsaaklik om kennis te dra van landbou en kleremakery, m.a.w. die nodige voorbereiding om onder die heidene oftewel "onbeskaafdes" te gaan arbei. Na drie maande is die kursus voltooi en op 5 April is die drie nie-amptelik ingeseën.

Dit is juis hier waar die kern van Erasmus Smit se probleem ontstaan. 'n Probleem wat hom sy hele lewe lank sou teister.

> Hierdie inseëning was nie 'n amptelike ordening met handoplegging deur geordende evangeliedienaars nie. Die sendeling het dus nie deur hierdie seremonie bevoegdheid verkry om die Heilige Sakramente, t.w. die Heilige Doop en die Heilige Nagmaal, te bedien nie. Dit was in der waarheid net 'n amptelike afskeid by 'n buitengewone vergadering van die Nederlandse Sendinggenootskap se lede in Rotterdam, by welke geleentheid die seën oor die drie uitgespreek is [Scholtz 1988:15].

Erasmus Smit was as 't ware 'n 'ongeluksvoel' en in sy leeftyd het min goeie en positiewe gebeure plaasgevind. Sy eerste reis as 'sendeling' was reeds 'n teken of voorbode van die ongeluk wat in sy lewe vir hom voorgelê het. Die drie geesdriftiges word op 12 Julie 1802 versoek om na Kaap die Goeie Hoop te reis en vertrek op 20 September 1802 op die Zeenymph. Op hierdie reis, as gevolg van skeepsprobleme, beland hulle in Paramaribo. Die reis word later voortgesit en siekte breek aan boord uit waaraan 50 mense sterf. Op 20 Julie word hulle skip deur 'n Engelse skip gekaap en hy gaan op Barbados aan wal. Hiervandaan reis hy na Curaçao en via New York kom hy eers 2 jaar en 26 dae later, op 16 Oktober 1806, in Simonstad aan.

Intussen is ongewenste inligting oor Erasmus gerapporteer en is hy tydelik sy sendelingstatus ontneem weens swak gedrag op die skip, ongereelde dagboekinskrywings en hy word verdink van onverantwoordelikheid en nalatigheid. Hy is as onbevoeg beskou en sou beslis nie alleen kon werk nie. Hy moes homself nou eers bewys deur sy werk en moes ook sy skryfwerk en spelvermoëns opknap.

Erasmus se eerste taak as 'sendeling' was om J.C.L. Maaij te help en by te staan in die Klein Namakwaland-gebied. Hy besluit egter sonder die NSG en Krynauw se toestemming om Bethelsdorp toe te vertrek. Hier werk hy hard en hou skool en alhoewel hy 'n salaris ontvang, word hy steeds nie as sendeling aanvaar nie. Danksy dr. van der Kemp word hy op 10 Oktober 1809 eers as vaste sendeling aanvaar en kon hy eredienste ook waarneem. As gevolg van sy krapperige persoonlikheid is Erasmus nie deur die Khoikhoi aanvaar nie. As gevolg van sy vaste verbintenis met die dorp is dit nou moontlik vir hom om te trou.

Nadat Susanna aangeneem is, trou Erasmus met haar op 26 Junie 1813 op Graaff-Reinet, volgens Scholtz [1988:51-2 asook Die Biografiese Woordeboek I:721], terwyl Schoeman [1995:53] hulle troudatum as 23 Junie 1813 gee. Bakkes gee die troudatum as 28 Junie 1813 terwyl Roodt-Coetzee [1961:35] in 'n aanhaling die troudatum gee as 28 Julie 1813. Olivier [1941:9] gee die troudatum aan as 28 Junie 1813. Hier bestaan 'n groot diskrepansie oor die eintlike datum. Hul huwelik is deur ds. J.J. Kicherer in die Nederduitse Gereformeerde Kerk bevestig. Daarna vertrek hulle Bethelsdorp toe waar hulle slegs 'n paar maande bly.

Erasmus kry opdrag om onder die Boesmans op Toornberg (Colesberg) sy sendingwerk te gaan voort sit. Omdat sy werk weer eens nie van 'n besondere hoë kwaliteit is nie, verhuis hulle tydelik Graaff-Reinet toe en woon by Susanna se ouers. Hul vertrek na die nuwe sendingstasie word uitgestel

weens die geboorte van hul eerste seun, Hermanus Samuel George, op 10 Julie 1814, bekend as George. Hy is kort voor Susanna se vyftiende verjaarsdag gebore.

Nietemin reis hulle uiteindelik Torenberg toe vergesel deur vyf Khoi-gesinne en Erasmus se assistent Jan Goeyman, 'n bekeerde, sowel as Kootjie de Vries.

Hier word hul tweede seun, Salomon Gerhardus Erasmus Smit, op 30 Mei 1816 gebore. Schoeman verwys na die feit dat "Maria Maritz 'n tyd lank by haar dogter op die stasie kom bly het" [1995:60] om Susanna by te staan. Intussen het Susanna vir Erasmus met sendingwerksaamhede gehelp en is daar bewyse dat sy Khoi-dogters met groot sukses leer handewerk doen het.

Erasmus sukkel om 'n sendingstasie op te bou onder moeilike omstandighede aangesien die Khoi hulle besittings gereeld geplunder het. Erasmus verlaat Torenberg vir Graaff-Reinet, maar keer weer terug om sy werk voort te sit. In September 1816 doen James Read verslag oor Erasmus se werk en dat hy suksesvol onder die Khoi arbei. Dus, op 15 Desember 1816 orden Read vir Smit as sendeling, in die teenwoordigheid van almal.

Jan Goeyman het lang tye weggebly omdat hy geweier het om saam met Erasmus te werk. Laasgenoemde wou baasspeel en sy idees op hom afdwing en het 'n onvermoë gehad om met ander mense saam te werk as gevolg van sy jeug en opvoeding. W.F. Corner, 'n sendeling van Bethelsdorp, wat Erasmus na Torenberg vergesel het, het te kenne gegee dat hy 'n leuenaar is toe hy vals inligting vir die LSG gee: sy grootste probleem was dat die Khoi hom nie kon verstaan nie. Erasmus was 'n moeilike man om mee oor die weg te kom.

Intussen het die verhouding tussen die boere, sendelinge en Khoi in so 'n mate versleg dat Lord Charles Somerset beveel het dat werk buite die grense

gestaak moet word. Erasmus is aangesê om Torenberg te verlaat. Erasmus weier en probeer die situasie red, maar op 17 Maart 1818 moet hy finaal Torenberg verlaat.

Dit was moeilik vir Erasmus om te verwerk dat beide die boere en Khoi hom gewantrou het. Die Khoi het gedink hy wou hulle as werksmense oplei vir koloniste. Die boere was van mening dat hy vir die wegloper-werksmense wegkruipplek verskaf het. Die koloniste het naderhand vir Erasmus by die landdros gaan aankla. Corner en Goeyman het gedink hy is te hardkoppig en dat hy aan 'n gebrek aan integriteit ly.

Erasmus en sy familie keer terug na Graaff-Reinet. Hy gee godsdiensonderrig aan almal en gedra hom goed. In Maart 1819 word hy deur Baird verwittig dat hy in diens van die regering aangestel is. Hy moet kinders onderrig en die inwoners ambagte en landbou leer. Weer eens misluk hy as gevolg van sy onvermoë tot samewerking en om die vertroue van nie-blankes te wen. Hy gee hom oor aan drankmisbruik en raak selfs handgemeen met inwoners. Op 14 Februarie 1821 handig Erasmus Smit sy bedanking in en hy word weer as hoogmoedig, hardkoppig en eiewys aangesien.

Erasmus besluit nou om in die Kaap, te gaan werk en in Stellenbosch het hy heel gewild geraak onder die mense. In Januarie 1822 is hy deur die Stellenbosch Medewerkende Sendinggenootskap gevra om in hulle diens te tree. Die wyk was groot en Erasmus moes sy lewe deeglik beplan om al sy bedrywighede in te pas, naamlik geletterdheidsonderwys vir volwassenes, preke, bidure en ook katkisasie. Op 14 Junie 1832 bedank hy weens kwynende gesondheid en hoë ouderdom. Maar volgens Lückhoff was die eintlike rede drankmisbruik wat gelei het tot die verontagsaming van sy pligte.

Read stuit weer eens bewerings dat Erasmus nie georden is nie en nog die Nagmaal kon bedien nog die doopseën kon gee deur 'n getuigskrif wat die

hele inhuldigingseremonie weergee. Hierdie ordening tot sendeling het Erasmus nie bevoegdheid gegee om die sakramente aan blankes te bedien nie.

Die Smits verhuis na Olifantshoek (die huidige Uitenhage) en in 1830 word 'n konsistorie en kerk gebou. Erasmus begin in 1832 vir die kinders skool hou. In 1834 broei 'n Xhosa oorlog weer en hy besluit om na Graaff-Reinet terug te keer. Hulle gaan tuis by Susanna se broer Gert en maak vir 'n paar maande van sy gasvryheid gebruik. Erasmus is teen die einde van Mei 1835 nog steeds werkloos. Dit is duidelik 'n moeilike tyd vir Erasmus aangesien dit ooglopend was dat Gert vooruitstrewend en welaf was terwyl hy self niks het om te wys vir sy arbeid nie. Dus begin hy weer kinders onderrig en groei die skool aansienlik.

Erasmus het gedurig geldelike probleme ervaar en hy is selfs in Junie 1835, deur M.J. Adendorff, gedagvaar om in die hof te verskyn aangesien hy sy rekening nie kon betaal nie. Nietemin is die klag teruggetrek omdat dit deur Gert vereffen is. Ook hul seun George word deur dieselfde handelaar gedagvaar omdat hy versuim het om sy rekening te betaal. Die klag word weer teruggetrek weens onvoldoende getuienis. Die skade was reeds aangerig en Erasmus klaar verneder.

Terwyl Gert Maritz planne beraam het om 'n trekgeselskap te organiseer het Smit self belangstelling getoon om saam noorde toe te trek. Hy het niks in die kolonie gehad wat hom gebind het nie, was nie meer gesond nie, sy loopbaan as sendeling het begin doodloop en hy was in 'n finansiële verknorsing. Susanna verskaf die rede vir hul besluit om saam te trek :

> *de zware verdrukkengen bittere rampen die wij in de Kolonie Kaap de Goedehoop heeft moete lijden of dienen tot de grote Emigracie naar de gewesten van Port Nathal ware mijn Man niet verdrukt geweest zoude... Hij zekerlijk niet hebben besloten Een zwerver te worde door de heete ingewande van Zuid Africa* [4:17-18].

Toe Gert Maritz se trek op 15 September 1836 Graaff-Reinet verlaat, was die Smit-familie saam op reis met 'n wa wat Gert aan hulle geleen het:

> *de Heere leide het Kroos der martelaren uit van onder Ingelsche verdrukking en zijne oude verachte dienaar Erasmus Smit werd door het Lodt gezegt dat Hij moeste hene reizen omde Lampe des heeren onder den reizende gemeente brandende te houden Hij ging en O hoe_zoude ik de rampen die deze aan merkenswaardige uittocht vergezelde toch beschrijven neen ommogelyk genoegte zeggen uit veele gevaren nooden bloedstorting en dooden redde Hem den Heer ...* [4:18].

Hul jongste seun, Salomon, reis saam met hulle, maar George, nou 21 jaar oud, bly agter en word in September 1838 op Uitenhage aangestel as onderwyser in die regeringskool vir slawe.

Selfs op die trek word Erasmus se lewenslange drome dat hy as 'geordende' sendeling oorkant die grens as die trekkers se geestelike leidsman kon dien, nie bewaarheid nie. Hy het 'n werklike begeerte gekoester om as 'n godsdienstige van aansien beskou te word en met respek behandel te word. Onderweg na Pietermaritzburg ervaar die Smits, omdat Erasmus ongeorden is, vyandigheid en teenkanting uit verskeie oorde.

Die onverwagse dood van Salomon op 28 Julie 1837 is 'n groot skok vir haar. In haar dagboek verwys sy eers op 6 Mei 1844 na haar seun:

> *Laasleden avond, reeds in bede zynde, kwam my in leven zo dierbaren zoon S.G.E. in myne gedachten. Tranen ontrolde myne ogen, by dien herdenken aan hem, die eens was en nu niet meer is* [8:2].

Sewe jaar na sy dood voel Susanna nog net so intens daaroor en wil sy weet "*hoe het met de ziel myns kinds was*" [8:2]. Sy dink terug aan Februarie 1837 toe hy haar vertel hoe hy die Here aanvaar het as sy persoonlike verlosser en die merkbare verandering in hom:

> *S. [Salomon] heeft iets ontmoet, hoe bedaard ernstig bedaard is zyn houding en aangezicht, toen hy nader kwam was het als of ik Gods vrucht in zyn oog zag* [8:4].

Na 'n kort beskrywing van sy siekte en sy lyding skryf sy:

> *Julie 28, 1837, toen scheurde God my het harte, en zyne wil wierp een dierbaren tot myn lichaam in den ouderdom van 21jaren en twee maanden en twee dagen tot de verrotting* [8:6].

Na hierdie vermoeiende reis arriveer hulle uiteindelik in Pietermaritzburg:

> *... den Heer [...] bracht ons naar een tijd van tweejaren en achtmaanden op deze Plaats nu dachte wij de Heere heeft ons rust gegeven* [4:18].

Aangesien Erasmus nogal gou tou opgegooi het, was die Smit-egpaar gedurig aan die rondtrek. 'n Verdere rede vir hul rondswerwery is die feit dat die sendinggenootskap en die regering wat aan bewind was, hom heelwat rondgestuur het. Erasmus was nie sterk genoeg om teen dié magte uit te vaar en hom teen te sit nie.

Maar die hoop op 'n nuwe begin en betekenisvolle lewe in diens van die gemeenskap, word gou verpletter. Weer eens verhuis hulle van plek na plek. Die Smits het eers by 'n mnr. Frans Roos sr., 'n sendingvriend uit Stellenbosch [Schoeman 1995:92;116], loseer soos aangedui uit 'n privaat brief deur C.V. Buchner, d.d. 28 Junie 1840. Olivier [1942] meld dat die Smits in Pietermaritzburg later langs die eerste kerk gewoon het. Kestell vertel dat Erasmus Smit se huis :

> ... in Bergstraat [was], so 'n honderd-en-vyftig tree bokant ons s'n. Agter hul huis was 'n groot erf met vrugtebome beplant, veral mooi gesonde lemoenbome met stroopsoet vrugte. Daar was ook 'n loekwartboom met 'n besonder dik stam en wyd

> uitgestrekte oorhangende takke. Waar, het ek gedink, kan daar so 'n groot loekwartboom elders ter wêreld gevind word? Dikwels het ons daaronder gespeel [1941:61].

Hy beskryf verder dit was:

> 'n Sterk, stewige huis met 'n ou kaggel waaraan later aangebou is ... Dit was 'n klein, eenvoudige huis wat hulle bewoon het ... Deur die voordeur het jy dadelik die voorhuis binnegetree: 'n klein vertrek van sekerlik nie meer as dertien voet in die vierkant nie. Links was daar die slaapkamer en regs die studeerkamer. Baie beskeie was die voorhuis gemeubileer: stinkhoutstoele rondom teen die muur en 'n tafel in die middel van die vloer. 'n Klein tafeltjie het voor die klein venster reg teenoor die voordeur gestaan. Dit is by hierdie tafeltjie wat Susanna gesit het as sy met haar huispligte klaar was.[Olivier 1941: 62].

Olivier [1941:63] skryf ook dat Mev. Acutt later die plek bewoon het en gretig was om dit te verkoop. Daar is 'n woonstelkompleks, Kemsley, op die erf waar die huis voorheen gestaan het . Aan die agterkant van die woonstelblok staan 'n bouvallige ou huis wat met die eerste oogopslag nes die Smits se huis lyk. Die palmboom en een ander boom stem amper ooreen; die klein venster; die stoep; die skoorstene en hele ligging van die huis lyk dieselfde. Maar, ek het tot die besluit gekom dat die huis nie ooreenstem met die foto-weergawe nie. Ek het verskeie mense uitgevra oor die Smits se huis en daar is sonder twyfel gesê dat die huis inderdaad gesloop is. Wanneer en deur wie kon nie onthou word nie maar die woonstelgebou is op die erf opgerig. Dit is 'n groot jammerte want die huis sou 'n interessante museum gewees het.

Die "Pietermaritzburg Government Archives" besit foto's van die Smits se huis op die dorp. Volgens Olivier [1941] was die Smits se woonadres Bergstraat 231, Pietermaritzburg. Die erf het gestrek tot Boomstraat en die foto's wat

beskikbaar is, is van die straat se kant afgeneem. Die foto's is geliasseer onder die afdeling C1611, 1612, 1613, 1614, 1615 en 1616 in lêer C. Die foto's is aan die argief gestuur deur mnr. D.W. Krynauw en deur hulle op 8 Desember 1949 ontvang. Wie die man was en wat sy verband met die Smits was, kan net oor bespiegel word. Daar word wel in Susanna die geliefde [Bakkes 1988] genoem dat 'n David Krynauw vir die Smits verblyf gereël het. Krynauw het ook etlike foto's van die Smits se huis aan die argief geskenk met sy destydse posadres by. Ongelukkig sou dit ook onmoontlik wees om op die tydstip vir Krynauw op te spoor want die posadres wat verskaf is, is posbus 1002 Kaapstad en dit was reeds in 1945. Dit het heelwaarskynlik sedertdien verander.

Die talle beloftes wat aan Erasmus tydens die trek gemaak is, word nooit nagekom nie omdat geordende predikante van die Kaap gekry kon word. *"Den oude Leeraar"* [4:23] kla tot God oor die wreedheid van hul lot tydens die trek, dat hy nou verdruk word en geen sakramente in Pietermaritzburg kan bedien nie. Susanna se geloofsoortuigings was so sterk dat sy geweier het om na dienste te gaan as die ware Calvinistiese Woord nie gepreek is nie al het sy vir maande nie haar voet in die kerk gesit nie. " *Dat strook met mijne beleidenis niet*" [22:4]. Sy is as gevolg hiervan deur ander gemeentelede as te piëtisties beskou omdat sy haar menings en geloof tot aan die einde volgehou het sonder enige huiwering. Sy het ook geweier om die Nagmaal te gebruik terwyl Sarel Cilliers [4:19, 23,25] wat openlik teen Erasmus as predikant gekant was, ouderling in die gemeente was.

Dit wil voorkom of die egpaar in armoedige omstandighede geleef het en werklik behoeftig was. Die oorsprong van Susanna se klagtes was gegrond en hul lewensomstandighede kommerwekkend. Alhoewel Schoeman skryf dat die Smits 'n plaas besit het [1995:249], hulle 'n tuinier kon bekostig asook ander bediendes, en sowel hoenders as koeie aangehou het, het dit party dae met die egpaar broekskeur gegaan. Uit die Dagboek word 'n noukeurige prentjie deur Susanna geskets. Susanna skryf telkens oor hul gebrek aan

geld weens Erasmus se maandelikse pensioen wat nie uitbetaal is nie. Sy staan selfs voor die kerkraad om al haar griewe uiteen te sit oor hierdie probleem:

> *... hier zyn velen van onzen mede emigranten die onophoudelik hebben gearbeid om de kleine pensioen van myn man weg te nemen, en dat uit haat die zy tegen myn familie en mischien ook tegen my hebben ... Nu is deze pensioen weggenomen, de reden waarom is ons onbekend* [24:20].

Hulle armoede het ondraaglik geword veral omdat die pensioen nie gereeld uitbetaal is nie [4:20]. Susanna skryf selfs aan Koningin Victoria in Engeland aangaande die heruitbetaling van die pensioen [20:50]. Erasmus kan nie sy skuld betaal nie :

> *vierdens hoor ik dat eene gevreesde vijand bezig is eene proces teegen mijn man aan te leggen, van een vordering veroverde driehonderd rijkdaalders groot* [10:15].

Hul armoede het so ver gevorder dat die dorpswinkel geen krediet meer wou gee nie omdat 'n storie die rondte gedoen het dat Erasmus sy pensioen verbeur het. Hulle kon slegs met kontant koop [4:21]. Later verbeter omstandighede ietwat want die agterstallige pensioen uitbetalings word aan hulle gemaak:

> *... de zware nood die ik over onzen leevens bestaan had heeft mijn vader weg genomen ... .*

Dat die egpaar nie ordentlike huisvesting gehad het nie blyk uit Susanna se inskrywings:

> *... Nu voor omtrend veertien dagen geleden stapte ik op zekere morgen mij hut uit mijn oog viel op den scheuren en barsten die in den pleistering van den wanden van de buiten zeide was, op den in zakken de dak den overhangen den geuvel nu dagt ik den regen zaizoen is op*

> *handen is reeds daar ..."* en sy vrees dat *"... wij onder den puin begraven"* sal word [4:61,62]

> *... waar zullen wij eene woning vinden (want de mieren heeft onzen met palen en rieten gebouwden woning bijna geheel verteer)* [20:49]

> *Nu ben ik noch bekommerd over een betere woning* [26:6].

> *Tans zwoeg ik weder onder een schuld van omtrent een vijftig ryks daalders veroorzaakt door het herbouwen van mijn wooning die al zoo slegt was, dat ik er bijkans niet meer inwoonen kon. Ik dacht daar toe geld genoeg verzameld te hebben, doch vond dat het niet zo was, verviel dus bij noodzaakt in dien schuld ...* [28:55].

Later skryf sy wel dat dinge verbeter het:

> *... mijne omstandig heeden is zederd dien tijd aanmerkelijk beter geworde, ook ben ik uit de bekommernis van mijn klijne schuld, veroorzaakt door het herbouwen van mijn woning* [32:24].

Sy skryf ook dat Erasmus so ernstig siek was dat hy by die dood omgedraai het en hul nie 'n dokter kon bekostig nie. Erasmus weier ook om die dokter te laat roep:

> *Ik dacht dat ik sterven zoude En wilde mijn vrouw niet met den schuldt van den Doctor late zitten omdat ik wist dat er niet was om te betalen. Daarom heb ik mij aan een Doctor over gegeven, die geen geld neemt* [32:33].

Susanna begin skoolhou om sodoende die pensioen aan te vul: [10:15]

> *... de klijne verdiensten die ik met het onderwijzen der kinderen heeft*
> ... help hulle ten tye van groot nood.

Sy probeer geld spaar vir benodighede en sy skryf :

> *... maar om dat ik nu het wynige geld die ik met kinderen te onderwijzen vergaard had, tot herstel van onzen slegte wooning ...* [18:52] is al haar geld opgebruik en het sy self skuld aangegaan.

Die geld wat sy verdien, word bepaal deur die aantal kinders wat haar skool bywoon:

> *... voor het tegenwoordige is myn inkomste 26 ryksdaalders per maand, en is aan de wisselvalligheid der ouderen van myn scholieren onderworpen* [24:16].

Later neem "*een boze vrouw*" in die stad haar twee kinders na twee jaar uit Susanna se skool en verminder haar inkomste van 26 tot 19 riksdaalders:

> *Enige lieden die hunne kinderen by my in school hadden gebracht, heeft dien nu weggenomen, en kunnen my de reden waarom niet zeggen* [24:21].

Ongelukkig is Susanna se skool aan die einde van die dag 'n mislukking omdat haar godsdiensonderrig te piëtisties en vroom van aard was. Susanna vermeld in haar laaste bewaarde dagboekdeel dat sy weer onderrig:

> *... tot in den namiddag toem[sic] mijn scholiertjies naar huis was gegaan* [43:6].

Die vernedering het toegeneem as gevolg van die drankmisbruik waaraan Erasmus hom skuldig gemaak het en wat deur die gemeente ook ten volle uitgebuit is. Sy toevlug tot drank het toegeneem. Ds. Faure wat van 1852 tot 1859 leraar in Pietermaritzburg was en deur Susanna vertrou is, praat ernstig met Smit en hy beloof om hom te rehabiliteer en beter te gedra [Scholtz 1988:22]. In Dagboekdeel 42 gee sy 'n idee van hul armoedige omstandighede en wat ander gemeentelede van haar man dink:

> *Heer uw oude knecht heeft langer en meer om der veele zelfs verloochening in uwen dienst gearbeid dan zy allen en hy legt nu in zynen ouderdom verschoven gelyk een oude hond die door het gewicht der jaren onnut geworden is en heeft niet eens een woning die hy voor de koude van de nacht in geborgen is, want wy zyn beide ziekelik geworden door al dat ongemak en gebrek met harde arbeid, en nog alles gaat ons tegen, zyn dan de anderen alleen uwe knechten en hy niet dat gy ook zyner niet eens gedenke om zyne toestand te verbeteren. Ziet hoe verteerd en droevig hy is. Hy is als een schande onder de leeraaren, men schuw hem op straat en acht hem van God veracht en verstoten en zynen lust is stil tot uwen dienst,* [42:11].

> *Kinderen bespotten hem op straat terwyl de groot menschen er om lachte. Geen uitkomst ziende, glyde zynen voet en hy viel door verzwakking van ziel en lichaams vermogen, ...* [42:9,10].

Die feit dat Susanna Erasmus se drankprobleem verbloem, dui daarop dat sy dit miskien nie wou erken nie of hom net in sy toestand probeer help en bystaan. Dit versterk ook die indruk dat Susanna se Dagboek 'n ontvlugting van die werklikheid is. Sy poog om 'n 'ideale' beeld van haar lewe te skep en probeer dit selfs in haar skryfwerk projekteer.

Schoeman praat ook van "die temperament van die onbekeerde Susanna" terwyl "die bekeerde Susanna onmiddellik berou gehad het oor haar spontane uitbarsting" [1995:130]. Sy vaar veral teen haar 'vyande' uit met vlymskerp woorde en oordeel hul gedrag ten sterkste. In haar Dagboek skryf sy oor die insident met berou en sy vra God dat Hy haar in hierdie moeilike tyd moet ondersteun en behulpsaam wees [vgl. dagboekdeel 4 met die Cilliers insident].

Bes moontlik word Susanna die duidelikste onthou vir die rol wat sy gespeel het as leidster van die Vrouedeputasie, vol vertroue en self- versekerd, wat in die Pietermaritzburgse hofsaal 'n onderhoud met adv. Henry Cloete gevoer het op 12 Mei 1843. Hy wou die voortrekkers aanraai om die Engelse gesag in Natal te aanvaar en hulle daaraan te onderwerp. Susanna het vurig geantwoord deur hom van hulle ontberinge gedurende die jare van die Trek uiteen te sit en dat hulle liewer kaalvoet en blootshoofs terug oor die Drakensberge sou loop as om onder die juk van die Britse vlag te lewe. Dagboekdeel 2 sou moontlik hierdie geskiedkundige uitlating bevat aangesien dagboekdeel 1 se laaste inskrywing 3 Maart 1843 is. Ongelukkig is hierdie deel erg deur vogtigheid beskadig en onleesbaar.

Volgens Cory [1926] was Erasmus se reaksie op hierdie tirade soos volg: "Stil, mijn vrouw, stil toch een wijnig, stijl mijn kind." En as Susanna se antwoord soos deur Cory vermeld, betroubaar is, beklemtoon dit net haar sterk karakter, haar oortuigings en die frustasie van die afgelope jare: "You wretch", she shouted in expressive idiomatic Dutch, "Shall I be still while you stand there silent ? I will wear the breeches now!".

Volgens die Dagboek en die verwysings na Erasmus is dit nie deel van haar persoonlikheid om so met haar man te praat nie. Sy praat nie eens sleg van hom in haar dagboekdele nie, skryf selfs sy besope toestand toe aan liggaamlike en geestelike uitputting, en probeer dit in haar skryfwerk verbloem.

Alhoewel die moontlikheid bestaan dat sy in haar Dagboek misleidend kan wees a.g.v. 'n bewustheid dat iemand die werk sal lees, skep sy dalk vir die leser se onthalwe 'n vals 'verbeterde' indruk.

In die laaste jare van haar lewe het Susanna nie blakende gesondheid geniet nie. Wat presies die kwaal was, word nie meegedeel nie. Sy meld in verskeie

dagboekdele dat sy soms dae in die bed spandeer weens siekte: pyne, hoofpyne e.d.m. Sy noem wel dat sy as gevolg van die koue water, pyne in haar arms ervaar. In haar dagboekdele noem sy dat hierdie pyne haar gekwel het:

> *Nu zederd twee dagen heb ik mij door ongesteldheid in bed gehouden en is tot op heden zeer pijnlijk in het hoofd, en nek* [20:52] en a.g.v. die ondraaglike hoofpyn bly sy nog 'n dag in die bed [21:30-31]
>
> *... mijn krachten schijnt te bezwijken ... ; En zoo min als ik zelfs mijn ziel kan redden zo min ook kan ik mijn ligchaam redden van niet te bezwijken onder het gewicht der rampen die mij treffe den 29ste deedcember 1844 ...* [21:30] *; ... in tusschen heb ik veel van mijn ligchaams krachte verlooren En torcht nu mijn moeite die al meerder wordt onder een week en ongesteld ligchaam ...* [21:31].

Susanna bly soms vir twee of drie dae in die bed en is nie in staat om in haar Dagboek te skryf nie:

> *Gisterochtend ging ik uit het bed waar ik byna een gehelen week opgelegen heeft, noch ben ik niet wel.*

By tye kom die erns van haar siekte na vore:

> *... viel ik eers in een ziekbed neder van 5 dagen lang toe ik nog zukkelend met zwakheid en pijnen in het hoofd en verdere leeden [was]* [20:30].

"Mijn lichaam om standig heden begint nypend te worden ..." [24:16] verder ervaar sy " *... pijn in de rug gebeente zoodat ik mij naauwlijks kan op rigten*" [35:39]. Selfs later groei die pyne en vererger:

> *In den avond was ik door pyn in de halsaderen en in het hoofd gekweld en vond myne gedachten terwyl ik vroeger dan gewoonlik vanwege den pyn naar bed moest gaan* [37:1].

Sy vermeld dat sy sedert 1817 vanuit 'n bitter beker drink en sy is effens moeg daarvoor [24:12]. Sy verwys telkens in daarop volgende dagboekdele na hierdie 'bitter beker' / 'kelk' [21:48; 22: 2 & 23; 26:2,4,5; 28:10; 32:23-4; 36:36; 37:8; 41:19]. Schoeman sê dat dit verband hou met krisisse in Erasmus se lewe [1995:157]. In 1817 word hy sy status as sendeling ontneem en noem Susanna dat sy reeds van 1817 uit die bitter beker moet drink [21:48]. Dit is egter iets wat sy deurlopend na verwys in die dagboekdele [ook vgl. 22:2,23; 32:23-4 e.a.]. In 1829 word hy op Stellenbosch afgedank, in 1846 word sy pensioen onttrek en in 1850 word hy deur die Sinode verbied om eredienste te hou.

Kestell maak melding in Uit my vader se Engelse Dagboek van Susanna se siekte. Haar toestand is reeds vanaf 16 Julie 1863 ernstig en Charles Kestell se tweede vrou, Johanna Susanna van den Berg, waak die hele nag by haar. Op 21 Julie is sy ernstiger en op 23 Julie op haar laaste. Kestell se vrou waak dwarsdeur die nag aan haar sy. Kestell praat op 26 Julie met Susanna oor haar einde. Hulle gesels oor Jesus se liefde en die onbeperktheid daarvan en oor die Jordaan van die dood. Sy sê die Here sal alles regmaak. Op 27 Julie 1863, op die ouderdom van 63 jaar en elf maande, is sy oorlede. Schoeman haal meer spesifiek aan oor die siekte uit die Gereformeerde Kerkbode:

> Zij stierf aan de waterzucht, en was in het midden der vreesselijkste benauwdheden steeds bezig om met nauwelijks hoorbare stem de goedertierenheid des Heeren te vermelden [Schoeman 1995:253].

Susanna is op 28 Julie 1863 begrawe. Kestell meld dat "haar begrafnis [hom] nog helder voor die gees [staan]. Sy is ter aarde bestel in die westelike hoek van die Nederduitse Gereformeerde Kerkhof, naby die heining tussen die begraafplaas en die Grey-hospitaal" [In Olivier 1941: 72].

Erasmus was maar altyd sieklik gewees en sy gesondheid is verskeie kere ernstige knoue toegedien. Susanna verwys telkens na 'n ernstige siekte wat

hom byna onderkry [20:30]:

> *Mijn oude hoogbejaarde man werdt door een krankte aangetast die allen die hem bezocht deed twijvelen aan zijne herstelleng uit dien ziekten Hij legt nog te bedde en is ook nog gansch niet buiten gevaar* ... gedateer 20/2/1847 [28:30].

> *Mijn arme Oude Heer S. is zederd den helf van den maand Mai door de gevaarlijke ziekten de rodeloop genaamd zeer erg, en smartelijk aan getast en legt al van dien tijd te bed een ijder die hem in deze krankte bezocht Dacht dat dit zijn dood zoude veroorzaken hoe doods slegt hij ook was, konde wij hem niet beweegen om een genees heer bij zich te roepen* [32:32 en 36:40-47].

Sy toestand verswak nog meer vanaf 18 September 1857. Volgens Kestell [bl.1] het Erasmus bloed opgebring. "Ons het gedink dat hy dood was. Die dokter het gekom en hy het bietjie beter geword." Op 20 September verswak sy toestand nog verder en hy sak weer ineen op 15 April 1860. Susanna meld in haar laaste dagboekdeel 43 dat hy liggaamlik verswak is weens al die siektes wat hy al opgedoen het. Agt dae na haar dood is Erasmus oorlede. Hy is langs haar begrawe.

Die Natal Witness van Vrydag, 7 Augustus 1863, het berig: " Deaths ... On the 27th ultimo, at Pietermaritzburg Susanna Catharina Smit (born Maritz) aged 64 years. On the 3rd inst., at Pietermaritzburg, the Rev. Erasmus, aged 85 years."

In die "Pietermaritzburg Government Archives" is daar twee foto's te vinde in lêer C, nommers 1617 en 1618, van die Smits se graf. 'n Mens kan duidelik die skrif op die grafsteen lees: op die linkerkant staan - "Erasmus en Susanna Smit" en op die regterkant - "Voortrekkerleeraar en eerwaarde". Die grafte is baie netjies versorg en in 'n goeie toestand. Die graf is 'n steen vierhoek gevul met gruis en vertoon geen blomme nie.

Die relaas van Erasmus se lewe is dus byna vreugdeloos en vol van die verdriet van halwe 'suksesse' en feitlik totale mislukkings. Baie is te wyte aan sy krapperige persoonlikheid wat samewerking nie bevorder het nie. Hy was 'n persoon wie se temperament glad nie geskik was vir sendingwerk nie weens sy persoonlikheid en kwellings.

2. DAGBOEKLITERATUUR

2.1. PROBLEEMSTELLING

Wanneer die leser Susanna Smit se geskrif klaar gelees het, ontstaan die belangrike vraag: kan hierdie teks as 'n dagboek beskryf word? Of sou dit eerder as memoires, 'n joernaal, belydenis (d.w.s. 'n vorm van bieg, ontboeseming), outobiografie of eenvoudig as outobiografiese aantekeninge beskou kan word?

Soos haar man, en moontlik aangespoor deur sy voorbeeld, het Susanna Smit 'n soort dagboek gehou waarna sy self verwys as "aantekeninge" of "bedenkinge", d.w.s. oordenkings of bepeinsings. Dit bevat nie gereelde daaglikse inskrywings oor gebeure van die dag nie; die inskrywings gaan oor geestelike ervarings, bepeinsings, selfondersoek, sondebesef, godservarings, selfs gesigte en drome.

Die teks dek net 'n bepaalde periode uit die lewe van Susanna Smit, nl. die jare 1842 - 1858. Die aantekeninge vind wel in chronologiese volgorde plaas, wat egter by 'n latere herlees met nuwe aantekeninge dikwels onderbreek of selfs versteur word. Roodt-Coetzee [1961:30] het die manuskrip "gerieflikheidshalwe" 'n 'dagboek' genoem, maar voeg by:

> ...streng gesproke is dit nie 'n relaas wat van dag tot dag neergeskrywe is nie. Dit is 'n chronologiese verslag van haar gedagtes en gemoedslewe, soms in vers-, dan weer in prosavorm, maar dikwels ook nie gedateer nie.

Eintlik is dit volgens haar eerder "skriftelike bedenkinge". Ook Anna de Villiers [1975: 31] noem dit "Bedenkinge". Die hoofprobleem vir navorsers was dus die feit dat die skryfster nie gereelde daaglikse inskrywings gemaak het nie, en verder dat die aantekeninge byna uitsluitlik oor haar

gemoedstoestande, oor haar wisselende gevoelens en nie oor daaglikse gebeure handel nie.

Die resente vakliteratuur oor outobiografie en biografie, dagboek, memoires, joernale en belydenis kan hier verhelderend werk en sal as teoretiese raamwerk vir hierdie doel gebruik word.

2.2. DAGBOEKLITERATUURSOORTE

Kleynhans [1975:25] onderskei dagboekliteratuur-tipes onder twee hoofindelings, nl. outobiografieë en memoires ; joernale en dagboeke. Aansporing tot die skryf van hierdie tipe literatuur het 'n oorsprong te wyte aan:

(1) werklike kontak met groot historiese gebeurtenisse of sosiale bewegings wat daartoe kan lei dat 'n lewensbeskrywer, memoiresskrywer of dagboekskrywer deur latere geslagte geraadpleeg mag word. Hier is dit moontlik dat die suiwer persoonlike element verminder word tot 'n onbewustelike openbaring van 'n sielkundige toestand wat moontlik oorwegend in die betrokke ouderdom van daardie skrywer kon gewees het.

(2) die skrywer mag 'n belangrike deelnemer wees en aandeel hê in die vorming van die geskiedenis, bv: 'n belangrike veroweraar of 'n godsdienstige leier wees soos die Voortrekkerleraar en sendeling Erasmus Smit; 'n Voortrekkerleier soos Louis Tregardt of staatsman wees.

(3) daar mag iets besonders in sy betrokke gesigspunt wees, 'n spesiale hoek vanwaar hy persone en gebeurtenisse beskou. Hy kan selfs die tye vooruit wees en dalk omgekeerd.

(4) die skrywer kan heelwaarskynlik ook 'n geestelik ingestelde mens wees vir wie die verkenning van die eie persoonlikheid die meeste aandag in die lewe geniet. Skryfsters soos Mathilda Smith, Catharina Allegonda van Lier, Hester Venter en Susanna Smit sou onder hierdie afdeling ingesluit kon word.

2.2.1. OUTOBIOGRAFIEË EN MEMOIRES

Hierdie werke kan van mekaar onderskei word deur die klem wat op die karakter en gebeurtenisse val [Kleynhans 1975: 23]. In memoires fokus die aandag op persoonlikhede en handelinge wat nie die skrywer se eie is nie: party is skaars meer as verslae van geskiedkundige gebeurtenisse wat direk onder die aandag van die verslaghouers kom. Hoewel Susanna Smit nou en dan op vroeër herinnerings teruggaan, kan van memoires hier nie sprake wees nie want sy verskaf bitter min biografiese en historiese gegewens. Roodt -Coetzee [1961:31] skryf dat daar verniet na historiese gebeure, verslae van belangrike staatkundige en politieke verwikkelinge en daaglikse gebeure in die werk gesoek word. By die lees van haar manuskrip merk 'n mens dadelik op dat die fokus grotendeels op die self, die EK val. Aan haar familie en vriende, aan konkrete gebeurtenisse of andersins belangrike ontwikkelinge word min aandag geskenk.

'n Werklike outobiografie is 'n verhaal wat heg verbind is met die skrywer se lewe. Die klem word op selfondersoek of op betekenis van die lewe gevestig, geskets teen 'n wyer agtergrond. Lejeune [1980: 18] definieer outobiografie as:

> ... a retrospective account in prose that a real person makes of his own existence stressing his individual life and especially the history of his personality.

Hierdie doelbewuste retrospektiewe beskrywing van 'n persoon se eie lewe gebeur op 'n bepaalde tydstip om die verlede en die hede te probeer interpreteer [Gusdorf 1980: 43]. Die primêre doel is die soeke na selfkennis, persoonlike volledigheid en identiteit [Pascal 1960: 184 ; vgl. ook Kleynhans 1975: 23]. Pascal [1960: 5] maak daarop attent, dat geen duidelike lyn tussen herinnerings, memoires en outobiografie getrek kan word nie, veral as 'n mens, soos Olney [1980: 250] voorstel, onderskei tussen "outobiografie" en "outobiografies". 'n Werk kan outobiografiese trekke toon sonder om 'n outobiografie te wees. Dit is insiggewend met die oog op hierdie teks. Susanna Smit se manuskrip bevat talle outobiografiese brokkies inligting hoewel die geheel beslis nie as 'n outobiografie beskou kan word nie.

2.2.2. JOERNALE EN DAGBOEKE

Die manuskrip van Susanna Smit kan ook nie as 'n joernaal beskou word nie, want 'n joernaal behels meer daaglikse aantekeninge van belangrike gebeurtenisse, 'n tipe bepeinsde verslag, wat met 'n mate van objektiwiteit weergegee word. In teenstelling met voortrekkers soos Louis Tregardt, Anna Steenkamp of selfs Erasmus Smit wat telkens konkrete voorvalle vermeld en evalueer, vermeld Susanna geen histories belangrike gebeure nie.

Anders as joernale is die gebeure in 'n dagboek van 'n meer persoonlike aard.

2.3. DAGBOEKSOORTE

In teenstelling met die outobiografie wat op 'n bepaalde tydstip onderneem en terugskouend geskryf word, gee die dagboek 'n sinchroniese én diachroniese beskoulike relaas. Volgens Kleynhans [1975: 23] gee dagboeke "aan ons die

gegewens van persoonlike indrukke, terwyl dit steeds vars is, maar verskaf ook dikwels 'n herwaardering in die lig van latere ondervindings." As gevolg van die teenwoordigheid van herlesing en agterna perspektief in die teks, is die outobiografiese aard van haar dagboek merkbaar. 'n Aantekening van 6 Mei 1844 dui hierdie retrospektiwiteit aan:

> *... kwam my in leven so dierbaren zoon S.G.E. in myne gedachten .... by dien herdenken aan hem ....* [8:4].

Die formele verskil tussen dagboek en outobiografie is volgens Pascal [1960: 3] duidelik:

> The latter is a review of a life from a particular moment in time, while the diary, however reflective it may be, moves through a series of moments in time. The diarist notes down what, at that moment, seems of importance to him, its ultimate, longrange significance cannot be assessed.

Sekere passasies, word deur Susanna, op 'n latere stadium, soms sestien jaar later, herlees. Die spesifieke passasie word noukeurig gelees en bestudeer. Sy kan terugskouend daarna kyk en alles her-evalueer en sodoende word die waarde verder uitgelig:

> *Op heden is het den avond van 14 February 1860. Nu 14 jaren gelen [sic] dat ik het boven staande schreef op Saturdag 16 mei 1846. Ziet hoe getrouw heeft my de Heere geholpen. En voortdurend geleid getroost gesterkt, zoo dat wat ik toen zeid, zegt ik nu nog door al dien feertien [sic] jaren klom myne hosannas naar booven en nu zegt ik nog, wat ik toen zeide* [21:26].

Susanna Smit skryf slegs vir haarself en vir God en gee rekenskap van haar intens persoonlike ervarings. Uit 'n opmerking gedateer op 18 Desember 1847, word dit duidelik hoekom, wat en vir wie sy skryf:

> *Myn laaste boekje eindigde op Saterdag 20 November, zo dacht ik gisteren haast heb ik een geheel maand verloren. Weg zyn al de*

aangename wekPsalmen, liederen en ondervindingen, zodat ik van achteren met daarvan te lezen geen dankstoffe zal vinden om den Heer te loven over zyn goedgunstigheid aan my in dien tyd bewezen. En het berouwde my dat ik door beslommering en ongesteldheid my had laten verhinderen myn gewone aantekeningen te houden. Ik bond terstond dit bundeltje papier tezamen ofschoon ik niet wist waarmede te beginnen. Echter met een wensch dat den Heer my zoude iets uit zynen woord schenken tot vertroosting en tot bemoediging dienende tot zynen lof [37:1].

Hieruit blyk dat Susanna se aantekeninge bedoel is om haar eie daaglikse Godservarings neer te skryf as aanmoediging vir haarself, as bron van geestelike troos, en as bron vir dank en lof teenoor die God wat sy so intens persoonlik ervaar.

Susanna se geloof en die skryfproses dien vir haar as 'n toevlug, 'n wyse om haar innerlikste en privaatste emosies en denke op papier te kommunikeer met die enigste persoon wat haar verstaan, nl. God:

... gaarne wilde ik myn gevoel in het schryven volgen ... [24:4].

O had ik gelegenheid en bekwaamheid om mijn gevoel op heeden op dat stukje papier temeeder te schreeven ... [31:3].

Susanna se belangrikste motivering vir skryf word deur haar self verskaf:

Ik schrijft wel op blaatjes papier bepeinst de wonderen uwer genade, en meent hierdoor mijn ziel eenigen vergenoegen te verschaffen om u al dus te looven. Maar voor wie is het wie sal het leezen ? Met geene talent geest daargesteld door geene zwier van schrijfkonst verzierd Nagelaten door een arm ongeacht mensch zal het als vuil papier verscheurd worden, en zoo gaat den eenigsten hulden die ik meende mijn lieve Heer in zwakheid poogde toe te bringen verlooren [18:67].

'n Dagboek is 'n dag-tot-dag relaas van allerlei doen en late. Die skrywer noteer gebeurtenisse in die volgorde waarin hulle plaasvind, m.a.w. die ordelike neerskryf van gebeure. Alhoewel Susanna se inskrywings nie daagliks geskied nie, is die chronologie daarvan opvallend [sien afdeling 5.1.1.].

Die skrywer teken allerhande besonderhede aan soms in die fynste detail, wat andersins verlore sou gegaan het omdat die geheue sou vervaag het. Die nadeel hierin lê in die oorvloedigheid van sulke noterings terwyl sommige dagboeke juis interessant en boeiend is omdat hulle 'n karakter openbaar wat met 'n oorvloed van detail die prentjie van 'n deel van die samelewing of tydperk inkleur en bewaar.

Die skrywer gee gewoonlik uiting aan sy gedagtes, gevoelens en buie op papier. Maar intieme dagboeke loop die gevaar van eentonigheid omdat hulle so persoonlik is. Susanna se manuskrip dreig om hierdie eienskap te toon. Sy wissel selde haar innerlikste emosies af met familiegebeure of geskiedkundige ontwikkelinge van haar tydperk. Die moontlikheid van verveeldheid is nog hoër by haar omdat die onderwerp oorwegend haar intens persoonlike verhouding met God is. Verveeldheid sal intree omdat die manuskrip nie geskik is om soos 'n verhaal gelees te word nie. Die teks se waarde lê veel dieper en gee eerder 'n weerspieëling van die godsdienstige atmosfeer van die tyd deur taal-, woord- en beeldgebruik.

'n Ander problematiek ontstaan nou wat aanleiding gee tot 'n verdere vraag: As watter tipe dagboek sou Susanna Smit se manuskrip beskryf kon word? Kleynhans [1975:29] maak slegs onderskeidings tussen literêre, Afrikaanse of historiese, en werklike dagboeke, terwyl sowel vrouedagboeke asook geestelike dagboek-tipes van toespassing is.

'n Literêre dagboek word gewoonlik na die skrywer se dood georden of gestileer, selfs die dag-tot-dag stukke sodat dit 'n deurlopende eenheid vorm om dit vir publikasie-doeleindes geskik te maak. In hierdie opsig verskil 'n werklike dagboek omdat dit in die eerste instansie nie vir publikasie-redes geskryf is nie. Die optekening van gebeurtenisse is vir persoonlike plesier en nut van die werklike skrywer. Die geskrif sou nooit uitgegee word as dit nie deur 'n ander persoon ontdek is en ter wille van interessante feite wat daarin opgeteken staan of vir die historiese waarde daarvan deur hom geredigeer is nie [Kleynhans 1975: 30].

Susanna Smit se Dagboek is sedert haar dood nog nooit gepubliseer nie, alhoewel uittreksels wel getranskribeer en benut is, is die hele tekskompleks nooit uitgegee nie. Sy self spekuleer oor 'n latere leser hetsy vriend of vyand:

> *Maar ach, wat zal ik verder schrijven ? Hoemeer ik schrijft hoemeer mijn hart opweldt tot scrijven en als zulken loochen spreekers dat maar te leezen kreeg, en leezen wilde of zoude konde het hun toch wie weet tot nadinken brengen maar het is toch verborgen voor hunne oogen omdat ze meenen dat ze zien blijven ze blind* [41:12];
>
> *... want dacht ik mijne geschriften kan wel in die handen van anderen naa mijn dood vallen ...*[10:21]

Conradie [1934:206] reken "fragmente daaruit sou interessant genoeg wees vir publikasie". Selfs Olivier [1941: 3] wou eers die hele dagboek met kommentaar uitgee, maar het besluit dit sou 'n reuse taak wees. Hy transkribeer slegs gedeeltes wat vir hom meer doeltreffend en van toepassing is. Die transkribering van die dagboek is vir hierdie studie as noodsaaklik beskou om navorsing en lees te vergemaklik. Daarom is die hele teks getranskribeer met volledige annotasies bygebring met die doel om dit gereed te maak vir publikasie. Die volledige getranskribeerde teks volg in deel twee van hierdie verhandeling met annotasies.

Afrikaanse dagboeke kan onder subafdelings ingedeel word volgens geskiedkundige gebeurtenisse sedert die Volksplanting, die Groot Trek, die Vryheidsoorloë, konsentrasie- en krygsgevangenekampe, die Rebellie, die Dorslandtrek en die eerste Wêreldoorlog.

Hier word die aandag spesifiek gerig op dagboeke wat tydens die trek geskryf is. Susanna se Dagboek is 'n merkwaardige dokument as 'n mens in gedagte hou dat dit geskryf is deur 'n vrou wat relatief min formele skoolopleiding geniet het. Dit is uniek in die tradisie van voortrekkerdagboeke. Verskeie trekkers het dagboeke geskryf, onder andere Anna Steenkamp (uitgegee in Elpis 1860), Louis Tregardt (uitgegee deur Preller 1917/1938 en Le Roux 1964) en Susanna se eggenoot Erasmus Smit (uitgegee deur Schoon 1897, Preller 1920, Merwe Scholtz 1989). Die inligting wat daarin verskaf word, werp lig op historiese gebeurtenisse tydens en rondom die trek. Om die rede is hulle ook lankal as histories belangrike dokumente gepubliseer. Susanna se dagboek, geestelik van aard, pas eenvoudig nie in hierdie kategorie in nie. Al was Susanna Smit 'n voortrekkervrou, is die verwysings na haar as "voortrekkerskryfster" (vgl. De Villiers 1968-1987 I: 761, Roodt-Coetzee 1961, Olivier 1941) foutief, aangesien die bestaande dagboekgedeeltes slegs die jare 1843-1858 dek. Olivier opper die rede dat Erasmus predikant tydens die Trek was en hy 'n dagboek gehou het, vir hierdie inkorrekte beskrywing van haar [1941:16].

Roodt-Coetzee het ook met die dagboekdele van 1843-1858 gewerk, sy meen egter, dat Susanna Smit

> ... voor 1842 al veel geskrywe het want reeds die eerste boekdeeltjies is geskrywe in 'n hand wat laat vermoed dat daar jare van oefening voorafgegaan het, en in 'n styl van iemand wat gewoond was om sy gedagtes vloeiend op papier te bring. Sy het waarskynlik hierdie geskrif voortgesit tot haar dood in 1863, maar net soos die vroeëre, het ook die latere stukke verlore gegaan [1961: 30].

Op grond van die retrospektiewe herinnerings aan gebeurtenisse tydens die trek wat Susanna veel later aanteken, verwys Roodt-Coetzee verkeerdelik na Susanna as "skryfster van die Trek." Tot dusver kon geen bewyse vir vroeër optekeninge, veral tydens die trek, opgespoor word nie. Dat sy wel in 'n mindere mate notas van inspirerende liedere in haar jeug gemaak het, word nie uitgesluit nie:

> ... *mischien is dat iets dat ik in mijn teedre jaren geschreven heeft* [37:11].

Sy verwys na hul aankoms in Pietermaritzburg eers in die vierde dagboekdeel [4:18]. Susanna se bespreking van haar seun, Salomon, se dood tydens die trek geskied eers in deel 8 ongeveer 7 jaar later.

Die Dagboek bevat intertekstuele verwysings wat bewys dat haar eerste dagboekinskrywing (gedateer 16 Februarie 1843) eers hier ontstaan het. Of sy nou opsoek is na 'n vers uit 'n vorige dagboekdeel:*" om de 41 boekjes allen na te zien was te veel bezigheden in den nacht"* [42:3]; (sy vind later die aangehaalde vers in [20:3]) asook 'n vers wat aangehaal word: *" Uit myn 22 ste boek,"* [34:36]; of 'n spesifieke verwysing na 'n latere dagboekdeel maak [34:8], nl. *" ziet Boek 35. bladzy 28. onder streep die door de helf van het blad 28 getrokken is*"; ook in 'n oordenking [20:47] verwys sy na deel 18 die agste oordenking [18:38 & 35:29]. Dit is alles ondersteunende bewys dat die eerste dagboek in werklikheid die aanvang van die teks is.

Hoewel Susanna Smit met 'n sendeling getroud was en saam met hom op sendingreise deur die binneland getrek het, is daar geen spoor van die "missionary narrative" in haar Dagboek te vinde nie. In die 19de eeu het a.g.v. die dagjoernale van sendelinge ("missionary narratives") selfs iets soos 'n nuwe "genre", die "outobiografie van heldhaftigheid", ontstaan [vgl. Comaroff en Comaroff 1991:172], met grootse vertellings van dapperheid en ontberings, beskrywings van die land en mense, van evangelisasie en

frustrasie. Sy verwys nie eens na die ondervindings van daardie reise en die sendingwerk waarby sy self betrokke was nie.

> Die dagboek verskil ook radikaal van vrouedagboeke soos die van Lady Anne Barnard asook Suid-Afrikaanse skryfsters soos Johanna Duminy en Anna Steenkamp. In teenstelling met daardie dagboeke is Susanna Smit se "Bedenkinge" 'n uiters subjektiewe, introverteerde relaas, en in baie opsigte 'n tipies piëtistiese "geestelike dagboek" van 'n hoogs sensitiewe siel. Juis hierin is egter 'n besondere waarde geleë: 'n piëtistiese dagboek uit die pen van 'n Suid-Afrikaner in die 19de eeu. Bowendien neem dit meer as 'n duisend bladsye in beslag wat oor 'n tydperk van ongeveer 16 jaar opgeteken is (vgl. hoofstuk 4).

2.3.1. VERSKILLENDE DAGBOEKHOUERS

Dit is duidelik dat spesifieke dagboeksoorte afgebaken kan word. Die doel hiervan is om die uniekheid van Susanna Smit se dagboek nog verder uit te wys.

Historiese dagboeke, kronieke en dagjoernale was aan die Kaap van vroeg af reeds bekend, persoonlike dagboeke egter veel minder. Maar geestelike dagboeke was uiters seldsaam. Die omvattende aantekeninge van Susanna Catharina Smit in die vorm van 'n geestelike dagboek is daarom 'n merkwaardige kultuur- en taalhistoriese dokument wat lig werp op die stroming van die piëtisme in die 19de-eeuse maatskappy en kerkkringe in Suid-Afrika, en die vertolking daarvan in 'n vorm van piëtisties gekleurde Kaaps-Nederlands.

Die Dagboek vind verder in 'n mindere mate aansluiting by die geskrifte van Hester Venter en Mathilde Smith. Die standpunt word ondersteun deur Roodt-Coetzee :

Dit is sover bekend, die enigste redelik uitgebreide openbaring van die geestesbelewenisse van 'n vrou ... en daarom vir die kultuurhistorikus van ontsaglik veel betekenis [1961:30].

2.3.2. DIE DAGBOEK VAN ERASMUS SMIT

Erasmus is histories belangrik want hy neem deel aan die gebeure waarvan daar in sy dagboek verhaal word. Dit is 'n werk wat eerder as 'n kroniek beskou kan word [Scholtz 1988: 19]. Hy het deel gehad aan sommige van die belangrikste historiese gebeurtenisse.

Daarom geniet sy werk meer aandag en is talle kere uitgegee:

(1) Uit het dagboek van Erasmus Smit 1896 deur ds. H.F. Schoon geredigeer; 'n herdruk verskyn in 1967 by die Staatsbiblioteek Pretoria; in 1920 versorg G.S. Preller die teks vir die "Burgerleeskring" in Voortrekkermense II 1920

(2) Joernaal van 'n trek uit die Dagboek van Erasmus Smit (geredigeer deur G.S. Preller, ingelei en versorg deur M. Scholtz 1988)

(3) Die proefskrif, Die lewe van Erasmus Smit , deur dr. P. S. De Jongh HAUM Kaap 1977.

Die Schoon-teks bied die leser slegs 'n gedeelte van die eerste deel van die Dagboek aan, wat begin op 14 November 1836 en met enkele kleinere hiate volgehou word tot 31 Januarie 1839. Daar ontbreek nog van dié deel enkele bladsye. Van die ontbrekende tweede gedeelte van die Dagboek is geen spoor meer te vinde nie. Na die dood van die outeur word die Dagboek, wat saamgestel was uit verskillende cahiers, onder die naasbestaandes verdeel. Die tweede deel was laas in besit van Coenraad Birkenstock, oud-

Volksraadlid vir Utrecht maar het gedurende die Tweede Vryheidsoorlog verlore gegaan.

Volgens Scholtz was die oorspronklike teks van hierdie eerste gedeelte in besit van 'n skoondogter van die outeur, wyle mevrou G. Smit later hertroud met J. van der Merwe, wat kinderloos oorlede is. Die uitgewer, het na 'n uitgebreide ondersoek kennis geneem dat die handskrif laas in besit was van mevrou Wapenaar van Harrismith, Vrystaat, 'n kleinkind van die outeur. Maar dit het ook gedurende die tweede Vryheidsoorlog onherroeplik verlore gegaan. Mnr. J. P. Wapenaar het op d.d. 23 Junie 1909 aan die teenwoordige uitgewer daaroor geskryf [Scholtz 1988: 33-36].

Reeds uit die motivering tot skryf, verskil Erasmus se werk van sy vrou s'n. Smit het die skryf van sy dagboek beskou as 'n deel van sy amp en as iets verpligtends. Dit moes alles bevat, nl. sy werksaamhede en wedervaringe. Nog belangriker is dat hy die relaas van betekenisvolle geskiedkundige gebeure met dag en datum versterk. "Hy was geen sterk skrywer nie, geen groot stilis nie " [Scholtz 1988:19]. " ... die Direkteure van die NSG was ontevrede oor die taalfoute in sy joernaal" [Schoeman 1995:50]. Erasmus se laaste bewaarde inskrywing is in 1839, seker met hul aankoms in Pietermaritzburg, waar Susanna in 1843 haar dagboek begin aanpak.

Alhoewel die Smit-egpaar se dagboeke van 'n geestelike aard is, is die verskille ooglopend. Hy skryf tydens die trek en hy kan amper as 'n soort verslaggewer van hul doen en late beskou word. Erasmus het ook aandag op meer bekende leiers van die trek gevestig, nl. Pieter Retief, Gert Maritz en Hendrik Potgieter: "Dit word feitlik 'n lydingsgeskiedenis van die Trek" [Kannemeyer 1978 1:23]. Daarom is sy werk ook minder persoonlik, tensy hy self betrokke is, " en 'n verhaal van rampe wat die trekkers getref het" [Scholtz 1988:22-3]. Erasmus skryf oor hul seun se dood, wat 'n onmiddellikheid daaraan leen terwyl Susanna terugskouend daarna verwys en dit bespreek. Na soveel jare is die pyn en verlies steeds 'n intense gevoel. Erasmus beskryf

sy vrou se hartseer en dat Van Dyk die kis 'n ent daarvandaan moes gaan maak om haar nie hewig te ontstel nie. Andersins is sy inskrywings gewoonlik kort, saaklik en emosieloos. Hy skryf ook baie oor homself in die derde persoon. Terwyl sy vrou meestal in die eerste persoon haar relaas weergee.

Erasmus verskaf weinig persoonlike gegewens. Hy het gesukkel om georden te word, was 'n swakkeling, gedurig sieklik en het hom ook aan drankmisbruik oorgegee. Selfs tydens reise die binneland in en gedurende die trek is hy ontnugter en in die steek gelaat. Op geestelike vlak is daar min van die piëtistiese stroming weerspiëel in sy werk.

2.3.3. DIE DAGBOEK VAN LOUIS TREGARDT

Louis Tregardt (1783 - 1838) se werk is uitgegee deur Preller (1917) en T.H. Le Roux (1964).

"Hy was 'n welgestelde grensboer wat die oostelike Kaapland verlaat en met sy hele gesin en aanhang na Lourenço Marques vertrek het" [Raidt 1982: 135].

Hy skryf omdat hy behoefte daaraan het en die werk nie vir publikasie bedoel is nie. Hy verskaf besonderhede oor hul ontberinge en die moeilikhede wat hul tydens die lang tog ervaar het, m.a.w. belangrike noukeurige gegewens. In teenstelling met Susanna se persoonlike godsdienstige ontboesemings.

Tregardt het gepoog om in Nederlands te skryf, maar hy weerspieël in sy skryfwerk 'n matige kennis van Nederlands, terwyl Erasmus, 'n gebore Nederlander, in suiwer Nederlands skryf. Tregardt se werk is vol foute en telkens kruip Afrikaans in. By Tregardt "is die sterk invloed van die Bybelstyl opvallend," [Kannemeyer 1978:23] en bewys dat hy goeie Bybelkennis besit het. Susanna se werk dui selfs 'n beter kennis van die Bybel aan, wat ook

invloed uitoefen op beide haar taal- en beeldgebruik. Haar werk getuig van 'n belesenheid wat meer is as die van die meerderheid Afrikaners van hierdie tydperk.

Le Roux meen dat Tregardt se dagboek as gevolg hiervan van kultuurhistoriese, wetenskaplike, historiese en taalkundige waarde is [1964:11-12].

2.3.4. DIE DAGBOEK VAN ANNA STEENKAMP

Die komparatiewe bespreking van Susanna se Dagboek met die van haar tydgenoot, Anna Steenkamp, sal die verskille wat tussen die twee werke bestaan verder uitlig.

Anna Steenkamp (21/1/1797 - 9/9/1891) se werk is in die verlede al verskeie kere uitgegee:

(1) Gedenkschrift of journaal van onzen uittogt uit ons moederland tot hier aan Port Natal in die tydskrif Elpis in 1860

(2) Die dagboek van Anna Steenkamp en fragmentjies oor die Groot Trek deur 'n paar saamwerkers, Pietermaritzburg: Natalse Pers, 1939

(3) deur A.P. van Rensburg versorg in Moeders van ons Volk (1966)

Sy was die elfde kind van Francois Retief, oudste broer van die Voortrekkerleier, Pieter Retief.

Sy trou met Christiaan Johannes Dewald Hattingh en 12 kinders is uit hierdie huwelik gebore. Hulle verlaat op 5 Mei 1837 die Kolonie, en haar man is oppad oorlede.

Sy trou met haar tweede man, Thomas Ignatius Jacobus Steenkamp (ged. 29/5/1791 wie se eerste vrou Clara Isabella Potgieter was. Hulle sluit aan by Piet Retief se trekgroep, leier van die eerste trekkers en waar haar pa, Francois Retief, ook was sowel as eerwaarde Smit:

> ... 'n leraar om Godswoord aan ons te verkondig, en om die doop en die avondmaal te bedien, sodat ons godsdiens gevorder het. Elke Sondag en elke aand is openbare godsdiensoefeninge gehou, wat ons reis deur die woestyn veraangenaam het, omdat ons opnuut besef het dat die Heer ons nie verlaat het nie. Die heer Maritz is met 'n deel van die landverhuisers vooruit ... [1939:15].

Anna ervaar veel pyn en lyding en soos Mathilda Smith staan sy geliefdes af aan die dood. Sy het in die Basoeto-oorloë haar tweede man verloor.

Sy skryf verder oor haar familie, die trekkers se doen en late en hul roete wat hul gevolg het, oor die bediendes asook die swaarhede en rampe wat hulle moes verduur, veral persoonlike leed. Uit haar werk blyk dit dat sy 'n intelligente vrou met 'n goeie geheue was, [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1977, III:773-4]. Sy skryf nie veel oor haar verhouding met God nie, slegs dat Hy haar bystaan. Soos in die bogenoemde aanhaling vorendag kom, is daar sprake van 'n subtiele vereenselwiging van die Trekkers met die Israeliete wat veertig jaar lank deur die woestyn getrek het op soek na die beloofde land, 'n belangrike vergelyking wat meer intensief deur Susanna gebruik word. Die werk is aan haar kinders en familie gerig maar sy skryf ook oor die verlies van haar man. Sy self is op die ryp ouderdom van 94 oorlede.

"Haar geskrif is in baie opsigte aanvullend by eerw. Erasmus Smit se dagboek en is in groot mate bevestigend van sy getuienis oor die Groot Trek" [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1977: III : 774].

2.3.5. DIE DAG- EN KASBOEK VAN JOHANNA MARGARETHA DUMINY

'n Vergelykende beskouing met die werk van 'n vrou, aan die Kaap, voor die tydperk van Susanna Smit se bydrae, is vanuit 'n sosiale oogpunt interessant. Veral met betrekking tot die onderwerp, sosiale omstandighede en verteltrant van die werk.

Johanna se werk sluit in 'n dag- en kasboek (1797, 1790-95) sowel as briewe wat strek oor die tydperk 25 November - 24 Desember 1797:

(1) Duminy-Dagboeke uitgegee deur J.L.M. Franken, Die Van Riebeeck-Vereniging Kaapstad 1938

(2) "'n Grafemiese ondersoek van die dag- en kasboek van Johanna Duminy" deur G.J. De Klerk in Gedenkbundel H.J.J.M. van der Merwe (red. W.J. de Klerk en F.A. Ponelis) Pretoria 1976

Sy is op 29 Junie 1757 in Kaapstad gebore (oorl 25/2/1807). Op 5- jarige ouderdom word haar pa 'n vryburger. Haar ouers was welaf, vrygewig, gasvry en het in gegoede kringe beweeg. Op 19-jarige ouderdom tree sy in die huwelik met Francois Reinier Duminy, tien jaar ouer as sy. Hy is 'n Fransman gebore op 4 Oktober 1747 in Lorient, Bretagne, Frankryk (oorl. 26 Mei 1811).

Hulle trou in die Lutherse Kerk in Kaapstad en na hul troue bly hy in die Franse diens. Hy probeer om in diens van die Hollandse Kompanjie te kom en 4 jaar later, 1781, kry hy dit reg.

Sy het dikwels alleen gebly en in haar man se bevordering en welsyn belanggestel. Johanna sterf op 25 Februarie 1807 (49 jaar oud) en haar man vier jaar later op 26 Mei 1811 (63 jaar).

Haar skryfwerk, " 'n vrolike dagboek" [Raidt 1988:131], gee 'n insig in die boerelewe en samelewing in die buitedistrikte van die Kolonie. Sy verskaf 'n kykie op die leefwyses aan die Kaap in die 18de eeu, toon 'n liefde vir musiek en veral vir haar familie. Sy is godsdienstig en bedrywig in en om die huis en kombuis. Sy is trots op haar tuin, boerdery en diere. Sy was ook 'n stiptelike en reëlmatige vrou, altyd oplettend sowel as diplomaties, het skoonheid in die kleiner dingetjies raakgesien, was gevoelig teenoor haar medemens en sy behoeftes. Haar " dagboekie ... is klaarblyklik net vir haarself geskryf ... en die werk glad nie vir publikasie bestem nie," [Raidt 1988:131].

Haar kasboek verskaf insig in die lewensstandaard van die Duminys en die lewenskoste van 'n gemiddelde welgestelde familie. Sy het die huis en sake bestuur, prakties en noukeurig alles opgeteken nl. die familie se slawe, plaas benodighede e.d.m. Sy was 'n ekstrovert en het die goeie lewe geniet en alles wat sy doen word in haar werk weerspieël. In teenstelling met Susanna Smit wat introvert van geaardheid was, is Johanna se toon soms speels en opgewek.

Haar taalgebruik toon duidelike spore van gesproke Afrikaans en haar dagboek is een van die oudste dokumente wat lig werp op die ontwikkelingsgeskiedenis van die Hollandse taal in Suid-Afrika. Sy skep die gevoel asof sy praat en dat haar skryf- en spreektaal nie baie van mekaar verskil nie. Haar taal is beïnvloed deur drie dinge:

(1) dat sy uit 'n vooraanstaande familie kom;

(2) dat sy opvoeding ontvang het wat in Nederlands geskied;

(3) en die sosiale kringe waarin sy beweeg het, het 'n "suiwerder taalgebruik" geëis. Dié dagboek is ook nie van 'n geestelike aard nie.

2.3.6. DIE DAGBOEK VAN LADY ANNE BARNARD

Hierdie vroue dagboek dien as 'n belangrike vergelyking om die Dagboek van Susanna Smit se afwykings hiervan verder uit te lig.

Lady Anne Barnard se werk behels 'n dagboek en etlike briewe wat van kultuurhistoriese waarde is:

(1) The letters of Lady Anne Barnard written to Henry Dundas from the Cape of Good Hope 1793 - 1803 sowel as Journal of a tour into the interior from Cape Town to beyond Swellendam bevat 34 briewe gerig aan Henry Dundas, 21 briewe van die Kaap, 13 briewe van Engeland en Ierland. Hierdie briewe is versorg en geredigeer deur Dorothea Fairbridge en is in 1924 gepubliseer onder die titel Lady Anne Barnard at the Cape of Good Hope. 'n Waardevolle bron van inligting oor sosiale aangeleenthede in die Kaap.

(2) The Cape Journals of Lady Anne Barnard 1797-1798 geredigeer deur A.M. Lewin Robinson et al., V.R.V. tweede reeks, nr. 24 Kaapstad 1994.

Anne Lindsay is op 8 Desember 1750 gebore en was die oudste dogter van die Skotse edelman Lindsay, graaf van Balcarres. Na 'n liefdesteleurstelling trou sy uiteindelik met Andrew Barnard, seun van die Biskop van Killaloe en 'n man twaalf jaar jonger as sy. Hy het later die sekretaris van die Kaapkolonie geword en sy het die rol van gasvrou ingeneem by die Kasteel, maar sy kan eerder as 'n soort "ambassadeursvrou" beskou word.

Sy het 'n goeie opvoeding ontvang en haar opmerkings is pittig en humoristies, nooit krities of neerhalend nie. Sy besit die vermoë om haar styl te verander afhangende aan wie sy skryf. Die waarde van die dagboek lê in

die interessante besonderhede wat sy verskaf oor die boeremense en hul families, nl. hulle name, detail oor hulle gewoontes, leefwyse, plase e.d.m.

Sy was 'n sjarmante, bekoorlike vrou met 'n goeie sin vir humor. Sy was 'n vasberade, toegewyde vrou wat haar invloed gebruik het tot haar man se voordeel. Sy het al haar werk ernstig opgeneem en deur vindingrykheid die plaaslike inwoners bekoor. Sy onderneem 'n reis na die binneland, oor die Hottentots-Hollandberge na Goewermentsbad, 'n Herrnhuter sendingstasie by Baviaanskloof op Genadendal, langs die Riviersonderend tot by Swellendam. Uit haar briewe blyk dit dat sy 'n belangstelling in alles om haar getoon het en 'n optimistiese opgewekte persoon was.

Lord Macartney word siek en word vervang deur George Younge wat nie 'n hoë dunk van haar man gehad het nie en in 1806 verhuis hulle terug na Engeland.

Anne se briewe aan Henry Dundas bevat al haar indrukke oor die toestande aan die Kaap om hom op hoogte te hou van sake. Sy skryf dus getrou en herhaaldelik omdat sy wil.

Anne moes ook die rol van versoener speel aangesien sy vir goewerneur Lord Macartney as gasvrou opgetree het, en deur haar vriendelikheid die konserwatiewe ou Kaapse Burgers en vrouens se geneentheid verower het.

Beide Anne en Susanna het hulle eggenote ondersteun en hulle sake tot die beste van hulle vermoë probeer bevorder. Susanna het Erasmus se saak i.v.m. die pensioen tot by Koningin Victoria, Graaf Grey en die magistraat bepleit, totdat die pensioen uiteindelik herstel is en agterstallige paaiemente uitbetaal is. Susanna, 'n ingekeerde persoon, het nie soos Lady Anne in sosiale kringe beweeg en as gasvrou by partytjies opgetree nie. Sy het so 'n lewensstyl weens haar geloofsbeleid as onbetaamlik geag omdat dit juis nie deel uitgemaak het van die gedragskodes waarvolgens sy gelewe het nie.

Die toon in Lady Anne se werk is deurgaans optimisties en opgeruimd terwyl Susanna s'n veel ernstiger is.

2.3.7. DIE MEMOIR VAN MATHILDA SMITH

Die Memoir of Mrs. Mathilda Smith, late of Cape Town, Cape of Good Hopeis deur John Philip,D.D. uitgegee in 1824.

Mathilda (17/8/1749 - 25/11/1821) was die derde kind van Jan Hendrik Combrink (oorl.1755) en Maria Magdalena van Deventer. Sy is met Johann Gottfried Grabe, van Magdeburg, op 30 Desember 1770 getroud. Aangesien hy 'n Lutheraan was, het sy by die Lutheraanse gemeente in Kaapstad aangesluit. Haar lewe is verder gevul met tragiese gebeure: die vroeë dood van drie kinders asook die afsterwe van haar man.

Sy tree op 29 Maart 1778 in die huwelik met haar tweede man Johann Caspar Schmidt van Hesse. Nie een van die ses kinders uit hierdie huwelik het oorleef nie en in 1787 is haar tweede man oorlede. Haar enigste oorlewende kind, 'n dogter uit haar eerste huwelik, sterf in 1793 en haar kleinkind nie lank daarna nie. Hierdie tragiese gebeure het haar geloof tot die uiterste beproef.

Sy tree in verbinding met die Kaapse piëtis Helperus, en sy suster Catharina, van Lier wat bygedra het tot haar bekering en sy wy die res van haar lewe toe aan sendingwerk veral onder die slawe en soldate.

Sy het in 1805 na Bethelsdorp verhuis en in Van der Kemp se plek gearbei. Sy het tot 11 Desember 1807 daar vertoef. Sy het kinders handewerk geleer en godsdienstige onderrig aan die 'heidene' verskaf. Sy het hier met Erasmus Smit kennis gemaak asook met Maria Elisabeth Maritz met wie sy in korrespondensie getree het in verband met godsdienstige sake [vgl.

Schoeman 1995:36-7]. Sy het in 1808 na Kaapstad teruggekeer en haar werk met entoesiasme voortgesit.

Alhoewel sy min skoolopleiding ontvang het, het sy haarself opgewerk in kennis en was besonder goed belese gewees. Sy was bevriend met belangrike godsdienstiges dwarsoor die wêreld:

> ..., maar onder die kring van medewerkers trek die weduwee Smith steeds die aandag. Trou aan haar kerk en sy belydenis soos sy was, kon sy nogtans samewerking vind met mense van uiteenlopende kringe. Plaaslik was haar optrede deurgaans gekenmerk deur standvastigheid en toewyding, maar ver buite haar Kaapse kring, in Nederland, Engeland en Indië, oefen sy invloed uit deur haar korrespondensie met manne van aansien [Hanekom 1959: 175].

Die ooreenkomste tussen Susanna en Mathilda is ooglopend, en word ook deur Schoeman aangeteken:

> So sterk is die ooreenkomste tussen Machtelt Schmidt en die latere Susanna Smit trouens dat mens ten spyte van die gebrek van enige getuienis oor die saak tog geneig is om te glo dat Susanna die ouer vrou geken het en regstreeks deur haar beïnvloed is, sy dit op Bethelsdorp as kind of gedurende die paar maande in 1821 toe sy in die Kaap was [1995:42].

Myns insiens was dit Susanna se diepste wens om die inspirerende, godsdienstige sendeling Mathilda Smith, na te streef:

> *..., mijn begeerte is echter om op een heidens Instutuet te woonen en onder dien ongeleerden den Heere Jezus te dienen, met dien blinde met den Zaligmaker bekend te maaken en verder tot het leezen van den bybel te bringen in dien gelukkigen stand was ik eens gesteld* [18:69].

> *Ik wenschte telkens dat ik in plaats van een vrouw te zijn, toch liever een man was. En dat alleen, om dat ik dan de knapzak op de rug kon neemen En van den eenen kaffer kraal tot den anderen kon loopen om het Evangelie van onzen Heer te Prediken aan de blinde Heidenen. En getuigen daar van zijn zou dat de wildernissen zal bloeijde als een roos, ...* [35:30].

Dit was 'n begeerte wat sy weens haar huwelik en verwante omstandighede nooit volkome sou kon bewaarheid nie want sendingwerk was vir die piëtis uiters belangrik, m.a.w. om God se woord te versprei en sy koninkryk uit te brei. Sy skryf oor 'n diep begeerte en vervoer haarself amper:

> *Ik vergat alle ongemak en was mit de zendelingen onder de heidenen* [20:56].

Dat hierdie ooreenkoms tot die dagboek strek is ook belangrik:

> ... want dit is hier by uitstek dat die ooreenkoms met Susanna Smit en haar eie latere dagboek sterk na vore kom, [Schoeman 1995:42].

2.3.8. DIE GEESTELIKE DAGBOEK VAN HESTER VENTER

Die werk: De ondervindelijk bekeeringsweg, Hester Venter 1852 is "overgeschreven" deur J.C.Ackerman (1830) en later uitgegee in Kaapstad (1852).

Hester was die dogter van Johanna Maria Buys en Jan Hendrik Venter, een van ses dogters en drie seuns. Op 16-jarige ouderdom tree sy in die huwelik met Hendrik van der Walt, toe reeds 21 jaar oud.

Sy kom van 'n arm familie en het op 'n stadium by haar tante gaan woon. Hier het sy leer lees en skryf aangesien sy op ±12 / 13-jarige ouderdom vir drie maande skool gegaan het. In teenstelling met Susanna is haar godsdienstige

kennis beperk tot die gebede wat sy van haar ma geleer het en die paar boeke wat sy gelees het. Hester erken self dat daar by haar "... in diepe onkunde in de Schriften,..." bestaan [1852:5]

As jongmeisie was sy bewus van die modes en wou hulle navolg maar haar pa was streng en wou orde handhaaf. Haar openingsparagraaf bewys dat sy reeds vroeg bewus was van betaamlike gedrag maar van die Paulus-etiek is daar verder geen spoor nie:

> ... van dat ik zeven of acht jaar oud was, had ik eene stoute en losse hemeur, wild om mede te loopen met andere meisjes die mijne speelmakkers waren, en alle kinderachtige figuren mede te doen. Doch als ik zoo met mijne speelmakkers in losbandigheden had mede gegaan, gebeurde het mij wel, dat ik het waarnam, onder het woelige spelen, om mij stil en ongemerkt eensklaps van hen aftezonderen met een benaauwd en angstig gemoed [1852:1].

Tydens 'n rit na die Kaap ontmoet sy op pad 'n gelowige niggie en hulle bespreek hul godsdienstigheid. In die Kaap koop sy twee boeke waarvan een Smijtegeld se boek " handelende over de gekrookte riet" was [1852:6]. Sy haal selfs gereeld 'n vers aan uit Lodenstein se werk:

> Hoog omhoog mijn ziel naar boven
> Hier beneden is het niet,
> Het regte, leven, lieven, loven:
> Is maar daar men Jezus ziet [1852:23].

Sy sing ook geestelike liedere. Sy sê:

> [Ek] had toch bijzonder liefhebberij en ook lust tot zingen en geestelike liede boeken, en ook het bidden van gebeden die ik geleerd had.

Juis daarom neem hulle die meerderheid van haar dagboek in beslag en is die laaste bladyse uitsluitlik aan lang 'gedigte' gewy.

By haar is ook sprake van 'n persoonlike sielsontboeseming te vinde. Hester is egter meer terneergedruk en negatiewer as Susanna en heelwat meer behep met die 'duiwel / satan'. Weens die 'duiwel' se aktiwiteite, nl. die saai van vertwyfeling en bewusmaking van die mens se sondige natuur, val sy vir 'n tydperk van ongeveer 16 jaar in 'n swaar 'duisternis' waarin sy 'blind' en bang ronddwaal. Die feit dat die sonde groot is en jy direk, volgens haar, hel toe gaan wanneer jy sterf, help haar depressiwiteit geensins nie. Die negatiewe gemoedstoestand duur langer, is gevul met duister, droefheid, gevoelens van sonde en gedagtes aan die 'duiwel'. Terwyl die positiewe gemoedstoestande van korte duur is.

Satan word uitgebeeld as die vyand, die "brieschende leeuw" met "klaauwen" en wanneer hy 'aan val' is daar 'n hewige storm [bl.23]. Sy beskou hom ook as die "helsche draak", die "oude slang" [bl.40] en hy skiet "booze pijle" [bl.53] na haar. Dit is tipiese duiwels-beelde wat in Susanna se Dagboek te vinde is, maar in 'n veel mindere mate. Hester ervaar Satan se teenwoordigheid baie meer. Dit tas haar fisies en geestelik aan en haar werk word oorheers deur 'n negatiewe depressiewe toon. Die swaai tussen God en Satan is in 'n meer ekstreme vorm in haar werk te vinde.

Dialoogvoering met God kan ook in haar werk aangetref word. Sy benut ook die beeld van Jesus se kruisdood, lyding en bloedstorting, dat die mens vrygekoop en verlos word deur sy reinigende en suiwerende bloed. So ook die vereenselwiging daarmee, " ... dring uwe kruisnagelen door mijn hart ..." [bl.17]. Self haar noemname vir die Here is ooreenstemmend: 'Verlosser; Trooster, Borg, Rotssteen, Heiland, Zaligmaker, Bewaarder, Hoogepriester, Middelaar, Koning, Majesteit Hoogheid, Allerhoogste Heilbron, Profeet, Priester, Opperkoning, Leidsman' e.d.m. Sy maak ook gebruik van die reismotief : Hy "lei blinde op die weg" [bl.45]; die vader-kind verhouding is ook aanwesig [bl.57].

Die negatiewe siening van die self as "... , een walgelijke aardworm..." [bl.17] is in Hester se werk ook prominent. Nietemin is sy bewus van God se genade.

Sy verkeer ook in dieselfde situasie as Susanna, "en sprak tegen niemand iets van mijnen inwendigen toestand" [bl.5]. Sy hou dus alle persoonlike godsdienstige ervarings vir haar haarself.

Sy is soos Susanna, weens haar geloofsoortuigings bespot, gehoon, gesmaad en bespoeg [Ackerman 1852:131]. Sodoende word die vereenselwiging met Jesus en sy lewe meer intens omdat Hy aan die kruis so behandel is. Sy 'ervaar' wat Jesus ervaar, verduur en meegemaak het.

2.3.9. DIE "OVERDENKINGEN" VAN CATHARINA ALLEGONDA VAN LIER

Catharina (geb. 17 Maart 1768 - oorl. 22/ 9/1801) skryf haar werk, Gemeenzame Brieven en Eenzame overdenkingen van L.C. geschreven door wylend Juffrouw Catharina Allegonda van Lier, aan Cabo de goede Hoop (1806) omdat sy daardeur vir ander mense van nut wou wees.

Sy arriveer saam met haar broer, Helperus Ritzema van Lier, in 1784 in Suid-Afrika. Hulle is uit deftige stand en hul vrome moeder het veral Helperus ondersteun in sy begeerte om predikant te word, en beide het 'n uitgebreider opvoeding geniet:

> ... en opgevoed door zulke Ouderen, die mij reeds vroeg van de waarheden van den Christelijken godsdienst indrukken zochten te geeven" [1806: 72].

Catharina was verloof aan die bekende sendeling Johannes Jacobus Kicherer wat sendingwerk gedoen het. Sy tree egter nie in die huwelik nie omdat sy 'n teringlyer was en geweet het sy gaan sterf. Hy het haar dagboek, op haar versoek, na haar dood versorg en dit is in 1806 uitgegee. Haar dagboek gee 'n beeld van haar gemoedstoestand en innerlike lewe. Dit bevat mistieke gedigte waarin sy haar innerlike belewinge tot uiting bring en wat daartoe lei dat sy beskryf is as 'mistieke digteres':

> Albei [Catharina en Helperus] was die mistieke tipe, sy miskien nog in groter mate as hy, en in ekstase en triomf het hul siele die wrakke van liggame verlaat [Conradie 1934:129].

Weens haar siekte is sy noodgedwonge van haar geliefdes afgesonder en neem sy haar toevlug tot die skryfkuns. Sy skryf "Eenzame overdenkingen" waarin sy uiting gee aan die standpunt wat sy alleen inneem teenoor God. En anders as haar broer het sy nie 'n groot rol in die publieke lewe volgestaan nie.

Sy kla oor haar eie sonde en afvalligheid, het haar dieper sielelewe blootgelê en intieme gedagtes neergeskryf. Haar gees het dus bo die onmiddellike uitgesweef en aansluiting gesoek by haar hemelse bruidegom sodat die tydelike vir haar van weinig belang is. Daar is ook nie 'n rekord van historiese gebeurtenisse in haar werk nie nog minder is daar oor sosiale aangeleenthede en individue:

> 'n Beskrywing van 'n gebeurtenis aan die Kaap, van haar ontmoetinge of 'n voorval in haar daaglikse lewe, soek ons verniet in hierdie dagboek [Conradie 1934: 129]

In haar dagboek kry ons ook te doen met haar gemoedstoestand en haar innerlike lewe. Dit is, volgens Conradie, in 'n vroom sentimentele trant van die 18de-eeuse epistolografie geskryf: "bij het ontwaken viel er iets voor, waarover ik zeer misgenoegd was" ; " Gisteren en van daag kwamen mij verscheidene gevallen voor, die mij overtuigden van de nietigheid en het veranderlijke van al het ondermaansche." Waar sy werklik in geestelike ekstase kom, word die prosa lewendiger en herinner aan dié van die Middeleeuse mistieke vroue, [Conradie 1934: 127] naamlik 'n uiting van innerlike vervoering, 'n styging tot 'n geestelike ekstase soos niemand te vore, hier te lande, ooit geuit het nie [De Villiers 1962].

Bogenoemde ooreenkomste met Susanna Smit toon duidelik dat beide vroue, uit verskillende sosiale stande, agtergrond en opvoeding nagenoeg dieselfde tipe werk kon lewer. Catharina se werk blyk van 'n meer mistieke aard te wees, terwyl Susanna se werk uiteraard 'n piëtistiese inslag bevat.

Selfs op die gebied van beeld- en woordgebruik is die gelyksoortigheid opvallend: "Zaligmaker" [bl.41]; "Heiland" [bl.42]; "borg" [bl.43]; "Missias, meester" [bl.48]; "Alwetende" [bl.48]; "ontfermer, helper, verlosser" [bl.50]; "Schepper, Oppersten Richter" [bl.77]; "Middlaar, Heilig Rechter" [bl.103]; "Vorst Immanuel" [bl. 107]; "oppersten geneesheer" [bl. 128]; "Leeraar, trooster" [212]; "Jesus, Raadsman, leeraar, gasheer, goddelike Bruidegom, Koning, Vors, " [bl.272] e.d.m.

Soos by Susanna is die daaglikse aantekeninge oninteressant. Die " ... swaarmoedigheid en neerslagtigheid werk deprimerend op die leser, ..." van Catharina se werk [Conradie 1934: 130]. Die dagboek moet in konteks geplaas word, nl. 'n skrywer gebonde aan haar eie ervarings en historiese milieu waarin sy die ervarings beleef en beskryf.

Belangrike motiewe is ook te vinde, nl. die reis: "wandelen op 't pad van Gods geboden," [bl.73] sal jou na geluk lei; die bruidsmotief waar die siel of bruid hunker na eenwording met die Hemelse bruidegom; en die passiemotief waar die skryfster haar vereenselwig met Jesus se kruisdood, [bl.117]. Ook die "heilige hiernamaals" wat lei tot die ewige lewe is ter sprake. Dit maak deel uit van die paradoksale weg van die sterwe wat lewe word. Hierdie spanning duur voort en sal voelbaar bly tot die mistieke ontmoeting met God. Sy stel hierdeur die kern van haar vroomheid aan die lig.

Haar geliefkoosde skrywers is Hieronymus van Alphen, Jodocus van Lodenstein, en Van de Kasteele [bl.139], asook John Newton, John Wesley, James Hervey en Salomon Duitsch (1734 - 1795). Sy lees ook Herman Hermsen (1691 - 1770) se boek De Uitnemende Kracht van Christus liefde,

gesogte leesstof veral by oefeninge en konventikels in Nederland. Laasgenoemde se boeke is by godsdienstige samekomste aan die Kaap gelees en was in die kringe bekend. Dit word ook deur Mathilda Smith bevestig [Hanekom: 171 voetnota 49].

Haar gedigte is swak maar tog het sy bekendheid verwerf vir een van haar gedigte wat in die Evangelische Gezangen (1807) as gesang 28 opgeneem is.

In Bakkes [1988] se roman het Susanna in verbinding getree met Catharina en haar broer Helperus. Daar bestaan inderdaad bewyse dat sy kennis van hulle dra. Sy meld selfs dat sy Helperus se leerredes lees [8:28] maar van ander kontak tussen hulle bestaan geen konkrete gegewens nie.

2.4. SAMEVATTING

Susanna se Dagboek verskil van bogenoemde werke op verskeie gebiede. Werke van ander skrywers is reeds uitgegee, terwyl haar teks wat meer as 1000 handgeskrewe bladsye in beslag neem en veel meer is as enige ander dagboekhouer, glad nie gepubliseer is nie.

Susanna, Mathilda en Catharina is oorwegend positief in hul geloof en probeer van nut wees. Susanna is minder suksesvol maar het wel as sendelingsvrou God se woord versprei en haar geloof probeer vroom hou en haar skryfwerk is vir haar 'n soort toevlug. Mathilda het deur haar toegewyde sendingwerk en korrespondensie mense geïnspireer. Die hoofdoel vir Catharina se skryfwerk is dat dit van diens sou wees na haar dood.

Beide Mathilda en Susanna het min skoolopleiding ontvang en later 'n belesenheid getoon wat ander ver oortref het. Terwyl Catharina alreeds van vroeg af 'n goeie opvoeding ontvang het.

Susanna en Catharina se aandag fokus op die Nuwe Testament, hulle is piëtiste en daarom het veral die Evangelies 'n belangrike rol gespeel. Mathilda se aandag lê by die Ou Testament. Mathilda self is 'n sendeling terwyl Susanna 'n sendelingsvrou was en beide kontak met ander sendelinge gehad het, onder die heidene gearbei het en God se woord versprei het. Mathilda het internasionale bekendheid verwerf deur die aansporing van sendelinge en leraars in die buiteland in briefvorm. Catharina het in 'n mindere mate, deur haar broer, mense van aansien ontmoet, maar is weens haar siekte later van mense heeltemal afgesonder. Sy het ook met verskeie godsdienstiges in 'n briewewisseling getree. Susanna is geestelik afgesonder en eensaam omdat haar godsdienstigheid misverstaan is. Haar dagboek dien as vriend en is 'n intieme en persoonlike middel om haar gedagtes, opinies en gevoelens neer te skryf.

In Mathilda se werk is dit opvallend dat vroue meer van Jesus Christus as van God praat. Catharina was liggaamlik siek en dus vind mens by haar meer beelde van Jesus wat genees [Landman 1994:19]. Dit is ook in 'n mindere mate by Susanna te vinde. Veral die 'goddelike geneesheer' wat geen geldelike vergoeding eis nie, is te vinde.

Catharina visualiseer God op twee maniere, nl. die alomteenwoordige Skepper maar ook die God wat oordeel. Terwyl Hester en Mathilda deur tydperke van selfkastyding en skuldgevoelens gaan, is daar by Susanna 'n proses van selfontleding en 'n bewustheid van eie tekortkominge asook die sondige aard van die mens en die teenwoordigheid van 'n skuldgevoel. Haar gemoedstoestand word blootgelê en uiterlike gebeure neem 'n sekondêre plek in haar lewe in. Innerlike gedagtes en belewenisse wat haar hele bewussyn in beslag neem, vind plaas op 'n wyse wat na die Middeleeuse mistiek terugreik. Veral omdat sy visioene, drome en selfs gesigte ervaar.

Alhoewel sy min vriende en byna geen sosiale lewe gehad het nie, was Susanna familie van verskeie vooraanstaande Voortrekkers, het beroemdes

ontmoet en met hul gereis. Sy het ook in aanraking gekom met bekende sendelinge. Sy toon 'n belesenheid in die godsdienstige literatuur van haar tyd wat haar ver bokant haar tydgenote plaas. Inhoudelik is haar dagboek vol godsdienstige sielsontboesemings en haar eie oortuigings en standpunte oor alle fasette van haar lewe. Daar is min oorspronklike beeldspraak omdat dit ontleen is uit die Bybel. Die dweperige geloofsoortuigings toon 'n mistieke inslag wat by Van Lier ook te vinde is.

Susanna se dagboek is 'n merkwaardige kultuurhistoriese dokument wat lig werp op die geesteshouding van 'n bepaalde deel van die Suid-Afrikaanse maatskappy, 'n godsdiens gekleur deur die invloed van religieuse strominge van die tydperk, veral die piëtisme en mistisisme wat klem gelê het op die gevoelselemente en individuele vroomheid, m.a.w. haar dagboek verskaf 'n idee van die geesteshouding in die 19de eeu onder die trekkers en in Pietermaritzburg.

Van taalkundige waarde is die benutting van piëtistiese taalgebruik. Die Dagboek weerspieël verder dat sy 'n goeie kennis van Nederlands besit het. Dit is haar doeltaal maar haar werk wemel van die foute. Dat sy deeglik vertroud was met die Bybel word weerspieël in tipiese Bybelse uitdrukkings, beeldspraak en taalgebruik wat herhaaldelik dwarsdeur die Dagboek gebruik word. Susanna se Dagboek verskil weinig van Catharina se dagboek. Wat wel in ag geneem moet word, is dat Susanna 'n gebore Suid-Afrikaner was, en dat haar Dagboek etlike eienskappe van Europese godsdienstige strominge in haar werk reflekteer.

2.5. DIE DAGBOEKSKRYWER

Maar wie is die dagboekskrywer ? Volgens Kleynhans [1975: 25] val skrywers gewoonlik in maklik herkenbare kategorieë, veral van noemenswaardige belang, is die tipe skrywer wat bekeer is tot 'n godsdienstige geloof of leerstelling.

Hoekom ontstaan die dagboek in die eerste instansie ? Verskaf die skrywer 'n rede ? Die dagboek is 'n natuurlike skryfvorm vir vroue. Die skryfproses probeer die verhouding tussen die ek/siel/self teenoor God neerlê. Die trek het die vrou gedestabiliseer en daar is nou 'n soeke om dit te herontdek. Die dagboek is spontaan, 'n innerlike kyk in die siel, hart en gedagtes sonder pretensies. Susanna Smit meld telkens in haar skryfwerk 'n rede vir haar aansporing tot skryf soos reeds genoem is.

Watter soort mens is die dagboekskrywer ?

> The term 'diary' evokes an intensity of privacy, cloistering and isolation,... ; The diary is a continually interrupted document and therefore the writer is continually reminded of isolation [Abbott 1984: 11 & 45].

Daar bestaan 'n privaatheid, 'n uiting van die innerlike. Susanna laat niemand toe om haar dagboek te lees nie weens 'n onvermoë deur ander om haar te verstaan. Sy hou elke ervaring geheim, noteer en bespreek dit uitsluitlik in haar dagboek. Susanna verkies gewoonlik om alleen te wees wanneer sy skryf: in die sitkamer maar meestal in haar slaapkamer:

> 'n Klein tafeltjie het voor die klein venster reg teenoor die voordeur gestaan. By hierdie tafeltjie het Ouma Smit gesit as sy met haar huispligte klaar was. Daar was sy dan besig met handwerk, maar dikwels het sy 'n boek in die hand gehad, en nie selde nie het sy gesit en skrywe. Dit was afskrifte in 'n skryfboek van een of ander iets wat haar in haar lese getref het - meestal gedigte [Olivier 1941:62].

Sy raak ergerlik oor die onderbrekings, veral siekte wat verhoed dat sy dae lank nie aantekeninge kan hou nie:

> *Ik zat in de eenzaamheid...* [26:7].
>
> *... de kamerdeuren met gordijnen behangen zijn de moet ik in stilte onhoorbaar bidden en kan mij dus ook niet achter een gesloten deur tot het gebed afzonderen het welk mij tot groote hinder is ...*
>
> *Echter gevoelde ik een wensch om toch een stil vertrekje te hebben daar ik mij ongestoord in kan afzonderen* [26:26];

Dit is vir haar noodsaaklik om stilte en vrede te hê:

> *... ging ik spoedig weder naar huis om de eenzaamheid te vinden* [34:37].

Enige onderbreking is vir haar 'n irritasie:

> *Ik moest mijn aan te kening ... afbreken door dat ik verhinderd word* [26:43]

Hierdie verhinderings is uiteenlopend. Onder andere 'n bediende wat hoenders, verwilder, Erasmus wat teen bediendes uitvaar [26:6]: liggaamlike en geestelike ongesteldheid speel ook 'n rol:

> *...tot nu toe hebt ik niets geschreven, de toestand daar ik naar ziel en ligchaam in dien tusschen tyd in was in niet te beschrijven altijd ziek, altijd droevig altijd benaauwd ...* [10:23].

Besoekers versteur ook haar stilte:

> *... uit dien gepijns werdt ik geruk door iemand die op de deur klopte* [35:40].

Haar daaglikse huislike take verhoed ook dat sy skryf wanneer sy wil:

> *Gaarne wilde ik myn gevoel in het schryven volgen, doch den arbeid van den dag roept my* [24:4].

'n Gebrek aan materiaal en skryfbehoeftes verhoed partykeer dat sy skryf:

> *... dan eens ontbreekt het mij aan papier dan aan kaarslicht dan aan gelegendheid. En door ongesteldheid des ligchaams, ...* [18:12 & 34:10]

Abott skryf verder dat die dagboek nie aan 'n spesifieke persoon gerig is nie:

> In the diary there is no addressee, [addressed] ... to the diarist himself, a record of inner life. They write only for themselves and have no-one to impress, no one to perform for, therefore they can be themselves [1984: 9].

In Susanna se Dagboek vind ons wel 'n bewustheid van 'n 'moontlike' leser wat jare later haar werk dalk sal lees, maar die Dagboek is nie aan iemand gerig , soos in die geval van Anna Steenkamp, nie.

Die EK is nie soseer die historiese Susanna Catharina Smit nie: dit is eerder haar diepste wese, die Self. Gevolglik is die Dagboek die gesprek van 'n vrou met haar eie siel en die wedervaringe is die uitings van daardie siel wat in gedurige dialoog met God verkeer. Uiterlike gebeurtenisse speel daarom 'n ondergeskikte rol en is selfs irrelevant. Dit verklaar hoekom hulle in die Dagboek nouliks ter sprake kom. Susanna vermeld , byvoorbeeld nie eens die dood van haar beste vriendin, Louisa Weyers, nie. Oor haar dood moet 'n mens meer inligting uit ander bronne haal, nl. Uit my vader se Engelse Dagboek deur Charles Kestell. Sy skenk vroeg geboorte aan 'n babatjie wat enkele dae later sterf. Louisa self is 'n paar dae daarna op 2 September 1858, aan disenterie oorlede. Dit sou natuurlik 'n ontstellende gebeurtenis vir Susanna gewees het, veral omdat hulle so na aanmekaar was. Nie 'n enkele verwysing word hieroor in die Dagboek gemaak nie.

Waar Abbott [1984: 15-16] die funksies van 'n dagboek-strategie in die "dagboek-roman" beskryf, noem hy vier belangrike bestanddele, nl. ruimte, handeling, skrywer en geskrif. Hulle stem frapperend ooreen met die gegewens in en rondom Susanna se Dagboek.

Ruimte: Die skrywer sit in 'n kamer by 'n tafel in 'n arm huisie. Dit is presies soos Susanna deur ds. Kestell wat haar as kind geken het, onthou word: "die vrou wat by 'n tafeltjie naby die venster sit, ... besig met skryfwerk" [Roodt-Coetzee 1961: 41]; Susanna noem self : " mijn werk taveltje" [18:46].

In die geval van 'n skryfster, sê Abott [1984:15], speel ander bykomende faktore 'n belangrike rol: dat sy gewoonlik getroud is, geen vervulling in haar huwelik vind nie en misverstaan is deur haar eggenoot en andere. Sy ervaar haar magteloosheid a.g.v. haar sosiale status as vrou. Susanna is genoodsaak om met 'n persoon te trou wat haar ouers gekies het; weens 'n 'hoër' mag en ander faktore buite haar beheer het hul rondgeswerf en swaar gekry. Ook dit is direk van toepassing op Susanna se lewe.

Handeling: Die dagboekskrywer is besig om te skryf ... kyk deur die venster, ... mediteer, word miskien siek ens. [Abbott 1984: 15]. Susanna se skryfproses word gedurig onderbreek a.g.v. verskeie redes (reeds genoem).

Skrywer: Die skrywer is intelligent en belese, is sensitief en 'n introvert. Weens Erasmus se onvermoë om haar godsdienstige ervarings te deel, hou Susanna dit in haar hart. Sy is self-bewus, vervreemd van die sosiale kringe en lewe, eensaam en arm. Sy is intelligent en baie belese veral in die godsdienstige literatuur van haar tyd.

Geskrif: Die dagboekhouer skryf met onderbrekings, die styl wissel van hoogs gestileerd tot en met die omgangstaal.

Ook verdere kenmerke wat Abbott vir die dagboek beskryf, is in so 'n mate van toepassing op Susanna Smit se manuskrip dat 'n mens sonder huiwering hier van 'n dagboek kan praat.

Spesiale vermelding moet hier gemaak word van die aanhef van dagboekdeel 1 waar sy skryf: "Eensaam in mijne kamer sittende ..." Dit val so perfek binne die kader van 'n (19de-eeuse) piëtistiese dagboek dat 'n mens genoodsaak is om te vra, was Susanna dalk met hierdie konvensie vertroud?

Susanna Smit se Dagboek sluit ook by die tradisie van die Puriteinse dagboek aan. Dit is 'n belangrike skakel met 'n Protestantse tradisie wat egter aan die Kaap taamlik onbekend was. Wat Abbott oor hierdie genre te sê het, is van toepassing op Susanna Smit se geskrifte, die motivering vir die skryf en die terapeutiese effek van die skryfaktiwiteit:

> The Puritan Protestant found in the diary a tailored instrument for self-observation. It became the superior Puritan counterpart of the Catholic confessional, more scrupulously attentive to all daily acts and more private - a record for the eyes of God and the communicant alone ... The diary, moreover, enjoyed a distinct additional advantage over the confessional in that it established a record. It was both a written confession of sins before God and a mirror in which the confessor could review for himself those sins combined with all his other deeds and thoughts. In his diary, the Puritan's life became inescapable. Thus, it allowed the communicant to determine the true character of his spiritual - in other words, his essential - existence. [Abbott 1984: 850; vgl. ook Tambling se bespreking van die Puriteinse dagboek 1990: 88-133].

Die Puriteinse dagboek "develop[s] the habit of minute scrutiny recording details at the moment not interpreted but preserved in text and allowed the writer at a later date to read himself as it were, with an enlightened eye," [Abbott 1984: 86]. Gewoonlik neem die lengte en frekwensie van hierdie retrospektiewe kommentaar en onderbrekings toe. 'n Proses wat lei tot spirituele verbetering.

> *... [V]iel mijn oog terzeide op deze boekje ik nam het en zag er in aan de begine, Eene treffende aantekening herleeste die en word gevoelig voor de goed dadighede des Heeren* [10:8];
>
> *... [O]nder het leezen was het al [sic] of ik my zelfs verplaatste in dien tyd toen ik dit schryfte nu byna 15 jaren geleeden. En ziet toch, Hoe het geloof en het vertrouwen op onzen God en Zaligmaker my door aldien tusschen tyd heeft geschraagd ...* [10:86; 28:45 & 35:1].

'n Vedere voorbeeld:

> *Heden, 23 Juny 1860 Het is nou 15 jaren geleden dat ik het boven staande stukje gedateerd 2 Ocober 1845 hebt geschreeven; heden leeste ik het weder, en gevoeld my als teruggeplaatst, in dien nacht toen het woord des Heeren tot my kwam ... Nu heeft den Heer mij door een reeks van 15tien jaren geleid, en heeft my niets doen ontbreeken* [18:22].

Kleynhans maak geen onderskeid in sy dagboekklassifikasie tussen die essensiële eienskappe van 'n geestelike dagboek nie. Hy noem glad nie eers 'n piëtistiese nog minder 'n Puriteinse dagboek nie.

Susanna Smit se Dagboek moet veral binne die kader van die piëtisme ondersoek en beskryf word. Al toon haar Dagboek heelwat ooreenkomste met die Puriteinse dagboek van die 18de eeu, sluit dit nog veel meer by die piëtistiese stroming in Europa aan. Soos Roodt-Coetzee, Olivier en De Villiers beklemtoon, is die wêreldvreemdheid en gedurige selfondersoek, die gevoelsontboeseming en soms dweperige vroomheid slegs te verstaan as haar geskrifte teen die agtergrond van die laat sewentiende en agtiende-eeuse stroming van die piëtisme in Europa gesien word. Dat hierdie stroming aan die Kaap verbreid was, ly geen twyfel nie. Hinrich Lichtenstein beskryf en kritiseer die verbreiding van hierdie godsdienstige beweging aan die Kaap, wat volgens hom aan bigotterie gegrens het. Bowendien was dit volgens

Lichtenstein se observasies verbreid in die Wes-Kaap - hy kritiseer bv. ds. Vos in Tulbagh - en dan veral onder die sendelinge Kicherer, van der Kemp, Read e.a. [Lichtenstein 1811, I: 230-232, 382-389, II: 299-302].

Interessant is Susanna se aansluiting by die piëtisme. Roodt-Coetzee probeer dit duidelik maak dat Susanna nie by die Duitse piëtisme met sy beoefening van 'n gevoelskultus, en ook nie by die Engelse Metodisme van John Wesley aansluit nie maar by die "Kalvinistiese piëtisme" [1961: 37] waar die klem op die uitverkiesing en op die religieuse, inwendige ervaring val [ook in Olivier 1941].

3. DIE PIËTISME

3.1. INLEIDING

Volgens die HAT [1979: 835] was die piëtisme 'n godsdienstige stroming in die 17de en 18de eeu, wat verdieping van die geloof nagestreef het. Die piëtisme is ook beskou as 'n "mistieke stroming in die Protestantisme" afkomstig van die Latynse woord "pietas".

'n Piëtis, volgens The New Elizabethan Reference Dictionary [bl.1082], is "one who makes a display of strong religious feelings, one of a party of revivalists in the Lutheran Church in the 17th century, led by P.J. Spener (1635 - 1705), who professed to cultivate personal godliness to the disregard of dogma and the services of the church".

Om die Dagboek van Susanna Smit na behore te verstaan en te evalueer, is dit dus noodsaaklik dat 'n studie van die piëtisme aan die Kaap in die 19de eeu gedoen word. Die Dagboek sal in hierdie verband nuwe lig werp op 'n godsdienstige stroming aan die Oosgrens en onder die voortrekkers.

3.2. DIE OORSPRONG VAN DIE PIËTISME

Die piëtistiese stroming het ontstaan as gevolg van die Dertigjarige Oorlog (1618 - 1648). Die omstandighede tydens en na hierdie oorlog het 'n begeerte vir hernuwing laat ontwikkel. Spirituele en morele verarming en fisiese vernietiging was aan die orde van die dag.

Daar is 'n belangstelling in religieuse leesstof aangewakker wat elemente van "pious mysticism" of "vrome devotie" bevat het. Die vrome devotie is voortgesit tot die aanvang van die reformasie deur mense soos K. Schwenkfeld (1489 - 1561), V. Weigel (1533 - 1588) en Jakob Böhme (1575

- 1624). Later is hulle religieuse en teologiese idees deur Calviniste en Lutherane weer in hulle godsdienstige sienings geabsorbeer, aangepas en ingesluit.

Daar ontwikkel hoofstrome in die piëtisme: naamlik, Duitse, Nederlandse Calvinistiese, Engelse Metodisme en Radikale piëtisme.

Die piëtisme was 'n godsdienstige Protestantse geloofsrigting wat in die 17de eeu ontstaan het by wyse van 'n reaksie teen 'n verstarde kerklike ortodoksisme, en word gekenmerk deur 'n strewe na 'n praktiese "bevindelike" vroomheid [vgl. Brown 1978]. Die gemeenskaplike element by alle vorme van die piëtisme is die "praxis pietatis" [Stoeffler 1965:9] en daarby die beklemtoning van die gevoel.

3.2.1. DIE DUITSE PIËTISME

In Duitsland, waar die beweging die naam 'piëtisme' gekry het, is dit veral bevorder deur Philipp Spener, August Francke en in die kringe van die Herrnhutters [Zmegač 1980:31-5].

Johann Arndt (1555 - 1621) is beskou as die eintlike "vader van piëtisme." Sy werk Vom wahren Christentum (1605-9) / True Christianity (1610) was seker een van die mees gelese boeke gewees. Hy het die unio mystica / "mystical union" ontwikkel, 'n 17de-eeuse Lutheraans-dogmatiese byvoeging tot die ordo salutis / "order of salvation". Hy het berou, wedergeboorte / vernuwing en nuwe lewe beklemtoon en as die ware kern van die piëtisme uitgelig. Hierdie idees van berou, spirituele hernuwing en die Imitatio Christi het later die opvallende karakteristieke van die Duitse Piëtisme geword.

'n Ander vername verteenwoordiger van die piëtistiese herlewing was Philipp Jacob Spener (13 Jan. 1635 - 5 Feb. 1705). Hy word beskou as die vader van die Lutheraanse piëtisme. Hy is ook belangrik geag vir sy werk Pia Desideria / "Pious Desires (1675). Hy het die collegia pietatis of geheime samekoms gevorm, om sodoende die leke- geloof te ondersteun. Hy het mense gevra om Sondae die preek van die môre te bespreek en vrome literatuur te lees en daaroor te gesels. Sy doel was om 'n paar ware Christene te vorm om agente te word om die kerk van binne af te verander. Dit het die ortodokse Lutherane gekwel en hulle het hul veldtog teen die piëtisme geïntensifiseer. Dus is die mense wat aan die collegia pietatis deelgeneem het, na verwys as piëtiste.

August Hermann Francke (22 Maart 1663 - 8 Junie 1727) het die collegium philobiblicum / "assembly of bible lovers" gestig, waarby studente en professore bymekaar kon kom om die Bybel te bestudeer. As gevolg van die ortodokses was hy verplig om Halle toe te gaan en onder sy leierskap het dit die sentrum van die Duitse piëtisme geword. Hy was bekommerd oor die resultate van die herlewing sowel as sosiale en religieuse toestande waarin die nuwe bekeerling gelei gaan word.

Besorgdheid vir die religieuse en morele hernuwing van die samelewing word die beste bereik deur die hervorming van die kerk en skool wat uitgeloop het op die stigting van die Halle-instituut. Onder sy leiding het Halle ook die sentrum geword vir die opleiding van vreemde of buitelandse sendelinge. Dit was ook die begin van die Protestantse buitelandse sendelingbeweging.

Niklaus Ludwig Graaf von Zinzendorf (26 Mei 1700 - 9 Mei 1760) het 'n groot rol gespeel in die piëtisme in die 18de eeu. Hy het op sy landgoed, Berthelsdorf, mense van verskeie godsdienstige oortuigings laat bly en tesame met ander piëtiste het hulle 'n unieke religieuse gemeenskap gevorm genaamd Herrnhut. Heelwat later het hulle die Moraviese Kerk of Unitas Fratrum gevorm. Zinzendorf het self begin met sendingwerk in Duitsland, Engeland en Amerika.

In Duitsland beïnvloed hy die Württembergse piëtiste wat konventikels (privaat huisgodsdiens) en evangelisasie goedgekeur het en separatisme heeltemal afgekeur het. Die aanvoerder hier, Johann Albrecht Bengel (1687 - 1752), het tekstuele kritiek en bybelse teologie as belangrik geag. Hy skryf die Interpretation of the New Testament (1752) wat die Heilsgeschichte / "The History of Salvation" beklemtoon.

Hy het 'n nadruk op 'n persoonlik-gebaseerde geloof geplaas, en nie beredenering nie, in die Duitse piëtisme voorgestel, met Christus se boetedoening as die fokuspunt. 'n Essensiële aspek van die "religion of the heart" was die persoonlike en diep emosionele verhouding van die wedergebore gelowige tot Christus. Sy sensuele vergelyking van die verhouding herinner aan die van die bruid en bruidegom van die erotiese voorstelling in die Hooglied en openbaar die beïnvloeding van die mistisisme. Sy verbintenis met John en Charles Wesley is ook 'n belangrike skakel in die verhouding van die piëtisme met die Evangeliese beweging in Engeland en Amerika.

'n Tipe piëtisme wat ietwat verskil van die Spener-Halle stroming was die Württembergse piëtisme. Dit was minder streng, het byeenkomste aanvaar solank hulle nie separatisties was nie, minder beklemtoning is ook op die bekeringsondervinding geplaas en dit was meer 'n beweging van die gewone mense as die van geestelikes en adellikes. Hulle het bygedra tot die opkoms van tekstuele kritiek en bybelse teologie.

Die Duitse piëtisme het ontwikkel tot 'n lekebeweging as gevolg van die direkte verandering in nadruk van die institusie tot die individu. Dit het beklemtoon dat alle individue, sonder inagneming van klas, na God se beeld geskape en voor Hom gelyk is. Die waardigheid van die individu in verband met die gelyk wees voor God lei tot sosiale demokratisering.

Die Herrnhuters het geen sosiale onderskeid gemaak en toegepas nie, almal is gegroet as "liewe broeder of suster". Hulle het gewerk om die grense tussen die geestelikes en die leke af te breek en laasgenoemde aan te moedig om meer aktief deel te neem aan 'n religieuse lewe. Hulle het ook 'n reg gehad om die Bybel te bestudeer en ander funksies te vervul as 'n opgeleide teoloog.

Piëtiste het baie gedoen om die sosiale onderskeidings te versag en die verskillende klasse bymekaar te bring. Die effektiewe middel vir aanmoediging vir sosiale integrasie was die collegia pietatis of Erbauungsstunden, waar mense van alle sosiale stande en beroepe saam kon kom vir wedersydse edifikasie.

Die term piëtis is vir die eerste keer in Frankfurt gebruik as 'n bespotting vir deelnemers van Spener se collegia pietatis. Al was dit afgekeur, is daar voortgegaan om dit te gebruik en het dit mettertyd dwarsdeur die land versprei. Deelnemers van Francke se collegium philobiblicum is ook piëtiste genoem. Hulle is beskou as 'n bedreiging, en talryke verordenings is uitgereik wat die piëtiste verbied het om byeen te kom vir vergaderings. Francke is beveel om teologieklasse af te las. Die regering is gedwing om in 1690 twee wette aan te kondig wat vergaderings verbied en die onttrekking van studente wat verdink is van piëtistiese simpatie, geëis. Tot ongeveer 1747 is alle privaat byeenkomste vir die doel van aanbidding en die beoefening van piëteit verbied.

Verder het die Duitse piëtiste die kruisdood van Christus as die middelpunt van die religieuse belewenis beskou en nadruk geplaas op 'n vrome en deugsame lewe. Susanna bespreek alle aspekte van die kruisdood, nl. die aanloop tot die kruisdood in Gethsemane [10:55-6]; die bitter beker waaruit daar gedrink word [41:19] , die marteling, kruisiging en begrafnis [26:25,31] van Jesus. Dit word 'n belangrike tema wat in al die dagboekdele te vinde is.

Daar is dus vier basiese hoof uitgangspunte wat onderskei kan word:

(a) dit word 'n meer innerlike en emosionele vorm van Christelikheid, gebaseer op die verhouding: individu - God. Die intieme verhouding kon slegs bewerkstellig word deur 'n persoonlike bekering of wedergeboorte waarin die Heilige Gees die individu van 'n bewusmaking van sy sondige natuur gelei het tot die versekering van kwytskelding en verlossing. Dit was 'n ervarende verhouding wat gelei het tot eenwording met God, gevul deur die Heilige Gees. Die innerlike identifikasie met God word beskryf deur middel van liefdesname wat na Hom verwys of die kosbare verhouding van die siel met Hom. (Sien die aantal en verskeidenheid liefdesname wat deur Susanna gebruik is in hoofstuk 4).

Soos by die mistici voor hulle is die innerlike verantwoording teenoor God as die belangrikste geag en het dit hulle aangespoor om baie oor emosies of gevoelens te skryf en aandag is uitsluitlik aan die ek - God verhouding geskenk. Dit betrek ook die misterie wat persoonlike kennis omhul en:

> Also on the indwelling Christ, meaning the living, organic relationship of the individual believer with Christ whose mystical body is the church. The attempt was to point out the possibility, necessity and privilege of a Christian's experiential oneness with God. Through both exterior and interior effort the mystic strove to attain union, which to him was the essential element in man's relationship to God. When the pietist spoke of being filled with the spirit or being one with the living Christ, he referred to the new relationship with God which is based on his own striving but which is the gracious gift of God [Lang 1984].

(b) Praktiese Christelikheid is beklemtoon, 'n geloof wat aktief uitgedruk is in goeie werke of dade, gedissiplineerde beoefening van die piëteit of praxis pietatis. Die aksent word geplaas op gebede,

Bybelstudies, kerkbywoning en die vestiging van 'n georganiseerde liefdadigheids- en wêreldwye sendinggenootskap. Susanna skryf breedvoerig oor naasteliefde in haar dagboekdele:

> *... ik ben gevoelig over het lot mijnes naasten en weend met hen die ik in lijden ziet ook help ik doch niet altyd als ik help kan, maar als ik helpen wil, ook beweegd zich mijn ziel als ik mijn naasten zoo onverschillig ziet hene leeven als of ze gene sterfelyke zielen te verliezen heeft en bid voor hem ook lijd ik Zomtijd onregt omdat ik vrees dat de gevolgen myner verdediging mijn naasten tot grote nadeel zal strekken* [4:36/37];
>
> *Gij leerde mij zoo niet gij wil dat ik uit liefde tot uw en tot mijn naasten draagen zal,... ; ... gij wil dat ik geven zal, ...* [4:37]

Sy lees ook 'n boek geskryf deur Immens wat uitwei oor naasteliefde [31:33]. Maar haar naasteliefde vind ook praktiese uiting in verskeie dade: haar bediende Maria, ongeveer 18 jaar oud [21 Mei 1844], is 'n straatloper wat haar werk afskeep. Haar moeder is oorlede en sy het jare niks van haar vader gehoor nie [8:17]. Maria loop weg en kom ernstig siek teruggekruip na Susanna toe. Susanna huisves, versorg en voed haar [22:43]. Nadat nuwe klere vir Maria gekoop is, het sy weer van die huis af weggeloop [24:18].

'n Ander huishulp, Regina, keer van die kraal terug met vreeslike brandwonde. Sy sukkel vir twee maande met Regina want sy kon nie 'n dokter bekostig nie. Sy veroorsaak Susanna veel bekommernis maar word nietemin deur haar gehuisves, versorg, gevoed en geklee.

Dit was die Christen se roeping om eerbaar te leef volgens die heersende morele standaarde. Dit was sy plig om op 'n hoër morele vlak as ander mense te lewe, maar hy moes ook nog deelneem aan 'n reeks vasgestelde oefeninge om hom reageerbaar te maak vir die

geestelike wil. Geestelike middele soos die Bybel, gebede en die gereelde kerklike besoek vir aanbidding was nodig. Hulle het dit noodsaaklik gevind om die Bybel dwarsdeur die wêreld te versprei. Die piëtiste was van mening dat die kerk onmoontlik na al die behoeftes van die mense kon omsien. Dit was belangrik om aan hul vereistes te voldoen veral vir diegene wat meer gesoek het as net doop, aanneming en 'n geleerde preek. Preke het dus ontwikkel in praktiese, eenvoudige, etiese, dringende en ywerige boodskappe. Daarna is byeen gekom om preke te bespreek, die leek het die waarheid daarvan bepaal en die implikasies vir die daaglikse lewe probeer insien.

Dit kom tot 'n sekere mate in Susanna se Dagboek voor. Sy verskaf byvoorbeeld 'n Bybelverwysing soos Lukas 23 :28 [10:72]. Sy bespreek die uittreksel volledig sowel as die belangrike boodskap daarvan en toepassing wat dit moontlik op haar lewe mag hê.

Weer eens is dit voor die handliggend dat Susanna sekere morele standaarde handhaaf en kritiek lewer oor onsedelike gedrag. Sy skryf oor hoe om sedelik te leef:

> *... scheuwd ijdele gezelschap werwerp [sic] zeden verdervende romaansche boeken lees noch dezen of dien die door ijdele Pochgers zijn geschriven op dat uwe vlugge geest niet aan gevuurt wordt hen naatestreven,*[4:50-1].

Susanna se peetkind "*het oudsten dochtertjie van my broerder T.M.*" kom kuier en sy is besig om 'n boek te lees wat volgens haar wonderlik is. Dit is 'n Spaanse roman van gesteelde meisies in rowers grotte. Susanna se advies, dat die boek 'n slegte invloed op T.M. sal uitoefen, ontstel die dogtertjie [22:17].

Susanna erken self dat die mens die vermoë besit om materialistiese dinge af te sê en die regte ding te doen:

> *[Ik] begaf mij in afleidende geschelschappen het welk de waereld zedige geoorloofde vermaak noemde nuttige beoefeningen van welleevendheid leezen van boeken die een lust tot de waereld in het harte opwekt nuttige boeken genoed tot beschaving en opheldering van het verstand en zedig tijd verdrijf Modische kleederen die de bevallige leeden van een jong mensch verzieren ook geoorloofd want god had den mensch het verstand enzinnen gegeven om die aldus te bereiden tot een schoon gebruik dit was mij alles geoorloofd om dat ik jonk was deze dingen zoete aan en mijn lieve Jezus week al verder en verder tot dat ik geprang in het harte hem met zuchten en schreien zicht doch gene vermoogen hebbende mij uit dien storm te redden* [22:41].

Haar opinie is dat:

> *... hoenaauw gezetter men de Heere diend hoe beter het is tot geestelijk wasdom* [18:57].

Ook haar vriendin, Louisa Kestell, gedra haar nie betaamlik nie [8:14], en Susanna dink selfs dat sy te materialisties is:

> *... zederd haren huwelijk met den Heer C.K. komt het mij voor dat de neuiwen levenwijs daar ze in is haar te zeer aan de stoflijke dingen van deze aarde verbindt hare bezoeken bij mijn is zeer kort en hebt op gemerkt zoodraa ik met haar over den verborgene omgang des Heeren met zijn volk spreekt wordt zij verleegen stemt alleenlijk toe en neemt weldraa haren afscheid voorgevende dat zij bezigheeden heeft dat kan wel waar zijn* [22:21].

Sy keur ook (Kaapse) wyn af [18:69] en veral 'n liedjie oor Jan Willem Janzen wat deur 'n besope sanger gesing word. Haar afsku vir die "Kaapse wyn" kom na vore. Haar sterk teenkanting daarteen spruit uit die feit dat Erasmus baie gedrink het:

> *Ja waarlijk het was als of ik de roode dronke zanger ook voor mijn oog had van een groote lagche ... [dit was] zoo afschuwelijk walglijk als men maar ooit iets zien kan naar eene volkomene knecht van den Zathan gelijdkende hebbende een lelyke rondemond en stekel haar* [18:59 & 21:27].

Susanna se seun, haar broer en sy twee kinders het almal in die aand na

> ... *de Ingelschen komedie [...] gegaan en is slapeloos gebleeven totdat ik het geratel van de wagenen overde straat hoorde die de komedigasten weder te huis voerde* [26: 42].

Susanna het hierdie opvoering nie bygewoon nie want dit sou nie met haar geloof stryk nie.

Haar afkeur vir partytjies en joligheid is ooglopend:

> ... *wat ik dien kinderen* [haar skoolkinders] *poog in te boezem en wordt hun te huis zynde weeder door de ydel heeder der tijd ontnoomen want met elk een dansch partij word de meesten van hun die tot de groote van vat baarheid gekoomen zijn gevoerd* ... [18: 70].

(c) Die Bybel is geag as die oorsprong van die leerstelling en as 'n instrument waardeur die Heilige Gees berou en bekering bewerkstellig het. Dit is ook as die etiese maatstaaf vir die lewe van die Christen beskou, dit wil sê "the source of divine directives". Susanna skryf die korrekte 'weg' is om die tien gebooie te volg [4:33]; en die Dagboek wemel van bybelteksverwysings.

Die Bybel word geïnterpreteer as 'n streng kode vir moraliteit en is baie sterk beklemtoon. Privaat lesings, studiegroepe, byeenkomste of konventikels moes dus gehou word onder die leiding van predikante en familie godsdiensoefening was ook nodig.

Volgens Roodt-Coetzee [1961: 39] het Susanna ook by die buitelandse piëtiste aangesluit tydens Lindley se bediening. 'n Klein groepie mense het hulle van die kerkgemeente los gemaak en godsdiensbyeenkomste in privaat huise gehou [asook Stoeffler 1965:168 & Brown 1978:60]. Onder hierdie mense was die Smits:

> ... *des zondaags verhamelen [sic] zij zich bij ons aan huis en wij verkwikt ons met een paar uuren onder het zuivere verkondiging van Gods woord doortebringen* ... [4: 23]

Susanna en Erasmus het gereeld "*huiselike godsdienst [ge]had*" en hulle "*vergadering bestond slechts uit zes personen* [24:8]. Gewoonlik het "*myn spraakzame vrienden [die kwam] naar gewoonte tot onzen huizeliken godsdienst*" gekom [37:16].

Piëtiste het hulle religieuse idealisme van die mistici geërf, wat die dinamiek vir etiese gedrag voorsien het. Die inhoud van die etiek was uitsluitlik gebaseer op die Nuwe Testament, soos later aangedui word, het Susanna die Nuwe Testament veral die Evangelies geraadpleeg. Verder is deugde aanbeveel maar ondeugde afgekeur. Selfs die afkeur van drank, onsedelike kleredrag, 'n oormate juwele, feesvier en dans was niks meer as 'n poging om die Paulus-etiek direk en sonder kompromie in die kontemporêre Christelikheid toe te pas nie. Susanna beskou morele standarde as belangrik en skryf :

> ... *want ik behoord tot dien zekt van welken Paulus zeg die in de huizen moeten zijn en daar doen wat hun hand vind te doen* ... [18:69].

Mans en vrouens wat erkende Christene was, moes onthou dat hul liggame tempels van God is, waarin hul Hom moes aanbid. Hulle moes dus geen plek maak vir die vleeslike eienskap nie.

In die 18de eeu was daar 'n streng toegewydheid aan Bybelse norme van denke en lewe. Geen professionele interpretasie word van die Bybel gemaak nie want dit sou moontlik die 'weg' verdonker. Dit het die wet van God as 'n leraar benadruk omdat dit die sondige mens na Christus toe sou lei.

(d) Inherente opposisie teenoor die gevestigde godsdiens en sy konsepte van geloof en praktyk is te vinde.

Susanna het selfs sover gegaan om nie die nagmaal te gebruik nie, omdat die Leraar nie die Calvinistiese leer gepreek het nie. Terwyl eerwaarde Döhne predikant was, het sy geglo dat die Here haar verbied het om onder die man se herderlike toesig te staan. Ook dit was 'n kenmerk van die piëtisme om teen die ortodoksie gekant te wees. Susanna skryf dat " Heere D." in sy preke afwyk en dit glad nie deel van haar geloofsbeleid is nie;

> *Indien ze regt voor den Heer verkeere, het woord beter verstaat dan wij waarom lastere, en schelde ze ons dan omdat wij meenen dat den Heere D. Het woord Gods niet volgens den aangenome belijdenis onzer kerke verklaard maar daarvan afwyke* [32:39].

Godsdienstige twiste met ateïste en ketters is noodsaaklik sodat daar vir hulle gebid kon word om liefde te betoon vir persone wat van die regte pad afgedwaal het. Aan belastering en bespotting is Susanna haar lewe lank blootgestel: " *myn buurman met zyn broeder*" , nl. "*H.M. en W.M.*" word deur haar as die 'vyand' beskou omdat hulle haar skandelik belaster en uitgeskel het. Susanna verdra dit omdat die een

man se vrou haar broer se dogter was [43:14]. Susanna het reeds drie jaar tevore vir hom gebid tot God om genade [43:16]. In dagboekdeel 4 sê sy:

> *waarom dan zoo gereed mijn buurman F tegen te staan als Hij mij aan mijn bezitting benadeeld te meer daar ik weet dat hy het uit vijandschap over de verschillenden aard onzer levenswijze doen waarom wordt ik ontstoken als Hij mij een Faricieër een geveinste heuchelaar noemdt en mij toeschreeuwd dat ik een schriftgeleerde Sathan ben* [4:50-1].

In dagboekdeel 32 skel en vloek 'n naasbestaande haar en Louisa uit:

> *... want al dien scheldengen kwam neer op onzen vroome boeken waar mede wij ons vermaakte om meede naar den hemel tegaan maar zoude toch met alles naar den helgaan* [32:27-30].

> *... hoewel ik zijnen weldoener ben daaglijks voor hem bidt, mijn huis met vloeken en zweeren vervuld daar hij weet dat ik zulks haat, mijn Godsvrucht lasterd daar hij weet dat ik om des heeren wil afgezonderd van de waereld leeft En al mijn vermaak is, in den dienst van God* [4:39]

Maar nieteenstaande vra sy:

> *... den Heere voor hem om vergeving zijner lasteringen vragen en met vreedzame woorden Hem zoeken tot beschaming te bringen en tot den vrede bewegen* [4: 39].

Toekomstige predikante moes teologies opgevoed en geestelik gemotiveerd wees. Die geestelike lot van die gemeente bekommer Susanna geweldig en sy bid vir 'n goeie leraar om:

> *... de Kerke Christi te herbouwen want die is door alle winden van leere zoo omgevoerd dat het mij toe scheind er schaarsch*

... de Kerke Christi te herbouwen want die is door alle winden van leere zoo omgevoerd dat het mij toe scheind er schaarsch acht of tien is overgebleeven die nog vast houde aan het dierbaar belijdenis die ons door onzer vaderen als het eenigst en ware geloofs beleidenis is overgeleverd volgens de leere van Christus en zijne Apostelen, verklaard in de Heidelbergsche Catichismus en de 37 Artikelen die men vind achter in onzen Bijbel, [31:32]

Ik haat de leere der vrijen wil en die der overgebleevenen natuurs krachten tot geestelijk goed in den mensch het is mij onmogelijk om onder zulke leerstelling tien minuten te horden... [31:33 & 30: 27-8]

'n Verdere aanknopingspunt is dat Susanna en Erasmus gedurig nuwe predikante en leraars geskrutineer het. Dit was vir hulle van die uiterste belang dat hierdie godsdienstiges aan hul hoë vereistes voldoen het, naamlik 'n goeie godsdienstige opvoeding gehad het en die regte leer gepreek het, d.w.s die Suiwer Calvinistiese Leer [30: 27]. Haar teenkanting teen die Duitse sendeling Döhne [30:29] is dat hy nie 'n ware Calvinis was nie en hy deur die regering aangestel is. Sy skryf later ook oor leraar Fraser van Beaufort wat meer geskik sou wees om die gemeente in Pietermaritzburg reg te ruk [31: 26].

Schoeman [1995:31] skryf dat Erasmus "op besonder oppervlakkige wyse" opgelei is. Hy was ingeseën as sendeling maar nie georden nie en kon slegs die sakramente aan nie-blankes bedien. Hy was ook nie 'n lid van die N.G. Kerk nie. Dit is een van die hoofredes waarom hy soveel teenkanting ontvang het.

3.2.2. DIE NEDERLANDSE PIËTISME

In Nederland ontstaan daar 'n selfstandige piëtistiese stroming wat 'n sterk Calvinistiese karakter ontwikkel wat by die Duitse en Engelse vorme ontbreek [Stoeffler 1965:153].

Die Calvinistiese piëtisme het alle aandag gewy aan uitverkiesing en godsdienstige innerlike ervaring. Die mens moet homself aan selfondersoek blootstel om uit te vind of hy in hom die kenmerke van 'n uitverkorene dra. Of iemand uitverkies is of nie, lê in 'n raadsbesluit van God voor alle skepping en bygevolg kan die individu self niks daaraan verander nie, maar die emosionele oordenking van die uitverkiesing kan tot 'n 'stryd' van swaarmoedigheid en wanhoop lei [Stoeffler 1965:109-179]. Volgens Landman "Dutch Afrikaans Piety results in the excessive attack of the self and self degradation,' [1994:19], terwyl Hollandse piëtiste waarde geheg het aan die sondebesef, hel en selfhaat.

Die piëtisme wou die fokus op 'n verdiepende en versterkende geestelike lewe van die mense lê eerder as op die korrektheid van teologiese definisie of liturgiese vorm. Dit het meer waarde geheg aan die dra van die kruis. En, die passiemotief, nl. vereenselwiging, deur die skryfster, met Jesus se kruisdood is amper sentraal, m.a.w. die " ... loss of self and total identification with the suffering of Christ" [Landman 1994: 21].

Hulle doel was om vir die Kerk en die wêreld 'n wyse van lewe aan te dui wat die Christelike kode ernstig opvat en bevorderlik is in die ontwikkeling van die Christen se karakter. Met jubelende oorgawe het hulle 'n minderheidsstatus aanvaar alhoewel hul verwerping en teregstelling in die gesig gestaar het. Hulle was ywerige Christene wat in meer belang gestel het as net die doop, troues en begrafnisse. Behalwe 'n "bekennende Christen" te wees, het hul gestrewe om "tätige Christen" te word.

3.2.3. ENGELSE METODISME

Die piëtisme kom ook tot uiting in die Puritanisme en Metodisme in Engeland. John Wesley het 'n beduidende rol gespeel hierin en klem is geplaas op bekering as 'n ingrypende gebeurtenis van die menslike siel en die heiliging van die lewe deur goeie dade, m.a.w. om 'n deugsame lewe te lei.

3.2.4. RADIKALE PIËTISME

Radikale piëtisme is veral beïnvloed deur Gottfried Arnold en die mistikus Jacob Böhme. Radikale piëtisme het beide mistiese en emosionele ervarings ingesluit sowel as "psychic phenomena as evidences of activity of the Holy Spirit."

Daar is twee kern-uitgange:

(a) "fanatic sectarianism in which ecstatic and visionary elements were dominant " [World Book 1992].

(b) "separatistc / nonchurch" waar die fokus geval het op die innerlike lig [World Book 1992].

3.3. DIE PIËTISTIESE VERBINTENIS MET SUID-AFRIKA

Al drie takke van die piëtisme, naamlik Duitse piëtisme, Engelse Metodisme en Nederlandse Calvinistiese piëtisme het ingewerk op die Kaap. Aanknopingspunte met kultuurdraers het hoofsaaklik geskied deur die sending verbintenisse. Aan die einde van die 18de eeu én begin 19de eeu was daar 'n hele aantal godsdienstige leiers wat die koloniste aan die Kaap aangespoor het tot 'n diepere gevoelskultus en vorm van godsdienstigheid.

Helperus Ritzema van Lier se werk is uitgegee as Verzameling van eenvoudige Leerredenen aan de Gemeente van de Hoofdplaats van Kaap de Goede Hoop ter gedachtenis toegewijd door haar medeleeraar Helperus v. Lier (Utrecht, W. Van Yzerworst 1802, derde druk 1834).

Verdere werk, nl: Eenvoudige Leerredenen en Nagelaten Leerredenen (eers in Boekzaal 1793 ; tweede druk, Amsterdam 1836) is ook uitgegee [Conradie 1934:127].

Conradie [1934:121] beskou Helperus as 'n belangrike skakel met die Londense godsdienstiges en later die Londense Sending Genootskap. Van Lier "... believed in the happy union between the self, the soul and God" [Landman: 24], 'n neiging wat ook by die 'English Revivalists' teëgekom word.

Helperus is in 1764 te Assen uit 'n deftige stand gebore. Hy was die seun van Johannes van Lier en Rollina Johanna Hofstede, suster van Petrus Hofstede, 'n Rotterdamse predikant. Hofstede het seker 'n mate van invloed op Van Lier uitgeoefen. Selfs sy vroom moeder het hom aangemoedig om 'n predikant te word.

Op 18-jarige ouderdom is hy reeds 'n meester in die Vrye kuns en later word hy 'n dokter in die Filosofie. Die OIK stuur hom na die Kaap waar hy in September 1786 arriveer met sy twee susters. Op 15 Oktober 1786 word hy as die derde leraar in die Kaap bevestig.

Van Lier is uiters belangrik weens sy kontak met belangrike persone in die buiteland, en hy is die sendeling aanknopingspunt aan die Kaap. Ondersteun deur sy suster Catharina Allegonda van Lier, het hy hom veral met sendingswerksaamhede bemoei en bevriend geraak met die Londense Sendinggenootskap. Hy het in 1789 in privaat korrespondensie (hoofsaaklik in Latyn) getree met die Engelse Evangelis John Newton van Olney met wie Van Lier gesimpatiseer het. Dié briewe werp lig op die gemoedslewe en

vriendekring van Van Lier. Die Engelse digter William Cowper, 'n lidmaat van Newton se gemeente het die werk vertaal. Van Lier handhaaf sy vriendskap met sy sendelingvriende in Londen vir byna 10 jaar totdat die Londense Sendinggenootskap uiteindelik gestig is.

Hy het aanhou werk al was sy gesondheid swak. Hy het briewe geskryf aan die Classis in Amsterdam, m.a.w. offisiële berigte aan die moederland met enkele persoonlike sinspelings op sy eie gemoedstoestand of op die toestand van die kolonie.

Hy het die gebrekkige onderwys raakgesien en in 1791 gehelp om die Hollandse skoolwese te verbeter, het 'n Franse en Latynse skool opgerig en die predikante bekwaam vir die oorsese universiteit in Nederland.

Die godsdienstige toestand in die buitedistrikte het hom die meeste bekommer en hy rig 'n ernstige versoek aan die Classis om die dele van bekwame leraars te voorsien en daar word later twee gemeentes gestig, naamlik Graaff-Reinet en Stellenbosch.

Hy het kort preke en gebede gelewer, meer huisbesoek by die gemeentelede afgelê, meer godsdienstige vergaderings gehou en mense aangespoor tot liefdadigheidsaksies.

Van Lier het aan tering gely en geweldig begin hoes en is op 21 Maart 1793 oorlede.

Ander belangrike bydraes is ook gemaak deur Michiel Vos en deur die eerste sendelinge soos Van der Kemp, Kicherer, Read, Edmonds en andere wat sterk verbonde was aan die Kaapse piëtiste. Hulle het die emosionele benadering van die godsdiens verkondig en deur boetpredikasies volgelinge beïnvloed.

Hierdie persone het gloeiende "kruis en bloed predikasies" gehou, wat 'n kragtige uitwerking op die gemeente gehad het en veral sendingywer aangewakker het onder Afrikaners. Veral Mathilda Smith, toe reeds 75 jaar oud, kan as die belangrikste beskou word omdat sy onder andere gekorrespondeer het met buitelandse godsdienstiges. Sommige van hierdie gelowiges het diep die binneland ingereis om bekeringswerk te doen en die woord van God te versprei. 'n Vername bydrae is ook deur hulle gelewer deur hul skryfwerk, bv. literatuur, dagboeke, sielsbelydenisse, stigtelike briewewisseling, leerredes, preke en digwerk.

3.4. SAMEVATTING

Dit is interessant om op te merk én vir 'n begrip van Susanna Smit se geskrifte van groot belang om te besef dat al drie die vertakkings van die piëtisme op die Kaap ingewerk het: die Duitse vorm veral deur die Herrnhuter sendeling Georg Schmidt; die Nederlandse piëtisme deur die predikante en sendelinge uit Nederland, en die Engelse metodisme deur die sendelinge van die Londense sendinggenootskap, verder deur vertalings van Metodistiese werke. Susanna Smit het van kleinsaf met die meeste godsdienstige leiers van hierdie stroming persoonlike kontak gehad en/of hulle werke geken en dit selfs goed bestudeer, bv. Helperus van Lier en sy suster Catharina, die sendelinge Kicherer, Read, Van der Kemp en andere (wat later bespreek word). Sy skryf met die grootste bewondering oor hulle.

In Europa het die piëtistiese beweging die tradisie bevorder om dagboeke, sielsbelydenisse, stigtelike gedigte en briewe te skryf en selfs die meedeling van "visioene" aangemoedig. Hier het die geestelike dagboek 'n sentrale rol gespeel want dit was 'n dag-vir-dag oorpeinsing van die eie Godservaring, van sondebesef, groei in die geestelike lewe en worsteling met die self. Besonder gewild was ook outobiografieë in die vorm van bekeringsverhale as belydenis en stigtelike lektuur vir ander. Hierdie soort skryfwerk was ook in Kaapse kringe bekend.

Susanna se Dagboek wys dat sy die vermoë gehad het om haar gevoelens vlot en natuurlik neer te skryf: gevoelens waaroor sy met niemand maklik kon praat nie aangesien sy min vriende gehad het met wie sy haar intens-persoonlike gedagtes kon deel. Daarom dien die Dagboek as vriend en inspirasie. Hiermee sluit sy weer eens by die piëtisme aan. Met haar man kon sy nie op 'n intellektueel-godsdienstige vlak kommunikeer nie omdat hy haar gelowigheid met agterdog beskou het. Wat intelligensie betref was sy verreweg sy meerdere, en hy het geen aanvoeling of begrip vir haar sensitiwiteit gehad nie. Haar afsondering van die gemeenskap en haar onderwerping aan selfondersoek toon duidelike ooreenstemming met die piëtisme in die 19de eeu.

Dit alles in aanmerking geneem, word dit duidelik dat die skryf van 'n geestelike Dagboek vir Susanna van eksistensiële belang was. Dit was seker in 'n hoë mate 'n ontvlugting uit 'n byna ondraaglike huwelik, maar as 'n mens haar religieuse neiging vanaf 'n vroeë ouderdom in ag neem, kan hier ook 'n egte geestelike behoefte en roeping gesien word. In die diskoers van haar Dagboek vind Susanna haar eie identiteit, kontak met dit wat vir haar lewensbelangrik was, en die vervulling van haar liefde vir haar "hemelse bruidegom."

En juis hier gaan die Dagboek verder as die meeste piëtistiese geskrifte. Dit toon tekens van 'n mistieke inslag wat waarskynlik uniek is in die geskiedenis van die vroomheid in Suid-Afrika (vgl. Roodt-Coetzee 1961:39; De Villiers 1975:51).

3.5. PIËTISTIESE LITERATUUR IN SUID-AFRIKA

Na 1700 was die piëtiste verantwoordelik vir 'n groot bydrae tot literatuur. Die doel daarvan was morele en religieuse opvoeding en die verbetering van volgelinge se kennis. Godsdienstige literatuur het hoofsaaklik bestaan uit die Bybel, gesangboeke, kategismus en gebedeboeke:

> *... dus hebben wij terwaereld niets te doen als onzen bijbel te lezen, ... God lief te hebben onze naaste te helpen waarmede wy kunnen, en dan onze leven te genieten, ...* [1:3].

Steenkamp [1939:75] meld dat Susanna baie boeke lees soos die Bybel, Psalm- en Gesangboeke nl.

> *... myn Psalm en Gezangboek en Nieuw Testament* ...[8: 3].

Van hierdie uittreksels uit die Bybel, wat sy amper daagliks lees, is ook op los kaartjies geskryf [4: 69]:

> *... ik nam een bundeltje bijbel texten op losse kaartjies gedrukt trok er eene uit het was Mark 4:40 ...* [4:15].

> *... welk een dierbaar en genadigen geschenk is het woord van god ...*" [18: 34];

Dele van die Bybelteks is ook op los kaartjies in Engels gedruk. Susanna verskaf die verwysing, Deuteronomium 33:27, sowel as die uittreksel:

> *The eternal God is thy refuge and underneath are the everlasting arms and he shall thrust out the enemy from before thee, and shall say destroy them* [4:69].

Dit is veral in dagboekdeel 4 waar Susanna haar 'vyande' in groot besonderheid bespreek en die gebruik van hierdie uittreksel is 'n aansluiting daarby.

Sy verskaf op dieselfde bladsy 'n tweede uittreksel wat dien as vertroosting soos sy self vertel:

> *... om nooijt te vergeten hoe dat den heere mij op mijn smeken den druk verligte plaats ik [...] gewigtigen troost volle beloftens uit Gods onfeilbaarwoord hier onder* [4:69]

Die gedeelte is aangehaal uit "*Rev. 21:4*":

> *And God shall wipe awaij all tears from their eyes; and there shall be no more death; neither sorrow nor crying neither shall there be any more pain for the former things are passed away* [4:69].

Sy lees veral "*den tweden bereiming van de twaalf artikelen onzes geloofs belijdenis*":

> *... ruist op. 'K geloof, in God den Vader, die 't heelal geschapen heeft*
> *en houdt in wezen,*
> *en dat hij om Zijns Zoons wil zal*
> *Mijn vader zijn mijn smart genezen*
> *Mijn schinken al het nodig goed*
> *en 't kwaad dat mij op aard ontmoet*
> *Genadig doen ten besten keeren*
> *Zijn almagt zal mijn steeds behoên*
> *Dat wou Hij als mijn Bondgod zweeren*
> *Dat wil Hij als mijn vader doen* [10: 38-40].

Sy maak verder ook melding van 'n nagmaallied in die *"Evangelische kerkliederen"* [18:12]:

> *... lees ook den bijbel ernstig ook zulken boeken die de waarheid van Gods woord regt snijd ...* [18:51].

Volgens Steenkamp het die trekker

> ... nie net die Bybel gelees nie, maar het ook allerlei kommentare oor verskillende boeke, en ander godsdienstige werke wat met toegewyde aandag gelees en bestudeer is, in sy besit gehad [1939:79].

Piëtistiese literatuur kan onder didaktiese en apologetiese werke, godsdienstige werke en outobiografiese relase van godsdienstige ervarings ingedeel word. Onder die laaste twee afdelings behoort verskeie meditasiegeskrifte, uitstortings van die hart, gesange, gebedeboeke en godsdienstige poësie.

Die beklemtoning wat geplaas word op godsdienstige gevoelens verskaf 'n rede aan die outeur vir die skryf oor innerlike gevoelens. Ware geloof kan ervaar word deur die introspeksie proses. Deur gevoel kon die gelowige die teenwoordigheid en genade van God meemaak, slegs hierna kon oor innerlike ervarings met 'n mate van outoriteit geskryf word. Skrywers het hulle lesers verseker dat die subjektiewe ervarings wat hulle beskryf waar was en gebaseer is op wat self gesien, gehoor, gevoel en meegemaak is.

Piëtistiese outeurs het gevoel dat hulle deur die gees van God genoodsaak is om hul harte uit te stort. Outeurs het hul kreatiewe uitbarstings toegeskryf aan die feit dat hul harte tot oorlopens toe vol was. Die doel van die taal was nie net om idees en inligting mee te deel nie, maar ook om gevoelens en emosies oor te dra.

Die godsdienstige poësie wat hul neergeskryf het, het as inspirasie gedien vir ander mense. Hulle wou net wat hulle in hul harte voel geuiter het en nie deur reëls ingeperk voel nie. Hierdie gedigte en gesange se hoof doel was om die leser of sanger te ontroer. Hulle het die piëteit van die individu bespreek en leiding gegee oor die konkrete wyse van die teks. As gevolg van hul afsê van wêreldlike dinge en hul beklemtoning van die spirituele lewe van die individu, is hul in 'n ander lig beskou, as verskillend beskou en is ook aan bespotting blootgestel. Hulle is genoodsaak om in 'n kil wêreld te lewe en het

aan eensaamheid gely. Die piëtiste het des te meer troos en selfbevestiging in korrespondensie of lesings gevind.

Die belangrikheid van boeke het toegeneem in direkte verhouding met die isolasie van die leser in die gemeenskap. 'n Boek wat beide uiterlike en innerlike ervarings van spirituele individue bevat het, was 'n psigoterapeutiese hulpmiddel om die eensaamheid te verlig. Die doel van goddelike beïnvloeding van die siel en van vrome gevoelens was om die aandag te vestig op die innerlike. Die stille meditasie of introspeksie kon belemmer word deur dit wat mooi was, aangesien dit die gedagte sou aflei van dit wat in die hart gebeur het. Vir die piëtistiese literatuur en kuns was dit nie die produkte van 'n universele geldige sisteem van reëls nie, maar die uiting van die siel, 'n visie van kuns uiteindelik toegepas op geestelike literatuur.

Susanna skryf dat aangesien die Christen geen vermaak in wêreldse dinge vind nie:

> ... *zoeken sij boeken tot eere van jesus geschreven en waar geestelijke onderwijs in te vinden is. Zoo als de lieflijke werken van A'Brakel, Erschine, Mijsras, Emmens, Van der Groe, Newton, Herwij, Broes en Molenaar* ... [10:76].

Hierdie skrywers waarna Susanna verwys sal meer breedvoerig in hoofstuk 4 bespreek word.

4. BESKRYWING VAN DIE DAGBOEK

4.1. INLEIDING

Aanvanklik skyn die dagboek eenvoudig, eentonig en feitlik van geen waarde te wees nie, maar na 'n nadere ondersoek blyk die dagboek propvol inligting en interessanthede te wees. As individuele en afsonderlike dele sou die dagboek om verskeie redes geen publiseerbare waarde hê of aandag lok nie. Persoonlike gegewens en alledaagse gebeure ontbreek grotendeels en die oorheersende tema is uiteraard godsdienstig en vir 'n onkundige leser vervelig en dweperig, veral omdat die dagboek nie soos 'n verhaal lees nie.

Aangesien daar twee-en-twintig leesbare dele is, is dit duidelik dat daar 'n onderbewuste samehang tussen hulle bestaan en as "dagboek" aangepak moet word. Elke deel se inligting sal as 'n oorkoepelende geheel aangebied, vergelyk en bespreek word. Dit gee 'n komparatiewe idee van die dagboek want dit is juis in hierdie uitsonderlike eienskap waaruit die waardevolste inligting ontgin word.

Susanna Smit se geskrif kan in twee hoofkategorieë verdeel word, nl. prosa en poësie. Sy het 'n soort dagboek gehou waarna sy self verwys as "aantekeninge" of "bedenkinge", d.w.s. oordenkings of bepeinsings. Dit bevat nie gereelde daaglikse inskrywings oor gebeure van die dag nie. Sy skryf weinig oor haar ondervindings van haar talle reise en sendingwerk waarby sy self betrokke was. Die inskrywings gaan grotendeels oor geestelike ervarings, bepeinsings, selfondersoek, sondebesef, godservarings en selfs gesigte, drome en die siel se gesprek met God.

4.1.1. AANDAG WAT DIE DAGBOEK GENIET

Die lewe van Susanna Smit is in verskeie studies beskryf, en dikwels word daar melding gemaak van haar dagboek. Reeds in 1934 vestig Elizabeth Conradie die aandag op die geskrifte van Susanna in haar Amsterdamse proefskrif Hollandse Skrywers uit Suid-Afrika I (1934:206). In 'n voetnoot verwys sy na die " Ms. in besit van adv. E.G. Jansen. Fragmente daaruit sou interessant genoeg wees vir publikasie." Op grond van die Kaaps-Nederlandse taalgebruik word Susanna onder die "Hollandse skrywers" gereken. Conradie wys ook op sekere ooreenstemmings met die piëtisties-mistieke geskrifte van die Nederlandse Catharina Allegonda van Lier.

In 'n vroeë studie bestudeer ook Anna de Villiers (1936:) Susanna Smit deur middel van haar dagboek en kom tot die gevolgtrekking "dat sy 'n fynaanvoelende, vernuftige vrou met 'n helder oordeel was, en gepaard hiermee openbaar sy 'n besondere aanleg om haar gevoelens gloedvol op skrif te stel; verder toon sy 'n deeglike beheer oor die Hollandse taal." Naas die klem op die taalvaardigheid in "Hollands" kom hier vir die eerste keer die term "bedenkinge" as naam vir die Dagboek voor wat later deur ander skrywers oorgeneem word. Verder word daar op die piëtistiese inslag gewys.

P.L. Olivier [1941] beskryf in sy B.D. -tesis die lewe van Susanna Smit o.a. op grond van 'n bestudering van haar Dagboek. Oorspronklik wou hy die dagboekteks transkribeer en vir publikasiedoeleindes beskikbaar stel, maar het egter vanweë die omvang van so 'n taak daarvan afgesien. In die afdeling "geestelike waardering" [pp.73-110] gee hy 'n taamlik breedvoerige beskrywing van "mevr. Smit, die piëtis" met verwysing na piëtistiese stromings aan die Kaap, maar hy is baie apologeties oor haar piëtistiese verbintenisse en probeer om haar ortodoksie te verdedig. Hoewel hy spesiale aandag skenk aan die Nederlandse werke wat Susanna gelees het en wat sy in haar Dagboek vermeld, is die lys onvolledig. Olivier se tesis het in baie opsigte die

Villiers [1975]. Hy het nog van enkele dagboekdele in privaat besit gebruik gemaak wat nie meer opgespoor kan word nie.

Schoeman is van mening "dat hierdie uitsonderlike manuskrip geredigeer en uitgegee behoort te word. Terwyl ek nie kans gesien het om self regstreeks by dié groot onderneming betrokke te raak nie" [1995:10]. Hy noem ook dat die oorspronklike manuskrip "moeilik ontsyferbaar is".

Hy lig verder ook die waarde van Susanna se Dagboek uit:

> Omdat vroue deur omstandighede meestal gedwing is om na binne te lewe, is hulle lewens gewoonlik interessanter as dié van mans wat tot blote dade en gebare verplig is. In hierdie sin is Susanna Smit [...] 'n interessanter en meer geskakeerde persoonlikheid as bekender manlike tydgenote ... [1995:13].

Daar is met die bekendstelling van Bakkes se roman, Susanna die geliefde [1988] meer publisiteit aan haar dagboek en haar lewe geskenk. Die boek is selfs op televisie vrygestel en 'n eksemplaar is aan mnr. P.W. Botha oorhandig.

Daar is weer eens aandag gevestig op die roete oor die Drakensberge en Susanna se historiese uitlating. Daar is gemeld dat 'n brons standbeeld van 'haar' opgerig is langs die roete met haar uitlating onderaan. Natuurlik is resensies oor Bakkes se boek gelewer en 'n breedvoerige artikel deur Henriette Roos verskyn in Rapport op 16 April 1989. Op 7 Januarie 1991 is Susanna weer eens betrek en 'n ou televisie 1 program, Skattejag , handel oor Susanna en haar reise.

Susanna die geliefde (1988) is 'n ironiese titel vir die boek aangesien Susanna haarself beskou het as " *... de meest verdrukte ... de minst geliefde onder de kinderen mijner moeder*". Na die lees van Susanna se Dagboek skyn eersgenoemde 'n teleurstelling te wees. Alhoewel ek kan verstaan dat

skyn eersgenoemde 'n teleurstelling te wees. Alhoewel ek kan verstaan dat Bakkes Susanna se lewe in 'n 'aangrypende roman' probeer weergee, is daar etlike probleme met betrekking tot feitelike gegewens wat na vore tree:

(1) Sy het aangeneem dat Susanna reeds as jong meisie 'n dagboek gehou het [bl.5,34], maar daar is in die dagboekdele duidelike bewys dat sy eers in Pietermaritzburg begin skryf het en dat alle verwysings na die trek in die dagboekdele deur middel van agternaperspektief geskied.

(2) Daar is ook nie voldoende bewyse om te sê sy het werklik vir Mathilda Smith ontmoet nie [bl.11]. Selfs Schoeman [1995:37] sê alles in verband met die Maritz-kinders se kontak met sendelinge "moet alles ... 'n kwessie van gissing bly."

(3) Die beweerde belangstelling van Willem van Straaten, Susanna se 'jeugvriend', in haar is ongegrond omdat daar geen konkrete bewyse hieroor bestaan nie [bl.25]. Nietemin was hy 'n vriend van haar broer Gert en koop hulle saam 'n huis. Nêrens is daar sprake van 'n 'romantiese' verbintenis nie.

(4) Dat Susanna tydens die trek geskryf het, is inkorrek na aanleiding van dagboekdeel 1 se openingsparagraaf sowel as terugverwysings na Salomon se afsterwe en intertekstuele verwysings [bl.22].

(5) Bakkes laat Susanna se sterftoneel 'n spookagtige en bonatuurlike vorm aanneem. Dit skep die indruk dat Susanna nie al haar gedagtes agter mekaar gehad het nie. Dit is nie 'n toepaslike einde aan so 'n merkwaardige vrou se lewe nie. In Uit my vader se Engelse dagboek , deur Kestell is daar bewys dat Susanna na baie pyn en lyding oorlede is [bl.164].

(6) Bakkes noem ook dat Susanna, as gevolg van die ouderdomsverskil tussen haar en haar man, hom wou verlaat. Tog het Susanna hom bygestaan en in haar dagboekdele staan sy vas agter hom, verdedig sy hom en probeer sy sy posisie ook bevorder. Sy is ook baie lojaal teenoor hom.

(7) Daar bestaan nêrens bewyse dat Smit eintlik belangstelling getoon het in Susanna se ma nie. Of dit werklik so was, is moeilik om te glo. Dat haar ma haar wel in die huwelik ingedwing het, is wel 'n korrekte afleiding.

Al is die boek op 'feitelike gegewens' gebaseer, was dit nie nodig om hulle te verdraai en sodoende 'n meer geromantiseerde, dog soms verkeerde, beeld van Susanna se lewe te gee nie. Dit blyk dat die meerderheid inligting wat in Bakkes se boek benut is, oorspronklik uit Die lewe van Gert Maritz [Thom 1965] kom, aangesien geen ander werk Susanna se jeug so breedvoerig dek nie, behalwe vir die latere werk van Schoeman [1995]. Dit is die hoofrede waarom die boek grotendeels op Susanna se jeugjare konsentreer. Nog 'n belangrike punt is dat sy in haar dagboek uiters min oor haar jeug te sê gehad het [10: 25,36] wat hierdie afleiding verder ondersteun.

4.1.2. BESKIKBARE BRONNE OOR SUSANNA SMIT

Die volgende beskikbare bronne oor Susanna Smit word in chronologiese orde gegee.

Die primêre bron, Susanna Catharina Smit, 24 ongepubliseerde dagboekdele 1843-1851 bewaar in die Natalse argief, Pietermaritzburg. Nog vier dele was in die besit van wyle dr. E.G. Jansen. Daar is genoteer dat hulle in die E.G. Jansen-versameling van die Universiteit van die Oranje-Vrystaat, of in besit van sy seun E.L. Jansen is. Ongelukkig kon hierdie dele glad nie opgespoor word nie.

Preller, G.S. 1920 Voortrekkermense Dele 1,2 en 3. Kaapstad: Nasionale Pers.

Cory, G.E. 1926 The Rise of South Africa vol.4 Londen:Longmans, Green & Co. Ltd.

De Villiers, A.J.D. "Enkele Voortrekkervroue" in Die Huisgenoot, 11 Des. 1936.

Coetzee, P.C. 1938 'Vroeë Letterkundige Produkte van die Boerekultuur' in Voortrekker-Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria.

Kestell, J.D. 'Voortrekkers wat ek geken het' in 'n gedenkuitgawe van Die Huisgenoot 1938.

Olivier, P.L. 1941 Susanna Catharina Smit. Ongepubliseerde B.D.-tesis Universiteit van Pretoria.

Roodt-Coetzee, K. 1961 'Susanna Smit, skryfster van die Trek' in Hertzog-Annale van die Suid- Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en kuns, jg.10, nr.14.

De Villiers, A.J.D. 1962 Vrouegalery Kaapstad: Nasionale Persboekhandel.

Thom, B.H. 1965 Die lewe van Gert Maritz. Kaapstad: Tafelberg. 2de uitgawe

De Villiers, A.J.D. onder die lemma 'Susanna Catharina Smit' in Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek Deel I 1968 red. W.J. de Kock,

D.W. Kruger en C.J. Beyers (reds.). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.

De Villiers, A.J.D. 1975 Barrevoets oor Drakensberg Johannesburg Perskor-Uitgewery.

De Jongh, P.S. 1977 Die lewe van Erasmus Smit, Pretoria: HAUM.

Bakkes, M. 1988 Susanna die geliefde, Pretoria HAUM

Schoeman, K. 1995 Die wêreld van Susanna Smit 1799-1863 Kaapstad: Human & Rousseau (Edms.) Bpk.

Schoeman [1995:272-3] verskaf 'n meer omvattende lys boeke wat oor Susanna Smit en haar familie handel.

4.2. 'N BESKRYWING VAN DIE DAGBOEK

Susanna Smit se Dagboek word in die Staatsargief in Pietermaritzburg bewaar waar dit onder Acc. 7/122 en Acc. 8/122 geliasseer is. Haar dagboek is, vgl. Steenkamp [1939:68], deur lede van die Historiese Kommissie van die Saamwerk-Unie van Natal op die solder van W. Lens se huis in Utrecht, ontdek. Dr. E.G. Jansen, voormalige speaker van die volksraad het 'n verdere vier dagboeke in sy besit gehad wat aan die Universiteit van die Oranje Vrystaat geskenk is. Hierdie dagboekdele kon ongelukkig nie opgespoor word nie.

Die dagboek word in twee groot bruin koeverte bewaar wat dan in houers geplaas word. Twee koeverte word per houer gebêre. Daar is altesaam twee genommerde houers en vier genommerde koeverte. Die boekdele is nie in 'n spesifieke orde gerangskik, volgens numeries gedateerde inskrywings, nie.

Die stel getikte dagboekdele word wel in 'n aparte koevert gebêre.

Volgens die nommering op die bewaarde individuele dagboekdele wil dit voorkom of daar vier-en-veertig afsonderlike boeke in totaal geskryf is, maar slegs ses-en-twintig boeke het bewaar gebly. Vier van hulle het as gevolg van vogtigheid onleesbaar geword; die ander boeke is in 'n redelike goeie toestand al is sommige effens beskadig.

Die individuele boeke bestaan uit dubbelgevoude foliopapier wat in die middel met gare aanmekaar geheg is. Die omvang van die boeke verskil baie, die kortste beslaan slegs 15, die langste 86 bladsye. Die inskrywings word oor 'n tydperk van byna 17 jaar gemaak (1843 - 1860). Die chronologie word deur latere herlees en invoegings versteur. Dikwels gebeur dit dat die skryfster vroeër inskrywings herlees en dan kommentaar daarop aanbring - 'n gebruik wat in piëtistiese kringe algemeen bekend was. Dit beteken soms dat inskrywings en verwysings na gebeurtenisse uit verskillende jare in een boekdeel teëgekom word. Susanna skryf ook nie aanhoudend nie, soms gaan tydperke van twee maande of selfs langer verby voordat sy weer aantekeninge maak.

4.3. DIE DAGBOEKTEKS

4.3.1. DIE OORSPRONKLIKE TEKS

Susanna Smit se oorspronklike Dagboek het nou al vir meer as 'n eeu bewaar gebly en dit is merkwaardig, juis omdat soveel dele oor so 'n lang tydperk in 'n redelike goeie toestand behoue gebly het. Nogtans het die jare hulle tol geëis.

Aangesien Susanna onder veelsoortige weersomstandighede geskryf het, is sommige van hierdie dagboekdele erg deur vogtigheid beskadig en heeltemal onleesbaar, nl. dagboekdele 2,3,6 en 7. Ander dagboekdele is in 'n mindere mate hierdeur geaffekteer. Die dagboekdele het ook taamlik stof vergader, bladsye het vergeel en die ink het verdof.

Sommige van die bladsyrante is deur vuur gebrand en geskroei en as gevolg daarvan het die rant verswart en tot 'n mindere mate verkrummel. Dagboekdeel 10 se kante is die meeste hierdeur geraak. Etlike dele bevat ligte pienk merke wat in skakering wissel. Waar hulle vandaan kom en wat hulle veroorsaak het, is nie bekend nie.

Daar is deurgaans by die oorspronklike dagboekdele wysigings gevind wat deur 'n persoon / persone aangebring is wat aan die dele gewerk het of deurgelees het met die doel om alle inligting te sorteer. Hierdie aantekeninge is in ink, potlood en pienk potlood gemaak.

Pogings is ook aangewend om die individuele dele te herstel, d.w.s. los velle en blaaie aaneen te heg met kleefband. Dit is ongelukkig tot die nadeel van die dagboekdele gedoen. Die spesifieke kleefband het na al die jare olierige taai merke agtergelaat op die voorblaaie en dit het deurgedring na die daaropvolgende bladsye. Dit het natuurlik bygedra tot die verwaarloosde toestand van die dele, bv. dagboekdeel 34. Daar is voor op die skutblaaie van

party, nota'tjies opgeplak met kleefband om die nommer van die dagboekdeel en die tydperk waartydens dit geskryf is, aan te dui, nl. dagboekdeel 36 (25 Oktober - 20 November 1847 van Acc. 122/7). Die handskrif op hierdie brokkie papier verskil van Susanna s'n. Hierdie wyse van herstel dra eerder tot die verval van die dele by as die opgradering daarvan.

By enkele boeke is gate gevind wat oor 'n aantal bladsye strek. Dit bederf slegs woorde op enkele plekke maar wat presies die oorsaak hiervan was, is onmoontlik om te bepaal.

Die dagboekdele se kante is ook geskeur, gevou en gekrul en kan enige tyd in stukkies afbreek. Ook die omslae is in 'n haglike toestand en nog skaars vas. Selfs die garingdraad-verbindings is alreeds flenters.

'n Hoeveelheid kolletjies - enkeles aangebring deur die skryfster; ander veroorsaak deur ink wat deurgeweek het tydens die skryf- proses - bemoeilik die lees van die dagboekdele en is hinderlik.

Die kleur van die papier waarop Susanna geskryf het, wissel tussen blou en wit terwyl die meerderheid omslae 'n valerige grys-blou is. Tog een het 'n rooi-bruin kleur, toon ook 'n geriffeldheid en dit lyk of dit van dierevel gemaak is. Nietemin verkeer die omslae in 'n slegte toestand en die kante is tingerig, geskeur en ook gekrul.

Die handskrif is netjies, egalig en leesbaar. Behalwe vir letters wat amper dieselfde geskryf word en soms moeilik ontsyferbaar is, bv. vokale a,e, en o. Die hoof- en kleinletter van die konsonante r en z lyk byna presies dieselfde. Die dagboekdele getuig nie van te veel interpunksie nie en sinne is lank, wat soms die lees daarvan belemmer. Emotiewe uitroepe gaan gepaard met die gebruik van oordrewe punktuasie. 'n Mens kom ook woorde en sinne teë wat doodgekrap is, maar dit hinder die lees glad nie. Verder toon die dagboek talle kantinvoegsels wat Susanna aandui deur: (a) *; (b) // of (c) X. Aan die

kant van die bladsy of selfs 'n bladsy later word dieselfde teken herhaal en gevolg deur die bygelaste deel. Susanna meld self in haar werk:

> *... en heeft er deze als eene bijvoegzel opgeschreeven thans is het October, 1845* [10: 8].

> *... slaat van hier, den zevenden blad om, en leest aanmerkeng (a)* [10:23].

'n Woord onder aan die bladsy word telkens bo aan die volgende bladsy herhaal:

> *Dacht mij in het hier even gemelden gezichte* [18:14]
> *Gezichte zag ik de deur ging open* ... [18:15]

Soms gebeur dit ook dat 'n woord aan die einde van 'n reël weer in die daaropvolgende sin herhaal word. Verder in die Dagboek is daar geen vaste reëls met die los- en vasskryf van woorde nie: *"tegen_standers"* [10:19]; *"van godgeslagen"* [10:48]; *"uitverkoren"* [10:52] word as een woord geskryf terwyl *"uit verkorenen"* [10:56] los geskryf word. Ook by die gebruik van hoofletters is daar variasies te vinde.

'n Interessante aspek van die gevoelsoorlaaide uitings is naas emotiewe woorde en interjeksies die interpunksie. Dit wemel van uitroeptekens, veral i.v.m. versugtings soos "O!!!" "God!!!" Die interpunksie word dus deel van die emotiewe en emosionele kommunikasie:

> *wij zijn slegter dan alle menschen! onwaardiger dan alle schepzelen! Zondiger dan al wat leeft! help ons arme slegtens!* [36:37].

> *Och! Och!!* ... [28:43]; *O christen! Christen!!* [32:10]; *Grootmoedig held!!!* [1:8].

> *... gij zijt mijn God mijn heuld [sic]! mijn hulp! mijn hoop!* [10:63].

4.3.2. DIE GETIKTE TEKS

Dit is moeilik om af te lei wie die eerste getikte dagboek-transkribering aangepak het. Nêrens is daar aangedui deur wie en waarom dit begin is nie. Die getranskribeerde groep bestaan uit die volgende dele: nommers 8, 18, 20, 24, 37, 42 en 43/4 oftewel 26,9%. Die eerste getranskribeerde dele is getik op velle baie fyn tingerige ligbruin papier van 'n uiters swak gehalte. Die kwaliteit van hierdie blaaie het in die tussentyd self reeds verswak. Die blaaie se kante is tot so 'n mate geskeur dat dit erg begin krul wat tot verbrokkeling lei. Met die blote aanraak val die papier uitmekaar. Die dagboekdele is apart gehou deur elkeen met metaalkrammetjies vas te heg, wat nou reeds roesmerke op die blaaie agtergelaat het. Die krammetjies skeur herhaaldelik die blaaie as hulle nie versigtig verwyder word nie.

Kantaantekeninge is in die kantlyne gemaak en dien as 'n opsomming van sekere paragrawe of passasies.

Wat wel belangrik is, is dat daar talryke onreëlmatighede by die getikte weergawes voorkom in vergelyking met die oorspronklikes, nl.:

(a) getikte blaaie korrespondeer nie met die nommering van die oorpsronklike bladsye nie, m.a.w. 'n mens kan nie die twee langs mekaar plaas en terselfdertyd volg nie.

(b) kantinvoegsels van die oorspronklik dagboekdele is nie almal oorgetik nie al is dit duidelik leesbaar en skynbaar nie as belangrik geag nie.

(c) die transkribeerder het as regulerende faktor opgetree of was bloot slordig:

(1) "ij" word as "y" geskryf, bv. "hij" > "hy" bv. dagboekdeel 1:

(getikte): Eenzaam in myn kamer beschreide ik de kracht der zonden, die tegen myn wil nog in myn lichaam was overgebleven

(geskrewe): *Eenzaam in mijne kamer beschreide ik de kracht der zonden die tegen mijne wille nog in mijn ligchaam was overgebleven* [1:1].

(2) "den" / "de" is voor die datum weggelaat bv. "Maandag den 1sten Nov." - "Maandag 1 Nov."

(getikte): Donderdag 16 Febr. 1843
(geskrewe): *donderdag den 16. Februarij 1832* [1:1]

(3) die woordorde word omgeruil, gekorrigeer en selfs geredigeer:

(getikte): Wat schort er aan, zyt gy ziek, van harte ziek, maar gy ziet zo neerslagtig zo treurig, wat is het dan dat u deerd

(geskrewe): *Wat schort eraan zijt gij ziek. Andw. Jaa ziek, van harte ziek maar gij ziet zoo neerslagtig, zoo treurig wat is het dan dat uw deerd* [1:2].

(4) Spelling word ook gekorrigeer, bv. "Dingsdag" word as "Dinsdag geskryf.

* geteisterd - *getijsterd* [1:2];

* 'of laffe zoutelozen laat gevangen ja knorren, en verfoeiingen eindelik zo als zy zeggen als fyne geveinsden huigelaren aan zich zelven verlaten' - wat in

vergelyking met die oorspronklike gedeelte etlike veranderings toon - *"of laffe zouteloozen raad gevengen ja knorren en vervoeiengen eindelijk zoo als zij zeggen als vijnen geveinstden huigelaren aan zich zelve verlaten"* [1:2].

Veral dagboekdeel 8 was swak getranskribeer. Enkele blaaie is oorgeslaan, kantinvoegsels is uitgelos en halfpad deur word daar oorgeskakel na dagboekdeel 1 toe sonder enige aanduiding.

Aan die hand van bogenoemde punte en voorbeelde is dit opvallend dat daar so onwetenskaplik te werk gegaan is, getikte weergawes is uiters onbetroubaar en sal glad nie benut word vir die analisering van die taalgebruik nie. Die dele is nog steeds waardevol genoeg om algemene inligting daaruit te ontgin.

Susanna slaan soms 'n bladsy / bladsye oor in die dagboekdele wat net leeg gelos word, bv. in dagboekdeel 4 is bladsye 55 tot 58 leeg.

4.3.3. ANDER TEKSTE

By die dagboek van Susanna Smit is 'n los bladsy aantekeninge gevind wat inligting bevat oor die dagboek. Hierdie persoon wat die bladsy geskryf het, is Janie A. Malherbe en dit is 15 November 1951 gedateer. Sy het al die inligting gerangskik en die inhoud van die lêer genoteer.

'n Verdere afleiding wat van Malherbe se aantekeninge gemaak kan word, is dat ene K. Landman, artikels genommer (4) en (5) nl. 'n brief en ander handgeskrewe brokkies verwyder het.

'n Ander los bladsy onderteken deur L.G. Weyers, gedateer 29 November 1951, is ook gevind. Weyers vermeld twee briewe wat deur Susanna Smit geskryf is en in houers Acc. 122/7 en Acc. 122/8 te vinde is. Hy/sy verskaf ook 'n kort inhoudelike opsomming van elke brief.

Daar is ook ongeveer dertien los blaaie apart gevind in 'n papieromhulsel. Ongelukkig word nie aangedui uit watter boekies hulle afkomstig is nie. Onder hierdie blaaie is:

(1) twee briewe elk vier bladsye lank.
(2) 'n lys van ses liedjies uit 'n dagboek (ongenommer).
(3) 'n lys van 12 items met 'n verwysing na Johannes 6:44.
(4) verskeie ander los blaaie waarvan een, 'n datumlose aantekening, op 'n klein velletjie geskryf is. Dit het uit een van die dagboekdele geval:

Toen suchte de hemellingen met een zeer groot gejuich en zongen de serafyne Verhoog O poorten nu den boog ryst eeuwige deuren ryst opdat den Koning in moog ryden Wie is dien vorst zoo groot in {magt} Eer 't god d' almagtig oppere Heer, 't is God geweldig in het streiden.
Nadat den seraf geeindigd had verving den ganschen hemelscharen dat lied en vingaan
Verhoog o poorten nu den boog ryst eeuwige deuren ryst om hoog opdat den /.../
Hiema besteeg den vorst des levens den troon aan den regter hand des vaders van waard Hy koomen zal als regter van aarde dood en hel.

Susanna vermeld in haar Dagboek dat sy 'n lied of vers wat na aan haar hart lê, neerskyf op 'n stukkie papier wat byderhand is sodat sy dit nie sal vergeet nie.

4.3.4. DIE TOEGANKLIKHEID VAN DIE DAGBOEK

'n Uiters kommerwekkende situasie heers omdat enige persoon wat kennis dra van die dagboekdele se bestaan, die argief kan besoek en hulle kan aanvra vir besigtiging. Dus het die publiek vrye toegang tot die dele wat kan lei tot die verdere verval van die dagboekdele. Al word dit selde geraadpleeg, is die dokumente nietemin meer as 'n eeu oud. Myns insiens moet 'n werkskopie gemaak word van al die dagboekdele wat dan vir die publiek se gebruik beskikbaar gestel word.

Die bibliotekaresse van die argief meen dat die herstel en opgradering van die dagboekdele op 'n aardige bedrag sou uitloop. Die papier is te duur want 'n spesiale soort kwaliteit papier word vir die doel gebruik. Die feit dat die argief beperkte fondse het, lei tot 'n gebrek aan voldoende geld vir so 'n projek.

4.4. ANALISE VAN DIE DAGBOEKINLIGTING

Die dagboek kan in twee hoofkategorieë ingedeel word, naamlik (a) handgeskrewe of oorspronklike dele en (b) getikte of getranskribeerde dele (die eerste naamlose poging).

4.4.1. TABEL A

Uit die oorspronklike ses-en-twintig dagboekdele is sewe getik. Die rede hiervoor was om dit meer toeganklik te maak. Schoeman skryf dat dit

> egter as 'n geredigeerde weergawe beskou moet word wat, ... 'n mate van opsetlike maar onsistematiese vereenvoudiging ondergaan het, moontlik met die oog op publikasie, en dit bevat talle klein afwykings van die oorspronklike [1995:11].

	HANDSKRIF	GETIK
AANTAL	26	7
TOTAAL	26	26
%	100%	26,9%

4.4.2. TABEL B

Daar bestaan slegs onsekerheid oor die nommering van die laaste deel wat tentatief dagboek 43/44(?) gemerk is. Drie dagboekdele, nl. 2,3 en 4 blyk ongenommer te wees omdat hulle deur water beskadig is. In totaal is 22 dele genommer en 3 glad nie.

	GENOMMER	ONGENOMMER	ONSEKER
AANTAL	22	3	1
TOTAAL	26	26	26
%	84,6%	11,5%	3,8%

4.4.3. TABEL C

Uit die totale dagboekdele is slegs vier of 15,4% heeltemal onleesbaar. Hulle is nommers 2, 3, 6 en 7.

	LEESBAAR	ONLEESBAAR
AANTAL	22	4
TOTAAL	26	26
%	84,6%	15,4%

4.5. UITEENSETTING VAN DIE DAGBOEKDELE

SLEUTEL

1. D.NR. = Dagboekdeel se nommer
2. BL. = Aantal bladsye
3. I.NRS. = Aantal dagboekinskrywings
4. OORSPR. = Oorspronklike dele
5. GETIK. = Getranskribeerde dele
6. DATUMS = die datums wat die dagboekdeel dek

Weens beskadiging is dit onmoontlik om vas te stel hoeveel bladsye dele 2, 3, 6 en 7 in beslag neem, watter tydperke hulle presies dek en hoeveel inskrywings in hulle gemaak is. Dus word [–] en [-] gebruik om aan te dui dat geen inligting beskikbaar is nie.

Dele 8, 18, 20, 24, 37, 42 en 43 kom sowel in 'n oorspronklike handgeskrewe as getikte vorm voor.

D.NR.	BL.	I.NRS	OORSPR.	GETIK	DATUMS
1	15	4	X	-	16 Februarie 1843 - 3 Maart 1843
2	--	-	X	-	15 Junie 1843 - ???
3	--	-	X	-	???
4	70	12	X	-	25 September 1843 - 4 November 1843
6	--	-	X	-	4 Januarie 1844 - 6 Februarie 1844
7	--	-	X	-	18 Februarie 1844 - 28 April 1844
8	30	18	X	X	5 Mei 1844 - 6 Junie 1844
10	86	22	X	-	17 Julie 1844 - 5 Oktober 1844
18	72	22	X	X	18 September 1845 - 31 Oktober 1845
20	58	17	X	X	1 Maart 1846 - 13 April 1846
21	52	16	X	-	12 Mei 1846 - 25 Mei 1846
22	46	11	X	-	26 Mei 1846 - 8 Junie 1846
24	25	9	-	X	13 Junie 1846 - 2 Julie 1846
26	48	10	X	-	29 Julie 1846 - 10 Augustus 1846
28	60	10	X	-	18 Januarie 1847 - 29 Februarie 1847
30	40	?	X	-	16 April 1847 - 29 April 1847

31	40	9	X	-	30 April 1847 - 13 Mei 1847
32	48	11	X	-	15 Mei 1847 - 8 Julie 1847
33	52	10	X	-	13 Julie 1847 - 21 Augustus 1847
34	40	7	X	-	24 Augustus 1847 - 20 September 1847
35	48	8	X	-	27 September 1847 - 8 Oktober 1847
36	48	10	X	-	25 Oktober 1847 - 20 November 1847
37	21	7	-	X	18 Desember 1847 - 30 Januarie 1848
41	38	8	X	-	24 Julie 1849 - 12 September 1849
42	16	4	-	X	15 Junie 1850 - 26 September 1850
43	27	16	-	X	25 Desember 1850 - 29 Mei 1851

4.6. UITEENSETTING VAN DIE STATISTIEKE

Wat hieronder in kolom vier bedoel word met foute is die verbeteringe wat deur Susana in haar werk gemaak is, m.a.w. sy korrigeer haarself. 'n Verdere verskynsel wat in Susanna se skryfwerk gevind kan word, is die vroeë afsluiting van 'n sin wat dan by die herlees verleng word. Sy krap telkens die laaste woord(e) in die sin dood, brei dit verder uit en voltooi die sin dan met die uitgekrapte woorde. Laasgenoemde word in die getranskribeerde teks aangedui tussen { }. Byvoorbeeld:

> *Mij dunkt de oorzaak van de droevige {gemoeds} gestaltenis mijnes gemoeds ...* [4:60]

> *... zoo als ik Hem wel in den geest {had} meend gezien te hebben ...* [26:7]

> *En die kan ik neemen en drinken zonder dat iemand mij die {toe} behoeft toe te rijken ...* [26:8]

> *... dat Jezus macht had over hel {en dood} duivel en dood ...* [28:13].

Sy korrigeer haar spelling:

> *... ik zal geheel {ont in gedo} onttogen zijn aan alles wat mij zal kenne hinderen ...* [26:29]

Op 'n ander plek kies sy weer 'n beter woord:

> *Ik kan niet zeggen dat mijn plotzelijke Poezij juisch woordelijk het {voorafgaande} bovenstand zang stuk was ...* [29:30]

> *In d' regterhand {houd} draagt Hij een zwaard ...* [28:7]

Die rede waarom dagboekdele 8, 24, 37, 42 geen foute bevat nie is omdat hulle getikte weergawes benut is. Daar moet verder ook in ag geneem word dat 17 dele uit die bewaarde werk verlore gegaan het, nl. 5, 9, 11-17, 19, 23, 25, 27, 29, 38, 39 en 40. Susanna Smit se Dagboek behels nagenoeg 2000 bladsye in totaal as die ontbrekende dagboekdele bygetel word.

Dit is heelwaarskynlik dat Susanna tot haar dood geskryf het, juis omdat daar kantinvoegsels, gedateer 1860, gemaak is [18:22 & 21:26]. Daar bestaan selfs 'n bygevoegde aantekening wat op 20 November 1862 geskryf is [35:1]. Dit is 'n mening wat ook deur Schoeman ondersteun word:

> Hierdie oeuvre, omvangryk soos dit is, verteenwoordig egter slegs 'n gedeelte van Susanna se produksie, want sy het klaarblyklik tot die einde van haar lewe haar skryfwerk voortgesit, en 'n onbekende aantal boekies het verlore gegaan [1995:163].

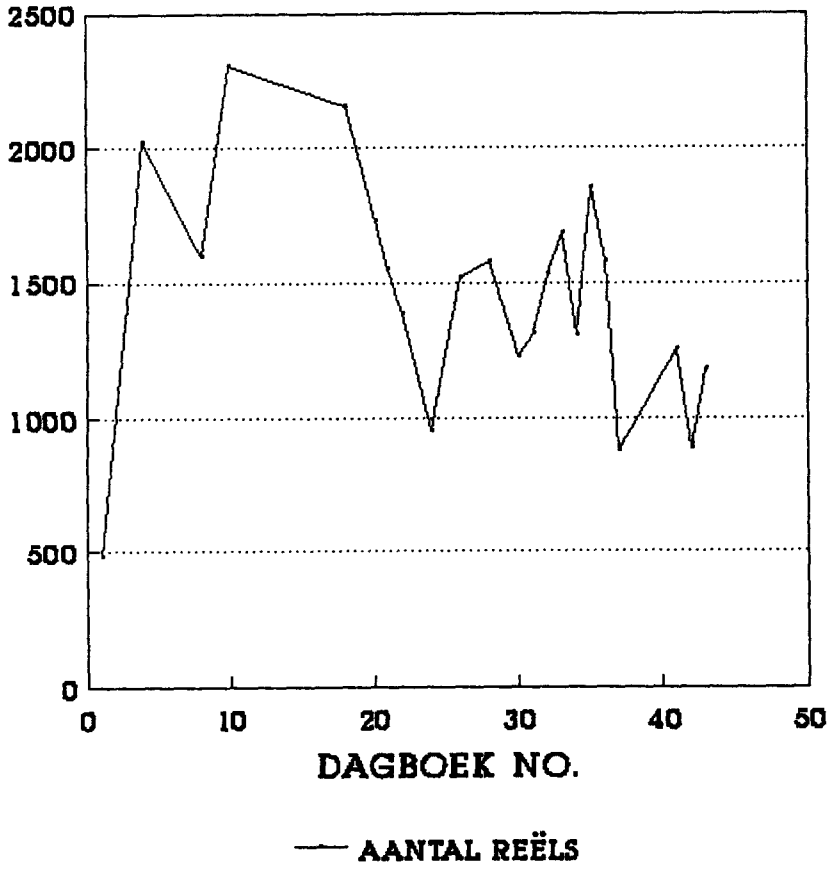
Alhoewel hy verder vermeld dat Susanna se behoue Dagboek slegs agt jaar dek [1995:189], stem ek nie hiermee saam nie aangesien die kantinvoegsels (soos bo uiteengesit) tot 1862 aanhou.

Uit die volgende tabel is dit duidelik dat Susanna se skryfwerk toeneem en ongeveer dieselfde hoeveelheid bladsye geskryf is van deel 26 tot deel 36.

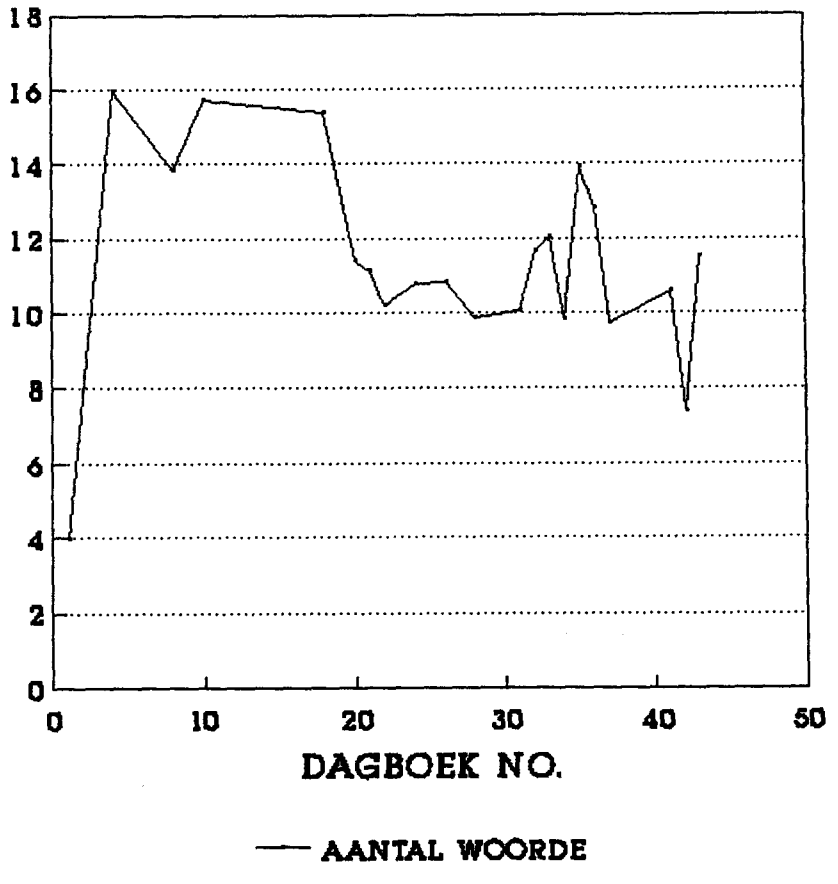
DAGBOEK	REËLS	WOORDE	FOUTE	BLADSYE
1	481	3 970	110	15
4	2 020	15 857	90	70
8	1 595	13 807	0	30
10	2 300	15 718	48	86
18	2 156	15 357	152	72
20	1 733	11 417	72	58
21	1 522	11 136	64	52
22	1 386	10 216	74	46
24	952	10 771	0	25
26	1 519	10 850	77	48
28	1 579	9 879	103	60
30	1 221	8 837	60	40
31	1 310	10 064	44	40
32	1 530	11 664	95	48
33	1 683	12 011	83	52
34	1 303	9 787	66	40
35	1 852	13 912	86	48
36	1 577	12 821	71	48
37	880	9 701	0	21
41	1 249	10 595	58	38
42	884	7 412	0	16
43	1 177	11 503	2	27
TOTAAL	31 939	247 285	1 355	980

Daar moet in ag geneem word dat 4 handgeskrewe dagboekdele heeltemal onleesbaar is. Dus moet ongeveer 'n verdere 200 bladsye (elke handgeskrewe deel is ongeveer 50 bladsye lank X 4) bygetel word. Susanna Smit se werk behels omtrent 1 100 bladsye in totaal wat bewaar gebly het. Die volgende grafieke is 'n uiteensetting van die inligting wat in die tabel hier bo gegee is.

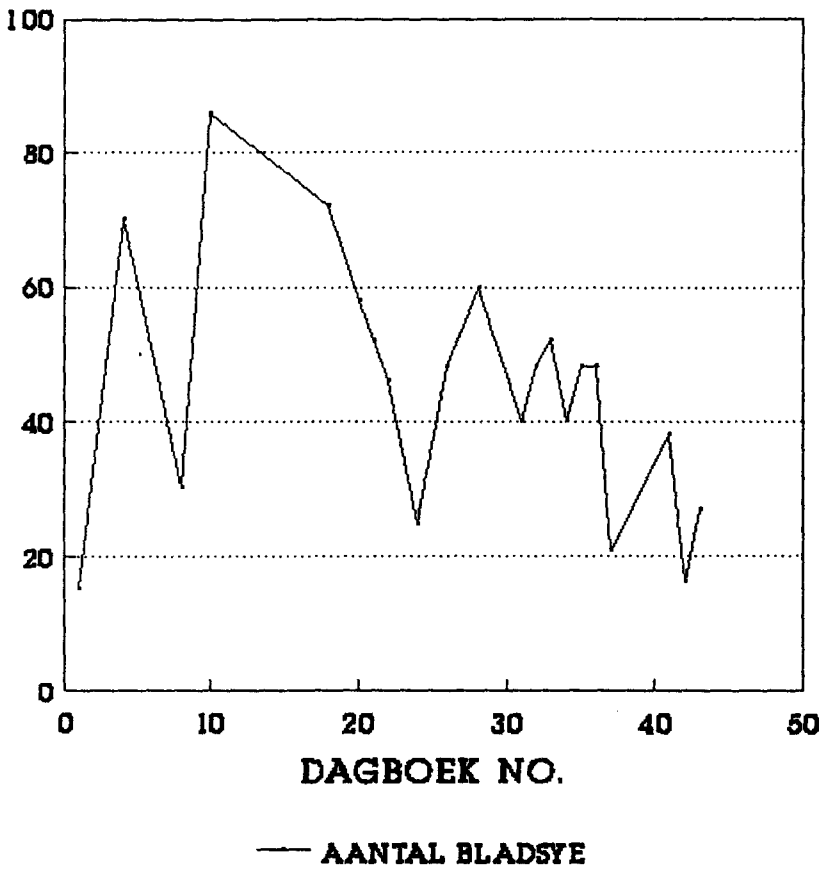
4.6. (a)
REËLS PER DAGBOEKDEEL

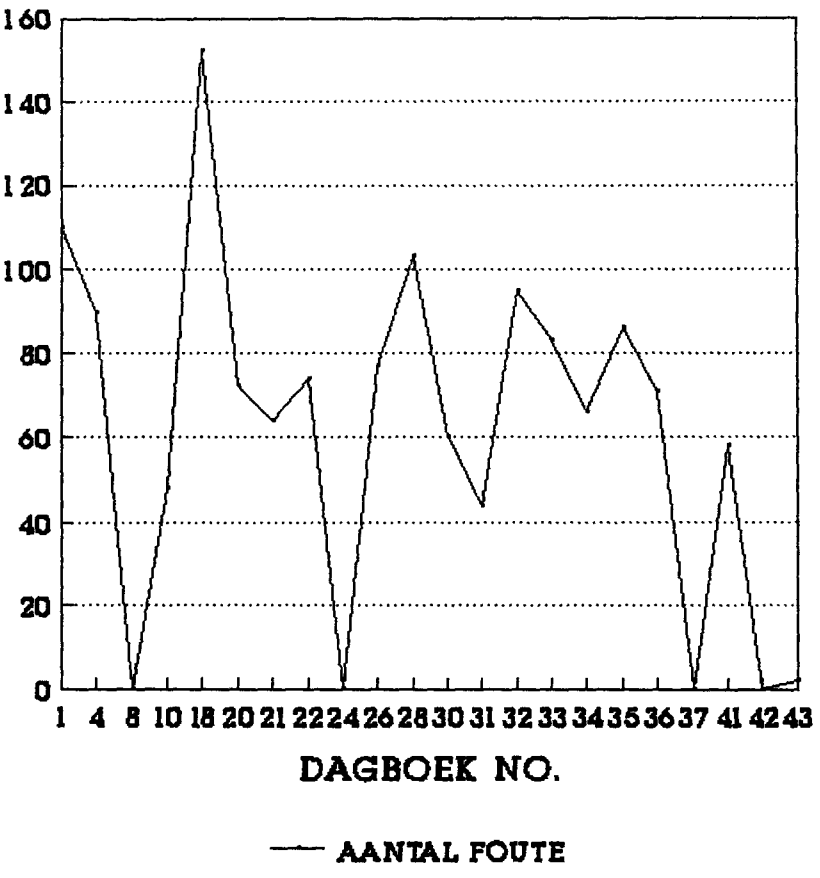
4.6. (b)
WOORDE PER DAGBOEKDEEL

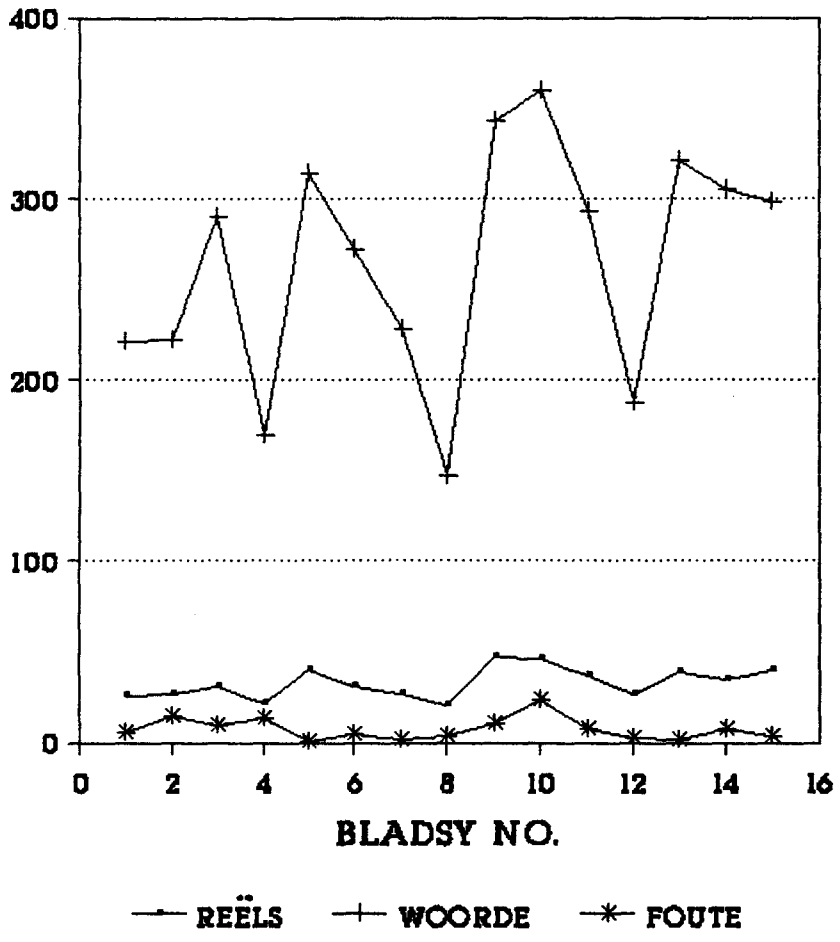
4.6. (c)
BLADSYE PER DAGBOEKDEEL

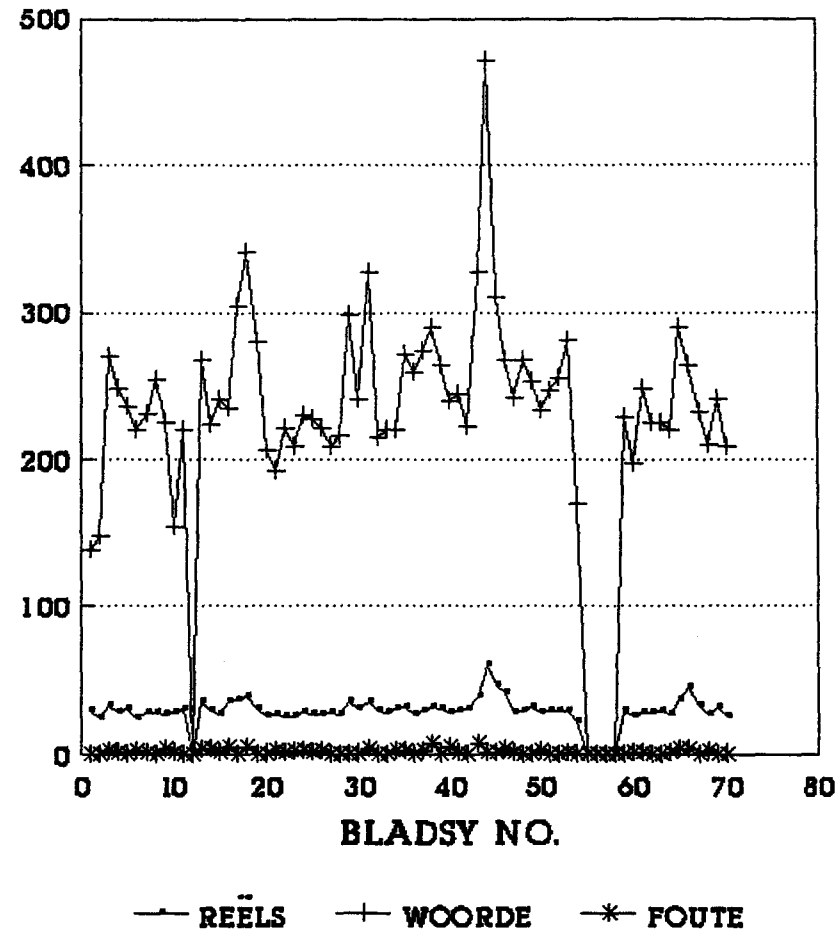
4.6. (d)
FOUTE PER DAGBOEKDEEL

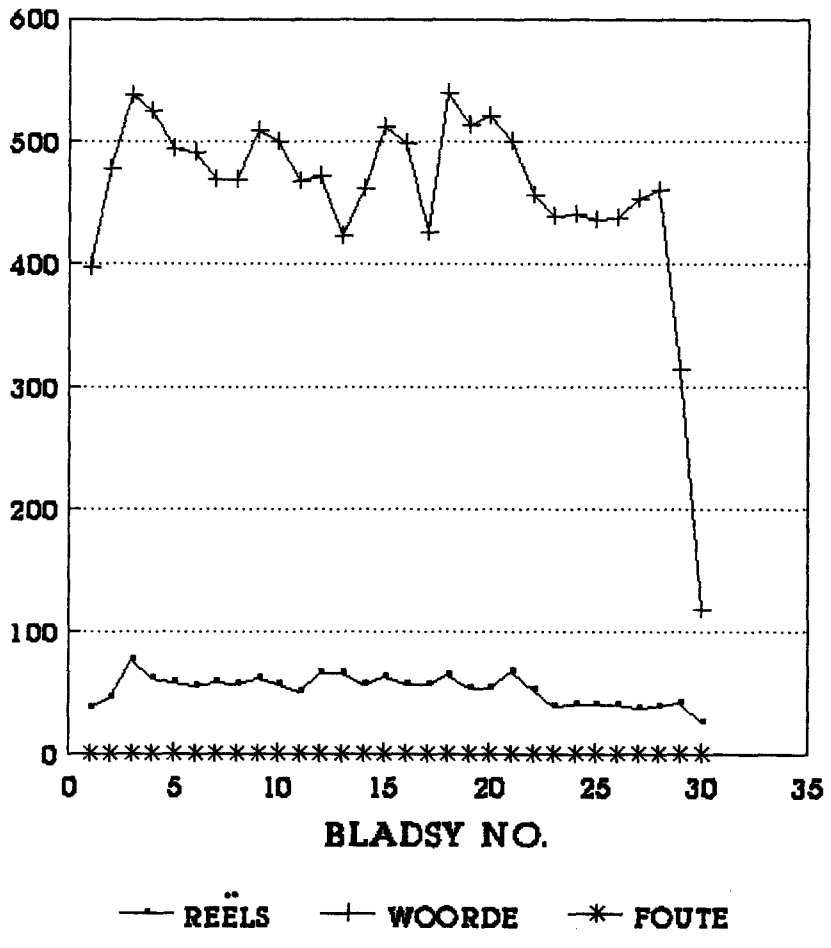
4.6.1. DAGBOEKDEEL 1

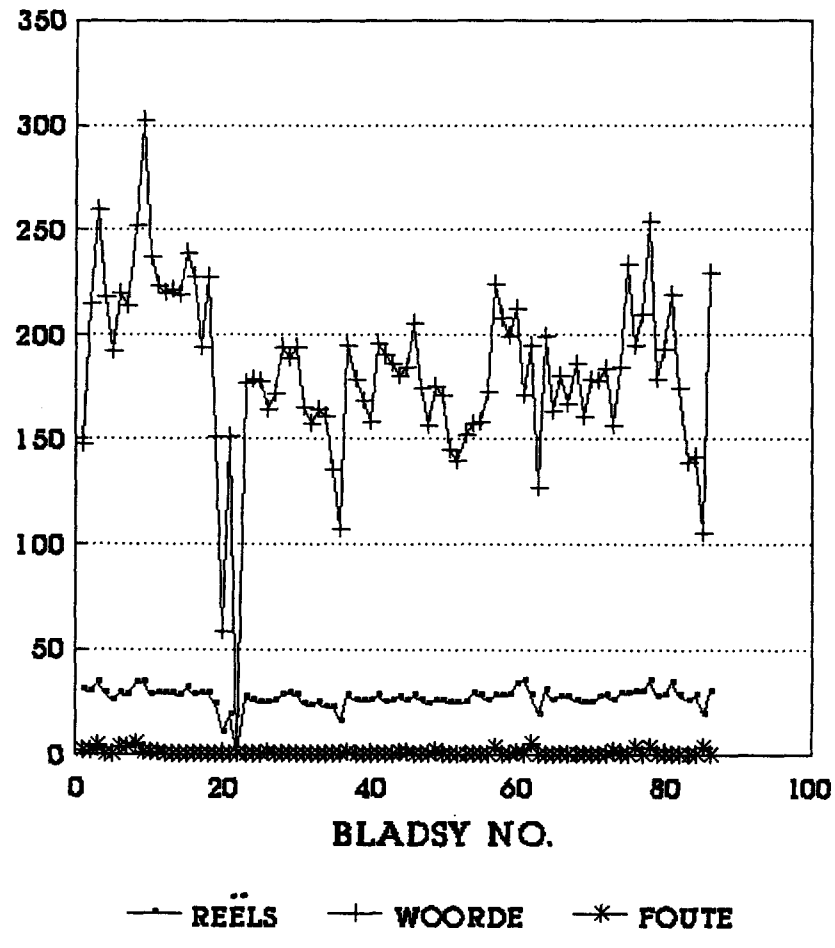
4.6.2. DAGBOEKDEEL 4

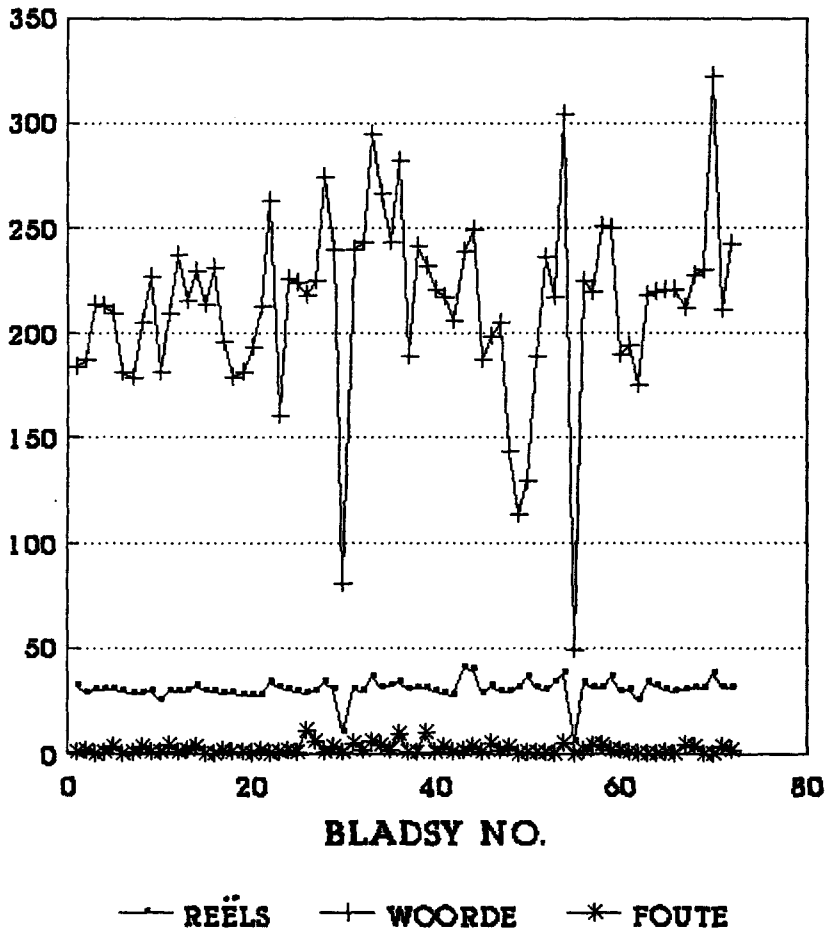
4.6.3. DAGBOEKDEEL 8

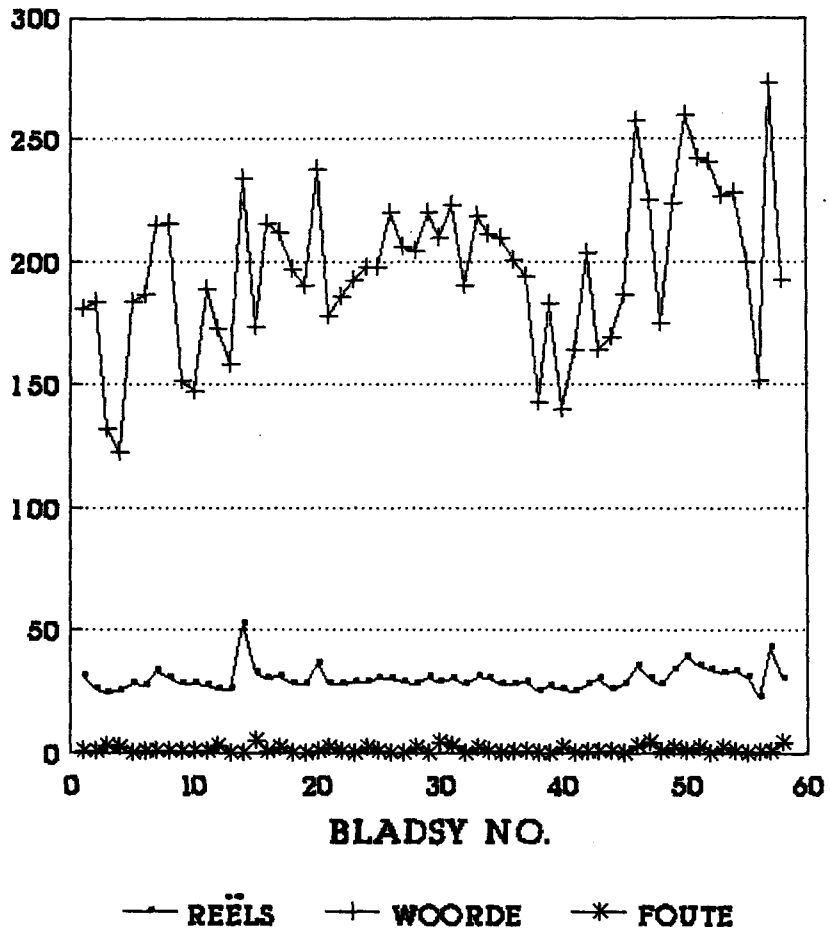
4.6.4. DAGBOEKDEEL 10

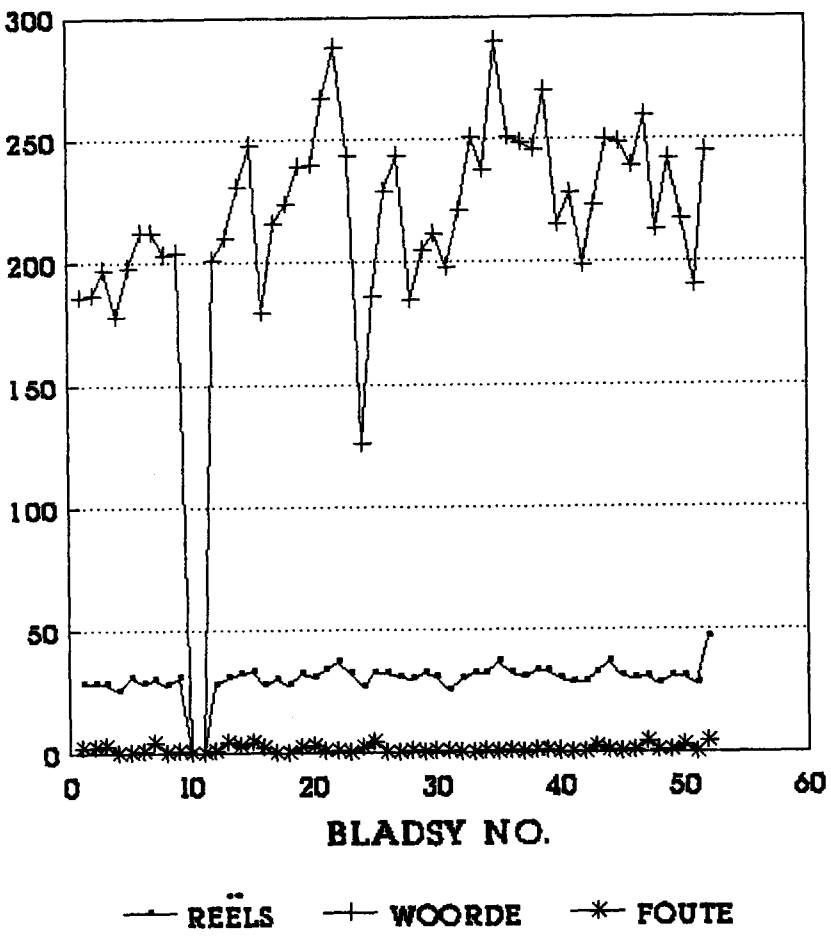
4.6.5. DAGBOEKDEEL 18

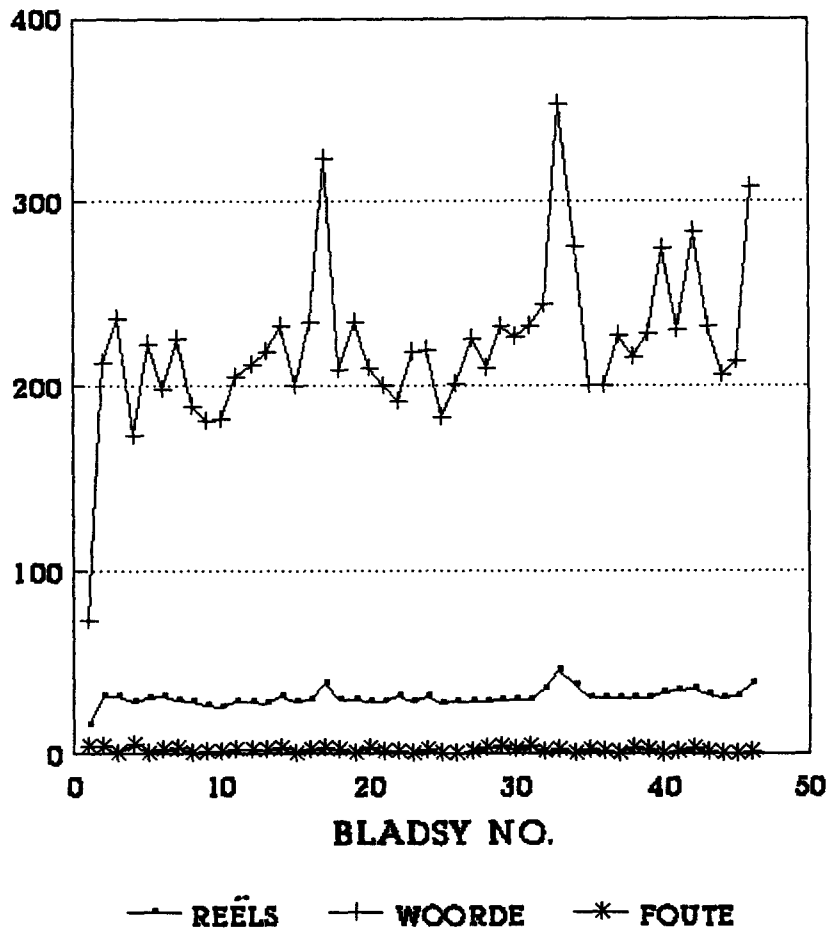
4.6.6. DAGBOEKDEEL 20

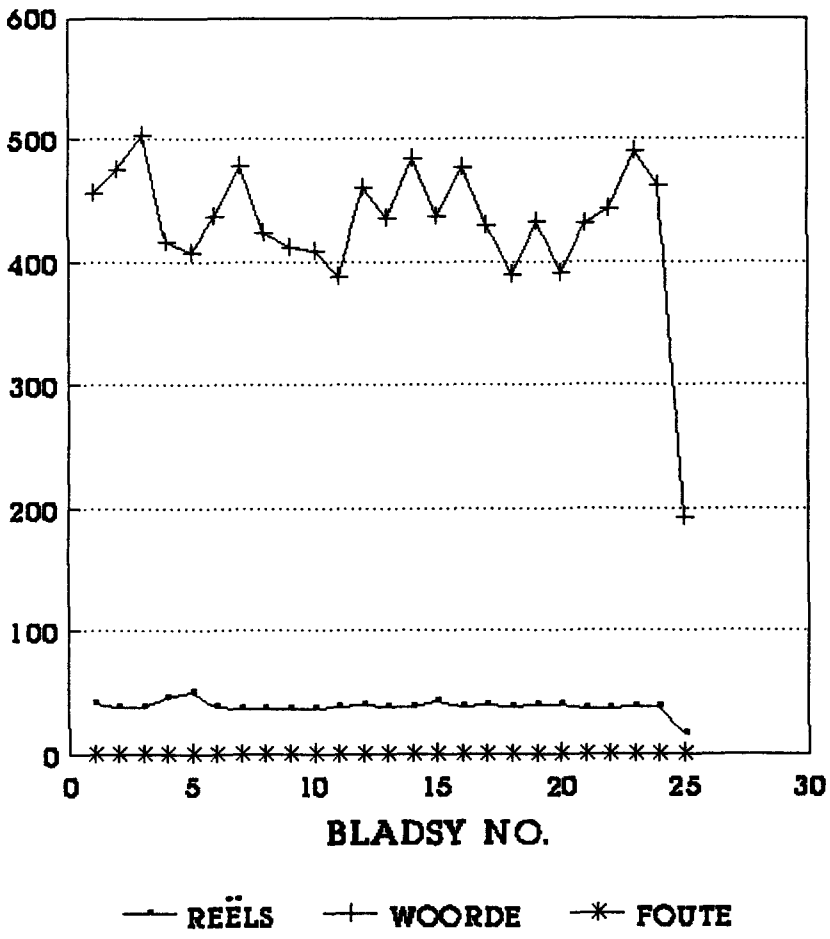
4.6.7. DAGBOEKDEEL 21

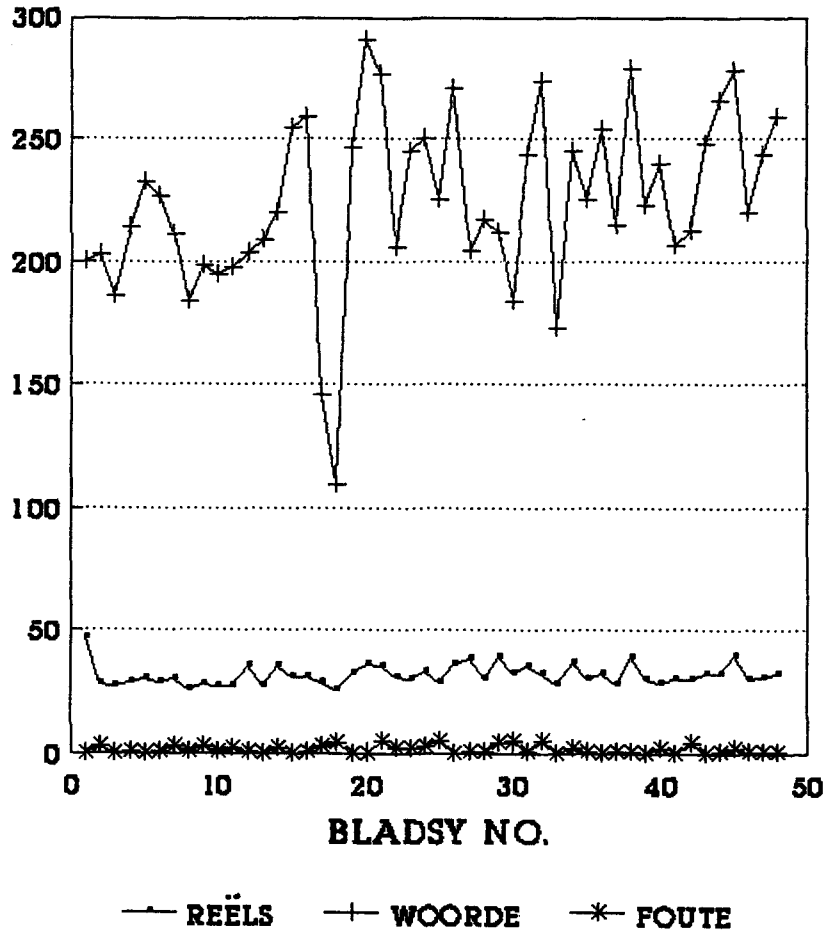
4.6.8. DAGBOEKDEEL 22

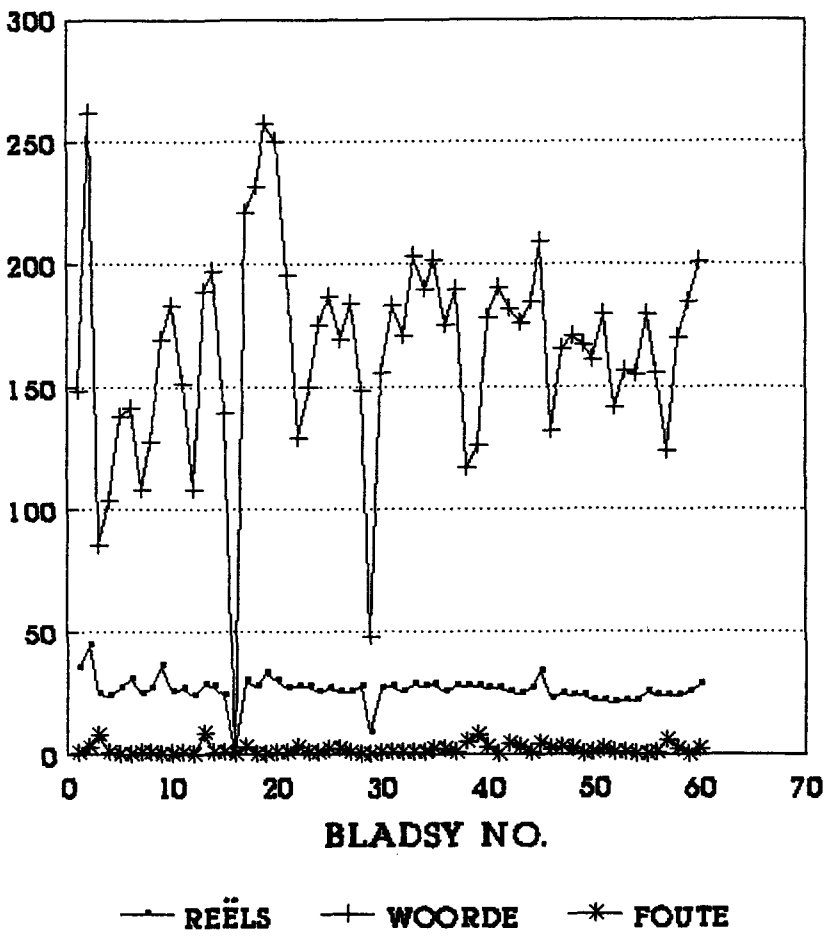
4.6.9. DAGBOEKDEEL 24

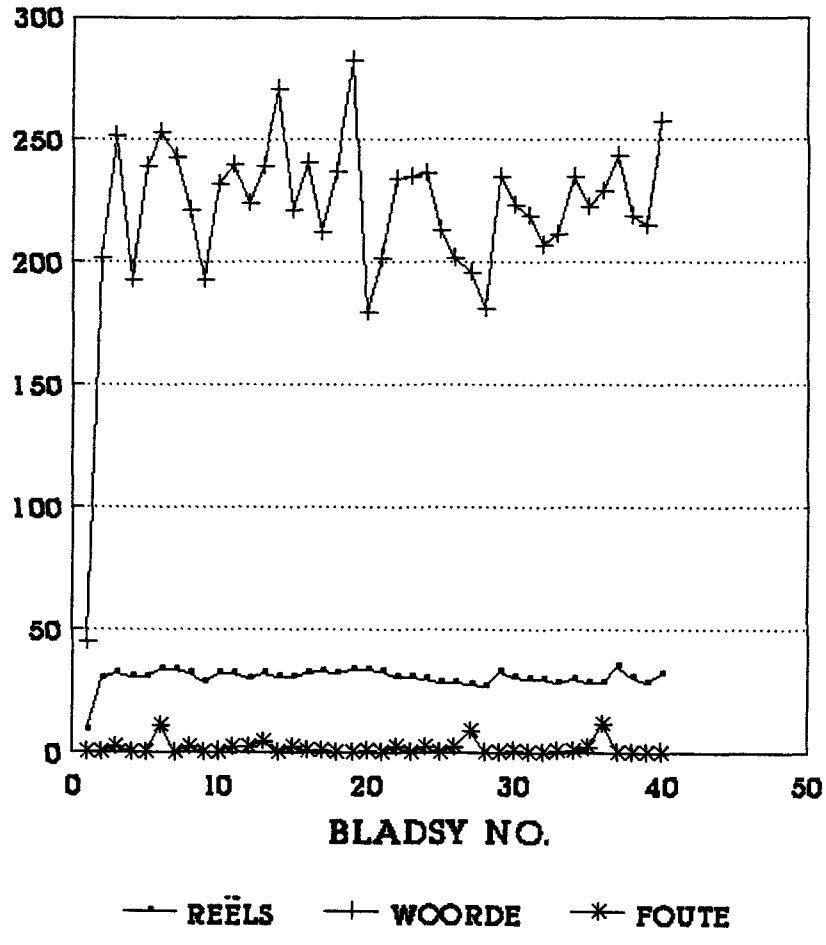
4.6.10.DAGBOEKDEEL 26

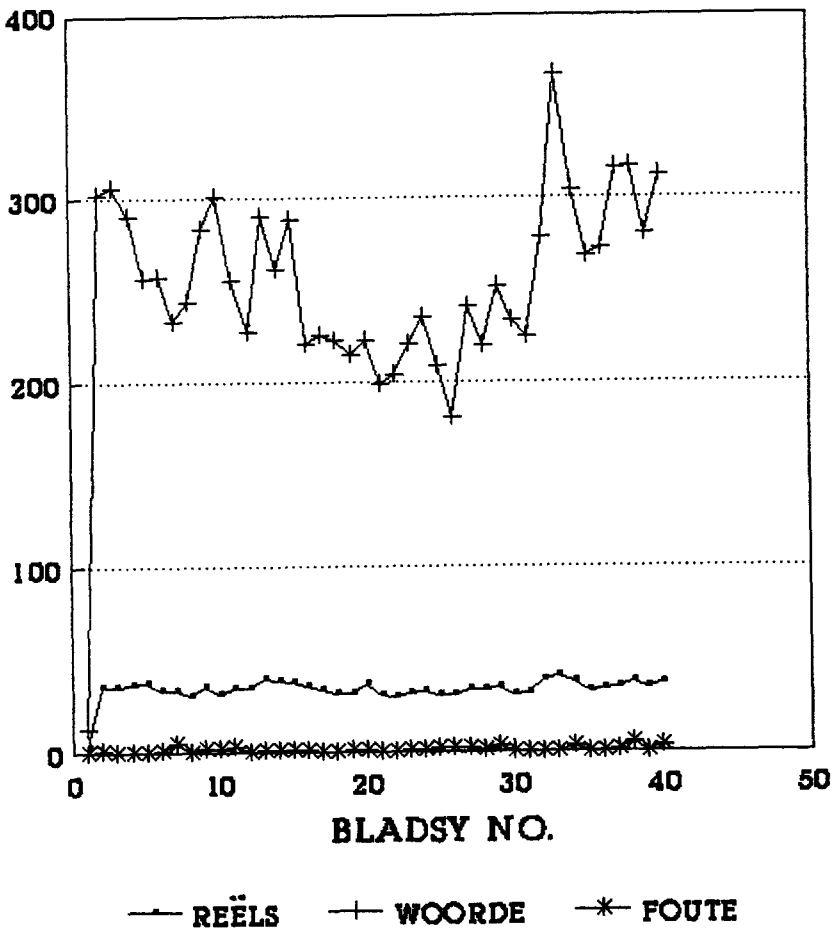
4.6.11.DAGBOEKDEEL 28

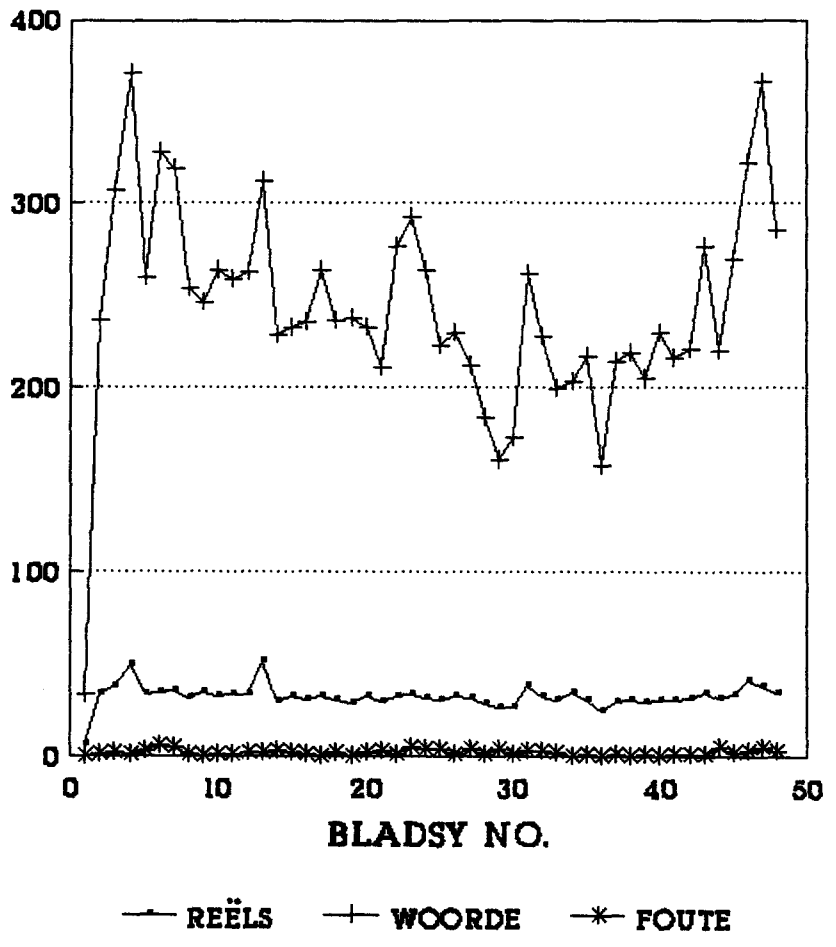
4.6.12.DAGBOEKDEEL 30

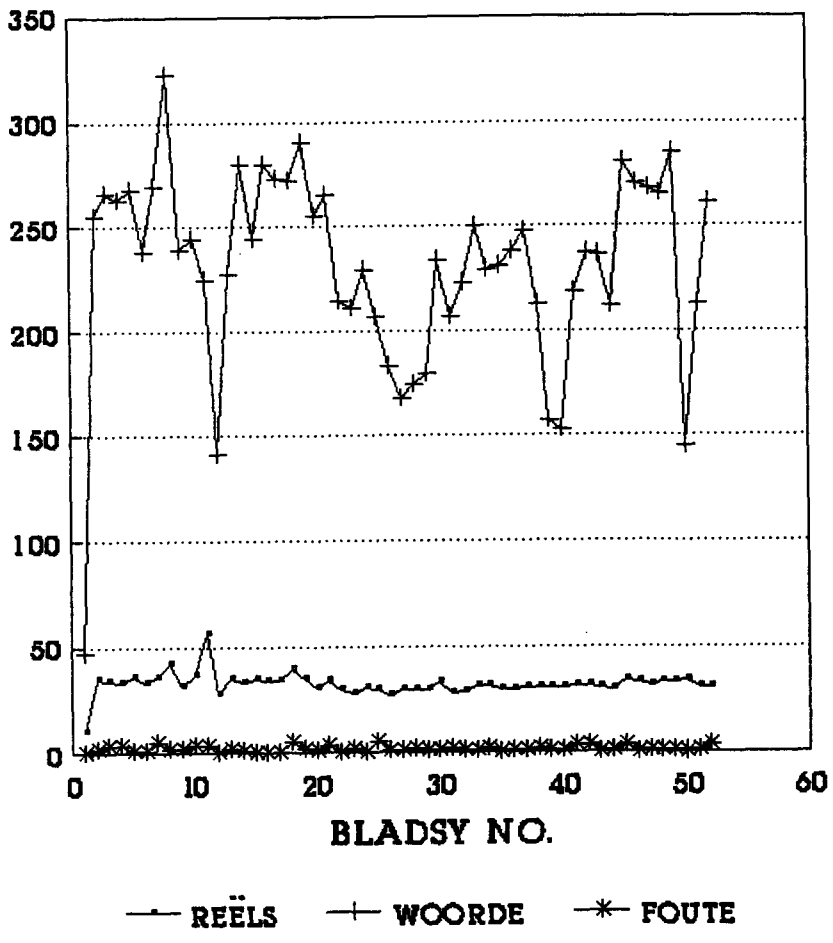
4.6.13.DAGBOEKDEEL 31

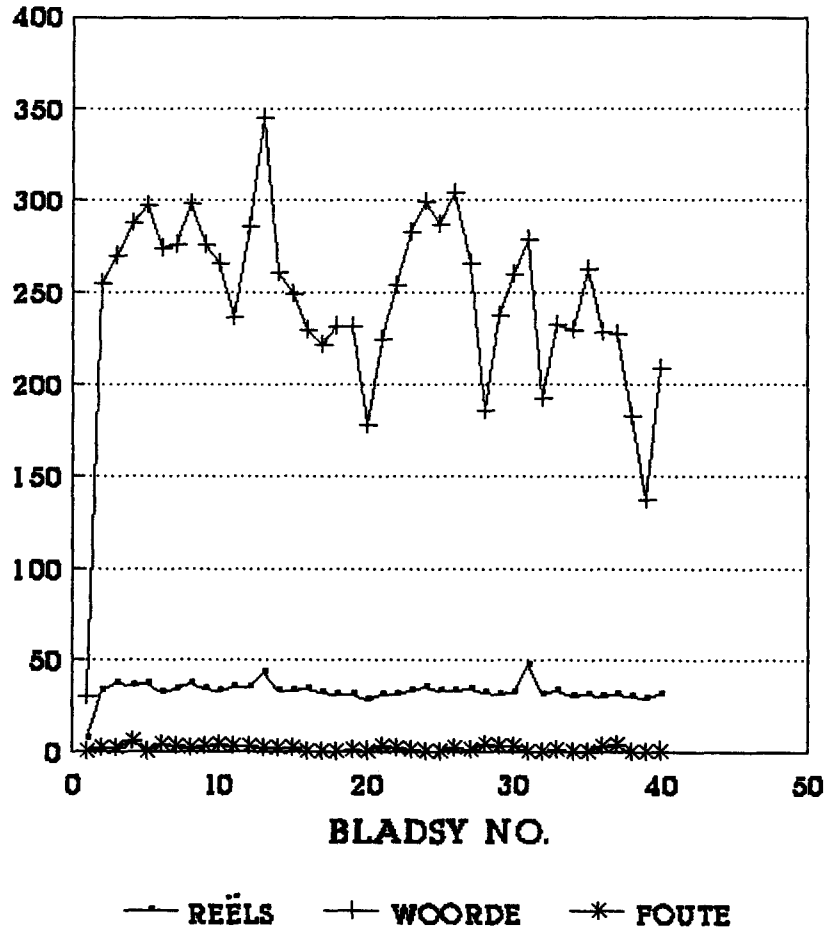
4.6.14.DAGBOEKDEEL 32

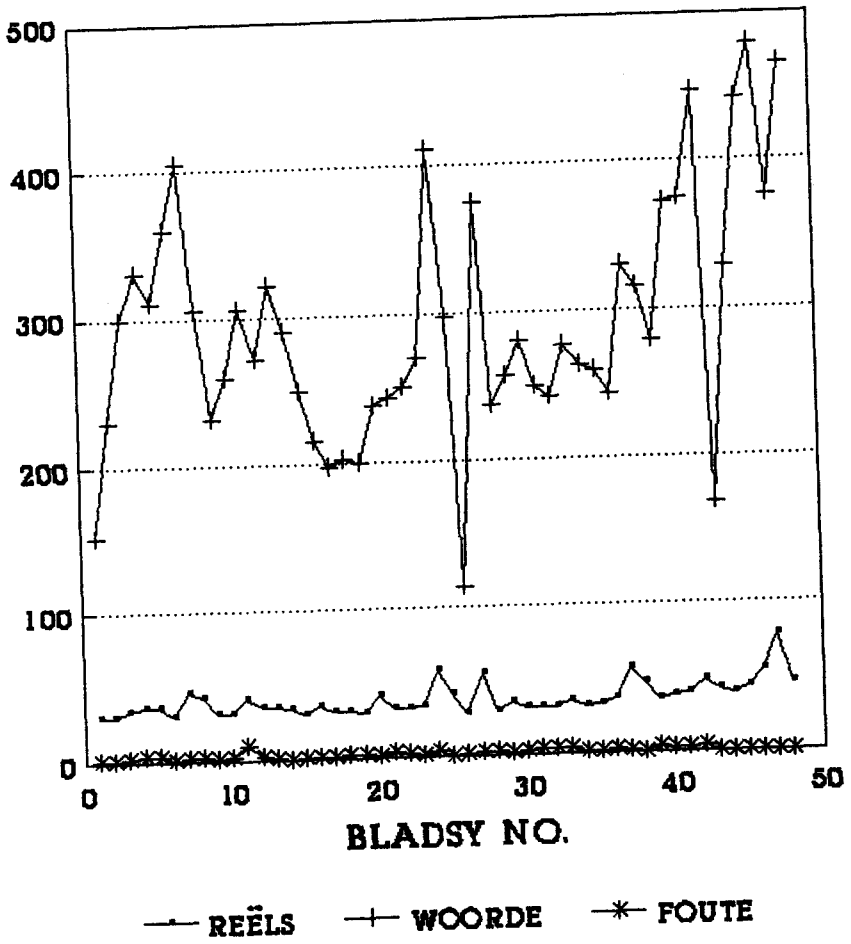
4.6.15.DAGBOEKDEEL 33

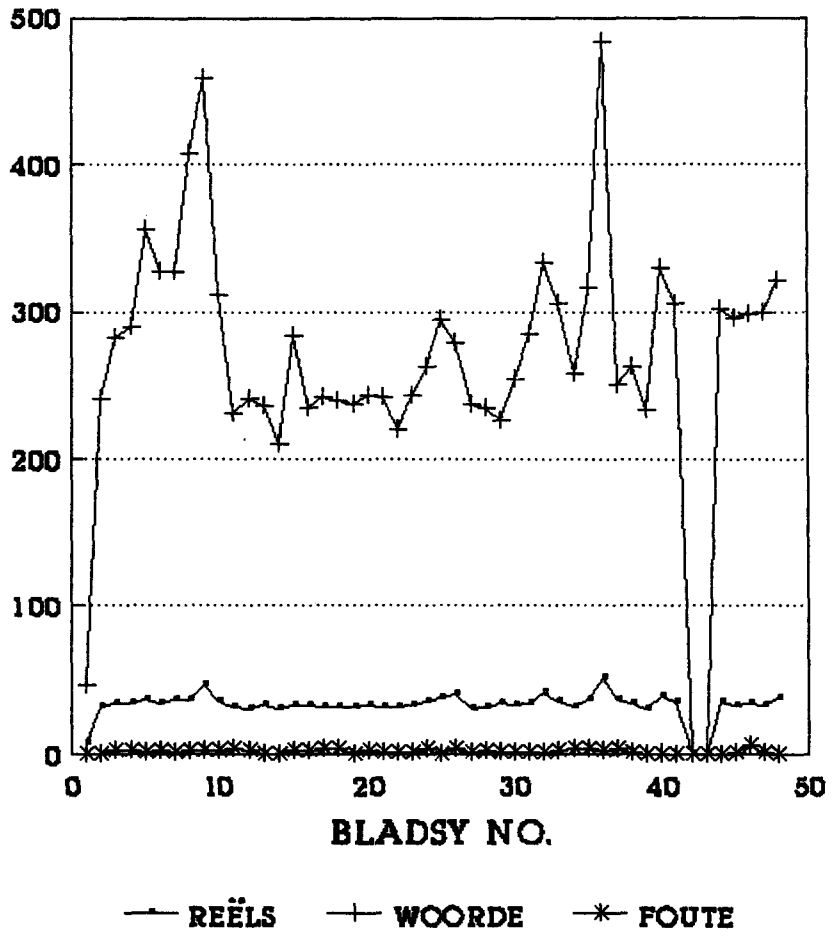
4.7.16.DAGBOEKDEEL 34

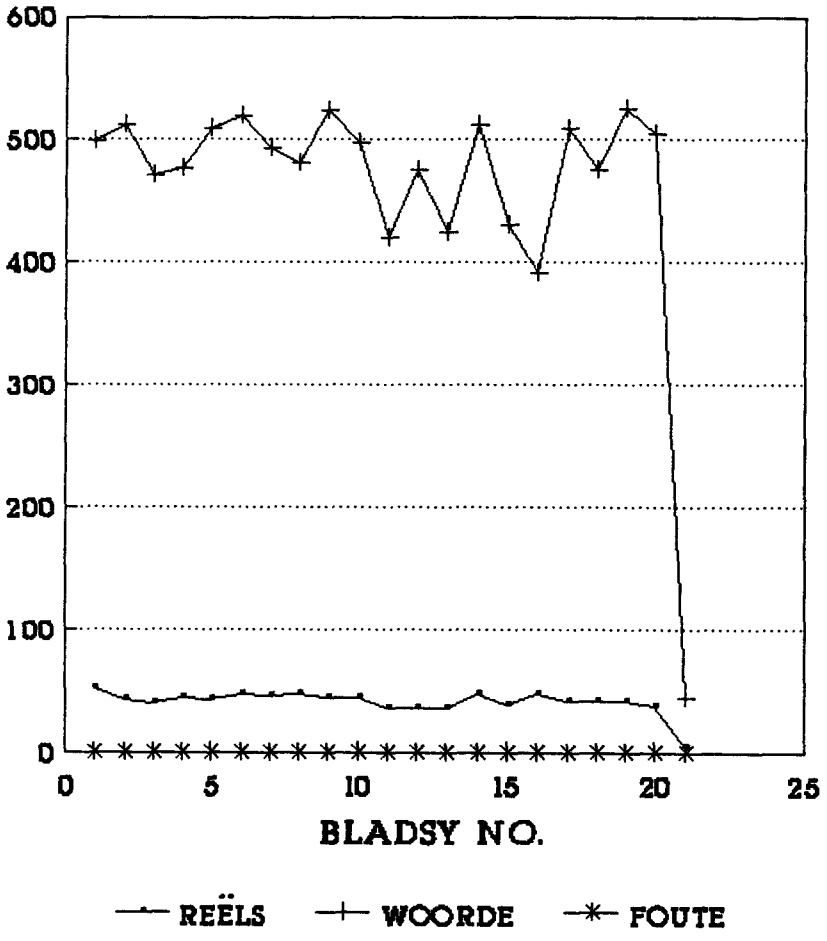
4.6.17.DAGBOEKDEEL 35

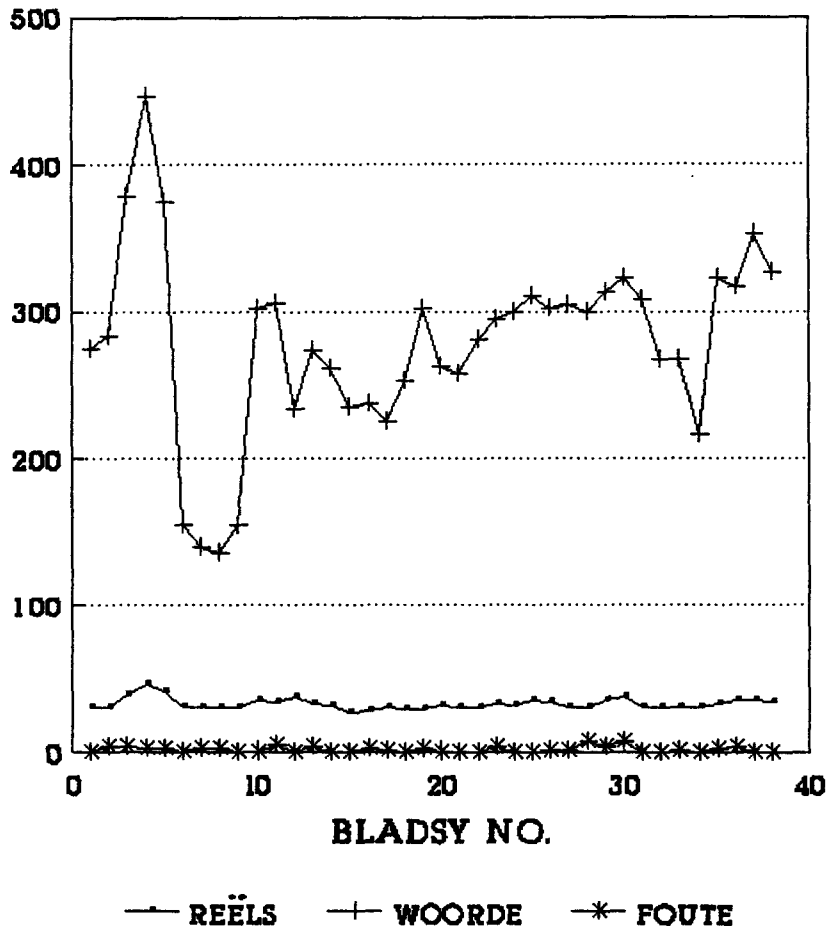
4.6.18.DAGBOEKDEEL 36

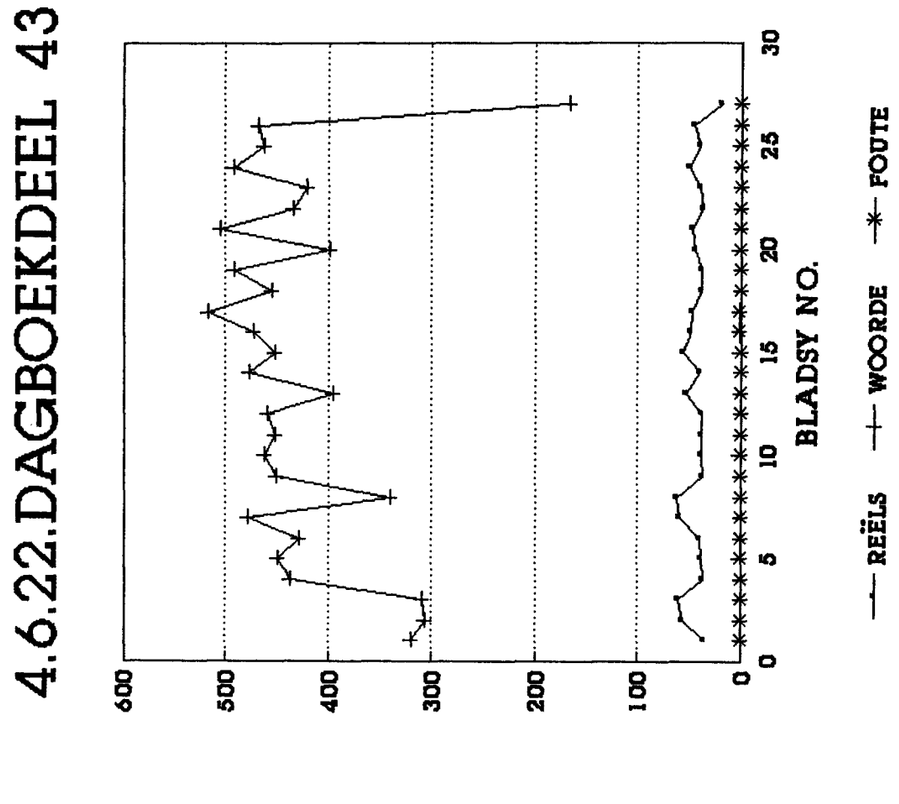

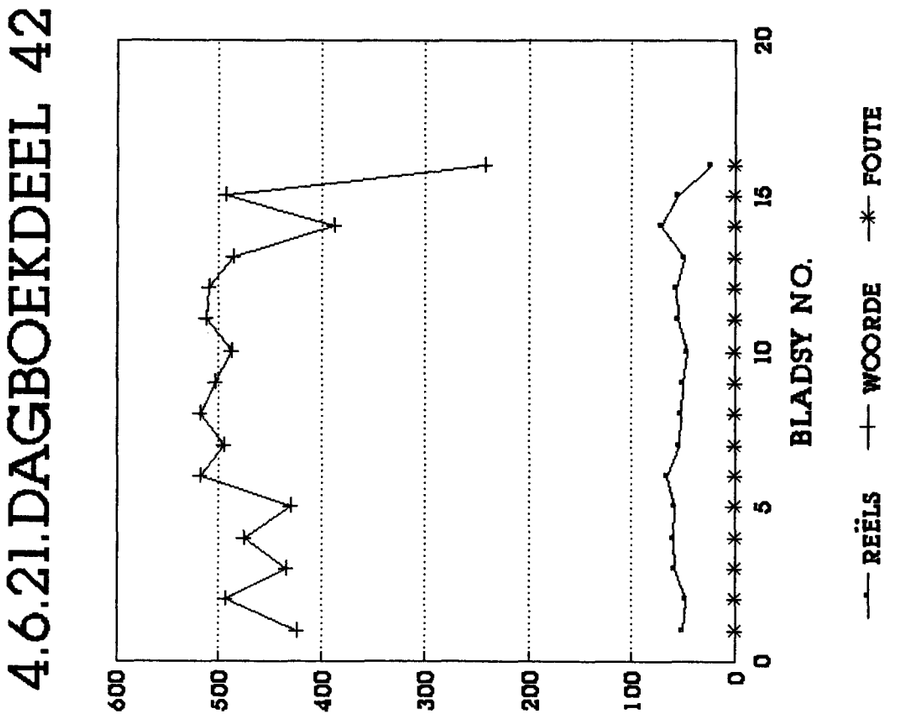
4.6.19.DAGBOEKDEEL 37

4.6.20.DAGBOEKDEEL 41

4.7. VERWYSINGS NA VERSKILLENDE PERSONE

4.7.1. INLEIDING

Dit is opvallend dat daar in Susanna Smit se afsonderlike dagboekdele min aantekeninge en verwysings na persone voorkom. Enige noem van persone is slegs sydelings gemaak en weinig inligting oor die persoon word in die individuele boekdeel verskaf. Nietemin, as die dele as 'n geheel beskou word, kry 'n mens 'n beter perspektief oor die mense wat sy noem en in 'n mindere mate bespreek. Algaande is dit heel opvallend dat dit 'n wye spektrum en getal mense dek.

Susanna verwys in haar Dagboek direk na verskeie belangrike mense en dit is duidelik dat hulle onder een van die volgende vier groepe ingedeel kan word:

* bekende persone en skrywers
* kennisse d.w.s. sendelinge en ander gelowiges
* trekgenote
* familie en vriende

4.7.2. BEKENDE PERSONE

Belangrike persone wat ter sake is en van wie Susanna kennis dra is: Wesley, Calvyn, Zwingli, Luther, Pelagius en Arminius. Ek gaan slegs 'n kort uiteensetting van hul lewens gee.

John (1703 - 1791) en Charles Wesley (1707 - 1788) het bygedra tot die ontstaan van die Metodisme, 'n godsdiensrigting wat in Engeland en Noord-Amerika tot stand gekom het met die doel om die godsdienstige lewe te bevorder deur gemeenskaplike werksaamheid van die lede (sang- en gebedsbyeenkomste is gehou sowel as opelugvergaderings. Veral van belang

is John, 'n Engelse evangelis en stigter van die Metodisme. In 1730 sluit James Hervey en George Whitefield by die beweging aan. Hulle het die godsdiens met buitengewone ywerigheid aangepak. John is later deur die Morawiër, Peter Böhler beïnvloed. Deur hom het hy van verlossing of saligmaking bewus geword en onder mense van die werkersklas bearbei. Hy breek weg van die Morawiese groep in 1745 en sluit hom later aan by die teologie van Arminius. Beide hy en sy broer het 'n groot aantal liedere geskryf.

John Calvyn (1509 - 1564) is net so belangrik aangesien Susanna en Erasmus diep in die Calvinistiese leer gevestig is. Calvyn is in 1533 tot Protestantisme bekeer. Hy skryf Institutes of the Christian Religion (1536) en Ecclesiastical Ordinances (1541). Calvyn het die autoriteit van die pous verwerp en klem gelê op die Bybel as die oorsprong van alle waarheid. Die Calvinistiese leer verskil van die Lutheraanse geloof op die gebied van predestinasie en die bediening van die sakramente. Jacobus Arminius het Calvyn se siening oor voorbestemming bevraagteken en eersgenoemde se standpunt is deur die Metodiste aangeneem. Calvyn het groot waarde geheg aan moraliteit, piëteit, opvoeding, wetenskap en besigheidsbedrywighede.

Huldreich Zwingli (1484 - 1531) was 'n lid van die protestantse reformasie. Hy het geglo in "salvation by faith rather than by good works, the supremacy of the Bible as the sole authority for Christianity and the universal priesthood of all believers" [World Book:550]. Hy het van Luther verskil oor die Nagmaal. Luther het dit as 'n sakrament beskou waardeur God genade aan die mense gee. Zwingli het dit as 'n danksegging gesien, vir al die genade wat reeds aan hul gegee is. Luther was meer bekommerd oor individuele verlossing terwyl Zwingli gefokus het op die hergeboorte van die gemeenskap. Susanna verwys spesifiek na Zwingli maar vanuit 'n kritiese Calvinistiese standpunt:

Sy is bekommerd dat hulle suiwer en heilige geloofsbeleidenis nie bewaar sal word nie:

> *En wat kan voor een waar gelovigen tot grooter blijdschap zijn? Dan eene beloften betreffend den heerlijken bloeistaat der kerke van christus tot den welken zij zelven behooren, ja waarlijk dien zilver witte met goud overtoogen Duive des Heeren is in onzen daageen [sic] geen andere kerke dan dien, die door Zwinglius, en Kalvijn, herformed is* [33:8 ; 33:27].

Martin Luther (1483 - 1546) was 'n Duitse godsdienstige wat verandering teweeg gebring het van binne die kerk. Hy het geglo dat die Bybel die belangrikste maatstaaf in die lewe was. Hy het veral teen die afgesante van die kerk uitgevaar wat gunste aan die mense verkoop het: "grace cannot be conferred by the church but is the free gift of God's love" [1988:360]. Hy het in 1517 te Wittenberg sy "95 Theses" teen die kerk se deur vasgespyker om sy teenkanting teen die Katolieke kerk uiteen te sit. Hy moes na die Wartburg vlug omdat hy geweier het om sy stellings terug te trek. Hy het geglo in "the real Presence of the Eucharist" [Chambers Biographical Dictionary 1974:817-18].

Pelagius (c.360 - c. 420) is in die 5de eeu as 'n ketter beskou: "The Pelagian heresy was held to deny original sin; the will is equally free to do good and to do evil" [Chambers Biographical Dictionary 1974:990]. 'n Pelagiaan het onder andere erfsonde verloën en beweer dat 'n mens uit eie krag salig kan word [Schoeman 1995:207]. Susanna gebruik dit as 'n skelwoord vir ander persone wie se geloof nie met hare ooreenstem nie.

Jakob Hermandszoon of Arminius (1560 - 1609) was 'n Nederlandse teoloog wat in Oudewater gebore is. Hy was gekant teen die leer van predestinasie. Sy leerstelling is in 1604 deur sy kollega Gromar aangeval. Hulle was van toe af in 'n reeks geskille betrokke. Hy het bevestig dat:

> ... God bestows forgiveness and eternal life on all who repent of their sins and believe in Christ; he wills that all men should attain salvation and only because he has from eternity determined the fate of each - thus rejecting the high Calvinistic doctrine of absolute predestination or election [Chambers Biographical Dictionary 1974:52].

Schoeman vermeld dat Arminius Calvyn se leer oor genade en voortbestemming verwerp het. Metodiste is na verwys as 'Arminiane' [1995:204]. Susanna verkies eerder die leer van Calvyn en is teen Arminius se uitgangspunte gekant.

Die volgende twee reëls uit een van Susanna se eie gedigte som haar posisie teenoor Arminius en sy leer baie goed op:

> *ontbindt ons van Arminus band*
> *En bringt ons tot Kalvinus stand* [10:73]

Susanna se bekommernis oor die suiwerheid van die Calvinistiese leer wat gepreek word, groei nog meer. Die toestand van godsdienstige sake bedroef haar:

> *Ach hoe treurig is het hier met den dienst des Heeren gesteld Een kalvinistische kerke in naam terwijl den leere van Arminus onbeschroomd geleerd wordt de eenvouwigen bemerkt het niet en die men meenen kennis te hebben zeggen indien de zaken van des menschen zaligheid anders staan als dat er gepredikt word is god onregtvaardig de Kerkraad zeggen dit is de waarheid Christus is voor de gehele waereld gestorven, alle menschen kunnen zalig worden zoo ze maar toe trede de zaligheid aan nemen* [10:76].

4.7.3. SKRYWERS

Dit blyk uit die Dagboek dat Susanna goed belese was in die godsdienstige literatuur van haar tyd. Die werke wat sy geraadpleeg het, is meestal preekbundels, leerredes, gebedeboeke, psalm- en gesangboeke, die Bybel en ander stigtelike werke. "Haar lektuur was hoofsaaklik boeke wat hierdie [piëtistiese] gesindheid weerspieël het" [Roodt-Coetzee 1961:38]. "Hoe graag sou 'n mens die name van dié boeke en die name van die outeurs wou geweet het" [De Villiers 1961:36].

P.L. Olivier het in sy tesis [1941] reeds navorsing gedoen oor die leesstof wat Susanna onder oë gehad het. Alhoewel hy net sekere skrywers dek, sal ek poog om die leemtes, met behulp van die Dagboekinligting, verder in te vul.

Die eerste skrywer van wie Susanna melding maak is "knecht T. van der Groe" [4:63] en sy vermeld verder wat hy te sê het:

> *Rood geverwd in het bloed des Lams overwelke den lieflijken geur van den dierbare kruis verdiensten...* [4:64].

Volgens Olivier [1941:84] is die skrywer se volle naam Theodorus van der Groe (1705 - 1784), 'n predikant van Kralingen wie se geskrifte herhaaldelik herdruk is. Van der Groe se standpunt was:

> ... dat 'n onwedergebore mens allermees die Bybel en ander Christelike boeke moet lees om tot 'n ontdekking van sy ellende te kom.

Verder blyk daar "... uit korrespondensie tussen Van der Groe en die weduwee De Vries genoegsame aanduidings dat sy invloed aan die Kaap werksaam was en dat dit die vraag na Bybels kon stimuleer" [Van Zijl 1992: 99].

Susanna maak melding van Van Alphen [8:20] en verwys na hom as haar "liefling" of gunsteling:

> *En met mijne liefling Van Alphen heeft leeren zingen, niets van ons, maal [sic] 't al van Hem zoo komt men in Jeruzalem. Zoo treed men nedrig onbevreest Gods tempel in, bij eeuwig feest* [18:30].

Sy noem later in dagboekdeel 24 dat sy 'n sekere lied, wat haar byval, nie in "Van Alphens liederboek" [24:8] kan naslaan nie omrede sy die die boek nie meer besit nie.

Sekere reëls uit een van Van Alphen se liedere word amper as 'n refrein dwarsdeur die boekdele aangehaal:

> *Als alles vlucht staat Hij nabij* [28:15].

Dieselfde woorde word deur Maria Maritz, Susanna se ma, geuiter voor sy oorlede is. In deel 20 meld Susanna dat:

> *Als alles vlugt als alles vlugt staat Hij nabij uit het 20ste der Evangelische gezangen* [20:33; 20:39 twee keer].

Uit "Van Alphens Gezangboek " sing sy gedurig 'n liedjie, veral in 1840, wat haar ten tye van bedruktheid help:

> *O God! Ik moetbeeven*
> *Hoe boos is mijn hart,*
> *Hoe Godloos mijn leeven.*
> *Wat ben ik verward*
> *Nu Jezus mijn klachten*
> *Regtvaardig versmaad*
> *Wat heb ik te wachten*
> *als hij mij verlaat ?* [36:40].

Olivier [1941: 82] noem slegs een Van Alphen, nl. Hieronymus van Alphen (1746 - 1803) wat bekendheid verwerf het vir sy "Kleine gedichten voor kinderen" wat in 1778 uitgegee is. Sy kindergediggies veral was uiters gewild.

Dit was 'n navolging van die Duitse kinderpoësie en 'n tipiese uiting van die moderne stroming in die 18de eeu.

Hy was ook bekend as digter van Evangeliese Gesange waarvan enkeles opgeneem is. Sy werke word baie deur Susanna benut en gelees. Hy het in 'n Duits-piëtistiese rigting geneig met sy werk [Van Zijl 1992:198]. Die volgende werke, om slegs twee te noem, is deur hom geskryf: De gronden mijner geloofs-belijdenis, opengelegd voor mijne kinderen en Proeve van liederen en gezangen voor den openbaaren godsdienst.

In Van Skeepskis na Wakis tot Boekrak [1992] meld Van Zijl ook Hieronymus Simonsz. van Alphen (1665 - 1742). Hy beklemtoon 'n ontledende hantering van die Bybelteks, maar neig om dit te oordryf. Van sy werke wat betrekking sou hê, is: Daniels IXe hoofdstuk ...; De CXIden Psalm; Petrus de apostel MK...; Ontleedende verklaaring van Paulus tweeden brief aan de Corinthers ... en Ontledende verklaaringen en aanmerkingen.

Susanna bespreek ook 'n boek getiteld Het gekrookte riet en "de rokende vlaswieke ... " [8:22], een van die gewildste boeke van die skrywer Bernhardus Smytegelt (1665 - 1739), 'n verteenwoordiger van die Nadere Reformasie. Olivier maak geen melding van hierdie skrywer nie. Smytegelt plaas :

> ... klem op die verinnerliking van die lewe, sterk in die rigting van die piëtisme. Die christen in al sy ervarings en bevindings, gestaltes en ongestaltes, vorm die sentrale inhoud van sy preke sodat die teks in sy toepassing soms heeltemal uit die gesigsveld verdwyn. Daar is by hom 'n merkbare verskuiwing weg van die Reformatoriese klem op die suiwere en wetenskaplike skrifverklaring na die subjektiewe innerlike bevindelikhede [Van Zijl 1992:189].

Die volledige titel van Smytegelt se boek is Het gekrookte riet, of hondert-vyf-en-veertig predicatien over Matheus XII, 20, 21 [Van Zijl 1992:267]. Susanna maak vier-en-twintig verwysings na die evangelie van Mattheus.

Susanna verwys na H.R. van Lier se leerrede oor Jesaia 53:3 [8:28]. Hierdie bybelboek word vier-en-twintig keer deur Susanna benut [sien hoofstuk 3.4 bl.96 hierbo].

In 1843 lees sy "*R. Erschiene in leeven leeraar Schotland*" se leerrede wat handel oor "*de Zuivere revier die uit den troon van God en het lam vloeid* [10:1]. Sy noem dat sy 'n predikasie van hom lees wat oor Openbaring 22:1 gaan en veel troos daaruit put:

> *O dien gezegenden Man, Hoe veel onderwijs en troost en nut trok ik in dien tijd uit dien dierbare leerreedenen van Hem, aan anderen en ook voor mij na gelaaten door het leezen dier predikeien [sic] kreeg ik een inzien in de onberouwlykheid van gods genade giften aan den zondaren En in den algenoegzaamheid van Christus verdiensten* [18:65].

Susanna het hierdie boek van haar 'vyand' geleen. Olivier [1941:83] praat van twee broers, Ebenezer (1680 - 1754) en Ralph (1685 - 1752), seuns van 'n Skotse predikant. Susanna maak 'n direkte verwysing na "*Ebenaezer Erskine*" se leerrede wat sy gelees het [42:1]. Altwee broers het 'n belangrike plek in die Skotse Kerk beklee en waarde geheg aan groot vroomheid. Hulle werk weerspieël ook duidelik 'n hoë mate van sielekennis en in 1733 het hulle van die Staatskerk weggebreek.

In dagboekdeel 10 [bl.75] noem Susanna ook die werk van Bakster, ver-Afrikaansing van die Engelse van Baxter [10:76]. Abraham Faure (1795 - 1875), het sy sending opleiding in die Calvinistiese teologie van die Puriteine gedoen. Hy is veral deur H.R. van Lier beïnvloed en het die werk van Richard Baxter (1615 - 1691) vertaal, Roepstem tot de onbekende: of de weg ten hemel aangeweezen (Kaapstad 1839). Baxter het d.m.v. selfstudie 'n uitgebreide kennis opgedoen. Sy simpatie het by die Puriteine gelê. Hy het ook The Saints Everlasting Rest (1650) geskryf [Chambers Biographical

Dictionary 1974:100]. Hy het meer as 200 godsdienstige boeke en pamflette, asook etlike psalms geskryf.

Volgens Olivier [1941:82] en Van Zijl [1992:181] was Wilhelmus à Brakel (1635 - 1711) 'n Nederduits Gereformeerde skrywer wat in 1673 konventikels te Leeuwarden gehou het en waardeur onenigheid in die kerkraad ingetree het. Hy arbei vir agt-en-twintig jaar met groot vrug as predikant te Rotterdam en voer 'n "katkisasie" waar gelowiges hulle sielstoestand met mekaar kan bespreek. Hy was 'n Voetiaan, gematigde chilias en teenstander van die Labadiste. Hy skryf ook verskeie boeke waarvan Redelijke godsdienst die bekendste is. Ten eerste verklaar en verdedig hy die Goddelike waarhede van die genadeverbond; ten tweede volg 'n praktiese deel wat die Christelike sedeleer uiteensit en ten derde verklaar hy die boek Openbaring volgens die verbond en die handelinge van God met sy kerk in die Ou Testament onder die skaduwee van die koms van Christus gestel, terwyl die Nuwe Testament in vervulling gaan. Hy word etlike kere deur Susanna genoem [10:76].

Sy noem spesifiek watter werk van à Brakel sy raadpleeg:

> *.. viel mijn oogen op een andere tavel alwaar ik de klijne Abrakel De ware christen of opregte gelovige zag leggen* [31:37].

Sy stem verder ook met à Brakel saam oor wat hy geskryf het:

> *En ik werdt vervuld met een liefde tot Jezus die zeer groot was, Maar zoo groot als het was, zoo kort was het ook van duur. Toen zeide ik weder, dat is waar wat ABrakel gezegt (Dat is een rare uur maar kort van duur)* [35:28].

À Brakel se werke kan ingedeel word onder strydskrifte, kerkregtelike geskrifte en stigtelike geskrifte, preke, kategese en briewe. Slegs sy stigtelike geskrifte en preke het bewaar gebly. À Brakel se enigste preekbundel De waare Christen ... het in 1772, 'n jaar na sy dood, verskyn:

Dit bevat tien preke waarin die opregte gelowige, wat deur Christus aan God deel het, gekontrasteer word met die huigelaar of die natuurlike onbekeerde mens [Van Zijl 1992: 181].

Susanna sê dat sy werk onder die kerkgemeente versprei word deur 'n leraar en dat sy werk bespot word deur gemeentelede [10:75]. Sy maak verder melding van à Brakel se De ware christen of opregte gelovige [31:37].

Die werk van "*Mijsras*" was ook aan Susanna bekend [10:75] en soos À Brakel se werk, word syne ook bespot. Hy staan beter bekend as Lambertus (Lambrecht) Myseras [Olivier 1941: 83]. Hy was 'n lid van die kerk in Middelburg. Hy het in die eerste helfte van die 18de eeu verskillende stigtelike boekies geskryf en het o.a. 'n handleiding oor die godvrugtige gebruik van die 'Avondmaal' wat in Duits vertaal is. Sy werk is in die 19de eeu herdruk en herlees.

Susanna benut die werk van "*Schutte*" die meeste, veral sy "*gezangboek*" [20:15]. Hieruit haal sy een van Schutte se gesange aan wat op bladsy 97 gevind kan word. Slegs strofes 12 en 13 word deur Susanna gegee:

12	13
O Jezus mijn borge	*Ik kom hier gevlooden*
Die de eisschen vervult	*Ik naar 't zuiverend bloed:*
Verligter der zorge;	*Ik acht uw geboden*
Verzoener der schuld	*In alles voor goed.*
Verwerver van 't goede	*Ik klaagd u met smarte,*
Verlosser der ziel:	*Hoe snood ik bestond*
Ontfermer, wiens hoede	*Ik geeft U mijn harte*
Mijn harte beviel [20:25; 37:2]	*In 't eeuwig verbond* [20:25].

Die eerste vers uit die tweede "*Schuttische gezangen*" is een van Susanna se wekliedere:

O slavernij O nacht van zonden 'k lag vast gebonden God maakt mij vrij ...[21:2].

Verse 5,6,7 en 8 uit dieselfde lied [21:2] soos sy dit noem "*De reize naar Jeruzalem*" [21:5] of "*Ryze naar Jeruzalem*" [21:43], handel oor die kinders van Israel wat reis deur die wildernis asook God wat verskyn as 'n vuurkolom om die weg uit te wys en te verhelder:

Mijn vuur kolom
Ik zouverdwalen
schiet uwe straalen in 't heiligdoms inz. [21:5,29,33,43 ; 24:20].

Sy skryf verder oor hom op 'n meer persoonlike wyse as "*mij vriend schutte*". Sy bespreek ook wat in een van sy gedigte staan:

God slaat de rotsen En dwingt de trotssen en ik?
Ik zing Hosanna
En wat meer?
'K volg Jesus wet
Met vlugge schreeden
Tot ik mijn treeden
Op nebo [sic] zet.
Hij scheurt de stroomen
Hij maakt mij heilig
Hij zal mij veelig [sic]
Doen binnen koomen [21:25].

Sy wonder of Schutte van die 'pad afgedwaal' het toe hy bogenoemde vers geskryf het:

Heeft Schutte gedwaald toen hij dat zeide? [21:25].

Susanna praat ook van "*Schutsleer*" [41:18]. Moontlik het sy na Jacobus Schuts (c.1675 - ?) of Rugter Schutte (1708 - 1784) verwys, dalk nog na beide. Laasgenoemde skryf 'n verhandeling oor die herbou van Jerusalem.

Sy maak melding van die "*Moravisch Broeder gezangboek*" [32:34] waaruit sy aanhalings maak:

> *Juischt nu op het oogenblik valt mij eenige regelen van een gezang uit het Moravische Broederboek in de gedachten die is:*
>
> *Beveeldt den Heer uw weegen,*
> *En wat u 't harte krenkt.*
> *Al loopt u alles teegen*
> *Hy is 't die aan u denkt* [21:15].

Sy praat van "*Hervijs*" of "*Hervij*" uit wie se poësie sy aanhaal [26:1]:

> ... *omtrent termiddernacht ontwaakte ik met de Poezij uit Hervijs bespiegeling* [over grafsteden en de Bloemhofen]. *Zing zalig cherubijnendom, Gods grooten zoon ter eer. Hoe hoog u choorzang immer klom. Daal nu op het aardrijk neer* [26:19].

Ses strofes word heel voor in die boekdeel gegee. Susanna verskaf 'n rede vir haar belangstelling in Hervey se werk:

> *Om dat dien poezij mij zoo meer dan eens tot eene verrukkelijke vreuch de zang was heb ik de zelve nu in verzen hier voor in dit mijn boekje geplaats ...* [26:19].

James Hervey skryf oor die stabiele God "a rock everlasting God who must be feared" [Landman 1994:21]. Deur sy boeke het hy probeer om die evangeliese boodskap na 'n beskaafde gemeenskap te bring en sy werk in Engeland begin.

Susanna verskaf ook die naam van 'n boek geskryf deur Jodocus van Lodenstein [28:24], De Donderslag der Goddeloozen. Jodocus van Lodenstein, 'n digter-sanger, het sy teologiese opleiding aan die Universiteit van Utrecht aan die voete van die bekende Gisbertius Voetius en later Johannes Coccejus ontvang. Hulle het die kern van die Nadere Reformasie uitgemaak. Hiervandaan het die beroeping sy invloed oor die hele Nederland en tot in Suid-Afrika uitgebrei [Van Zijl 1992: 139].

Hy skryf die Beschouwinge van Zion en die mistieke teologie as die verwoording van 'n ervaring of as die beoefening van die heilige waarheid wat moet ooreenstem met die gereformeerde belydenis, maar wat terselfdertyd sy eie terminologie het. "Deur die lied kan die mens God se wonderlike dade vermeld en die ydelhede van sy eie lewe vaarwel sê. Die deugde van nederigheid, selfverloëning, eendrag en lofprysing kan deur liedere beoefen word" [Van Zijl 1992:141]. Een van sy liedere is in die Evangeliese Gesange opgeneem en Susanna maak geen melding daarvan nie,"Hoog! om hoog! mijn siel, na boven!" e.d.m.

Susanna verwys na haar leesstof en noem "*de teedre Emmens*" en hoeveel genot dit aan haar verskaf:

> *Maar ik erinnerde mij met hoeveel zeegen en blijdschap ik voor omtrent een jaar geleden dien selfde boekje had gelezen en dat dacht ik wel nu zal ik beproeven of er wel iets van de liefde des naasten in mijn woond, en zoo ik maar iets in mijn vind zal ik op eenen goeden voortgang hoopen* [31:37].

Petrus Immens (1664 - 1720) was 'n gereformeerde godgeleerde en predikant te Middelburg in 1698. Tot en met sy dood was hy professor aan die vermaarde skool daar. In 1752 verskyn De godvruchtige Avondmaalganger. Sy noem dat sy Immens se boek oor naasteliefde lees [31:37].

predikasieboek besit het óf geskryf het oor die Nuwe Testament [31:37]. Johann Heinrich Wilhelm von Manger (20/2/1767 - 2/5/1842) was 'n Duitser en predikant in die N.G. Kerk. Susanna beskryf hom as 'n "*goddelose predikant*" [32:46] wat as 'n vyand van die sendelinge beskou kon word.

Hy arriveer in 1792 aan die Kaap en het Helperus van Lier bygestaan tydens sy siekte. Hy is beskou as 'n ernstige prediker. "Hy was 'n regsinnige leraar wat aan die gesag van die Woord getrou gebly het" [843]. Sy preke word na sy dood gepubliseer onder titel Nagelatene leerredenen van Johan Heinrich von Manger, in leven predikant te Graaff-Reinet, swellendam en Kaapstad [Kaapstad 1843].

Susanna maak ook melding van "Neuwton" [36:30] se werk. John Newton (1725 - 1807) het in 1748 tot bekering gekom en was 'n Calvinis. Hy was later 'n volgeling van Whitefield. Hy het vier boeke geskryf. Hy het oorgegaan na Londen en deur sy gereformeerde prediking baie mense getrek. Sy bekendste werk is Cardiphonia (1781), 'n versameling godsdienstige briewe. Hy het veel invloed op die digter Cowper uitgeoefen [Olivier 1941: 84], hy was ook in kontak met Van Lier gewees en het verskeie liedere geskryf - Olney Hymns (?).

Edward Irving (1792 - 1834) was in Skotland gebore. In 1822 gaan hy na 'n klein Skotse gemeente in Londen. Hy streef na 'n Christendom van meer heroïese styl. Hy word die leier van 'n sekte - Die Heilige Katolieke Apostoliese Kerk- en het Profesie beoefen, [Olivier 1941:84]. Van sy werk is: The Coming of the Messiah (1827); Homilies on the Christian Sacraments (1828) wei uit oor

> ... the incarnation, asserting Christ's oneness with us in all the attributes of humanity [Chambers Biographical Dictionary 1974:686].

Hy is as 'n ketter uitgewys omdat hy "... the sinfulness of Christ's nature," uitgelig het.

Sy benut ook Abraham Hellenbroek (1658 - 1731) se werk. Sy katkisasieboek was teen die middel van die 18de eeu aan die Kaap bekend: Voorbeeld der Godlyke waarheden voor eenvoudigen die zig bereiden tot de Belydenis des Geloofs.

Verder het sy ook die werk van Ewaldus Kist graag gelees, Leerreden over gods Deugden. Dit handel oor mense wat gesigte sien en stemme hoor. Hy beweer dat dit nie 'n bose menslike drif as oorsaak het nie.

Dirk Molenaar het in 1865 in Den Haag goeie werk gedoen. Hy was 'n stryder vir die ortodokse belydenis [Olivier 1941:84]. Susanna verwys direk na hom [10:76].

Petrus Broes (1726 - 1797) was 'n predikant gewees wat skynbaar ook met Van Lier in kontak gekom het [Olivier 1941: 84]. Sy werk De peinzend Christen, of, bundel van stichtelyke gedachten voor de eenzaamheid (Amsterdam 1783) word nie deur Susanna gemeld nie, [10:76].

Dit is duidelik dat Susanna vertroud was met bogenoemde skrywers se werke en hulle bestudeer het. Haar aanhalings uit sommige van hierdie godsdienstige boeke getuig van hul belangrikheid in haar lewe, bv. Schutte se gesangboek.

Olivier skryf:

> ons merk so duidelik die rigting van hierdie skrywers, t.w. meestal gereformeerd, dog piëtisties. En dit is ook juis die strekking van Mev. Smit se geestelike lewe [1941:84].

Dat Susanna baie in haar lewe gelees het, is nie te betwyfel nie. Schoeman vermeld:

> Uit watter bronne haar geestelike lewe ook gevoed is, het dit binne die raamwerk van die Calvinisme tot opbloei gekom ... [1995:175].

Die oorweldigende meerderheid van die literatuur wat sy lees, is uiteraard godsdienstig, soos byvoorbeeld ook 'n boek oor die 'ewige hiernamaals' [26:12] asook:

> *En ontwaakte [...] met een der schuttische verzen die was het 4 vers van Reize naar Jeruzalem* ... [21:33].

Later verwys sy weer daarna:

> ... *uit schuttes gezangboek genoemd Ryze naar Jeruzalem* [21:43].

Daar bestaan ook geen twyfel dat Susanna ook Bunyan se werk, Christen rijze naar de eeuwigheid, lees nie, aangesien sy direk daarna verwys [31:7].

Susanna se leesstof was nie net godsdienstig van aard nie. Sy het ander werke ook geraadpleeg, nl. oor teorie, aardrykskunde, astrologie en wetenskap. Haar kennis oor al die ander godsdienstige stromings kry sy uit een spesfieke boek want sy het hulle

> *leerstellingen in de boeken der onderscheidene reliegien [...] nagegaan* ... [41:22 ook vgl. 4:51; 4:45; 8:3; 10:3; 10:38-40; 36:45-6]

4.7.4. KENNISSE

4.7.4.1. SENDELINGE

Susanna het as gevolg van haar diep gelowige ouers se hegte verbintenis met die Betheldorpse sendingstasie, gedurende die tydperk 1803-1811, alreeds in haar kinderjare belangrike sendelinge ontmoet, soos James Read, Johannes T. van der Kemp, Carl Pacalt en Machteld Schmidt. Sy het in 'n baie godsdienstige huishouding groot geword en is sterk beïnvloed in haar jongmeisiejare deur die geloofsoortuigings van haar ma. Later vanweë die aard van haar man se sendingwerk en die feit dat hulle etlike binnelandse reise onderneem het, kom sy in aanraking met sendelinge uit Duitsland, Amerika, Engeland, België en Nederland, soos James Archbell, Jacob L. Döhne, Daniël Lindley, Johannes Kicherer en talle ander bekendes in kerklike kringe. Kicherer en Schmidt was verbonde aan 'n Kaapse piëtistiese groep waarvan dr. Helperus R. van Lier en sy suster, Catharina Allegonda van Lier lede was. Na die trek kom Susanna in Pietermaritzburg in aanraking met ander bekende kerklike mense, bv. D.P.M. Huet, Dirk van Velden, Dirk van der Hoff e.d.m. Dit is merkwaardig dat hierdie introverte asketiese vrou so 'n wye kring internasionale kerklikes geken het.

Die volgende sendelinge het noue bande met die Bethelsdorpse sendingstasie gehad. Alhoewel Susanna geen verwysings in haar dagboekdele na een van hulle maak nie, het sy hulle nietemin in haar jeug ontmoet. Hulle het ook 'n belangrike rol gespeel in haar godsdienstige vorming as kind.

Dr. Johannes Theodorus van der Kemp (1747 - 1811) was die tweede seun van Cornelius van der Kemp, 'n predikant en teologie professor. Hy was van Rotterdam afkomstig en is aan die Kaap oorlede. Na 'n losbandige lewe het hy tot bekering gekom en lid van die Gereformeerde Kerk van Nederland

geword. Hy het ernstig begin peins oor sendingwerk en in 1797 by die Londense Sendinggenootskap aangesluit. Hy moes eers die Nederlandse Sendinggenootskap op die been help bring voor hy na die Kaap kon kom. Hy is vergesel onder andere deur J. J. Kicherer en het in 1799 in die Kaap aangekom. Hy arbei onder die Xhosas en Khoi en veg vir hul regte. Hy trou met 'n bevryde slavin van Madagaskar. Die plaas Roodepan, naby die Swartkopsrivier, word aan hom gegee. Hy stig Bethelsdorp ('n naam uit Genesis) sendelingstasie op 2 Junie 1803 saam met sy kollega James Read. Daar is bewyse dat hy wel kontak met Maria Maritz gehad het:

> As she possessed no Bible, Brother Van der Kemp gave her a New Testament ... [Schoeman 1995: 26].

James Read (1777 - 1852) was ook 'n sendeling van die Londense Sendinggenootskap en timmerman van beroep. In 1801 begin hy saam met Van der Kemp werk. Hy trou met 'n Khoi vrou wat die koloniste nie aangestaan het nie [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek deel 1: 666].

Machtelt Schmidt, beter bekend as Mathilda of Moeder Smith, (1749 - 1821) is reeds bespreek [sien hoofstuk 2.3.8. bl.62 hierbo]. Sy was 'n goed belese, energieke vrou en het briewe geskryf aan gelowiges en sendelinge dwarsdeur die land en oorsee. Sy het hulle ondersteun en aangemoedig en 'n positiewe boodskap aan hulle oorgedra om hulle aan te spoor:

> Terwyl daar in Machtelt Smit se persoonlike geskrifte heelwat verwysings na die Ou Testament voorkom, blyk dit dat sy in die konteks van haar kerklike optrede op Bethelsdorp byna uitsluitlik van die Nuwe Testament uitgegaan het. Groot klem is geplaas op die persoonlike belewenis, op die oortuiging van skuld, bekering en verlossing, en op gevoel [Schoeman 1995:32] .

Carl August Pacalt (1733 - 1818) was van Duitsland afkomstig en was 'n sendeling van die Londense Sendinggenootskap. Hy is na Bethelsdorp gestuur en het tot 1813 daar aangebly.

Daar bestaan geen konkrete bewyse dat die Maritz-kinders moontlike direkte kontak met Bethelsdorp gehad het nie. Schoeman skryf

> Deur Bethelsdorp sou Susanna - sy dit regstreeks, of indirek deur middel van haar moeder - naamlik in aanraking gekom het met twee van die mees uitsonderlike persone in die sendinggeskiedenis van Suid-Afrika, en twee van die mees uitsonderlike figure in die Suid-Arikaanse samelewing van daardie tyd, dr. Van der Kemp en Machtelt Schmidt [Schoeman 1995:41].

4.7.4.2. ANDER GELOWIGES

Ondergenoemde kennisse wat bespreek gaan word, is die name van 'n wye spektrum gelowiges wat Susanna óf ontmoet het óf van kennis gedra het. Sy noem hulle direk in haar dagboekdele en verskaf oor die algemeen heelwat inligting oor hulle.

Susanna praat oor "Heer Herhold" [4:18]. 'n Medeleraar, te Stellenbosch wat Erasmus Smit goedgesind was. Tobias Johannes Herhold (1788 - 1857) was die seun van Johann Wilhelm Herhold en Elisabeth van Dijk. Hy was 'n predikant van die N.G. Kerk terwyl sy oupa 'n predikant in die klein stadjie Hebel in Hesse, Duitsland, was. Hy was bevriend met Carl Pacalt wat sy belangstelling in sendingwerk geprikkel het. Met die Sinodevergadering in 1826 was hy scriba synodi en in 1829 het hy moderator geword. In 1831 verhuis hy na Stellenbosch en neem van ds. Meent Borcherds oor as predikant. Dit is hier waar hy in aanraking gekom het met Susanna en Erasmus Smit. Susanna skryf:

> ... *den eersten* [Herhold] *heeft u vader geen kwaad gedaan...* [4:18].

In die Sinode het hy min simpatie teenoor die Voortrekkers getoon en 'n sterk oordeel uitgespreek oor die trek.

"Heer Faure" 'n ander leraar van Stellenbosch word ook deur Susanna genoem in verband met Erasmus:

> *... den tweeden heeft heem tegen de vijanden menigmaal geholpen dat is gemeend Faure* [4:18].

Susanna verskaf geen verdere inligting oor Abraham Faure (1795 - 1875) in haar dagboekdele nie. "Sy skoolonderwys ontvang hy op Stellenbosch waar ds. Meent Borcherds die grootste invloed op sy jong lewe gehad het" [1972, II:234]. Hy is later na Engeland vir verdere sending-opleiding in die Calvinistiese teologie van die Puriteine. Een van Faure se kollegas van die Kaapstadse gemeente was eerwaarde J.H. von Manger. Faure was ook vanaf 1829 betrokke gewees by die Sinode.

Faure is in September 1843, kort na die Britse anneksasie van Natal, soontoe gestuur. In Pietermaritzburg probeer hy om die boere se houding en siening te verander, maar omdat hy teen die Trek gekant was is hy nie verwelkom nie. Hier het hy ook vir Daniël Lindley ontmoet. Die tydstip toe Faure in Pietermaritzburg was, stem ooreen met die aantekening in Susanna se Dagboek, deel 4 (25 September 1843 - 4 November 1843) [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1972, II: 233]. [sien hoofstuk 4.7.3. bl.137 hierbo].

"*Eerwaarden Heer Lindlij*", 'n Amerikaanse sendeling wat die leer van Wesley preek, word spesifiek deur Susanna genoem [4:19, 23]. Daniël Lindley (1801 - 1880) was 'n predikant en sendeling. Die familie was afkomstig van Londense Puriteine en sy vader was 'n Presbyteriaanse predikant. Sy vrou, Lucia Virginia Allen (1810 - 1877) het saam met hom na Suid-Afrika gekom en hulle het in 1835 gearriveer. Lindley het nie die trek goedgekeur nie en nog minder die piëteit van die trekkers. Hy is in 1844 deur die regering aangewys as voortrekkerleraar en het hom in Pietermaritzburg gevestig. In 1847 het hy van hierdie pos bedank. Susanna verwys na die afwykende leer wat hy gepreek het:

> *.. Tot groote hart zeer van hun, die door den Leeraar L. En den Kerkenraad al hier zoo lang waren verwaarloost* [30:27]

Afkeur vir Lindley was glad nie persoonlik nie:

> *Want ofschoon den Eerw. Heer Lindlij een zeedig vreedzaam Leeraar was, en ik dink het ook welmeende, zoo was hij toch geen zoon der kerke en stemde ook met degronden van onzen kerkleer niet overeen en uit dien hoofde Predikte hij die ook niet regt zoo als het behoord en ik dink dat desen achtjarigen dienst van de Eerw. L. grootelijks den oorzaak zijn dat de ledematen der kerke zoo weinig reliegie kennes heeft en die het al kennen er zoo wijnig waardij in vindat dat ze het om het eeven achtede of zy eene zuivere kalvinist dat of se een lelijke Luterisch Pelagiaan tot Leeraar hebben* [41:15, 37].

Susanna praat ook van diaken A.A. Smith, [4:24]. In dagboekdeel 4 [bl.25] verwys sy na "*Heer Steenkamp*" wat as diaken aangestel is en 'n "*schoon zwager*" van Andries Pretorius was. Dit is moontlik dat Susanna hier na Anna Elisabeth Steenkamp se tweede man, Thomas Ignatius Steenkamp, verwys. Hulle het in Junie 1839 na Pietermaritzburg getrek en daar gebly tot die anneksasie van Natal. Hulle sou dus in 1843, toe deel 4 geskryf is, nog in Pietermaritzburg woonagtig gewees het .

Susanna skryf ook oor "*eerwaarden heer R. die zich onlangs alhier terwoon heeft neergezet als Leeraar der Weslische gemeenten ...* " [26:12]. Later in deel 30 [bl.28] verwys sy weer na ouderling "*R.*" heelwaarskynlik dieselfde persoon. Schoeman vermeld dat hierdie "predikant John Richards (1811 - 1898) was wat hom vroeër daardie jaar as eerste Metodiste-predikant op Pietermaritzburg gevestig het, waar hy twee jaar sou deurbring en voorlopig dienste in die Hollandse kerkie gehou het" [1995:202].

Ook "*eerwaarde leeraar Stucki*" word in die dagboekdele genoem [30:27]. Ds. Andreas Conradus Stucki het na Suid-Afrika gereis en is onverwags op 21

Januarie 1847 ter see oorlede. Hy was op pad Pietermaritzburg toe waar hy as predikant onder die voortrekkers sou werk. Die inskrywing is 23 April 1847 gedateer:

> ... *den eerwaarden Leeraar Stucki op reis naar hier en wel op zee, zoo op het onverwachts was overleeden* [30:27].

Jacob Ludwig Döhne (1811- 1879) was nie een van Susanna se gunsteling leraars nie al is die dagboekdele vol verwysings na hom. Hy was 'n Duitse sendeling en kenner van Zoeloe en Xhosa:

> ... *een zindeling van duidsland afgezonden na de Heidenen naar Zuid Africa* [30:28-9].

Hy is in 1835 georden en is na die Kaap gestuur. Hy het besluit om Pietermaritzburg toe te gaan as Lindley se opvolger. Die kerkraad het hom in diens geneem:

> *Stelde hem het gouvernement voor op eigen gezag, zonder Eene bij een roepeng der gemeenten te doen, En die over hunne keus te vraagen of ze er meede te vreeden waren. Dien zendeling zegt men behoord tot een Kerkgenoodschap die den tietil voere van de Nieuwen Evangelische Kerk. Wat dat voor een zoort van Leer is die er in gepredikt wordt weet ik niet* [30: 28-9].

Hy het in 1850 uit sy pos bedank want as 'n Lutheraan het hy dit moeilik gevind om homself by die Calvinisme van die gemeenskap aan te pas en omgekeerd:

> *Dat dien Leeraar Duone genaamd geen Kalvinist is. Dat hij in zijnen Predikeng van den voor zeiden leer, onzer kerke afwijkt, En wil hem niet meer gaan hooren.*
>
> ... *wij meenen dat den Heere D. het woord Gods niet volgens den aangenome belijdenis onzer kerke verklaard ? maar daarvan afwijke* [32:39].

Hy het op 5 Augustus sy laaste preek gelewer [41:13] om verdere sendingwerk onder die swartes te gaan doen [41:18]. Die tydperk 24 Julie tot 12 September 1849 in deel 41 is vol verwysings na Döhne. Susanna stry met familielede oor Döhne [41:24-5] en sy geskiktheid as leraar, volgens hulle, en ongeskiktheid volgens haar in hul gemeente se kerk en die leer waarvan hy afwyk:

> ... *en hem nooit zal erkennen als leeraar overmij want ik zijne leerstellingen in de boeken der onderscheidene reliegien had nagegaan en gevonden had dat hij behoordt tot dezekten der halve Pelagianen het welk onzen 37. kerk artikelen verwerpe en hij ook uit dien hoofde gewijgerd had de zelve te onderteekenen.*
>
> ... *waar op de ouderling mij ook dreigde maar ik verwierp den kerkenraad ook en leeraar en zeide naardien ook zij de kerkelijke wetten overtrad met het aanstellen en staande houden van een man die geen Burger van de kerke was, zoo was ikook aan hun gene gehoorzaamheid verschuldigd en zoude dus voor hun niet kampareren. Maar zoo ze mij voor de Eerwaarde sijnode aan de Kaapstad aanklaagd voor die zoude er van die afgevaardigden naar herwaards kwamen zoude ik voor hun verscheinen en daar bleef het bij toen ze allen vertrok zonder groeten wel laten ze varen...*
>
> ... *Engeen een van hun heeft gewaagd ons weder aan te spreeken. Maar anderen die van dezen strijd kennis door de partij van den zoo genaamde Predikant kreeg heeftons veracht gesmaad en gescholden noemende ons oude kalvinisen en anderen weeder geloofsbestreeders, oproermakers en rusiemakers kerkberoerders Dat waren den namen daar wij bij genoemd werden* [41:23].

Sy droom Döhne word weer aangestel; in haar droom word een van haar broers wat Döhne se kant ingeneem het, as ouderling aangestel; maar dit is net 'n droom en die kerk is van hom verlos [41:26-28;37].

Susanna praat van leraar "*Trazer*" wat volgens haar geskik is om die gemeente reg te ruk [31:32]. Sy verwys eintlik na Colin Fraser (1796 - 1870) 'n bejaarde Skotse predikant van die N.G. Kerk op Beaufort-Wes. [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1972: II, 239] Hy was 'n Puritein wat streng teenoor bose elemente opgetree het:

> Toe die eggenote van die Voortrekkerleraar Erasmus Smit van Pietermaritzburg onrustig word oor die vir haar ongunstige toestand van die gemeente, spreek sy haar verlange uit na 'den bejaarden Leeraar Frazer van Beaufort-Wes [Suid Afrikaanse Biografiese woordeboek 1972: II, 244].

Susanna verwys op 2 Mei 1850 na Dirk van Velden (11/4/1813 - 23/6/1878):

> *Mei 2 1850 de lang verwachte Tijchicus , ... is in maand Maart dezer, gekoomen en heeft ons brood en beker gegeven sprekende naar het harte van Sion de Heere zij geloofd* 31:20].
>
> *Zyn naam is Dirk van Velde* [31:32].

Hy was 'n Nederlander wat in 1849 in Kaapstad gearriveer het. In 1850 het die Kerkraad die Luitenant-goewerneur versoek om hom as leraar van Pietermaritzburg aan te stel waar hy vir ongeveer 7 maande gebly het. Uit Susanna se dagboekdele blyk dit dat sy goed bevriend was met hom:

> *Lezenden De Kerkbodes die door de liefdadigheid van onze nederige en welmenende vriend den Eerw. van Velden thans hier aan enige onzer is medegedeeld* [42:6-7].

Van Velden het self ook bygedra tot De Kerkbode "onder die skuilnaam V.V." [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1972: II, 831].

Eerwaarde Johann Heinrich Wilhelm Von Manger word deur Susanna as 'n "goddelose" predikant en groot vyand van die sendelinge beskou [31:37]. Susanna verwys verder na sy predikasieboek [32:46], Nagelatene

leerredenen van Johan Heinrich von Manger, in leven predikant te Graaff Reinet, Swellendam en Kaapstad (Kaapstad 1843). [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1972: II, 230] Hy was ook 'n kollega van ds. Faure in Kaapstad gewees.

In dagboekdeel 41 [bl.1] verwys Susanna na "de Sijnode" in Kaapstad wat Erasmus Smit nie goedgekeur het as leraar nie, dus kon hy nie doop nie.

Al verwys Susanna nie na eerwaarde Johannes Jacobus Kicherer (1775 - 1825) nie, was hy 'n leraar in die N.G.Kerk en belangrike persoon in haar lewe. Hy trou Susanna en Erasmus op 28 Junie 1813 te Graaff-Reinet. Hy sluit aan by die Londense Sendinggenootskap in Nederland en vertrek onder andere saam met Dr. J.T. van der Kemp na Suid-Afrika en arriveer in 1799 [sien hoofstuk 2.3.9 bl.67 hierbo].

Verder is James Archbell, 'n Arminiaans-gesinde Wesleyaan, ook belangrik. Archbell (1798 - 1866) trou met Elizabeth Haigh in 1818 en in 1819 kom hulle na Suid-Afrika.

By Thaba Nchu in November 1836 is hy ooggetuie van die aankoms van die voortrekkers, nl. Gert Maritz en sy trekgroep. Hy het reeds op 'n vroeë stadium hulle vriendskap en vertroue gewen, terwyl die trekkers na hom opgesien het vir godsienstige leiding. 'n Groep gelei deur A.H. Potgieter het aansoek gedoen dat hy as hulle predikant aangestel word. Hieroor was die voortrekkerleraar, Erasmus Smit glad nie ingenome nie. [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1972: II, 12-13]. Archbell het dus te werk gegaan in die laers van Potgieter, Retief en Uys. In 1838 verlaat hy Thaba Nchu om Engeland toe te gaan en keer weer in 1839 terug. Hy word gevra om na Daniël Lindley se vertrek as predikant aan te bly, maar weier. In 1846 het hy uit sy werk bedank en in Pietermaritzburg gaan bly waar hy 'n mate van aansien en invloed geniet het.

4.7.5. TREKGENOTE

Susanna bespreek verskeie trekgenote in haar dagboekdele, waarvan 'n groot aantal familielede was wat saam met die Maritz-geselskap getrek het. Die meeste van die verwysings is in dagboekdeel 4 gemaak omdat sy juis hier uitvaar teen die persone wat Erasmus Smit se loopbaan as Voortrekkerleraar gekelder het.

Susanna verwys na Sarel Arnoldus Cilliers (1801 - 1871) as een van haar grootste "vyande" [4:19]. Hy het in 1836 saam met Potgieter getrek en geglo dit was God se wil dat hulle moes trek. Hy was die nie-amptelike leraar van die Potgieter-trek en dit was tydens hierdie periode dat hy as godsdienstige leier uitgeblink het. Cilliers het die Retief-trek gevolg en kort na sy aankoms het 'n "ernstige geskil tussen hom en Erasmus Smit wat op 21 Mei 1837 as leraar van die Trek bevestig is ontstaan". Cilliers wou 'n diens op Sondag 14 Januarie 1838 hou sonder dat hy eers 'toestemming' van die Kerkraad gekry het. Hy moes eers 'n eksamen aflê en het geweier om dit te doen. Cilliers het Erasmus Smit nooit vir die hele episode vergewe nie. Die Retief-volgelinge is toe in twee kampe verdeel. Later nadat A.W.J. Pretorius oorgeneem het, het Cilliers, Karel Landman en Pieter Joubert dienste vir die mense gehou.

Na sy aankoms in Pietermaritzburg het Cilliers saam met sy jong seun na Colesberg gereis om die kind deur 'n geordende leraar te laat doop. Hy het Erasmus Smit direk in die gesig gevat en kon sy afkeuring van Smit nie meer ongesien verby laat gaan nie. Die volgende *"naamlose laak schrift uit de Kolonie"* , soos Susanna dit noem, is heelwaarskynlik deur Cilliers geskryf aangesien dit direk Erasmus se leraar-status in twyfel trek:

> *waar den man onder uw gezegd weird wort bijgene kerk bestier erkend is miskend bij het genoodschap die Hem heeft uitgezonden als Hij onder uw den doop bediend kan een yder van uw dat ook doen, als Hij het Avondmaal bedient kan elk van uw ook het brood breken en den wijn in schinken, en zal dat wettig zijn ? ...* [4:19].

Dit is as gevolg van Cilliers se toedoen dat Daniël Lindley as voortrekkerleraar op 16 Januarie 1841 aangestel is en Erasmus gedwing is om af te tree (25 September 1843). Susanna skryf juis hieroor:

> *... henne aanhangen meest bestaan de uit bloedverwanten vlogen te zamen stieten den oude Godsman [Erasmus Smit] uit en Plaatste eene Amercaansche zindeling op den leerstoel, die hier openlijk onder den naam van gereformeerd den Leer van Weslij Predikte ...* [4:19].

Volgens die Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek [1981: IV]:

> ... het Smit se vrou, Susanna Catharina, [hom] as 'n huigelaar beskou wat met sy vrome lewenswandel te koop geloop, homself verontskuldig en op eie kragte en godsywer geroem het [bl.88].

Susanna maak ook melding van die Voortrekkerleier Andries Wilhelmus Jacobus Pretorius (1798 - 1853) [4:19]. Hy het die trektog op 11 Oktober 1837 aangepak en teen die einde van Oktober 1837 Maritz se laer bereik. Heelwat later het Karel Landman se trekgroep by Pretorius aangesluit en Sarel Cilliers het vir hulle diens gehou. Op 18 Maart 1839 arriveer Pretorius in Pietermaritzburg maar hy vertrek weer 'n paar dae later.

Die landdros te Pietermaritzburg, Jacobus Nicolaas Boshoff (1808 - 1881) het in Susanna se oë nie 'n hoë aansien geniet nie [4:19-.20] In Januarie 1841 word hy as Voortrekker-landdros van Pietermaritzburg aangestel en was in diens van 1 Januarie 1841 tot 11 November 1842. Later nadat hy as magistraat aangestel is, word hy in 1850 terug verplaas Pietermaritzburg toe. Hy was baie populêr onder die Voortrekkers gewees. Hy en J.P. Zietsman moes 'n brief formuleer in antwoord op 'n brief van die goewerneur, Sir George Napier.

Johan Philip Zietsman en sy seun Paulus Hermanus Zietsman (1814 - 1892) is deur Susanna as 'vyande' beskou [4:19]. Hulle was Voortrekkers, lede van die Natalse Volksraad en besigheidsmanne [Suid-Afrikaanse Biografiese

Woordeboek 1981: IV, 844]. Hulle trek van Uitenhage na Pietermaritzburg en arriveer in Desember 1839. In Januarie 1840 word Zietsman senior aangestel as Landdros van Pietermaritzburg en sy seun was Andries Pretorius se sekretaris. In 1844 begin hy sy besigheid uitbrei en word een van die belangrike handelaars in Pietermaritzburg en Natal. Susanna se buurman "F.", een van haar grootste vyande, is definitief 'n verwysing na Philip Zietsman.

Die voortrekkerleier Karel Pieter Landman (1796 - 1875) is ook deur Susanna as 'vyand' beskou maar in 'n mindere mate as die ander [4:19]. Hy het in Maart 1838 Gert Maritz se laer bereik waar die Trekkers na Retief se dood in moeilike omstandighede verkeer het. Hy het voor Pretorius se aankoms, "'n belangrike rol in die vestiging van die Trekkers in Natal" gespeel. [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1977: III, 508-10].

In dagboekdeel 4 [bl.19] word Jacobus Uys genoem. In sy 'register' [1995:298] lys Schoeman bogenoemde sowel as Jacobus Johannes Uys (1770 - 1838). Hy was Ignatius Maritz se skoonvader [Schoeman 1995: 89]. Dit blyk dus uit die dagboekinskrywing, September 1843, dat hier van eersgenoemde gepraat word.

Ook Everd Potgieter word genoem maar daar kon ongelukkig geen verdere inligting oor hom opgediep word nie [4:19].

In dagboekdeel 24 [bl.18] noem Susanna "*een boze vrouw*" wat in die stad woon. Sy het haar twee kinders uit Susanna se skool geneem na twee jaar en as gevolg daarvan verloor Susanna geld, nl. haar inkomste van 26 riksdaalders verminder na 19 toe.

Susanna word hewig ontsteld deur ene mev. Waterbel:

> *... telkens weder verhinderd daarvan iets te schrijven Door de geweldigen aan vallen die Mefrouw Waterbel met haren hoeren gezigt*

> *op mij maakte Doch deze goddelooze is dezen morgen van mij geweeken* [31:20].
>
> *Is dezen Mefrouw Waterbel terstond bij der hand om der Pelgrimsstand uittekruiten en haren eigen booze weegen aan te prijzen geeft men haar dan slegts een wijnig minuten gehoor, windt zij veld en de strijd wordt zwaar en moeilijk* [31:21].

Dit is heelwaarskynlik 'n skelnaam vir die vrou en wie sy regtig was, sal 'n raaisel bly.

In dagboekdeel 36 [bl.33/34] verwys Susanna na die Buchanan-egpaar. Buchanan was "*den drukker van die kourant*" The Natal Witness, wat vir die eerste keer in 1846 verskyn. Beide David Dale en Ebenezer Buchanan (1812 - 1897) is hier van belang. Laasgenoemde het in Pietermaritzburg skool gegaan en as joernalis aangesluit by sy oom, D.D. Buchanan. Hy is getroud met Jane Cowan.

George was teen die einde van 1847 in groot moeilikheid gewees [36:30]. Dit het Susanna veel bekommernis veroorsaak:

> *Ik kan niet nalaten over mijn gemoeds gestalten in de vier weken toen Dat groot proces van mijn zoon en den Heer Buchanan hangende was ... leeste ik in de Natals Witness Hoe slegt mij eenigkind er en uitgekreeten werdt en de moeder ingewanden kruimte te zamen terwijl het hart beefte van medelijden over mijn, die ik niet wist of hij schuldig was of niet* [36:30].

Susanna praat veral oor een van haar grootste vyande:

> *den Heer Marquart die hier een diaken der Hervormde kerk is* [41:2].

Sy skel hom uit as 'n "*pelagiaen*" of "*Luterische Pelachiaen*" [41:3]. Dit blyk dat Marquard ook Susanna se buurman is:

Myn buurman met zyn broeder, die thans met hem woont, is overeengekomen zo het schyn my schandelik te belasteren. De eerste heeft my ... gescholden voor al wat beestelik is, ik verdroeg des omdat zyn vrouw myn broeders dochter is, en ik hem niet wilde ruineren om een proses tegen hem aan te tekenen en laten dryven. ... De broeder van H.M. ziende dat ik dien eerschendende blaam droeg liet niet na aan enige van zyn vrienden dien verachtelike scheldingen zynder broeder op my, te verhalen ... [43:14,16,17]

Jan Willem Janssens (1762 - 1838) was die goeweneur van die Kaap Kolonie van 1802 tot 1806. 'n Liedjie word oor hom gesing en wapens word daarin genoem [18:59-60]. Hy moes 'n Britse aanval afweer maar was onsuksesvol. Hy het 'n groot plaas aan Van der Kemp gegee naby die Klein Swartkopsrivier waar die sendingstasie Bethelsdorp gebou is, [Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek 1977:III, 453-55].

4.7.6. VRIENDE

In dagboekdeel 1 [bl.4] verwys Susanna na Louisa Kestell as 'n goeie vriendin van haar wat in Pietermaritzburg woon. In deel 8 [bl.15] sê sy hulle ken mekaar alreeds 4 jaar, naamlik ±1840 tot 1844. Soms oornag sy twee of drie keer 'n week by Susanna [34:37].

Haar "*jonge vrundin L. Wyer*" is op 25-jarige ouderdom getroud, naamlik op 31 Oktober 1845 [18:71]. Die jong man met wie sy later trou, reis saam met George van Port Elizabeth af :

In den maand april 1845 arrifeerde mijn zoon alhier bij ons na eenige dagen hierne [sic] gewees te zyn, verzocht Hij ons om de vrij heid te mogen hebben een jongeling bij ons aan huis te nodigen die hij zeide met hem van PortElisabeth, was gereist en thans hier ter stad was ...[b18:72].

Dorothea Louisa Weyer (1820 - 1858) was getroud met Charles Kestell. Hy was die seun van Charles en Grace Kestell. Hy het in 1820 in Suid-Afrika aangekom as lid van die Morgan Setlaar groep en het in die Suurveld gaan woon. Charles Kestell het egter in 1845 in Natal gaan woon. Hy was 'n opregte Christen en het 'n lid van die N. G. Kerk in Pietermaritzburg geword. Sy was Kestell se eerste vrou gewees:

Echter is zij nu op den 31 October zijn vrouw geworden [18:72; 22:21].

Susanna en Louisa word uitgeskel oor hulle geloof en vroomheid:

... een ongodvreezende zeer nabestaanden die ik om bloed betrekkeng niet noemen zal kwam binnen En begon van stonden aan vreezelijk op mijn lieve vrienden L.K. te schelden en te vloeken ... noemende ons twee vogels van eenderlei federen Zathans kinderen helbhouden gevijnsde farizeeuen, fijne Judassen ... [32:27-9,30,35]

Susanna was later peetmoeder vir die seuntjie wat in 1855 gebore is, J.D. Kestell [Schoeman 1993, 5:2]. In Uit my Vader se Engelse Dagboek vermeld Charles Kestell dat hulle seun klein Charles baie siek is, dat Susanna Smit die hele nag by hom waak, en hy op 13 Maart 1858, op die ouderdom van 1 jaar 2 maande en 14 dae oorlede is. Op 5 Augustus 1858 is hul tweede kind slegs ses uur na geboorte oorlede. Sy vrou is op 1 September 1858 ernstig siek aan disenterie. Sy is op 2 September 1858 op die ouderdom van 38 jaar oorlede. Hy trou later met Johanna Susanna van den Berg.

Susanna was ook goed bevriend met "*T. Wijer Eigen broeder van mij jonge vriendin L.W.*" :

Deze jonge Man werdt door den geest Gods van zijnen zonden overtuigd voor omtrent 15. maanden geleden, En sleed den tijd van vijf a zes maanden in een gedurigen zielennood zoo dat zijne jonge echtgenooten En ook de ouerige bloed verwanten En in groote vreeze leefde Dat hij geheel beroofd van verstand zoude worden [28:23].

Hy, 'n *"jonge man van 22 jaren oud"* [28:25], lees die boek genaamd De Donderslag der goddeloozen, maar sy ma belet hom om die boek te lees want sy dink dit is 'n slegte boek. Hy vra dus Susanna se opinie omtrent die boek [28:.24; 27; 60]. Sy lees self die boek en vind dit heel inspirerend.

In dagboekdeel 4 [bl.24] verwys Susanna na Piet Retief en sy weduwee mev. Retief oftewel Magdalena Johanna de Wet en hulle drie dogters. Alhoewel Retief 4 kinders gehad het, naamlik twee seuns en twee dogters, is dit moontlik dat die "derde dogter" 'n skoondogter kon gewees het. Die oudste dogter was Debora Jacoba (1815 - 1900) - eerste huwelik met Johannes Petrus Lukas Meyer (1832); tweede huwelik met Adolph Landman; derde huwelik in Pietermaritzburg in Januarie 1843 met Marthinus Wessel Pretorius "Swart Martiens", 'n neef van A.W.J. Pretorius wat Natal verlaat in 1848. Die tweede dogter was Margaretha Magdalena en is met Marthinus Jacobus Viljoen getroud.

Pieter Retief (1780 - 1838) was 'n trekleier, boer en handelaar. Hy sluit later aan by Maritz se trekgroep in 1837. Retief is as goewerneur gekies en moes ook omsien na die geestelike welsyn van die mense. Hy moes onder andere die ontevredenheid wat geheers het oor Erasmus Smit , wat vir baie trekkers onaanvaarbaar was, oplos. Hulle het James Archbell van die Wesleyaanse sendingstasie by Thaba Nchu verkies. Retief was egter ondersteunend en behulpsaam teenoor Erasmus Smit omdat hy bevriend was met sy broer Francois Retief [Schoeman 1995:91].

In dagboekdeel 4 [bl.24] praat Susanna van 'n Duitse timmerman Nagel wat gevra is om 'n preekstoel vir Erasmus te maak. Sy fooi was 66 ryksdaalders waarvan hy later 35 geskenk het.

In dagboekdeel 8 [bl.7] verwys Susanna na 'n jong seun, "A.R." wat twee jaar voor haar jongste seun Salomon oorlede is. Sy naam bly verder 'n raaisel. Dit is heelwaarsknylik dat hier 'n verband is met 'n latere verywsing na "*den Heer*

R." [10:2]. Is dit moontlik dat hulle familie was ? Praat Susanna dalk weer van John Richards [sien 4.7.4.2. ander gelowiges hierbo]. Hy kom uit die Kolonie met nuus oor haar seun George en hy bedroef Susanna met sy verhaal [10:23].

Die naam "*S.C. Scheepers*" verskyn ook in 'n dagboekdeel [10:1]. Die dogtertjie verjaar op 21 Julie en was in die jaar 1832, 13 jaar oud. Sy is Maria Magdalena, Susanna se jongste suster, se dogtertjie. Maria was met Coenraad Johannes Abraham Scheepers getroud en hulle het vyf kinders gehad.

Susanna skryf vir 'n baie goeie vriendin,"*Van der Horst*," wat in die Kaap woonagtig was, 'n brief [10:81]. Hulle het in Stellenbosch bevriend geraak. Al wat oor haar bekend is, is dat Johannes Marthinus van der Horst met Louwina Hermina Heerma getroud was en hul 9 kinders gehad het.

Sy gesels verder ook oor 'n voormalige buurvrou van Stellenbosch, mev. Anna Kats [10:82]. Verder kon geen lig gewerp word oor wie sy is nie.

In dagboekdeel 18 [bl.51] skryf Susanna oor "Heer M. Agint van den Eysscher". Hy stuur vir haar 'n brief in verband met haar oorlede seun Salomon se nalatenskap. Laasgenoemde het skuld gehad en dit is nou Susanna se plig om die skuld af te betaal.

In dagboekdeel 20 [bl.50] noem Susanna dat sy 'n brief geskryf het aan Koningin Victoria waarin sy haar vra om haar man se pensioen te herstel aangesien dit sonder enige rede weggeneem is.

Sarah Mayoss, 'n jong dogtertjie, kom woon by Susanna:

> *op den 3 van February 1851 Is Sarah Mayoss Dochter van H.G. Mayoss by den eerwaarden E Smit in huis gebragt Door haren vader om te verblyven onder de zorg van Mejufurouw S C Smit geb. Maritz*

> *Het kind was naar gissing, vyf of zes jaren oud, of wel mogelijk, iets daar boven* ['n inskrywing in 22:1].

Sy is in hulle sorg geplaas omdat haar vader nie behoorlik na haar kon omsien nie. Haar volle naam was Sarah Salomina Mayoss, 'n bloedverwant wat by hulle gebly het [Schoeman 1995:250].

In dagboekdeel 28 [bl.27] praat sy van "*Heer J.M.*" Sover vasgestel kan word, word hier verwys na J.D. Marquard (1819 - 1880) 'n diaken en skriba:

> Marquard was die seun van 'n Duitse sendeling in diens van die NSG, en was van 1849 tot 1853 hoof van die goewerment- skool op Pietermaritzburg; ook die gebruik van sy dienste deur die gemeente moes vir Erasmus kwetsend en beledigend gewees het [Schoeman 1995:212].

In dagboekdeel 30 [bl.21] verwys sy na "Graaf Grij" van London. "Sir George Grey" (1812 - 1898), 'n Britse staatsman en soldaat, het in 1854 na Suid-Afrika gekom as goewerneur van die kolonie sowel as onderhandelaar en bemiddelaar. Susanna skryf vir hom 'n brief oor Erasmus se pensioen en dat hy moet probeer om die hele saak reg te stel. Hy vertrek weer in die jaar 1858.

Susanna praat van "*Een voornaam Heer*", "*den Heer R*" en "*zijnen zeer deftigen vrouw*" se verhaal is vir Susanna 'n hartseer [30:30,37]. Die man is as gevolg van sy werk gearresteer en tot een jaar tronkstraf gevonnis, harde arbeid in swaar kettings. Maar sy bid vir hom en na ses maande word hy vrygelaat en is hy weer 'n man van aansien.

In dagboekdeel 41 [bl.35] noem sy "den Heer P." wat na die distrik "w" vertrek met sy beeste en dat sy ewe skielik lus is vir melk. In dagboekdeel 42 [bl.6] praat sy van heer "P.d.R." Heel moontlik dieselfde persoon maar wie hy is, is onbekend.

Dammes Pierre Marie Huet (1827 - 1895), 'n Nederlandse digter en romantikus het sy teologiese studies in Nederland en Frankryk voltooi. Hy het in 1860 na Pietermaritzburg gegaan en was predikant van die N.G. kerk daar. Alhoewel Susanna nie direk in haar dagboekdele na hom verwys nie, het sy wel met hom in aanraking gekom. Schoeman maak melding van 'n brief wat sy aan hom geskryf het [1995:222].

4.7.7. FAMILIE

4.7.7.1. ERASMUS SMIT

Dit is interessant om op te merk dat Susanna verreweg die meeste oor haar man skryf. Sy praat amper uitsluitlik in deel 8 oor haar seun Salomon terwyl George in 'n mindere mate in die orige dagboekdele bespreek word.

In dagboekdeel 4 [bl.17] praat sy van "*den klijne studeerkamer van mijn man*" eerwaarde Erasmus Smit, wat sy binne tree om te bid. Sy bespreek breedvoerig, in deel 4 [ble. 18-19], die rede vir hul swaarhede en rondswerwery. Die rus en vrede wat hulle op Pietermariztburg verwag het, is ongelukkig van korte duur, veral a.g.v. 'vyande' wat teen Erasmus gekant was omdat hy nie 'n geordende predikant was nie [4:19]. Erasmus is 'gedwing', eintlik geen keuse gelaat as om af te tree en 'n klein pensioen te ontvang nie.

Die mense in beheer het "*wel zorgd gedragen dat den oude Leeraar zijne Pensioen niet geregeld krijgt*" [4:20,61] want wat na die uitbetalings oorgebly het, word aan Erasmus gegee. In die jaar Augustus 1842 - Augustus 1843 het hulle 204 riksdaalders ontvang. Dit los Susanna en Erasmus in behoeftige omstandighede, soms sonder ordentlike voedsel:

> *... en verheug de ons met een stukje droog grofbroode en 4 a 6 zacht gekookte ijeren en een kopje bitter koffij van gebrand mielies daar bij* [4:20].

Zietsman verklaar dat Smit sy pensioen verbeur het... *en van stonden aan verlooren wij alle krediet bij de koopwinkels zoo dat wij nu niets kon krijgen of wij met kontanten in de hand komen*" [4:21]. Dus skryf sy later aan "*het spijt mij dat er niet meer in kast is*" [4:22]. Erasmus was standvastig in sy vertroue op God en het aan Hom, namens die trekkers, gekla oor die wreedheid van hul lot tydens die Trek. Nou word hy weer verdruk en kon in Pietermaritzburg ook geen sakramente bedien nie [4:23]. Hy kon ook glad nie preek nie [4:24]. Nietemin het Piet Retief se weduwee en haar 'drie dogters' sowel as ander weduwees en vroue geld geskenk om 'n preekstoel vir Smit te laat maak wat 66 riksdaalders kos. Susanna self dra by, 10 voet droë planke wat 1 shilling en 4 stuiwers per voet kos. Diaken A.A. Smith het ook baie uit sy eie sak geskenk. Nagel, die Duitse timmerman het net 35 ryksdaalders geneem vir die preekstoel en die ander geskenk [4:24]. Smit het die oorblywende 30 riksdaalders in die kerkkas gestort. Die preekstoel het gedien as rus en steun terwyl hy preek. Dit was 'n rietkerkgebou. Op 'n spesifieke Saterdagmiddag toe hy soontoe gaan, ontdek hy die preekstoel is gesteel. 'n Duitse man sê aan hom dat Cilliers dit gesteel het [4:25]. Hy meld die roof by Boshoff aan, maar dié wil hom nie daarmee bemoei nie en Erasmus word in die openbaar verneder [4:26]. Weereens vermeld Susanna dat die kantoorpersoneel eers betaal word en die geld wat oorbly Smit dan kry en daarom verkeer hulle in dringende nood en armoede [4:61].

Selfs hulle huis is nie in 'n goeie toestand nie:

> *... op den scheuren en barsten die in den pleistering van den wanden van de buiten zeide was, op den in zakken de dak den overhangen den geuwel* [4:62].

Dit is vir haar kommerwekkend aangesien die reën seisoen aankom en daar geen geld is vir herstelwerk nie.

In deel 10 [bl.5] kom Smit uit sy studeerkamer en is baie mistroostig omdat die 'vyand' 'n "proces" teen haar man begin "*... van een vordering veroverde drie honderd rijksdaalders groot*" en "*wij arm zijn*", hoe kan hulle dit betaal [10:15].

Erasmus Smit, soos voorheen vermeld is, was gedurig sieklik. Susanna skryf

> *... kwam eene zwaren ziekten door mijn hoog bejaarde man door werdt aan getast die 14 dagen voort duurde* [20:30].

Nietemin herstel hy weer. Om dit alles te versuur het die Engelse regering "*zijne pencioen ontnomen*" en word hulle weer eens van hul lewensonderhoud beroof. "*Dat heet Ingelschen barmhartigheid*" want hulle het eers die swak jong volksplanting oorweldig en onderdruk en die inwoners oorweldig en hulle eiendom weggeneem wat hulle na soveel nood en bloedstorting gekry het, [20:48]. Dus het baie inwoners weer die wildernis ingevlug uit vrees vir die Engelse onderdrukking [20:49]. As gevolg van die gebrek aan geld bekommer sy haar oor waar hulle klere, kos en water gaan kry en geld bekom om herstelwerk aan hul woning te laat doen aangesien die miere die paal- en riet-geboude huis verteer het, [20:49]. Sy spreek die hoop uit dat hulle 'n beter woning kan kry want as gevolg van die huidige een word sy en Erasmus gedurig siek, [24:16]

In deel 28 [bl.30] is haar man baie siek en twyfel sy of hy gaan herstel en is "*nog gansch niet buiten gevaar*" na "*het hart aangevallen*" [28:34]. En, weer eens in deel 32 is Erasmus meer as die helfte van die maand siek. Die siekte se naam is "*rodeloop*" of disenterie. Hulle het nie geld om 'n dokter te ontbied nie en sy gebruik boeremiddele [bl.32]. Dit is sy tweede lang siekte in een jaar en hy is al 69 jaar oud.

In deel 22 [bl.20] sê sy Erasmus het hard gewerk vir die immigrante net om sy pensioen weggeneem te kry en dit net uit haat vir haar en haar familie. Die pensioen is vir 'n onbekende rede weggeneem en omdat Natal se regeringsake van Engeland af kom, sal dit 'n hele ruk neem. Of dit permanent of net tydelik is, weet hulle nie. Maar wat haar seer maak, is dat niemand vra hoe dit gaan of waarvan hulle leef nie. In deel 26 [bl.6] ontvang hulle *"al het achter stalligen het welk was twee honderd rijks_daalders."*

Erasmus se pensioen is skynbaar net tydelik, dus skryf Susanna aan Koningin Victoria in Engeland om die pensioen te herstel wat die regering hulle ontneem het [26:51-2]. In deel 30 [bl.21] skryf sy ook aan "*Graaf Grij*" om hom in kennis te stel van die pensioen-episode.

In dagboekdeel 22 [bl.6] is Erasmus "*opdebeen*" want hy dink daar is diewe by sy hoenders en "*was toen zoo in de weer ...*" en in deel 24 [bl.13] baklei hy "*tot matwordens toe*" met die swart bediende.

In deel 28 [bl.55] skuld sy 55 riksdaalders want hulle woning is uiteindelik herbou omdat dit in so 'n slegte toestand was en hulle nie meer langer daarin kon bly nie: "*onzen slegte wooning*" [18:52] en "*... in mijn natte huisje*" [10:54].

Omdat Erasmus vrees dat die suiwer leer van die Calvinistiese Kerk skipbreuk sal lei, bied hy sy dienste aan die Engelse Regering aan omdat eerwaarde Stucki ter see oorlede is, maar hy word van die hand gewys. Die owerheid stel eerder 'n sendeling aan wat tot 'n kerkgenootskap behoort, nl. die Nieuwen Evangelische Kerk.

In deel 41 [bl.1/2] vertel sy dat Erasmus se dienste deur die "Sijnode aan de Kaapstad" weer afgekeur is. Erasmus het saam met die Trekkers getrek en sy hele lewe aan God gewy, om Sy woord hoog te hou, het "*die ou kneg alleen gewerk vir U*" [42:9] en is so sleg behandel: *"kinderen bespotten hem*

op straat terwyl de groot menschen er om lachte", [42:9-10]. Hy loop toe verder, gly en val en toe is die tonge eers los om sy naam nog verder deur die modder te sleep [42:10]. Erasmus is dus aan 'mishandeling' blootgestel en beskinder, maar al die goed wat hy in sy lewe probeer doen en gedoen het, is heeltemal vergete. Susanna verbloem hier in haar skryfwerk dat Erasmus eintlik dronk was. Sy skep 'n prentjie van Erasmus wat nie in ander boeke gevind kan word nie. In teenstelling met al die negatiewe kommentaar en opmerkings wat elders te vinde is, het hy hard gewerk, was 'entoesiasties' en het sy werk gedoen tot die beste van sy vermoëns. Hy was liefdevol gewees, bedagsaam en het werklik omgegee vir sy vrou want hy het in tye van nood aan haar welsyn gedink. Sy noem selfs een keer dat sy en haar man al 34 jaar saamleef [28:33].

In deel 43 [bl.25] sê 'n man vir Erasmus dat hulle seun se nek, op Harrismith afgeskiet is. Daar is geen verdere inligting om te staaf wie die persoon is nie, maar dit is 'n verskriklike skinderstorie.

4.7.7.2. DIE KINDERS

Susanna bespreek haar kinders nie soveel soos haar man nie en die onderwerpe met betrekking tot haar kinders is beperk. Die Dagboek bewys egter dat sy haar kinders baie liefgehad het.

Hermanus Samuel George Erasmus Smit is deur almal net George genoem. Hy het in die Kolonie agter gebly toe sy ouers en broer op trek gegaan het. Hy het na Olifantshoek teruggekeer om onderwys te gee. In September 1838 is hy as onderwyser in Uitenhage aangestel en het tot 1840 daar gewerk. Haar seun se geloofsoortuigings was vir Susanna 'n bron van groot kommer. Sy het gedurig vir haar seun en sy siel gebid en veral vir sy bekering tot God.

In deel 4 [bl.50] praat Susanna van haar oorblywende seun: " *O George, mijn eenigen mijn ingewand.*" Sy is uiters bekommerd oor sy verhouding met God en die toestand van sake. Sy wil hê hy moet God vind en leer ken, 'n herhaaldelike onderwerp in verband met haar seun. Dus bid sy gedurig vir hom [4:51]; "*mijn geliefde George*," [4: 53]. Weer eens in deel 10 [bl.8/9] is sy bedroef oor sy onvoordelige toestand en verwag sy haar seun se bekering tot God. Sy is oortuig dat haar enigste seun in Satan se hande is [20:6]; sy is bekommerd oor sy siel se toestand en hoop hy bekeer hom [21:40 & 28:28,30]."*Mijn kin is godloos*" en sy wil hê 'n swaar ramp moet hom tref sodat hy kan bekeer word tot God [28:59]. God moet genade hê met haar godlose kind. Hy moet haar sondige kind uit die bande van die ewige dood verlos [30:11]. Dit sal verskriklik wees as hy onbekeerd sterf [30:12] en sy soek genade vir haar kind. Sy vra God om hom te bewaar [30:31; 32:46; 33:30].

> ... *zal ik de bekeering van myn kind niet zien Ik zal echter in de hoope sterven dat het door de Heere aan hem gewrocht zal worden ...* [42:4].
>
> *Ach myn George! kind der zorge voorwerp van onuitsprekelijke zuchten, tot God den betoner der genade* [43:11].

Maar sy begeer ook om hom weer te sien en "Heer R." arriveer uit die Kolonie sonder haar seun en "*daar in tegen heeft hij ons het harte ontroerd met veel on aangenaams van onzen zoon aan ons verhalen*" [10:2]. Sy is dus bekommerd oor hom [10:15 ; 10:22,31].

George skryf op 18 Mei aan sy moeder dat hy nie kan kom kuier nie want hy het geld nodig, $30 sterling, vir verlies wat hy gely het [8:19]. Sy skryf vir hom 'n brief om te kom kuier [10:12]. Sy hoop dat God haar seun, sy vrou en kinders sal behoed en bewaar [10:31]. Uiteindelik arriveer George van Port Elizabeth, saam met 'n jong man en hulle gaan by Susanna tuis, nl. In 1845 (sy het in 1836 hom laas gesien toe hy 21jr oud was), [18:72]; " ...nadat hulle hom geld gestuur het vir die reis, het hy in April 1845 op Pietermaritzburg aangekom [Schoeman 1995: 196], [21:13]. Na 'n jaar besluit hy om terug te

keer na die Kolonie toe want hy het 'n jaar laas sy vrou en kinders gesien, [21:6]. Maar sy vrou en Susanna se twee kleindogters " ... *heeft ik nog nooit gesien*" [20:57] en sy weier om te kom kuier. Hy het ook besigheid om te doen in die "*Baaij van Nathal*" [21:32]. Sy is bang dat sy hom dalk vir die laaste keer gegroet het [21:44]. In deel 31 [bl.23] meld sy dat die oudste kleindogter al 11 jaar oud is en dat die briewe wat sy aan hulle skryf onbeantwoord bly.

Nadat sy ouers op trek gegaan het, is George getroud met die dogter van Erasmus Smit se ou kollega, J.G. Messer, van Uitenhage. 'n Dogtertjie is op 16 Desember 1838 gebore, Johanna Maria Carolina, gevolg deur 'n tweede een op 14 Mei 1840 wat na Susanna vernoem is, Susanna Catharina Bolette [Schoeman 1995:196]. Volgens Schoeman keer George na sy eerste besoek terug om sy vrou en kinders te gaan haal en sy weier om saam te gaan. Hy doen aansoek om 'n egskeiding van haar te kry weens "kwaadwillige verlating" en in 1849 is hulle geskei [1995:197].

Hy laat weet hy is siek, [30:10] maar dit is vir Susanna te ver om na hom te gaan. Sy vrees vir sy lewe maar vind wel uit dat dit beter gaan en hy selfs terug by die werk is [30:18].

In deel 36 [bl.36], op 5 November 1847, word George hooggeregshof toe geneem omdat hy sleg, oneerlik en 'n bedrieër is. Maar wettige bewyse en getuienis van fatsoenlike inwoners kon hom nie skuldig bevind laat word nie. Die ander party moes 80 pond sterling betaal as vergoeding. Die beskuldigde was 'n eersterangse boer uit die burgerklas [36:27-8]. Maar die koerant het die vyand laat baat want dit het George as 'n skelm en swendelaar uitgemaak. George begin dus 'n "proces" teen die drukker, nl. Buchanan van die Natal Witness, [bl.30-3]. Hier noem sy ook dat George as vertaler van die regering gewerk het [bl.30]. Sy bid dat haar seun die hofsaak moet wen, [bl.34].

George is in 1849 weer getroud en het op Harrismith gaan werk. Hy is in 1879 op Pietermaritzburg oorlede.

In dagboekdeel 8 [bl.2/3] verwys sy na haar "*dierbaren zoon S.G.S.*" wat weer in haar gedagtes opgekom het en sy huil want sy is ook bekommerd oor sy siel. Sy beskryf Salomon kort voor sy dood, nl. oor die maande Mei, Junie en Julie 1837. Op die daaropvolgende bladsye bespreek sy in groot besonderheid hoe hy bekeer is en God weer gevind het [bl. 4-7]. In 'n droom sien sy hom as deel van 'n hemelse engelkoor maar verwys na hom as haar "*morsdooden*" kind [10:14].

'n Probleem duik op met Salomon se erflating en skuld wat betaal moet word. Susanna word nou hiervoor aanspreeklik gehou, [deel 10:52]. Die geld wat sy uit onderwys gemaak het, bedoel vir die herstel van die huis, moet gebruik word.

In deel 36 [bl.9] skryf sy oor altwee seuns: twee kinders, die een veroorsaak haar veel leed en die ander is dood.

4.7.7.3. ANDER FAMILIELEDE

In dagboekdeel 8 [bl.10] praat Susanna van haar jongste suster Maria Magdalena Maritz. Susanna is as die peettante van haar suster se dogtertjie aangewys. Susanna verskaf vir haar 'n opvoeding en sy noem Susanna "ma". S.C.Scheepers, verjaar op 21 Julie en in 1832 was die kind 13 jaar oud [10:1]. In dagboekdeel 18 [bl.31] verwys Susanna na "*mijn suster Schps*", heelwaarskynlik Scheepers. Haar kleintjie is verskriklik siek en Susanna meen dat die kind gaan sterf. Haar oorlede moeder word vanuit haar skoonseun Scheepers se huis begrawe. En, in deel 20 [bl.37-8] verwys Susanna na "*C. Schepers*", haar oorlede swaer.

Maria Magdalena (geb.30/10/1808) trou met Coenraad Johannes Abraham Scheepers en 9 kinders word uit hierdie huwelik gebore. Volgens Schoeman [1995:199] trou Susanna se seun, George, in 1849 met sy niggie Salomiena Carolina Wilhelmina Catharina Scheepers. Sy was die dogter van Susanna se suster Maria en ouer suster van Susanna se pleegdogtertjie.

Maria het ook tydens die trek 'n tweeling verloor: een kind in Julie 1837 naby Sandrivier en die ander een in Januarie 1839 [Schoeman 1995:91].

In dagboekdeel 20 [bl.30] praat Susanna van "*mijn lieve moeder*" wat op 17 Desember 1846 oorlede is. Haar siekte het op die 13de begin en die 17de klaar uitgewoed. Susanna sê verder ook dat haar ma "*weduwstaat*" [bl.34] beklee het aangesien haar pa alreeds oorlede was. Haar ma het haar kinders en bediendes aangemoedig om God te loof, om te bid en van almal van die verlosser vertel. Sy het ook onder die heidene gearbei [bl.34]. Maria Elisabeth Oosthuisen (nee Maritz) het op 17 Desember 1846 op die ouderdom van 68 jaar 7 maande en 14 dae om drie uur Dinsdagmôre te sterwe gekom en is om vieruur 19 Desember 1846 begrawe. Susanna skryf ook vir haar twee tantes 'n roubrief sowel as aan ander familielede [20:41-43].

Sy self is twaalf jaar lank van haar ouers geskei en kon nie by hulle uitkom nie. Die dagboekinskrywing, 16 Mei 1846, is 'n nostalgiese herinnering aan 'n besoek van haar ma toe hulle nog in Stellenbosch woonagtig was [ook vgl. Schoeman 1995:20]. Haar moeder, liefdesnaam "*Maatjie*", se bediende Willemina het aan haar deur geklop om aan te kondig "*juffrouw komt drie maanden bij uw kuiren*". Haar moeder se suster, "*Jufuvrouw [sic] Gardiner*" [bl.22], het saamgereis. Susanna het as jongmeisie 'n lang tyd by haar peettante Gardiner gebly. Vir Susanna was dit asof twee "ma's" kom kuier het en sy is verheug. Susanna noem dat sy na al haar ander familie ook verlang, nl. haar "*derde broerder*" [bl.22]; "*jongsten suster*" [bl.22] en "*tweede broerder*" [bl.22]. Laasgenoemde kom kuier onverwags vir ongeveer 9 dae by Susanna. Sy noem ook dat sy haar oudste broer 18 jaar gelede gesien het

[bl.23]. In dagboekdeel 21 [bl.21] word verwys na "oude baas" deur die bediende Willemina. Hier word Salomon Maritz bedoel.

In dagboekdeel 21 [bl.21] praat Susanna oor haar familie, nl. "*mijn broerders en susters is groot geworden en zijn gehuwd*".

In dagboekdeel 33 [bl.52] het "*mijn suster R.*" besoek afgelê en Susanna gevra om saam te kom om 'n vriendin te besoek. Susanna wil egter nie tyd spandeer op onnodige gelag en gesels nie. Sy verwys heel moontlik hier na haar suster Martha.

In deel 41 [bl.24] verwys sy weer na "*mijn zuster R.*" en haar "*stiefskoonseun Heer H.*" en "*hare stiefdochter Jufv. H.*" [41:24-25] wat met Susanna stry oor eerwaarde Döhne en sy vertrek. Dit blyk dat hier na Martha Maritz verwys word aangesien Schoeman noem dat sy met Francois Retief getroud was. Dit sou sy tweede huwelik gewees het [1995:92]. Sy sê "*myn zuster Martha*" is op 30 Oktober 1856 op 57 jarige ouderdom oorlede [43:1].

Susanna se oudste broer Johannes Stephanus, bynaam "Faan" (1784 - ged. 19/11/1795 - 4/11/1857) was eers met Anna Coetzee getroud. Hy het later in Februarie 1837 'n ouderling geword. Susanna vermeld dat sy in 'n droom sien hoe "*mijn eigen broerder*" 'n ouderling word [41:28]. Toe word hy as voorsitter van die Volksraad verkies en beklee hierdie posisie tot 1840. 'n Posisie wat hy weer vanaf April 1841 tot 1845 beklee. In 1841/2 tree hy as landdros in Durban op. Hy trou met sy tweede vrou Cecilia Johanna Nel. Sy was die voormalige vrou van S.B. Buys en uit hierdie huwelik is drie dogters en drie seuns gebore.

Oor die algemeen noem Susanna in haar Dagboek 'n verskeidenheid mense wat strek van bekende skrywers en persone, sendelinge, vriende, familie tot en met vyande. Daar bestaan sekere redes waarom 'n persoon genoem word:

1. 'n Persoon moes Susanna en haar familie baie "leed" aangedoen het om in haar Dagboek genoem te word. Hierdie persone word dan direk na verwys as "vyand" of "bose man / vrou/ vyand".

   Die grootste vyande se name word slegs as hoofletters gegee, bv. H.M. en W.M. Susanna is bang dat hulle dalk haar Dagboek in die hande sou kry en lees. As dit sou gebeur, is die persone nie direk genoem nie en sal daar geen vervolging wees nie.

   Dit is vir ons 'n nadeel want daar kan nou net gegis word waarvoor hierdie hoofletters staan. Alhoewel daar in sekere gevalle opvallende leidrade bestaan.

2. 'n Persoon moes ook 'n baie goeie vriend / vriendin van haar wees om in haar Dagboek genoem te word, bv. Dorothea Louisa Weyer, Anna Kats en Van der Horst.

3. 'n Persoon / persone moes 'n belangrike of goeie daad / dade gedoen het. In haar Dagboek word daar net sydelings na hierdie persone verwys, nl. 'n Engelsman wat 'n goeie woordjie doen vir Susanna en haar ondersteun.

4. Susanna verskaf selde meer inligting oor die persoon of persone oor wie sy praat. Sy besef nie die latere leser sal nie weet wie die persoon is nie, bv. Engelsman - wie, waar ens.

5. Kennisse - d.m.v. haar ouers en a.g.v. reise saam met haar man, bloedverwante, tydens die trek en in Pietermaritzburg - het sy baie rondgereis en baie verskillende persone in haar lewe ontmoet.

6. Uit haar jeug- en kinderjare bly daar net twee groot/hoof insidente waaroor sy kommentaar lewer, verder is verwysings na haar familie meestal beperk tot haar eggenoot en seuns.

4.8. DIE REGERING

Susanna praat glad nie oor die politieke omstandighede van haar tyd nie. Slegs waar dit haar raak, bespreek sy wel die regering aan bewind, nl. die Engelse "*partij aan het roer van bevind [sic]* " [4:20].

Die grootste probleem is Erasmus Smit se pensioen wat nie uitbetaal word nie [4:20-1; 4:61; 20:50; 24:20; 30:21]. Sy blameer hulle vir die talle krisisse waarin hulle gedompel word:

> *Het is hier bij nodig dunkt mij aan te merken dat zeder het Ingels gouvernemeent ons Nathals grond beoorlogde en in nam de in komsten van ons gouvermint schaars is geworden ...* [en] *in den dringensten nood moeten wij ons getroosten ...* [4:61]

Schoeman noem die volgende belangrike punt:

> Opdragte insake verdere ontwikkelings moes egter van die Goewerneur in Kaapstad en uiteindelik van die Britse Regering in London kom, en daar was dus 'n eienaardige, uitgerekte oorgangstadium waarin 'n nuwe vorm van bestuur langsaam tot stand gebring is [1995:143].

Juis daarom besluit Susanna om direk aan koningin Victoria en graaf Grey te skryf:

> *... dat ik niets uit de brief van den Graaf Grij die uit Londen aan gaan de dat Pensioen geschreeven was heeft bemerkt. Dat zijnen Edelheid allenlijk geinformeerd had naar den aard, en lingten van den diens die hij het land beweezen had. En het mij voorkwam of den Edele graaf, daar na wil beschikken aangaande dien gevraagde Pencioen ...* [30:21-2].

Sy beskuldig die regering van verdrukking, [21:32] die hoofrede vir hul uittog uit die Kolonie en vir die stigting van die nedersetting in Pietermaritzburg:

> *... de zware verdrukkeng en bittere rampen die wij in de Kolonie Kaap de Goedehoop heeft moete lijden ...* [4:17];

Sy verwys ook op subtiele wyse na die Britse oorname wat gelei het tot 'n verdere uittog in 1845-46.

> *[Die] Ingels Gouvernement heeft hem zijnen pencioen ontnomen En heeft Hem; nadat ze hem met alle de andere Emugranten, van het meerderdeel zyner gronden beroofd hebben eindelijk ook, van zijne levens onder houd hoe klijn die ook waren insgelijks beroofd Dat heet Ingelschen Barmhartigheid Eerst overweldigde ze, ons zwakken jongen volkplanting Daarna, de inwoon ders van hunne eigendoms gronden die ze na zoo veel nood en bloedstorting hebben verkreegen beroofd nu ook de oude van dagen van hunne nooddruft* [20:48-9];
>
> *... velen ouden lieden hebben overgelatene bezittingen uit vrees voor Ingelschen verdrukking verlaten en zijn de barre wildernissen in gevlooden* [20:48-9].
>
> *En wij zijn door nooddruft gebonden hier te blijven vrindloos want onzen ganschen geslacht verlaat deze volkplanting alwaar het Ingel gouvernemet [sic] alreeds op eene aan merkelijke wijze hunne oude weg van verdrukking omtrent de blanken Zuid-Afrikanen in voerd zoo zeggen alle de Emugranten als met eenen stem wij zullen gaan terwijl wij nog kan gaan eer het gouvernement ons de zwarten inboorlingen op het huid zet en ons allen laat vermooren* [21:6-7].

Susanna vergelyk selfs die toestand waarin hulle hul bevind met Ierland. Sy is terneergedruk oor die situasie aangesien dié land deur die pes en hongersnood getref word. Sy glo vas dat hulle deur dieselfde rampe getref gaan word. Weens die oorloë teen die swartes bestaan daar 'n naderende gevaar van hongersnood in Natal. Terwyl die inwoners bedreig word deur die swart aanvalle en invalle [ook die oorlog in Pondoland 43:10]. Die inwoners se ontevredenheid teenoor die Engelse regeerders was aan die toeneem [33:18].

Dit herinner haar aan 'n insident tydens die Trek toe hulle laers omsingel was. Met die eerste aanval het die swartes so gesneuwel dat die ander op die vlug geslaan het. 'n Tweede aanval is geloots en dié keer word hulle vir twee dae omsingel. Sy beweer dat God só ingrypend ingetree en hulle te hulp gesnel het [37:10-11].

Schoeman vermeld ook:

> die jong trekkerstaat het egter 'n sukkelbestaan gelei, sodat die Raad dikwels agterstallig was met die uitbetaling ... [1995:118].

Hierdie geldelike verknorsing waarin die Smits hulle bevind, is later effens verlig en verminder die dagboekinskrywings hieroor [ook vgl. Schoeman 1995:158].

5. ANALISE VAN DIE DAGBOEK

5.1 DAGBOEKINSKRYWINGS

5.1.1. CHRONOLOGIE VAN DAGBOEKINKSRYWINGS

Om te bepaal of Susanna gereelde chronologiese en gedateerde aantekeninge maak, is die inskrywings noukeurig hieronder uiteen gesit.

SLEUTEL:

1.	DAGBOEK	- die dagboekdeelnommer
2.	BL.	- die bladsy waarop die inskrywing verskyn
3.	Feb.	- afkorting van die maand
4.	1843	- jaar van die inskrywing
5.	Donderdag	- dag waarop die inskrywing gemaak is
6.	{ }	- kantinvoegsels van herleesde dagboek-gedeeltes

DAGBOEK 1

BL1 :	16	Feb.	1845	(Donderdag)- SS bedoel seker 1843
BL5 :	17	Feb.	1843	[Vrydag]
BL9 :	18	Feb.	1843	[Saterdag]
BL11:	3	Maart	1843	

DAGBOEK 4

BL1 :		Sept.	1843	
BL13:	25	Sept.	1843	(Dinsdagmôre)
BL13:	29/30			(Saterdag & Sondagnag)
		{BL20: Aug. 1842 & 1843}		
BL28:	4	Okt.		(Donderdag)
BL32:	7	Okt.		[Sondag]
BL46:	16	Okt.	1843	
BL59:	1	Nov.	1843	
BL60:	2	Nov.		
BL65:	3	Nov.		
BL66:	3-4	Nov.		
BL67:	4	Nov.		(om 10 uur die aand)

DAGBOEK 8

BL1 :	5	Mei	1844	
BL2 :	6	Mei	1844	
		{BL5: Feb. 1837}		
BL6 :	7	Mei		
		{BL6: 28 Jul 1837}		
		{BL7: Apr. 1840}		
BL10:	22	Mei	1844	(Woensdag)
		{BL14: 29 Jan. 1847}		
BL14:	23	Mei	1844	
BL14:	24	Mei	1844	
BL21:	27	Mei		(Maandagnag)
BL22:	28	Mei		(Dinsdagmôre)
BL23:	1	Jun.		(Saterdag)
BL25:				(Saterdagaand)
BL25:	4	Jun.		
BL27:	6	Jun.		
		{B?: 29 Jan. 1847 Vrydag}		
		{B?: 16 Feb. 1843 Donderdag}		

DAGBOEK 10

BL1 :	15	Sept.	1843	
		{BL2 : 26 Jun. 1859 Jul/Oct 1844 (herlees 15 jr later)}		
BL3 :	17-19	Jul.	1844	
BL8 :	10	Oct.	1845	(aand)
BL10:		Aug.		
BL11:	21	Jul.		
BL16:	23	Jul.		
BL22:	19-20	Aug.		
BL24:	16-20	Aug.		
BL29:	12	Aug.		
BL35:	27-28	Jul.		
BL39:	25	Aug.		
BL39:	28	Aug.	1844	
BL54:	5	Sept.		
BL60:	15-6	Sept.		(Sondagaand)
BL63:	16	Sept.		(Maandagaand)
BL66:	18			(Woensdag)
BL71:	19			(Donderdag)
BL73:	21			(Saterdag)
BL75:	22	Sept.		(Sondagaand)
BL76:	3	Okt.		(Donderdag)
BL76:	5	Okt.		(Saterdag)

DAGBOEK 18

BL1 :	18	Sept.	1845	(herlees Don. 3 Junie. plaas Sept/Okt boek)
		{BL8 : 6 Jun.}		
		{BL11: datumlose inskrywing}		
		{BL14: Jun.}		
BL14:	19-20	Sept.	1845	(Vrydagaand & Saterdag)
BL14:	20	Sept.	1845	(Saterdag)
BL18:	19-20	Sept.		
BL19:	2	Okt.	1845	(Donderdag)
		{BL22: 23 Jun. 1860 15 jr sedert 2 Okt 1845}		
BL31:	15	Okt.	1845	
BL38:	16	Okt.		
		{BL39: 28 April}		

BL44:	15-16			
BL46:	20	Okt.	1845	
BL51:	22	Okt.	1845	
BL56:	28	Okt.		
BL59:	27	Okt.	1845	
BL60:	28	Okt.		(Dinsdagaand)
BL62:	29	Okt.		
BL69:	29			(aand)
BL71:	31	Okt.	1845	
		{BL72: April 1845}		

DAGBOEK 20

BL1 :	1	Maart	1846	
BL5 :	3	Maart	1846	
		{BL5: Dec 1844 & 1845}		
BL9 :	4	Maart	1846	(Dinsdagmôre)
BL15:				(Dinsdag & Woensdagaand)
BL28:	4-5	Maart	1846	(Dinsdag & Woensdag)
BL30:	23	Maart		(aand)
BL37:	19	Maart	1846	
		{BL37: 17 Maart 1846}		
BL41:	28	Maart	1846	
		{BL44: 13 Maart 1846}		
BL47:	5	Mei	1846	
		{BL47: 27-28 April 1846}		
		{BL49: 27 April 1846}		
		{BL50: 5 Nov. 1858}		
BL52:	10	Mei	1846	(Saterdag & Sondagaand)
BL57:	13	Apr.		

DAGBOEK 21

BL1:	12	Mei	1846	(Donderdag)
BL5:	12	Mei	1846	
BL9:	13			(Woensdagaand)
BL13:	14	Mei	1846	(Donderdag)
BL16:	15	Mei	1846	(Vrydagaand)
BL19:	6	Mei	1846	(Saterdag - SS bedoel seker 16 Mei)
		{BL26: 14 Feb. 1860 14 jr sedert 16 Mei 1846}		

BL27:	17	Mei	1846	(Sondag)
BL28:				(Sondagaand)
BL30:	18	Mei	1846	(Maandag)
		{BL31: 29 Dec. 1844}		
BL32:	19	Mei	1846	(Dinsdag)
BL40:	20	Mei	1846	(Woensdag)
BL43:	21	Mei	1846	(Donderdag)
BL44:	22	Mei	1846	(Vrydag)
BL48:	25	Mei	1846	(Maandag)

DAGBOEK 22

{BL1 : 3 Feb. 1851}

BL2 :	26	Mei	1846	(Dinsdag)
BL8 :	27	Mei	1846	(Woensdag)
BL15:	30	Mei	1846	(Saterdag)
		{BL17: 2 Nov. 1858 (herlees 12 jr later)}		
BL18:	31	Mei	1846	(Sondagmôre)
BL22:	1	Jun.	1846	(Maandag)
BL26:	2	Jun.	1846	(Dinsdag)
BL34:	3	Jun.	1846	(Woensdag)
BL35:	4	Jun.	1846	(Donderdag)
BL43:	8	Jun.	1846	(Maandag)

DAGBOEK 24

BL4 :	3[13]	Jun.	1846	(Saterdag)
BL5 :	16	Jun.	1846	(Dinsdag)
BL11:	21	Jun.		(Sondag)
BL12:	26	Jun.	1846	(Vrydag)
BL15:	29	Jun.	1846	(Maandag)
BL18:	30	Jun.	1846	(Dinsdagmôre)
BL18:	1	Jul.	1846	(Woensdagmôre)
BL20:				(Woensdagaand)
BL20:	2	Jul.	1846	(Donderdag)

DAGBOEK 26

BL2:	29	Jul.	1846	(Donderdag)
BL7 :	30	Jul.	1846	(Vrydagaand)
BL19:	4	Aug.	1846	(Dinsdagmôre)

BL22:	[6]	Aug.	1846	(Donderdag)
BL28:	7	Aug.	1846	(Vrydagmore)
BL30:				(Vrydagaand)
BL31:	7-8	Aug.	1846	(Saterdagaand)
BL33:	8-9	Aug.		(aand)
BL34:	9	Aug.	1846	(Maandag)
BL42:	10	Aug.		(Dinsdagmôre)

DAGBOEK 28

BL2 :	18	Jan.	1847	
BL6 :	21	Jan.	1847	
		{BL10: Okt 1846}		
BL13:	26	Jan.	1847	
BL17:	30	Jan.	1847	
BL23:	1	Feb.	1847	
BL30:	20	Feb.	1847	
BL40:	24	Feb.	1847	(Woensdag & Donderdagaand)
		{BL45: 17 Mei 1851 (herlees)}		
BL46:	29	Feb.	1847	(Saterdag)

DAGBOEK 30

BL2 :	16	April	1847	(Vrydagaand)
BL? :	20	April	1847	(Dinsdagoggend)
BL27:	23	April	1847	
	24	April		
BL30:	26	April	1847	(Maandagaand)
BL38:	28	April	1847	

DAGBOEK 31

BL2 :	30	Apr.	1847	
BL7 :	5	Mei	1847	
BL7 :	5	Mei	1847	
BL16:	7	Mei	1846	(SS bedoel seker 1847)
BL20:	11	Mei		(aand)
BL20:	11	Mei	1847	(Dinsdagmôre)

{BL20: herlees Mei 1850}

{BL32: 2 Mei 1850}

BL34:	13	Mei	1847	(aand)

DAGBOEK 32

BL2 :	15	Mei	1847	
BL5 :	18	Mei	1847	
BL8 :	4	Jun	1847	(Vrydag)
BL9 :	14	Jun		(Maandagaand)
BL14:	15	Jun	1847	(Dinsdag)
BL20:				(Woensdagaand)
BL26:	28	Jun	1847	(Maandagaand)
BL34:	3	Jul	1847	(Saterdag)
BL37:	4	Jul	1847	(Sondag)
BL42:	3-4	Jul	1847	(Sondagaand)
BL44:	8	Jul	1847	(Donderdagmôre)

DAGBOEK 33

BL2 :	13	Jul.	1847	(Dinsdagoggend)
BL6 :	13	Jul.	1847	(Dinsdagoggend)
BL9 :	18	Jul.	1847	(Sondagaand)
BL18:	23	Jul.	1847	(aand)
BL25:	1	Aug.	1847	(Sondagaand)
BL28:	3	Aug.	1847	
BL30:	4	Aug.	1847	(Woensdag)
BL34:	5	Aug.		(Donderdag om 12 uur)
BL40:	7	Aug.	1847	(Vrydagaand)
BL51:	21	Aug.	1847	(Saterdagaand)

DAGBOEK 34

BL2 :	24	Aug.	1847	(Dinsdagmôre)
BL16:	26	Aug.	1847	(Donderdag)
BL17:	27	Aug.	1847	(Vrydag)
BL21:	28	Aug.	1847	
BL28:	12	Sept.	1847	(Sondagaand)
BL32:	13	Sept.	1847	(Maandagmôre)
BL33:	20	Sept.	1847	(Maandagaand)

DAGBOEK 35

{BL1 : 10 Apr. 1950}

{BL1: 20 Nov. 1862 = 12 jr later}

BL8 :	27	Sept.	1847	
BL16:	28	Sept.	1847	
BL21:	5	Oct.	1847	(Dinsdag)
		{BL31: 28 Jul. 1837}		
		{BL21: 24 Aug. 1947}		
BL39:	8	Oct.	1847	(Vrydagoggend)

DAGBOEK 36

{BL1 : 17-18-19 Nov.}

BL2 :	25	Oct.	1847	(Maandag)
BL11:	30	Oct.	1847	(Sondag)
BL12:	1	Nov.	1847	(Maandag)
BL16:	2	Nov.	1846	(Dinsdag) * SS. bedoel 1847
BL26:	5	Nov.	1847	(Vrydagaand)
BL30:	10	Nov.	1847	(Woensdagaand)
		{BL34: 5 Nov. 1847 (Vrydag)}		
BL37:	19	Nov.	1847	(Vrydagmôre)
BL40:	20	Nov.	1847	(Saterdagaand)

DAGBOEK 37

BL1 :	[18]	Des.	1847	(Saterdagmôre)
BL7 :	19	Des.	1847	(Sondag)
BL8 :	2	Jan.	1848	(Sondag)
BL11:	3	Jan.	1848	
BL13:	25	Jan.	1848	
BL15:	29	Jan.	1848	(Saterdagaand)
BL16:	30	Jan.	1848	(Sondag)

DAGBOEK 41

BL6 :	24-25	Jul.	1849	(aand)
BL12:	30	Jul.	1849	(Maandagmôre)
		{BL13: 6 Aug.}		
BL13:	5 -6	Aug.		(aand)
BL16:	15-16	Aug.	1849	

BL20:	24-25	Aug.	1849	
BL26:	11	Sept.	1849	(aand)
BL31:	12	Sept.	1849	(Woensdagmôre)

DAGBOEK 42

BL1 :	15-16	Jun.	1850	
		{BL2 : 25-26 Dec. 1849 (Dinsdagaand)}		
BL6 :	14	Jun.	1850	
BL15:	25-26	Sept.	1850	(aand)

DAGBOEK 43

BL1 :	25	Dec.	1850	(aand)
		{BL1 : 30 Dec. 1856 (Maandagmôre)}		
BL2 :	1	Jan.	1851	
BL4 :	2	Jan.	1851	(môre)
BL6 :	10	Jan.	1851	(Vrydagaand)
BL8 :	12	Jan.	1851	(môre)
BL10:	14	Jan.	1851	
BL11:	16	Jan.	1851	(Donderdagmôre)
BL12:	18-19	Jan.	1851	(aand)
BL15:	24	Feb.	1851	
BL17:	27-28	Apr.		
BL18:	26	Mei	1851	(Maandagaand)
BL20:	27	Mei	1851	
		{BL21: 28 Mei 1847}		
BL22:	29	Mei	1851	
		{BL27: 17 Jan 1851}		

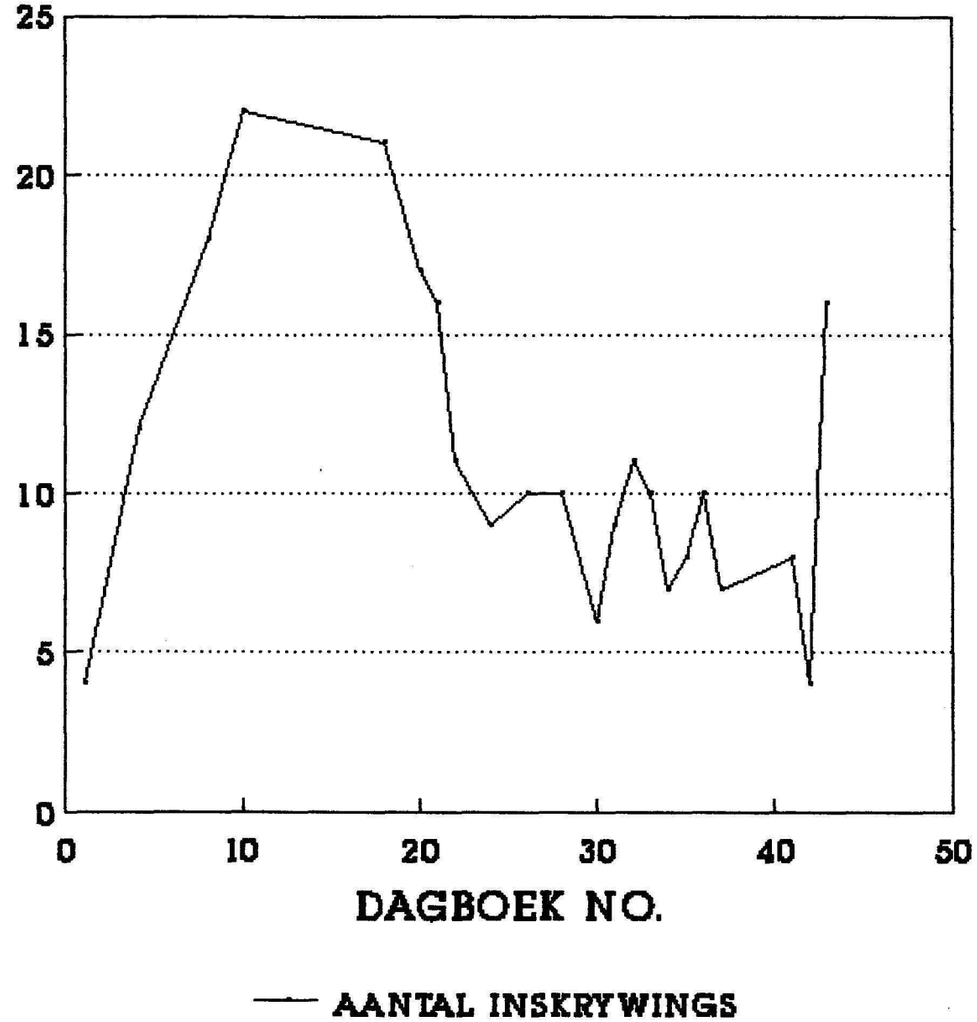
5.1.2. TOTALE INSKRYWINGS PER DAGBOEKDEEL

Die aantal inskrywings gee 'n aanduiding van die frekwensie waarmee Susanna skryf. Dit blyk dat sy aanvanklik baie meer en op 'n gereelde basis skryf wat stadigaan afneem. Dit is ook selde dat 'n dagboekinskrywing datumloos is. Susanna is ook bewus hiervan:

De volgende aan tekening is datumloos, staat op het zelfde valpapier daar de vorigen op geschreeven was... [18:11].

SLEUTEL:	
1. NR.	- dagboekdeel nommer
2. INSKRYW.	- aantal inskrywings per deel

NR.	INSKYW.		NR.	INSKRYW.
1	4		30	6
4	12		31	9
8	18		32	11
10	22		33	10
18	21		34	7
20	17		35	8
21	16		36	10
22	11		37	7
24	9		41	8
26	10		42	4
28	10		43	16

5.1.3. TYDPERKE OORGESLAAN

Dit is ook belangrik om die tydperke wat oorgeslaan is, aan te dui. Hier moet in ag geneem word dat 17 dagboekdele ontbreek daarom ontstaan daar lang periodes waar geen skryfwerk gedoen word nie. Byvoorbeeld, aan die einde van dagboekdeel 35 is daar 'n 'rusperiode' van 16 dae. 'n Mens moet onthou dat dagboekdele 2 en 3 onleesbaar is.

SLEUTEL:		
1.	D	- dagboekdeel
2.	Kantinvoegsel	- herleesde gedeeltes

D1 skryf 3 dae
stop 15 dae
skryf 1 dag
stop 5 maande (2 dagboekdele ontbreek)

D4 skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 9 dae
skryf 1 dag
stop 15 dae
skryf 4 dae
stop 5 maande (3 dagboekdele ontbreek)

D8 skryf 3 dae
stop 14 dae
skryf 3 dae
stop 3 dae
skryf 2 dae

stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 13 maande (dagboekdeel 9 ontbreek)

D10 skryf 1 dag
skryf 1 dag - 'n kantinvoegsel 16jr & 9 maande later
skryf 3 dae - 'n kantinvoegsel 1 jr & 6 maande later
skryf 1 dag - 'n kantinvoegsel 1 jr & 1 maand later
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 26 dae
skryf 2 dae
stop 23 dae
skryf 5 dae
stop 19 dae
skryf 1 dag
stop 12 dae
skryf 1 dag
stop 2 dae
skryf 1 dag
stop 7 dae
skryf 1 dag
stop 10 dae
skryf 2 dae
stop 1 dag
skryf 2 dae
stop 1 dag
skryf 2 dae
stop 10 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 10 maande (7 dagboekdele ontbreek)

D18 skryf 3 dae
stop 11 dae
skryf 1 dag - 'n kantinvoegsel 15jaar later
stop 12 dae
skryf 2 dae

stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 3 dae
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 4 maande (dagboekdeel 19 ontbreek)

D20 skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 3 dae
stop 7 dae
skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 8 dae
skryf 1 dag
stop 15 dae
skryf 1 dag
stop 13 dae
skryf 2 dae
stop 6 dae
skryf 1 dag - 'n kantinvoegsel 12 jaar later
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag

D21 skryf 11 dae
stop 2 dae
skryf 1 dag

D22 skryf 2 dae
stop 2 dae
skryf 6 dae
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 4 dae (1 dagboekdeel ontbreek. Het Susanna dus een dagboekdeel in vier dae vol geskryf ?)

D24 skryf 1 dag
stop 2 dae
skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 2 dae
skryf 2 dae
stop 1 dag
skryf 2 dae
stop 26 dae (dagboekdeel 25 ontbreek)

D26 skryf 2 dae
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 5 dae
stop 4 maande (ldagboekdeel 27 ontbreek)

D28 skryf 1 dag
stop 2 dae
skryf 1 dag
stop 5 dae
skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 18 dae
skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 15 dae (dagboekdeel 29 ontbreek)

D30 skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 2 dae
skryf 2 dae
stop 1 dag
skryf 1 dag

stop 2 dae
skryf 1 dag

D31 skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 1 dag

D32 skryf 1 dag
stop 2 dae
skryf 1 dag
stop 16 dae
skryf 1 dag
stop 9 dae
skryf 3 dae
stop 11 dae
skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 2 dae
stop 3 dae
skryf 1 dag
stop 4 dae

D33 skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 8 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 3 dae
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 13 dae
skryf 1 dag
stop 2 dae

D34 skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 3 dae
stop 14 dae
skryf 2 dae
stop 7 dae
skryf 1 dag
stop 6 dae

D35 skryf 2 dae
stop 6 dae
skryf 1 dag
stop 2 dae
skryf 1 dag
stop 16 dae

D36 skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 2 dae
stop 2 dae
skryf 1 dag
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 8 dae
skryf 2 dae
stop 27 dae

D37 skryf 2 dae
stop 13 dae
skryf 2 dae
stop 21 dae
skryf 1 dag
stop 3 dae
skryf 2 dae
stop 17 maande (3 dagboekdele ontbreek)

D41 skryf 2 dae
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 5 dae
skryf 2 dae
stop 8 dae
skryf 2 dae

stop 7 dae
skryf 2 dae
stop 16 dae
skryf 2 dae
stop 8 maande (3 dagboekdele ontbreek)

D42 skryf 3 dae
stop 100 dae
skryf 2 dae
stop 2 maande

D43 skryf 1 dag
stop 6 dae
skryf 2 dae
stop 7 dae
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 1 dag
stop 1 dag
skryf 2 dae
stop 4 dae
skryf 1 dag
stop 2 dae
skryf 4 dae

Dit is interessant dat Susanna tussen dagboekdele 41 en 42 vir 8 maande ophou skryf. Die rede hiervoor is onbekend maar dit is moontlik dat sy in hierdie tydperk ernstig siek was.

By die dagboekinskrywings word die aantal herleesde gedeeltes aangeteken - almal is terugverwysings na 'n lied, psalm of gesang wat haar vroeër geïnspireer het, selfs 'n droom. Partykeer is dit 'n Bybeluittreksel wat vir Susanna baie na aan die hart gelê het, wat 'n besondere betekenis inhou, sterkte of krag gee, van toespassing is op haar lewe en omstandighede op daardie oomblik. Sy noem die spesifieke dagboekdeel, bladsynommer en ook

die paragraaf as na hierdie gedeeltes verwys word alhoewel sy partykeer ook net sê: in 'n vorige dagboek ... .

Susanna sê ook hierdie gedeelte wat sy na 15/16 jaar herlees het, verskaf nog steeds dieselfde vreugde en sy voel nog presies dieselfde as voorheen:

> ... *heden leeste ik het wede* [15 jaar later], *en gevoeld my als teruggeplaatst, in dien nacht toen het woord des Heeren tot my kwam (ik zal my uwer weder ontfermen) Nu heeft den heer my door een reeks van 15tien jaren geleid, en heeft my niets doen ontbreeken* [18:22].

By die herlees van 'n gedeelte, 5 Mei 1846, wat gegaan het oor Erasmus se pensioen wat nie uitbetaal word nie, is sy verheug omdat die geld uiteindelik uit betaal word.

> *Heden is het 5 Nov. 1858. Ik zeide, dubbel te zegenen, zo is het gebleken* [20:50].

Sy skryf meestal in die vroeë oggend of laataand by kerslig. Dit is juis die tyd wanneer sy nog in die bed is en visioene of gesigte ervaar wat in groot besonderhede in die Dagboek beskryf word.

Dit is ook interessant dat Susanna selde twee inskrywings op dieselfde dag maak, nl. môre- en aandinskrywings, tog is daar enkeles:

* dagboekdeel 24 bl. 18/20 -> 1 Julie 1846 - Woensdagmôre en -aand

* dagboekdeel 26 bl. 28/30 -> 7 Augustus 1846 - Vrydagmôre en -aand

Hier is ook die bewys dat Susanna gereeld skryf en dat datums in chronologiese orde voorkom. Dit is nou duidelik dat haar skryfwerk wel onderbreek is. Verder is dit opmerklik dat sy weer vorige werk herlees en verdere kommentaar byskryf.

5.1.4. BYBELINSKRYWINGS

Bybelboeke in die Ou Testament wat nie deur Susanna geraadpleeg is nie, is:

Exodus, Levitikus, Numeri, Josua, Rigters, Rut, 1 Samuel, 1 & 2 Konings, 1 & 2 Kronieke, Esra, Nehemia, Ester, Job, Prediker, Klaaglied, Daniel, Hosea, Joel, Amos, Obadja, Jona, Miga, Nahum, Habakuk, Sefanja, Haggai en Saggaria.

Bybelboeke in die Nuwe Testament wat nie benut is nie, is:

2 Korinthiers, Galasiers, Filippense, Kolossense, 1 & 2 Thessalonisense, 1 & 2 Timotheus, Titus, Filemon, 2 Petrus, 2 & 3 Johannes en Judas.

Die volgende tabel verskaf 'n oorsig van die Bybelboeke en die aantal aanhalings wat in die dagboekdele voorkom.

DAGBOEK	1	4	8	10	18	20	21	22	24	26	28	30	31	32	33	34	35	36	37	41	42	43
Genesis										1				1		2		1			1	1
Deuteronomium		2	3				1			2			1	1	2			2	1		4	
2 Samuel			3																	2		
Psalms		1		2					2	1								1	2	3	1	
Spreuke			1													1						
Hooglied																						
Jesaja		1	2	4			1			1				2			1	2	1	2	1	
Jeremia									1			1										
Esegiël		1																				
Maleagi														2	1	2	1	1				
Mattheus	4		4	2		1			1	1		1	1		1							
Markus		1	2				2		2			3	1		2							
Lukas		3		1				1	1	2	1	2	1	3				1		1		
Johannes	1	1	2	3				3	3	1	2		3	1								
Handelinge		1			1								1									
Romeine				1			1															
1 Korinthiërs																						
Efesiërs					2	2																
Hebreërs			1																			
Jakobus																						
1 Petrus			1																			
1 Johannes																						
Openbaring		1			1		1		3													

OU TESTAMENT : BYBELBOEKE

1.	Genesis	-	4
5.	Deuter.	-	7
10.	2 Samuel	-	3
19.	Psalms	-	23
20.	Spreuke	-	5
22.	Hooglied	-	4
23.	Jesaja	-	24
24.	Jeremia	-	4
26.	Esegiël	-	1
39.	Maleagi	-	1

TOTAAL: 9 BOEKE EN 76 VERWYSINGS

In die Ou Testament is die boek Jesaja die meeste deur Susanna benut, nl. 24 verwysings uit 'n totaal van 76. Die gedeeltes uit Jesaja wat die meeste benut word, is:

* hoofstuk 60 vers 19-21. Daar word 4 keer in deel 10 daarna verwys.
* hoofstuk 42 vers 1-4
* hoofstuk 42 vers 16. Daar word 3 keer na presies dieselfde gedeelte verwys in dele 32, 36 en 37.
* hoofstuk 53 word ook 4 keer genoem.

Die Psalms van Dawid is vir Susanna 'n groot bron van inspirasie en soms vereenselwig sy haar met die psalmis. Gedeeltes uit psalm 23 word dwarsdeur die dagboekdele aangehaal en kry amper 'n refrein-kwaliteit. In deel 42 word psalm 49 drie keer gebruik, veral verse 3, 5 en 7.

Die gedeeltes uit Deuteronomium wat verreweg die meeste benut word, is:

* hoofstuk 33 vers 27. Daar word 4 keer na presies dieselfde gedeelte verwys. In deel 4 is daar 2 verwysings en in dele 21 en 37, een elk onderskeidelik.

* hoofstuk 29 vers 29 word 3 keer in deel 8 benut.

Die gedeeltes wat uit Genesis benut word is:

* hoofstuk 17 vers 7 in dele 26 en 32
* hoofstuk 3 in deel 36
* hoofstuk 15 vers 1 in deel 32

Dit is ook duidelik dat Susanna die Engelse weergawe van die Bybel gelees het, aangesien sy daaruit aanhaal:

Mijn morgen teksje was ook zeer troostelijk, te weete. Markus 5:19. Die volgens het Ingelsche vertaaling aldus luid.
Go Home to thy friends and tell them how great things the Lord hath done for thee, and hath had compassion on thee. Dat was voor mijn een aangename boodschap ... [33:26].

Ook Deuteronomium 33 vers 27 [4:69] en Handelinge 21 vers 4 [4:69] word in Engels gegee:

hier op nam ik mijn bundeltje met bijbeltexten trok er een uit ... [4:69].

The eternal God is thy refuge and underneath are the everlasting arms and he shall thrust out the enemy from before thee, and shall say destroy them deut. 33:27

And God shall wipe awaij {sic] all tears from their eyes; and there shall be no more death; neither saron nor crying neither shall there be any more pain for the former things are passed away. Rev. 21:4.

NUWE TESTAMENT : BYBELBOEKE

1.	Matthéüs	-	22
2.	Markus	-	15
3.	Lukas	-	15
4.	Johannes	-	24
5.	Handelinge	-	5
6.	Romeine	-	8
7.	1 Korinthiërs	-	3
9.	Galasiërs	-	1
10.	Efesiërs	-	5
19.	Hebreërs	-	2
20.	Jakobus	-	1
21.	1 Petrus	-	4
23.	1 Johannes	-	5
27.	Openbaring	-	6

TOTAAL: 14 BOEKE EN 116 VERWYSINGS

In die Nuwe Testament word die Evangelie van Johannes meer benut as ander boeke, nl. 24 verwysings. Die meeste verwysings wat uit Johannes gebruik word, is:

* hoofstuk 6 veral verse 47, 48, 51 in dele 10, 22, 24, 31

* hoofstuk 14 veral verse 15-24 in deel 4; verse 1-4 twee keer in deel 28 en verse 13-14 in deel 31

* hoofstuk 10 veral verse 28 en 32 in dele 8, 10, 26 en 37.

Mattheus, hoofstuk 5 is veral populêr en word 6 keer genoem.

Uit Markus word die volgende passasies meer gebruik:

* hoofstuk 4 vers 40 spesifiek in dele 4, 8, 30, 31 en 37 en word hierdie hoofstuk altesaam agt keer gebruik

* hoofstuk 5 ver 19 is altesaam 4 keer, nl. dele 21, 30, 2 keer in 33.

Die uittreksels uit Lukas, waarna verwys word, is meestal tussen hoofstukke 7 en 24.

In die Nuwe Testament is veral die vier Evangelies belangrik en verreweg die meeste geraadpleeg, nl. 76 uit 'n totaal van 116 oftewel 66%. Die Evangelie verkondig die boodskap van verlossing, dit les die siel se dors en versadig sy honger.

Schoeman [1995:32] sê "... dat die sendelinge byna uitsluitlik oor tekste uit die Nuwe Testament gepreek het, besonderlik die Evangelies, ...". Veral omdat sendingwerk vir die piëtis belangrik was, is dit opvallend dat Susanna 76 keer na die Evangelies verwys en 116 keer na die Nuwe Testament in totaal. Hierdie geskrewe verhaal omtrent Christus wat opgeteken is, was 'n veel positiewer uitgangspunt veral omdat die God van die Ou Testament beskou word as die God wat oordeel en straf en die verkondiging van die verlosser se aankoms gemaak word. Die aandag in die Nuwe Testament is geskenk aan Jesus as die Redder, Verlosser en Middelaar. Die vervulling van alle verkondigings vind plaas. Die fokus van die piëtisme lê op Jesus se kruisdood en die piëtis se vereenselwiging met Jesus se kruisiging.

Die sendeling Mathilda Smith se werk bevat heelwat verwysings na die Ou Testament maar dit blyk dat "sy in die konteks van haar kerklike optrede op Bethelsdorp ook byna uitsluitlik van die Nuwe Testament uitgegaan het" [Schoeman 1995:32]. Dit is opvallend dat Susanna die Nuwe Testament wat sy besit, baie meer noem en gedurig raadpleeg:

> ... *ik nam mijn Nieuw Testament, opende die* ... [10:78]; en het ... *verscheidene nachten in mijn nieuw testament [...] geleezen* ... [18:56].

Dat die Bybel veel belangriker is as enige ander boek, is duidelik:

> ... *in den bybel in Zyn waarachtigwoord welk een dierbaar en genadigen geschenk is het woord van god Hoe onwaardierbaar groot een heil bevat die in Zich waarom toch ben ik zoo traag om die te leezen* ... [18:34]

Die gebruik van die Hooglied van Salomo het gelei tot die benutting van sekere beelde wat by Susanna te vinde is, nl. die vegheer wat duisende manne onder sy bevel het, die vyand wat pyl en boog gebruik en God wat as die beskermende skild optree asook die bruid - bruidegom beeld.

Volgens Steenkamp moes 'n kind vir aanneming

> ... goed die Bybelgeskiedenis moes kon vertel, en dat hy die vraeboek van buite moes ken. Die vernaamste leesboek was die Bybel, ... Die kind moes ook bewys lewer dat hy die verskillende boeke goed en gou kon naslaan. Hy moes dus goed vertroud wees met die volgorde van die Bybelboeke [1939:87].

Susanna raadpleeg veral:

> ... *een bundeltjie bijbel texten op losse kaartjies gedrukt trok er eene uit het was Mark. 4:40* [4:15; 30:37];

> ... *hier op nam ik mijn bundeltjie met bijbeltexten trok er een uit* ... [4:69 & 30:13].

Dat sy haar Bybel goed ken, [21:5] blyk uit die invloed wat dit uitoefen op haar taal- en beeldgebruik soos 'mond tot mond' met iemand praat; dit is kaf voor die wind; wyk Satan; sy vergelyk selfs haar verhouding met haar seun George met die Bybelverhaal van Abraham en Isak [10: 4-5].

5.1.5. LIEDERE

Die poësie wat in die Dagboek te vinde is, kan in vier groepe ingedeel word, nl. psalms, gesange, Engelse verse en eie digwerk. Haar dagboekdele bevat talryke godsdienstige "gedigte", berymde psalms en gesange.

Susanna maak geen melding van die bundels waaruit sy die Engelse gedigte, wat reeds vermeld is [4:27; 4:69; 32:36], aanhaal nie. Syskryf slegs:

> *Ontwaakte met licht dag, met een vers uit een Ingelsche gezang, die ik hier onderplaatst.*
>
> *Thrice blessed thou saint of the Lord*
> *In Jezus thy refuge is found;*
> *O trust to his promise and word*
> *And joys shall increase and abound.*
>
> *Yas [sic]? Joy shall increase like a streame;*
> *thy peace like the waves of the sea*
> *Thy grace into glory shall beam*
> *And Jezus thy portion shall be* [18:45].

Daar is 'n patroon by Susanna om voor in sommige dagboekdele 'n lys van liedere te verskaf. Dit vergemaklik haar soektog na vorige liedere en verse, veral as dit in die aand is [10:1; 26:1; 28:1; 30:1; 31:1; 32:1; 33:1; 34:1; 35:1; 43:1], "*Lyst der liederen in dit boekje* [10:1].

Sy skryf slegs die eerste twee reëls van elke lied wat sy lys, terwyl die liederelys in deel 26 eers op 'n latere tydstip aangebring is omdat dit op 'n los velletjie papier geskryf is. Sy raadpleeg hulle wanneer sy troos en inspirasie die nodigste het. Daar is reeds aangetoon dat sy vorige liedere opsoek, raadpleeg en partykeer weer neerskryf.

Sy skryf die gedigte neer en sing hulle ook gewoonlik vroeg in die oggend of laat in die aand:

> *... en zing Hem lofzangen en Psalmen in den holsten van den nacht opgewekt door zijne goedertierindheid ...* [10:79].

> *... hartelijk zong ik mijne God dien tot eene Morgen offer want den heer zond het mij ...* [18:35].

Sy bid gewoonlik eers, gaan neer op haar knieë en sing haar lied [4:17]. Dikwels skiet wekverse en -liedere haar te binne en skryf sy hulle neer sodat hulle nie vergeet word nie en op 'n latere stadium weer as inspirasie kan dien:

> *... wanneer dien goddelijke Bruidegom zijne Ingel nederzend met een Psalm een lied in den mond, om mij te wekken tot zijnen lof* [35:27].

> *... een paar verzen poezij, die ik zoo als mijn Man zeide luidop in den slaap gezongen heeft bij mijne ontwakeng, kon ik die bijde verzen nog en schreef het in bed, op een klijn stukje papier ...* [20:57].

Die sing van liedere was oorspronklik 'n beginsel van Calvyn gewees. Die sang vir eredienste word beskou as heilig en suiwer. Dit dien tot stigting en lering. Die liedere is ook gesing vir ontspanning en om by die samekoms te sing.

Susanna maak gedurig melding van 'n vers of lied wat sy gesing het. Erasmus hoor haar in die nag sing [20:57].

5.1.5.1. PSALMS EN GESANGE

Susanna benut spesifiek die Evangelische Gezangen [8:3; 28:35] of "*Evangelische kerkliederen*" [18:12] soos sy dit noem. Van Zijl merk op:

> 'n gesaghebbende kerkmusikus gewaar daarin tekens van die invloede van die Piëtisme, die Rasionalisme, en selfs die Humanisme en die Romantisisme [1992:128-9].

Die " Evangelische Gezangen" is in 1814 na die Kaap toe oorgebring [Van Zijl 1992: 130] en hulle vertoon uiteenlopende teologiese aksente en denkrigtings wat afwyk van die gereformeerde model wat deur Calvyn neergelê is. Susanna maak ook 'n onderskeid tussen verskillende liedere. Sy skryf self die "*sluimer dicht van S.C.S.*" [20:57]. Sy noem ook 'n nagmaalliedjie uit "*Der evangelische kerkliederen*" [18:12] wat sy sing:

> *Het dacht mij tezijn een vers uit een der nachtmaals liederen ...* [18:12].

Susanna maak ook gebruik van Schutte se gesangboek [20:15; 21:25; 24:20] en die Morawiese Broederboek asook Van Alphen se gesangboek, soos alreeds bespreek is [sien hoofstuk 4.7.3.].

Susanna verwys 80 keer na verskillende psalms. Psalm 25 word 8 benut. In Het boek der Psalmen nevens de Gezangen [1773:299] word dit geklassifiseer as 'n boetpsalm; psalm 31, het te make met die verdrukking van vyande [1773:300] en is 7 keer gebruik; psalm 19 word "voor de belijdenis predikatien" gesing en is 6 keer gebruik.

Gesang 21 se onderwerp handel oor die "tevredenheid in Gods beschikking" [1773:282] en is 7 keer genoem terwyl Gesang 40 onder "ellende en verlossing" geklassifiseer is en 7 keer voorkom.

Susanna noem gewoonlik vroeg in die môre haar wekvers of -psalm waarmee sy wakker word. Partykeer skenk die Here vir haar ook 'n 'nagpsalm':

> *... de Psalmen die mij den Heere in den nacht gaf is ook op gehouden* [4:62].

SLEUTEL:

1. NR. - psalm of gesangnommer
2. PS. - aantal psalmverwysings
3. GES. - aantal gesangverwysings

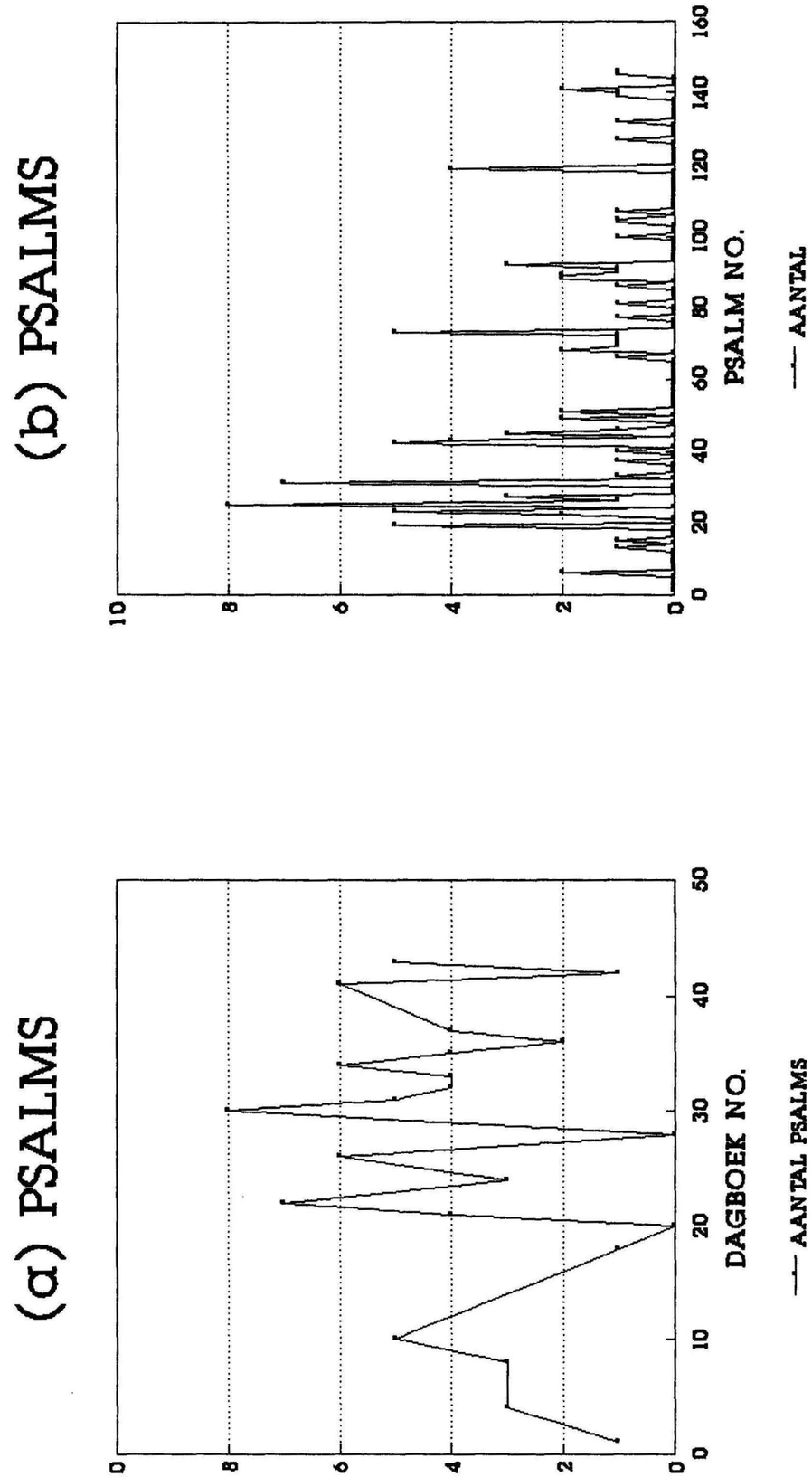
NR.	PS.	GES.		NR.	PS.	GES.
2		1		75		1
6	2			76		2
12		6		77	1	1
13	1			81	1	
15	1			84	1	
17		2		88	2	
19	5			89	3	
20		2		90	2	
21		7		91	1	
22	1	2		92	3	
23	4	2		100	1	
25	8			101		1
26	1	5		104	1	
27	3			105	1	
31	5			106		1
33	1	1		107	1	
35		2		111		3
36		1		118	2	1
37		2		119	4	
38		4		122		1
40		7		123		1
42	3			125		2
43	5			127	1	
45	2			130		2
46	1			131		3
49	0	3		132	1	
51	2	3		139	1	
55		1		140	1	1
57		2		141	2	
58		5		145	1	
62		1		146	1	
66	1			160		1
67		1		180		1
68	2	4		181		2
69	1			182		1
70	1			183		2
71	1			188		1
72	2			189		1
73	5			190		1
74		1		191		1
				192		2

Grafiek A wat hieronder volg is 'n voorstelling van die aantal psalms wat in elke deel gebruik word, terwyl grafiek B die gebruiksfrekwensie van elke psalm aandui.

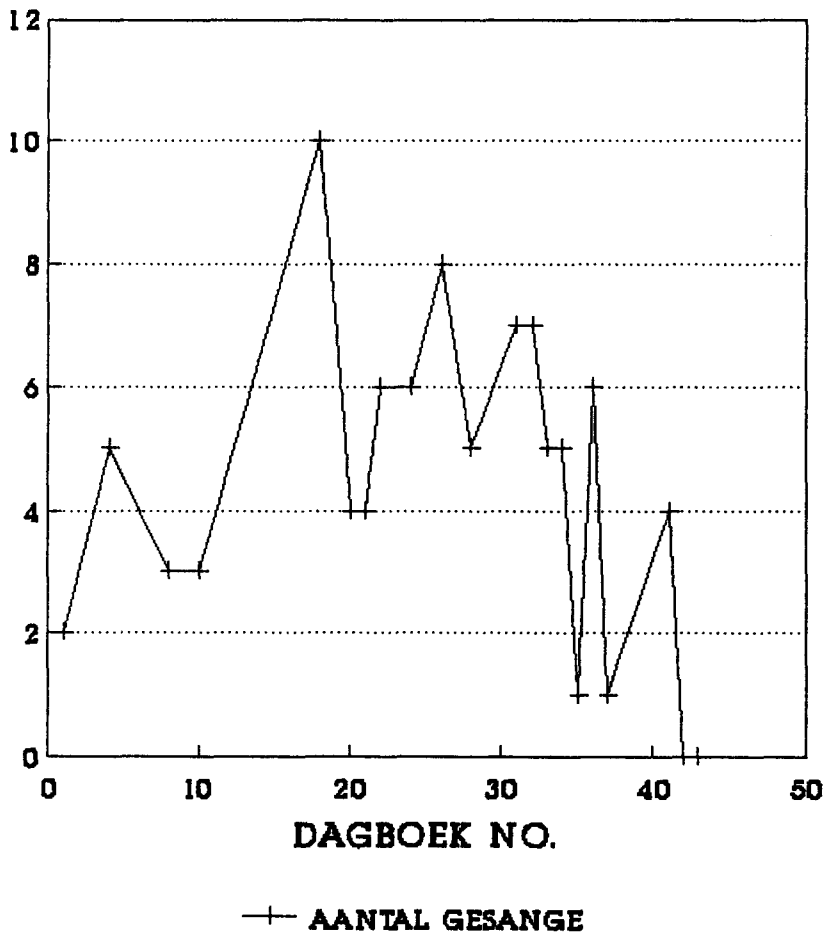
Grafiek C wys die aantal gesange wat in elke dagboekdeel gebruik word terwyl Grafiek D die gebruiksfekwensie van elke gesang aandui.

Grafiek E is 'n vergelykende voorstelling tussen die aantal psalms en gesange wat in elke dagboekdeel gebruik is.

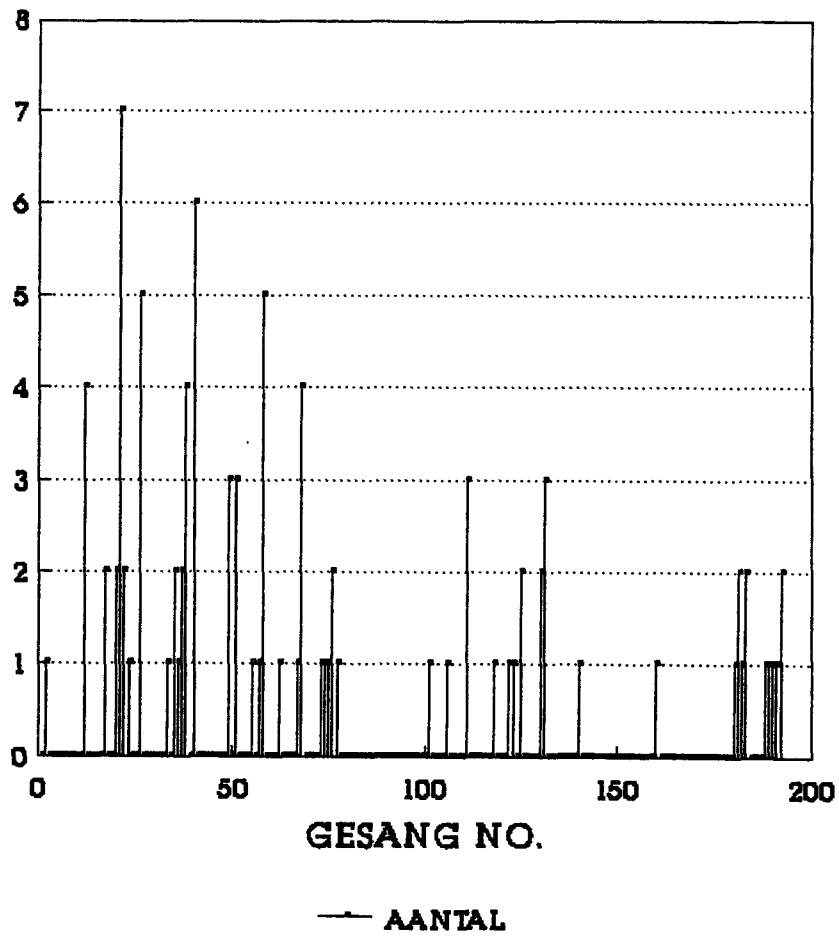
Dit is hier opmerklik dat dele 20 en 28 geen psalms bevat nie en dele 42 en 43 geen gesange bevat nie.

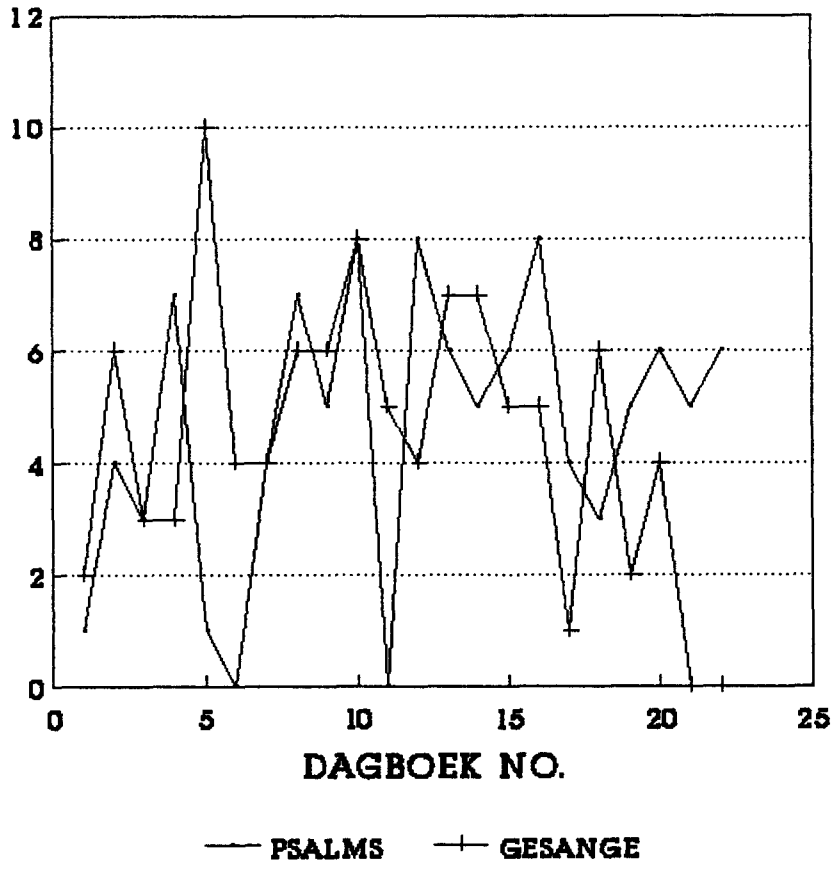
(c) GESANGE

(d) GESANGE

(e) AANTAL
PSALMS EN GESANGE

5.1.5.2. TOTALE AANTAL PSALM- EN GESANGVERWYSINGS

Dit is opvallend dat dagboekdeel 30 'n totaal van 8 psalmverwysings bevat terwyl dele 20 en 28 geen psalms benut nie. Dagboekdeel 10 bevat die meeste gesange terwyl dele 42 en 43 geen verwysings na gesange maak nie.

SLEUTEL:	
1. NR.	- dagboekdeelnommer
2. PSALMS	- aantal psalmverwysings per deel
3. GESANG	- aantal gesangverwysings per deel

NR.	PSALMS	GESANGE
1	1	2
4	3	6
8	3	3
10	5	3
18	1	10
20	0	4
21	4	4
22	7	6
24	3	6
26	6	8
28	0	5
30	8	4
31	5	7
32	4	7
33	4	5
34	6	5
35	4	1
36	2	6
37	4	2
41	6	4
42	1	0
43	5	0
TOT.	80	98

5.1.5.3. EIE DIGWERK

Susanna se eie digwerk (soos sy dit noem [34:16]), ontstaan om 'n intense gevoel oor te dra en God te prys:

> *Ik wil mijn Heiland een nieuw lied zingen zoo gekreukeld als het uit mijn hart vloeid, plaats ik het hier onder ...* [10:83];
>
> *En bemerkte nu, dat het een Poezij van mijn geest was ...* [18:12].

Die skryfster is baie bewus van haar eie skeppingsvermoë. Sy voeg telkens haar naam of inisiale daarby as dit haar eie werk is: *"S.C. Smit"* [21:25]:

> *O Heiland helpt ons uit dien nood*
> *En red ons uit dat levend dood*
> *geef herders die de waarheid leere*
> *en uwe geest tot waar bekeren*
> *op dat uw volk zich weer verblijd*
> *wyl gij O god hen losser zijt*
> *ontbindt ons van Arminus band*
> *En bringt ons tot Kalvinus stand - S.S.* [10:73].

Al is hulle nie van 'n hoë literêre gehalte nie, is hulle tog deel van 'n tot dusver onbekende vroeë Kaaps-Nederlandse letterkunde wat bv. nie in Kannemeyer se literatuurgeskiedenis (1978/1984: 23) vermeld word nie. Hulle is veral vir die piëtistiese taalgebruik en beeldspraak van belang.

Die piëtistiese outeur is deur die gees van God genoodsaak om die hart uit te stort. Die poësie is dus in formele reëls geskryf. Net wat in die hart was, is genoteer, m.a.w. wat die hart ontroer het. Die proses is 'n blote uiting van die siel wat God deur die Psalms loof en ontstaan uit individuele ondervinding en emosie:

... want gevoeligheid bringt Poezij in mij [35:46]

Niet alleen was dien Poetische versjes de taal van mijn hart, Maar ook een geloovig opzien tot den heere Jezus ... [28:23]

Met een lied uit mijn eigen boekjes, die ik op zekere nacht uit mijn hart gestemd om God te looven hervoort bracht [31:36]

Dit is 'n vorm van persoonlike kommunikasie met God. Deur die Psalms kan die persoon loof, dank gee, treur, boete doen e.d.m. Die Here word veral geloof as Redder en Skepper. Sy verskaf self die rede vir die ontstaan van die gedig: "*... om God te looven ...*" [31:26]; sy besing die roem van die held van Golgotha [26:30]; wanneer sy verheug is [35:21]; " *... mijn hart werdt vroolijk en ik viel zeer ongedwongen aan het Poeceren*" [35:25]; "*... ik voel mijn geest tot Poezeeren, overslaan want gevoeligheid bringt poezij in mij*" [35:46]; "*Mijn Jezus is mijn Poezij* " [35:26].

Susanna benut gewoonlik die volgende rym in haar eie poësie: abab cdcd [8:7] of aa bb [10:50] alhoewel daar verskeie ander variasies ook is. Haar gedigte wissel in lengte en sommige is 15 strofes [33:10-13]; 18 strofes [28:6-9]; 20 strofes [43:7-8] in lengte.

Ek haal slegs een van Susanna se korter gedigte aan:

Mijn Poezij
Rondom Jezuralem [sic], Zijn hoge bergen:
Die met hun kruin, 't geweld ders [sic] stormen tergen
Zoo ook is God, om allen die Hem vreest
Hij is in nood, hun sterkte, in gevaren
Red hij hun uit all' kommer en bezwaren
Van ouds is Hij hun heil en hulp geweest - *S.C.Smit* [18:7].

Die Katkisasieboek, veral Die Heidelbergse Kategismus (gereformeerde belydenisskrifte) en liturgiese formuliere is ook noemenswaardig [Van Zijl 1992:150]. Susanna praat van die tweede beryming van die 12 "*artikilen onzes geloofs belijdenis*," [10:37]; nl. die " *Heidelbergse Catechismus*" [31:32], 37 artikels wat agter in die Bybel gevind word.

Sy het ook een of twee verse uit haar kinderdae neergeskryf en hulle weer ontdek. Sy maak melding van 'n gedig wat sy gesing het toe sy 15 jaar oud was [26:14] asook "*kinderlyke poezij*" [10:60].

Susanna het in totaal 66 gedigte geskryf, waarvan tien in deel 28 voorkom. Dagboekdele 1, 22, 24, 31 en 37 oftewel 5 uit 'n totaal van 22, bevat geen eie digwerk nie. Die verspreiding van die gedigte lyk soos volg:

SLEUTEL:

1. NR. - dagboekdeelnommer
2. AANTAL - totaal eie gedigte per deel

NR.	AANTAL
1	0
4	4
8	4
10	6
18	5
20	3
21	1
22	0
24	0
26	3
28	10
30	6
31	0
32	2
33	4
34	1
35	5
36	1
37	0
41	1
42	4
43	6

Susanna verduidelik dat God haar verse of liedere in haar hart plaas:

> *Zoo geeve de Heere mij dan lieflijke verzen uit den bijbel en laat mij die in Poezij verklaren* [18:36].

> *..., want mijn geest raakte overstelpt, en brak in de volgende Poezij los, Daarom zal ik er niets aan veranderen ik plaatst het zoo als het mij geschonken werd. Met regt kan ik zeggen geschonken wordt, want ik ben niet in staat iets in Poezij voor te bringen als dan, wanneer mijn*

> *geest daartoe de invloede ontvangd ...* [18:43].

Dat Susanna plagiaat pleeg, blyk uit die volgende voorbeeld:

God heeft het groote licht
Zijn Zoon een tent gesticht
Van waar in 't blinkend kleed
En met een blij gelaat
Den grooten Bruigom gaat
Die uit Zijn slaapzaal treed
Zeer vrolijk was den Held
Die in 't bestemden veld
Zijn vuur, en vaart deed blijken
Hij heeft Zij zwaai en spoor
Den ganschen waereld door
wie kan zijn gloed ontwijken ?! [10:54]

In vergelyking nou met Psalm 19 vs 3 (kursiefgedrukte en onderstreepte woorde dui aan wat verander is):

God heeft voor 't groote licht
De zon, een tent gesticht
Van waar ***z'***, in 't blinkend kleed.
En met een blij gelaat,
Gelijk een bruigom gaat,
Die uit zijn slaapzaal treedt.
Z' is vrolijk als een held,
Die in 't bestemde veld
Zijn vuur en vaar ***doet*** blijken
Zij heeft ***haar'*** zwaai en spoor
Den ganschen ***hemel*** door:
Niets kan ***haar*** gloed ontwijken
[Het Boek der Psalmen 1803-5:31]

Ander voorbeelde wat in 'n mindere mate in Susanna se 'eie woorde' geskryf is, is: *Verheft myn geest met blyde klanke ...*" vergelyk Psalm 146 vs 1 r1 Prijs den Heer met blijde galmen; Gij mijn ziel heb rijke stof ... ; " *Eenzaam ben ik en ellendig*" vergelyk Psalm 25 vs8 r3 "Eenzaam ben ik en verschoven, Ja, d' ellende drukt mij neer"; "*Dan ga' ik op tot Gods altaren*" vergelyk Psalm 43 v 4 "Dan ga ik op tot Gods altaren, Tot God mijn God de bron van vreugde"; "*Ja Amen trouwe vader ja*" vergelyk Gesang 26 vs 8 r1 "Ja, vader trouwe vader " of Ges 87 vs1 r1 [bl.138] "Ja trouw vader ja, Gij slaat ons smeeken ga. "

Sy verander slegs enkele woorde en beweer dat dit haar eie werk is. Dit is moontlik dat iemand haar daarop attent gemaak het dat sy plagiaat pleeg, wat tot die volgende kommentaar aanleiding gee:

> *... en onder het leezen kwam het my voor, dat eenige der verzen veel geleikenis had, op zeekere lied die ik zoo ik meen in Van Alphens gezangboek of in eenig ander hebt geleezen. Maar ik weet het niet regt of het zoo is Daar ik veel Poezij in mijn leeven geleezen heeft wil ik wel bekennen dat mijn geest daardoor vloeibaar is geworden. Doch een andere Poezij te neemen en door mijn naam onder te plaatzen zou onregt zijn. Ook lelijk staan Althans onder het Poeceren van dezen, had ik geen lijdraad ik hebt alleen de leiding van mijn geest gevolgd en zoo er veel van iemand anders in is. Ik ben onschuldig. Doch welken woorden zou men al kenne gebruiken dat niet alreeds door een ander is gebezigd geworden En zoo kan het ook zijn dat men dit in meer van mijn /___/ aan zal maar zoo als gezegt is ik ben onschuldig* [35:38].

Dit is opvallend dat sy binne die gedig met woorde speel om die korrekte rym en ritme na te streef:

(die laaste strofe):

Toen ging ik weer schrijven
Want 't hart vindt haar {lust}[uitgekrap en vervang deur -] *rust*
Van Jezus te zingen
Zijn werk is haar {rust} [uitgekrap en vervang deur -] *lust* [28:2 & 28:57 - binnerym].

Asook:

Niet te {vraagen} *zorgen, niets te* {zorgen} *vraagen ...* [28:39].

Sy probeer onsuksesvol om 'binnerym' te gebruik:

En zou ik dan trachten
Naar 's <u>waereldsche</u> goed
Neen ik wil die verachten
Voor 't <u>kanaansche</u> goed
Die Jezus volwonden
Op 't kruis mij verwierf
Toen hij voormijn zonden
Ten schuld offer stierf [28:57].

5.1.5.4. GEBEDE

'n Groot deel van Susanna se lewe wentel om kommunikasie met God. Dus vorm die bidproses en gebede 'n uiters belangrike deel van haar lewe. Die "Onse Vader" gebed word telkens in verwerkte dele aangehaal in die dagboekdele:

> *Daarom ook bringt uwe barmhartigheid over mij O Heere en spreek mij vrij van mijn onreine zonden want toch uwe goedertierendheid duurt tot in ewigheid ...* [18:7].

Susanna bid daagliks veral wanneer sy wakker word en voor sy gaan slaap. Sy sluit haar gebed af met die gewone slot "*amen*" [18:6]. Sy maak ook gebruik van ander gebede, nl. die tollenaargebed [8:5] asook:

[...] mijn daaglijks gebedt E ... [18:3].

5.2. MISTIEKE ELEMENTE

5.2.1. INLEIDING

Waar Olivier die mistieke inslag van die Dagboek net sydelings aanraak en dit klaarblyklik embarasserend vind, word hierdie aspek later deur Roodt-Coetzee [1961] en De Villiers [1962, 1975] verder gevoer. Hulle plaas hierdie kant van Susanna se geestelike lewe in verband met die Middeleeuse mistiek, spesifiek met skrywers soos Hadewijch en Suster Bertken. Hierdie interpretasie spruit uit 'n gebrekkige kennis van die Middeleeuse mistiek wat nogal sterk van die mistiek of mistisisme van Susanna afwyk. In die dagboek kry ons eerder die piëtistiese hang tot mistieke ervarings met visioene en ander buitengewone verskynsels [vgl. Stoeffler 1965:209].

Volgens The New Elizabethan Reference Dictionary, is "mysticism the doctrine that man may by self-surrender and spiritual apprehension attain to direct communion with and absorption in God, or that truth may be apprehended directly by the soul without the intervention of the senses and intellect" [1960:958].

Mistisisme "is the belief that God or spiritual truths can be known through individual insight, rather than by reasoning or study" [World Book 1992: 976]

'n Mistikus belewe ervarings soos visioene en innerlike stemme wat 'n spirituele waarheid onthul en hou drie doelwitte voor oë:

(1) kennis van 'n spirituele werklikheid wat buite die alledaagse wêreld bestaan.

(2) spirituele eenwording met 'n hoër mag.

(3) vryheid van selfsugtige behoeftes en wêreldlike begeertes.

Om hierdie doelwitte te bereik, moet 'n persoon self-dissipline, sowel geestelik as fisies, ondergaan. Bogenoemde drie kernpunte kan in die Dagboek van Susanna Smit deurlopend teëgekom word, hetsy in 'n mindere of meerdere mate.

Eerstens maak sy melding van visioene, drome en gesigte, m.a.w. 'direkte' kommunikasie met God. Haar kommunikasie met God strek selfs verder in die vorm van dialoë in 'n vraag-antwoord formaat en selfs insprake of 'inwerpsels'. Hierdie vorm van kommunikasie is van ingrypende belang vir Susanna en haar Dagboek is propvol daarvan daarom is dit noodsaaklik om dit behoorlik onder 'n aparte afdeling te bespreek.

Tweedens is daar dwarsdeur die dagboekdele sprake van die spirituele eenwording waar haar siel, oftewel die bruid, wag op die eenwording met die Hemelse Bruidegom.

Derdens is sy geen materialis nie en maak ander mense attent op die selfsugtige streek in hul natuur. Sy het in eenvoud gelewe en is min materiële dinge in haar lewe gegun en was soms erg behoeftig al was dit partykeer nie uit vrye keuse nie. Sy het haar tog daarin berus en dit as die Here se wil aanvaar. 'n Essensiële deel van die selfdissipline wat gehandhaaf moet word, is juis die distansiëring van aardse geriewe.

Die eenwording van die siel met 'n opperste goddelike mag, nl. God, is 'n staat wat bereik word deur die "weg" te volg wat besaai is met natuurlike fases en prosesse wat ondergaan en ervaar moet word:

(a) suiwering van liggaamlike begeertes
(b) reiniging van die siel
(c) illuminasie van die intellek
(d) unifikasie van die wil

Die dissipline van bid, purifikasie en kontemplasie kulmineer dus in die hoogste woordelose eenwording met die goddelike. Voor die 'mystic way' en groot reis afgehandel word, voel die individu of pelgrim een met die natuur, mense en dinge. Hierdie 'reis' is vol ambivalensie: die tydelike teenoor die ewige.

"Mysticism's apparent denial, or self-negating, is part of a psychological process or strategy that does not really deny the person" [World Book 1992:786].

Die mistikus is verteenwoordigend van 'n tipe wat die godsdienstige institusies nie weet wat om mee te maak nie. Hierdie "eienaardige mense" pas nie maklik in die samelewing in nie veral as die gemeenskap nie sensitief is nie en net 'n veilige godsdienstige roetine soek. Susanna was bewus van die vrome beweging en van vromes in Europa [28:2; 41:22]. Volgens Olivier het Susanna 'n sterk persoonlikheid besit wat "bokant haar man uittroon" tog " het sy 'n tere digtersiel [gehad], fyn, maklik kwesbaar. Dit laat haar dan dadelik uitstaan as een wat nie altyd sal tuisvoel by ander nie." [Olivier 1941:42]. " ... sy is Calvinisties Gereformeerd en uiters vroom" [Olivier 1941:42].

Beide Susanna se ma en haar man het haar diep godsdienstigheid met skeptisisme behandel [10:21; 32:26], veral omdat sy gesigte en visioene gesien het. Hulle was nie sensitief t.o.v. haar gelowigheid nie en het die innigheid daarvan nie verstaan nie. Sy pas ook nie maklik by die gemeenskap aan nie. Weens Erasmus se lae status, maar ook as gevolg van haar intense vroomheid ontlok sy kritiek van haar familie, bure en die gemeenskap:

> ... mysticism provides an escape from life of uninspired existence [World Book 1992:792].

In die tweede helfte van die 16de eeu het die mistiek sy weg gevind in die populêre Christelike gebede. Bid en aanbidding het dus deel van mistisisme gevorm maar laasgenoemde is eerder 'n bewustheid of eenwording met God. Dit steun meer op paradokse en 'n buitengewone taalgebruik. Volgens Susanna se beeldgebruik in haar dagboekdele bestaan daar twee uiterstes of pole. Elke beeld kan óf in 'n positiewe óf in 'n negatiewe lig gesien word. Weens die omvangryke teenwoordigheid daarvan in die Dagboek sal dit onder 'n afsonderlike afdeling breedvoerig bespreek word.

"Mysticism, ... is viewed as providing a foretaste of the life after death," [World Book 1992: 786]. Susanna praat heelwat in haar dagboek oor die 'hiernamaals'. In verband met haar huwelik volg sy God se wil, hy sal haar help en lei en beskerm. Susanna het min aardse geluk ervaar. Sy is reeds van vroeg af alleen en eensaam en toon die verlange na die 'ewige hiernamaals' of lewe na die dood en het selfs boeke daaroor gelees [26:12; 30:7]. Hierdie onderwerp kom deurlopend in haar Dagboek ter sprake [20:55-8; 21:5; 22:9; 22:17; 22:29].

Van toepassing is "introvertive mysticism" - "instead of looking out, the gaze turns inward, toward the unchanging, the undifferentiated. The process by which this state is attained is by blotting out or suppression of all physical sensations ..." [World book 1992:787]. Susanna was nie bestand teen die vele aanslae van die lewe nie en die innerlike belewinge het vir haar

belangrikheid aangeneem. Juis daarom is die oorheersende tema in die Dagboek haar siel se verhouding met God.

5.2.2. BELANGRIKE BEELDE

Die meeste beelde is aan die Bybel ontleen en daaruit verwerk, in haar eie woorde neergeskryf en by haar eie omstandighede aangepas, gevolglik is daar min oorspronklike beeldspraak.

Daar bestaan ooreenkomste tussen die immigrante van die Groot Trek en die Israeliete:

> Soos die Ou-Testamentiese volk het ook die Kaapse koloniste te doen gehad met die heidense inboorlinge, met veeboerdery en roofdiere, met droogtes en oorstromings, met sprinkane en ander landsplae [Van Zijl 1992: 108].

Dit word vergelyk met die Israeliete se exodus uit Egipte, hul rondswerwery vir 40 jaar in die woestyn (geestelik sowel as liggaamlik) op soek na die beloofde land, "*gelijk Israel in de woestijn*" [21:13]. Die boere het hul hiermee vereenselwig aangesien hul die Kaap Kolonie verlaat het, swaar gekry het, op reis vele ontberinge meegemaak het op soek na die beloofde land, die nuwe nedersetting Pietermaritzburg. Die storie het hul ervarings weerspieël - God was al wat hul gehad het om in te glo en wat hul kon help:

> ... *overdacht ik des Heeren wonder wegen die Hy van ouds met zijn volk gehoude had bijzonder met jakop Jozef, Mozes en David hoe velejaren zij zwervende en verdreven uit vreeze voor henne vijande ... ; ... nochthande zware verdrukkengen bittere rampen die wij in de Kolonie Kaap de Goedehoop heeft moete lijden* ... [4:17];

> *Hoe meer zachter zijn onzen verdrukking dan die der Israelieten het welk ons nooit tot murnirering [sic] maar altijd tot dankbaarheid voor den heer moest opwekken. Met ik woon in Egypten of ik rijst deur de woestijn, naar het beloofde Kanaan, ...* [20:54; vgl. ook 21:13; 21:50; 22:54; 24:18; 26:47; 31:19].

Verder praat sy van die beloofde land Kanaan. Om dit te bereik moes die volk deur die woestyn reis. Sy vermeld ook sekere aspekte van hierdie reis: die hemelse brood / manna, die soetwater wat hul lafenis bied en hul dors les [21:1-3]; die vuurkolom wat hul in die wildernis lei [21:5]. Vir Susanna is veral die Hemelse Kanaan uiters belangrik: "*... mijn ziel! Gij rijst naar het hemelsch Kanaan*" [20:54].

Deel van hierdie mistieke ervaring is die menslike siel se soeke na eenwording, m.a.w. volmaakte liefde wat die mens dan in 'n staat van vervoering bring, 'n vorm van ekstase. Die Hemelse Bruidegom word gesien as 'n groot eggenoot as gevolg van die behoefte om die gemoed uit te stort. En, dit is intens emosioneel, prakties en dig.

Die huweliksmotief of -analogie wat gepaard gaan met die bruidsmistiek, is een van die belangrikste deurlopende beelde wat in die Dagboek aangetref word. Die siel is op soek na die perfekte lewensmaat en word altyd as vroulik gesien. Die motief begin met die verloofde man en vrou, presies soos deur Susanna beskryf, d.w.s. 'n verlowing vind plaas:

> *Ik was als eene verloofde vrouw, Christus als mijn verloofde man ...* [35:23]

Die huwelikseremonie volg en 'n band word gevorm m.a.w. in die eg verbind of "*gehuwd*". Die spreekster is die bruid wat na God smag, m.a.w. die siel/bruid dors na God. Hy word as die Hemelse Bruidegom gesien met wie die siel een word. Die oorsprong van hierdie beeld is in die liedere van Salomon. Die feesvier of bruilof vind plaas waar die bruid en bruidegom

teenwoordig is. Die bruid wat uitreik na die hemelse bruidegom kom deurlopend voor maar die bruilof is ook tersake:

> *Toen alle plegtigheden die den grooten Huwelijk van den Prins des Hemels, den Koning der Ingelen vergezelden, den nooit gehoorden huwelijks seremonien voltrokken geeindigd was, Den band voor eeuwig door den Vader tusschen hem en Zijne uitverkoren Bruid verzegeld gelegt was, week den wonderbaar grooten Bruidegom met Zijne bruid in het harte, in de armen, in Zijne slaapzaal om ook met zijne uittreede den beminden bruid met zich uit den eeuwigen slaap te voeren, te wekken uit den slaap daar Hij haar vond, en Heuwden ... Zij sliep ... terwijl Den bruidegom over haar ijverden* [10:51-3];
>
> *Hy is hene gegaan, om zijne Bruid eene Paleis te bereiden ... Zoo andwoord de Bruid. Ja! Amen! Heere Jezus komt* [10:53-4; 31:35-6].

Die bruid of siel strewe na hierdie belangrike ewige huwelik / verbintenis met God. Susanna benut ook die beeld van minnaar en minnares, 'n beeld wat intiem persoonlik is. Nou kan die siel se vrugte gepluk word, m.a.w. die vrugbaarheid van die huwelik word hierdeur uitgelig deur die vader-kind verhouding. Die hele huwelik is 'n spirituele ervaring.

Die Hemelse Bruidegom word ook as 'n magtige veldheer voorgestel met tien duisend man om op sy bevel sy bruid te beskerm:

> *Mijne liefste is opgestaan van zijne welriekende bedde uitgegaan uit zijnen hof om zijne tien duizend Helden die zijne voetstappen volgen bevelen te geven Hen te ordineren zijnen onmondigen bruid te omringen En haren regt als des Koning Bruid te verdedigen te bestrijden allen machten die zich in vijandschap tegen haarstellen ging daarna heenen* [26:33; 42:13; 20:18].

Susanna vermeld in deel 10 dat die Heer 'n magtige vegter is wat honderd duisend man onder sy gesag het en wat hy kan beveel om haar te red. Die Here is die skild wat haar beskut en beskerm op die slagveld. Die stryd geskied gewoonlik met wapens soos die pyl en boog, wat veral in die Dagboek voorkom. Die 'viktorie' vind plaas wanneer die Here die vyand die aftog laat blaas of Hy hom oorwin.

God word deur haar beskou as die Koning wat met sy septer regeer:

> *Zoo leefd den Koning en heeft allen zijnen vijanden der septer zijner macht onderworpen ...* [26:33; 32:16/17; 32:33; 35:4].

Hy kry teenstand van die "Swart Prins", die vors van die duisternis wat sy bose knegte stuur om haar te bespring: "*het gansche heijr der hel De zwarte Prins en zijn gebroed ...* [28:5].

Die stryd teen die bose is by Susanna inwendig:

> *Ik staat alweder in den strijd niet eene uit, maar een inwendigen strijd de boozen schiet alweder hagelbuien van in werpzelen in mijn hart ...* [26:22].

Dit word ook verbeeld as die vyand wat bose pyle na haar toe skiet:

> *... den besten maniere om tegenstand te bieden* is om *lager dan den vijand en de pijlen der boozen vliegen ons op dien stand over het hoofd ...* [26:23; 35:4].

Soms word sy op die slagveld beseer, bv. in haar heup raakgeskiet en moet sy voort huppel [vgl. Jakob se geveg met die engel in Genesis 32 verse 23-32). Sy toon hier indirek haar vertroudheid met die Bybel en haar vereenselwiging met sekere Bybelse gebeure.

Susanna is nie heeltemal met die 14de-eeuse Brabantse digteres Hadewijch vergelykbaar nie want haar siening is meer egosentries as die gelouterde verlangens van daardie begyn. Susanna se geestelike belewenis is met 'n aardse ervaring vermeng. 'n Groot leemte en diep hunkering na liefde word vervul. Dit verskaf spirituele voldoening juis omdat Susanna in haar lewe min liefde van haar man en familie ontvang het.

Susanna se werk is ook vol van die mistieke liefde, dit tree veral na vore in haar vers- en prosawerk. Haar ander stryd is teen haar sondige natuur. In die beskrywings van haar mistieke ervarings blyk dit dat sy dikwels terme gebruik wat ontleen is aan die wêreldse minnepoësie, en dat die Nederlandse vertaling van Hooglied bygedra het tot die vormgewing van haar taal. Die verhouding met God word ook dikwels gesien as 'n vader-kind verhouding wat 'n bloedverwantskapsverband behels. God is die Vader en Susanna die kind [18:15]. Hierdie verhouding is tweeledig: sy beskou haarself soms as kind van die hel, m.a.w. 'n Satanskind; maar is dan ook weer 'n kind van God [18:28]. Sy vereenselwig haar selfs met 'n suigeling wat aan die bors suig en op God se skoot sit [41:16].

Die reismotief is ook 'n essensiële beeld wat telkens in die Dagboek voorkom. Die 'reis' is die soeke na God. 'n Reis wat aangehelp word deur toegewydheid. Dit is 'n beeld wat versterk word deur Susanna se reise as sendingwerker en voortrekker. Die skryfster is die pelgrim, wandelaar, reisiger, ewige swerwer e.d.m. Daar bestaan twee paaie waarop gewandel kan word [33:35], nl. die smal pad wat na die hemel lei en vol vyande is waarteen gestry moet word; en die breë weg wat na die hel of verderf lei [10:65]. Die bose strooi dorings op haar pad wat sy sonder moeite vertrap [26:5]. Met ander woorde, die paaie waarop gereis word, vind plaas óf in duisternis selfs "dik duisternis" [37:4] óf in die lig wat ook van toespassing is op die geestelike weg wat gevolg word [35:21].

Daar is baie afleidings langs die pad; die weg is vol rampe [4:26]; gevaarlike hindernisse [21:1]; die pad is selfs vol dorings en met rose besaai [21:47]; is ook krom en verdraai [10:83]; wat kan veroorsaak dat die reisiger kan struikel en wankel.

Die pelgrim "*begeer uw naa te wandlen op het spooren die gij mij zoo heerlijk voortraad*" [1:11-12; 28:32; 31:9]; m.a.w. die weg is om die 10 gebooie te volg [4:33] want dan sal die Here as die lig/vuurkolom optree wat die reisiger op die pad sal lei [4:58; 24:6], anders dwaal hy van die pad af, d.w.s. soos 'n blinde wat afdwaal [4:6].

Susanna, die pelgrim, onderneem haar reis en wanneer die einde van die weg bereik word, is sy moeg gesukkel [18:53]. Sy is *"zwerfziek"*, moeg en afgemat (beide geestelik en liggaamlik) sodat haar gedagtes begin ronddwaal [4:14]. Sy vergelyk haarself met 'n swerfsiek skaap wat die pad byster raak en 'n herder nodig het [10:85]. Jesus is die herder. Sy luister na sy soet stem, hoor die geruis van sy voete, die gewapper van sy klere [32:13]. Hy hou die wolf / wolwe (oftewel die duiwel) uit die kraal [31:31; 41:20; 41:24] en verjaag hulle. Hy dra dus 'n stok (as wapen gebruik) en staf (om mee te loop) [32:19]. Sy is aan die einde van haar (lewens-) reis *"een oude zwerver"* [24:1].

Gerubyne en Serafyne, engele van kennis en liefde, doen besoek aan die mens om hom/haar op die regte pad opwaarts na die hemel te lei. Susanna praat van 'n beskermengel [18:13; 35:27], wat haar bystaan.

Die mistieke pad is vol ambivalensie waar die tydelike en ewige teenoor mekaar geweeg word. Wanneer hierdie tog aangepak word, lei die pad direk na die hemel. Daar kan langs die pad gerus word, bv. by , 'n tent, woning, hut, tempel, paleis, hof of 'n herberg e.d.m. Maar daar is verskeie stadiums langs die pad waarop die siel reis.

'n Herberg langs die pad beskerm die reisiger teen hitte gedurende die dag, snags teen koue en onweer [8:1; 37:15]. Wanneer Jesus die 'herberg' binne tree, sê sy, heers daar goddelike eerbied [8:1], en word padkos ook voorsien wanneer dit benodig word. Sy beoog om " ... *door het leven te wandel"* [1:9]; *" op het woord der waarheid"* [10:53].

Naasteliefde kan ook betoon word langs die pad, bv. soos aan die barmhartige Samaritaan gewys word en waarmee sy haarself ook vereenselwig [42:14 -15].

Uiters belangrik is die verbintenis met psalm 23 waarvan sekere reëls telkens in haar skryfwerk deurskemer, veral: Die Here is my herder. Hy is die herder wat oor die verlore skape toesig hou maar ook oor sy dienaars en knegte waak, soos God die herder vir die Israeliete was toe hy hulle gelei en versorg het.

Een van die weë wat die siel volg, lei oor 'n groot stormagtige see. Die Dagboek wemel van waterassosiasies. Susanna beskryf die Here as 'n seeman of "schipper". Sy vaartuig word in die see in 'n hawe (beskerming) geplaas [42:6]. Wanneer die stormwind waai, is die see onstuimig, wat ook op 'n geestelike vlak geïnterpreteer kan word, nl. die Heilige Gees [1:1-2]:

> *... Mijn ziel is ontroerd want onttelbare storm van zondige woelengen en onstuimige gedagten ontrust mijn hart ook vrees ik dat ik nog een huichelaar voor God ben, ...* [4:59].

Die see/oseaan bruis, golwe breek teen die oewer. Die skip het 'n goeie anker nodig anders seil die skip hom te pletter teen die rotse aan die kus [4:38]. Soos 'n mens se geloof ook skipbreuk kan ly [30:16], omdat jy op die golf van wanhoop ronddobber.

God is 'n vaste rots / rotssteen, onwankelbaar en sterk, bied beskerming en veilige vesting ten tye van benoudheid: "*den eeuwigen rotssteen*" [4:53]; "*onwankelbaren rotssteen"* [4:63].

Die water word ook as "*een ruisschenden kuil*" beskryf waarin sy insink te midde van modderige slik omdat twyfel intree, [10:7]. Die Here is sterk en trek haar uit die put, voed haar tot sy versadig is en plaas haar weer op die rots waarvan sy afgegly het [10:41; 4:16]. Sy word ook deur die "*ociaan*" van genade "*rijn gewasschen*" [1:11].

Die fontein word beskryf as "lewensbron" maar ook as oorsprong van onreinheid en sonde, d.w.s. die donker poel waarin die mens afgly, wat 'n diep draaikolk bevat met 'n steil afgrond.

Deel van die Calvinistiese Piëtisme is die negatiewe selfbeeld, bv. die wurm wat in die stof van die aarde kruip, m.a.w. 'n nederige posisie wat teenoor God ingeneem word - laer as laag. Sy is die *" worm die op de aarde kruipt"* [4:18; 4:29; 8:3; 10:4; 18:17].

Weer eens is hierdie beeld tweevoudig, nl. die wurm (sy) wat aan God se voete kruip, kan in 'n ander oomblik positief ervaar word. Sy was God se voete en soen hulle en dit word as die grootste ereplek beskou, [26:33].

Die passiemistiek konsentreer op Jesus se kruisdood en boetedoening (wat ook sentraal is in die piëtisme). Dit maak deel uit van die Paulus-mistiek. Susanna vereenselwig haar met die lydende figuur van Christus aan die kruis. Die kruisdood word beskou as die mees veragte straf want die gekruisigde hang tussen die hemel en aarde.

Susanna vereenselwig haar met verskeie gebeure: die aanloop tot die kruisdood [10: 55-7], waar Jesus in die tuin van Getsemane vra dat hy van die bitter beker verlos word as dit God se wil is [1:5]; die verraad van Judas

Iskariot; die kruisdraer (sy is self die kruisdraer) [18:1; 26:25]:

O Mijne ziel waarom zinkt gij neder in het leiden van Gods zoon [1:5].

Die aanloop tot die kruisdood [10:55-6] word bespreek asook die plek waar Jesus gekruisig hang, [1:11; 4:67; 24:22; 26:10; 26:31] en deur bloed oorstroom is, die bloedsweet, pyn, lyding en foltering van Sy vlees is dwarsdeur in die dele te vinde. Sy reinigende bloed was alles skoon m.a.w. dit suiwer die mens se siel van sonde. Veral die doringkroon is belangrik en sy vereenselwig haar met die dra daarvan [10:80-1].

Jesus word belaster, bespot en bespoeg en voor die skare verneder. Susanna ervaar weens haar vroomheid bespotting , belastering en word uitgeskel wat hierdie "meelyding" meer persoonlik maak. Sy vergelyk Jesus se armoede met haar eie [34:22].

Jesus se opstanding is die kernpunt waarom alles draai [10:24], omdat Hy daardeur die oorwinnaar is en Hy as Redder en Verlosser beskou word.

Die fisiese toestand van ongesondheid beteken daar is 'n wanbalans. Die "ocean of tomorrow" is hier van belang. [Underhill 1955 :50]. "Most of the mystics suffer from bad physical health". Susanna beskryf die 'ewige kopseer' [35:38].

Die Heilige Nagmaal en "avondmaal" word ook gekoppel aan en verbind met die kruisdood [30:32-3; 32:38]. Daar bestaan geestelike sowel as liggaamlike honger en dors wat na omgesien moet word [41:11; 41:15]. Die liggaam dors na water maar die siel dors na sy aanskyn [26:8]. En, omdat sy dors na die Here sal sy uit sy fontein drink en haar aan sy liefde versadig.

Hierdie beelde besit weer uiteenlopende betekenisse. As die persoon dors is, drink hy "zoetwater"; "koudwater"; "rijnwater" wat 'n verkwikkende lafenis is en die dors les. Maar daar moet ook bitter gal / droesem uit die beker gedrink

word [20:5; 21:42; 21:48; 22:2; 22:23; 26:4-5; 32:23-4; 36:36; 37:8]. Die siel dors na God. Die nagmaalwyn is simbool van Sy bloed wat gestort is. Die tafel word voorberei vir die nagmaal sakramente en word daar aan die geestelike en liggaamlike honger en dors voorsien [18:24].

Wanneer die persoon honger is, veroorsaak hongersnood vermaering of verswakking op liggaamlike en geestelike vlakke. God (in die Ou Testament) verskaf hemelse brood, nl. manna, terwyl Jesus se vlees simbolies as die brood voorgestel word. Die siel honger na God en word versadig:

> *hongere en dorste wij naar den waarheid Gods? Naar dat leevend brood, dat leeven water, die neer kwaam uit den hemel op dat de uitgeteerde verhongerde, verdorste zielen der der [sic] ten dood zinkende menschen zoude gevoed, gelaafd, verkwikt gesterkt zoude worde ...* [4:42]

Hier bespreek sy ook die wonderwerk van die vyf brode en twee vissies.

'n Aanvaarde beskouing van God is die "union of opposites" of "coincidentia oppositorum." God is beide dag en nag; somer en winter; honger en versadiging; oorlog en vrede; binne sowel as buite e.d.m. Die mistikus beweeg dus gedurig tussen uiterstes: positief en negatief m.a.w. beweging van donkerte, pyn en vertwyfeling na vreugde en ekstase. Daar ontstaan wisselvallige buie: blydskap, ekstase en geluk teenoor wanhoop, ontnugtering en vertwyfeling:

> *O God wees mij genadig! En helpt mij door dien chaos der verzinkengen. Niets o niets kan mij opbeuren dan de vriendelijke aan schijn van mijn God* [22:24].

Die middellyn is rus, vrede en begrip soos in Susanna se werk gevind word: bv. sy is die Koningsdogter wat op die standvastige rots staan. Wanneer haar geloof wankel, gly sy af in die modderkuil, modder vallei [22:24], en kruip op die aarde rond soos 'n wurm [4:18;10:71].

Daar bestaan spanning tussen die hemel en aarde asook die hemel en hel. Susanna verwys natuurlik ook daarna. Satan is die bose wat haar gedurig probeer versoek en onderdruk:

> *waarom neemt Zathan mij gevangen [...] hoe laat gij dan toe dat Zathan zich gedraagt als of Mij [...] niet onder uwe, maar aan zijne heerschappijen behore* [1:12 vgl. ook 4:15,17,18,31]

Hy is die duiwel [1:11] of opperste skelm, die Swart Prins, "*vorst der duisternis*" [30:19]; "beelsibub"/"beelzibul" [4:59]. In die Ou Testament word hy verbeeld as die vyandige draak, ook 'heldraak' :

> *... was het dan ook niet voor mij dat gij den Draak vertrapte [...] neemt de juk van Zathan in zonde van mijn af ...* [1:12]

> *... en al het schepzel zweeg het was uuren den Helle gegeven die zich in slacht orde tegen den eeuwigen zoon van God stelden den Zoon den Vorst des levens die op trad om den gevallenen kroost van Adam die den draak tot zintz in zijne macht gekluisterd had te ontbooijen ...* [1:6]

Hy is die *"macht der helle"* [4:44], die monster, versoeker [1:14; 4:18; 10:24] en onderdrukker [36:9].

In die Nuwe Testament is sy instrumente die verskriklikste ongediertes wat poog om God te bestry maar hy is vasgeketting in die hel. Hy word met 'n leeu vergelyk wat met een beweging kan verskeur en doodmaak:

> *... den leeuw bekroop mij zoo zachtjes gelijk een kat, een muis doet, en was gereed mij te bespringen. Den Ingel in het wit gekleed, hield den leeuw aan een sterken kopere keeteng, die om den nek van den leeuw was .... ik zeg dat den Ingel den leeuw in bedwang hield want zijn lust was mij te verslinden ...* [18:15].

Hy besit "*boozen knechten*" [30:19]. Hy word ook verbeeld as 'n "*helsche wolf*" [22:39]; "*bozen rot*" [1:15]; 'n "*hond*" [4:7] wat met sy kloue verskeur asook natuurlik die listige slang [deel 36].

Waar hy teenwoordig is, is dit donker, duister en swart. Hy verlei liggaamlik en geestelik wat tot sonde en verval in die donker lei. Hy stel gedurig strikke om sy 'prooi' te vang:

> *Doch ziet nou hoe listig den Zathan met mij te werk ging en hoe ongemerkt hij mij in zijn strik ving* [4:61].

> *... om haar als een prooi den draak, die hier geroofd en gebonden hield te ontrukken ...* [10:52]

> *Zelfs de Sathan durft het niet want hij weet heel wel dat Gods Zoon mij hem als een prooi ontnomen heeft* [18:41]

Hy word ook vergelyk met die diep modderige kuil vol slik, wier en gemors wat stink:

> *Ik ben in de doornen en modder verward en de booze schiet pijlen als hagelbuien op mij af het is of mijne arme ziel telkens met de vuisten des Sathans op de mond geslagen wordt, is verstomd en kan niet spreeken* [4:16; 22:19].

> *... ik krijgt [...] eene afgrijzing in de grijs van doornen modder falij ...* [22:23]

> *Arm en ellendig de gansen onwaardigsten van al dat op de aarde kruipt een zonden stank, een poel van jammeren buiken ...* [18:32]

Hy word ook met die dood geassosieer. Die sterwensuur breek aan, die graf word gesien as 'n "buik". Die persoon word "hergebore" in die 'ewige hiernamaals' [22:9,17]. Die dood word iets plesierigs en sien die mens daarna

uit want daar is lewe in die dood, lig in die donkerte:

> *Hoe zoet zal de rust des grafs toch zijn* [22:19]

> *... wie weet hoe naa voor de deur de ontkleder van den vleesch rok staat of den grafwormen niet al reeds gebooren half wassen groot is, die mijn dood kist zal doorknaagen Die zich met de heiren der lijk wormen zal vereenigen om met hen ook eeven als de planken die het overschot in zich bevat mijn huid te doorknaagen ...* [4:47; 20:30;35].

Die dood verskaf ewige lewe omdat God die sleutels van die doderyk besit:

> *... stapt ik mijn sterfuur nader en Hij die magtig was mij den hel te ontrukken is ook magtig mij standvastig op hem te doen hoopen ...* [4:48].

Die doodskis word as 'n bed gesien waarin jy lê, toegedraai in 'grafdoeke' [20:25]. Dit is jou ewige rusplek. Die doodstryd vind plaas in die duister vallei [20:34], waar die rivier van die dood, die Jordaan, oorgesteek moet word. Sy verwys daarna as "*Jordaan des doods*" [21:4].

Die hemel is die ewige paradys, die hemelse Kanaan [20:53], vir die siel teenoor die tydelike aardse liggaamlike verblyf:

> *... hoe zou ik gelooven indien hij mij zeide of toonde waarom Hij zulk een weg die tot eene heerlijke gevolg hiernamaals leid met mij op aarde houd ...*[22:17]

Vir Susanna is die belangrikste "*dat Gods zoon den dood verslonden heeft tot overwinning zijns volks ...*" [20:42].

Beelde van vuur en lig is ook volop in die dagboekdele. In die Ou Testament verskyn God aan die Israeliete as 'n vuurkolom om lig te verskaf langs die pad en hul te beskerm. Hierdie 'vuur' kan reinig en suiwer maar ook as die verterende vuur van versoeking gesien word. Dit is ook 'n lewensvuur, 'n begeerte wat in die hart brand of verlange wat onuitblusbaar is.

God word ook verbeeld as die skynende Ster, die magneet van die heelal. Susanna verwys ook na die sterre in die heelal / sterre gewelf [18:17] in die firmament wat skitter:

> *... gevoel ik mijn rijk En zoo hoog van staat dat de sterre tranzen onder mijne voeten is, want dink eens het Palijs van mijn vader die ik eens bewoonen zal is driemaal hooger dan de zienelijke gewelf der sterren, dien flonker vuuren is onder de voeten ...* [18:41; 22:36].

Met die eenwordingsproses word 'n brug opgerig, naamlik Jesus Christus. Hy is die brug tussen God en die mens. Daarom is Jesus Christus die pad om te volg om by God uit te kom. Die mens reis hierlangs op die weg om by ware geluk uit te kom saam met die engele [Underhill 1955: 126].

Daar ontstaan drie groepe simbole a.g.v. die self se innerlike begeerte: die ewige soeke van die siel maak van die mens 'n reisiger / pelgrim of swerwer; die tweede begeerte van die hart en siel is die soeke na 'n volmaakte lewensmaat en die derde begeerte is om innerlike reinheid en volmaaktheid te bereik. Die mistieke weg is dus die aanpassing van die persoonlikheid van die aardse na die hemelse. Die mistieke soeke kulmineer in die huwelik van die siel met die Hemelse Bruidegom en word die doel soms na verwys as Jerusalem (die geestelike lewe) [Underhill 1995:130].

Daar is drie hulpmiddele om daar uit te kom, naamlik "attraction"; "devotion" en "elevation". Daar is kans om langs die pad stil te hou en te rus by 'n taverne, [Underhill 1955:131]. Liefde maak die deur oop sodat die Gees en die siel een kan word, daarom staan Jesus by die deur en klop en wag totdat Hy ingelaat word, m.a.w. wanneer Jesus die persoon gereed vind om Hom in te laat:

> *... ziet ik staa aan de deur en ik klop als yimand mij stem hoort en open doet ik zal tot Hem in komen en Avondmaal met Hem houden, wel mijn Heer komt in en houd avondmaal met uwe dienschtmaagd gij hebt emmers de sleuten van de deur mijnes harte in uwe hand, ...* [1:13].

Sy maak intensief gebruik van die getal drie: drie vriende [18:17]; die Vader se paleis is drie maal hoër / drie maal laer [18:41/44]; drie dogters / drie minute / drie predikasies [20:31]; drie mense verkry water, bv. Moses slaan die rots en soetwater vloei uit, Elisa verander soutwater in soetwater en Susanna moet die bitter water van Mara drink [21:7]; drie steentjies [22:33]; sy word drie keer wakker met dieselfde drie versreëls [30:22]; drie drome van drie persone [36:7]; sy droom dieselfde droom 3 keer [43:6].

Verwysings na die Drie-enige God is volop: *"de eeuwigen drie eenigen God"*[18:17;18:64; 22:45; 26:19; 30:36; 31:37-8; 33:4; 33:33; 35:15; 43:6; 43:11]; dat hulle 'n drievoudige amp beklee: Profeet, Priester en Koning; en dat die drie persone God die Vader, God die Seun en God die Heilige gees is:

> *Ik badt de drie perzoonen aan als mijn god om afgescheiden van alkanderen beschouwde den vader als mijn vader Den zoon als mijn zielen Man, den Hgeest als mijn leermeester En gevoelde dat alle drie mijn liefhad, en dat ik hun ook liefhad* [35:22].

God verklaar in Openbaring [1:8]: "ek is die Alfa en die Omega die begin en die einde, wat is en wat was en wat kom", "die eerste en die laaste" [4:9]. Gekoppel hieraan is die ewige siklus van begin en einde, lewe en dood.

Die Here word ook voorgestel as 'n Regeerder , Opperhoof, Meester, Koning, 'Souverein' , Vors, Majesteit, Hoofman wat in 'n paleis bly, nl. die Hemelse Paradys. Hy regeer met 'n septer in Sy hand en 'n kroon (doringkroon) op Sy kop, aan Sy troon. Hy het knegte en dienaars / diensmaagde, krygknegte, hovelinge, slawe onder Sy beheer. Susanna meld ook hier die Bybelverhaal van die Hoofman met die siek kneg.

Die natuurbeelde is volop in Susanna se werk. Veral die tuin/paradys met die tuinier (opsigter) wat die bome en plante versorg. Sy beskryf die bome en dat hul wortels water opsuig. As hulle siekte kry, bv. roesblare dan moet hulle

versorg word. As die boom goed groei, sal dit dan pragtige heerlike sappige vrugte dra wat reg is om gepluk te word. Ook op geestelike vlak is hierdie beeld van toepassing wanneer die vrugte van die siel gereed / ryp is vir die pluk, maar die vrugte kan ook bitter en sleg proe. Die wintertuin word vergelyk met die siel sonder God. Die bome is blaarloos maar die wortels skiet diep in die grond in, terwyl die lentetuin God se teenwoordigheid ervaar dan groei die bome, hulle bot, dra bloeisels en uiteindelik vrugte:

> *Als er een winter over de ziel gevallen is, is de ziel zo afgemaakt gelyk een boom des winters zonder bladeren en moet dan ook gelyk een boom die des winters zyne wortelen dieper in de aarde schieten, de wortelen haren geloof dieper in Christus schieten ...* [37:3].

Wanneer haar siel moeg en afgemat voel, vergelyk sy dit met 'n boom in die winter wat kaal is. Wanneer haar siel vrolik en opgeruimd voel, is dit weer soos 'n boom in die somer en is die vrugte ryp en gereed om gepluk te word [37:3; 4:2-3,26]:

> *... dat mijn ziel [...] de vruchten van het waargeloof door eene waarachtigen bekering tot God [is] ...* [4:36].

Susanna se werk is vol van die mistieke liefde; dit tree veral na vore in haar vers- en prosawerk. Haar ander stryd is teen haar sondige natuur. In 'n breedvoerige vergelyking word haar hart, wat vol sonde en onreinheid is, as 'n studeerkamer voorgestel. Sy soek die sleutel, sluit oop en vind binne-in duisende gonsende insekte wat stink (die sonde) [1:10].

Die mistiek het te make met die gemoedslewe of innerlike vroomheid wat wel by Susanna te vinde is. Die mistikus beoog 'n verdieping van die sielelewe en eenwording met God. Hierdie doel kom tot uiting in hemelse visioene. Self-analise van die gemoedslewe en gedagtegang word haarfyn en noukeurig ontleed wat lei tot 'n oordrewe gevoel van sowel vreugde as leed. Die mistikus beweeg gedurig tussen hierdie twee pole.

5.2.3. VISIOENE / DROME / GESIGTE

Susanna het reeds op 8-jarige ouderdom 'n droom gehad [24:14]. Sy skryf self:

> *O eene dubbele versterking voor my, nu eerst verstaat ik dien droom die ik als een klein kind had, ik weet ook niet of dat een droom was, maar ik wist dat niet te noemen, omdat ik te jong was en dat in den nacht geschied is. Zo noem ik dat een droom* [24:14].

Susanna se mistieke ondervindings, in die vorm van hemelse visioene, gesigte en drome word deur haar as 'ontmoetings' beskryf. Sy 'sien' deur haar geestesoog [26:28], hoor, voel, ervaar en word selfs by tye 'meegevoer'. Sy belewe die droom as 'n soort werklikheid.

> *... ik was als half verslagen door de blijdschap dat mijn geest den heer gezien en gehoord had. Naauwlijks kon ik geloven dat het een droom was. Zoo gaf de Heere mij ofschoon in een droom de begeerte mijner ziele* [26:15].

Susanna beskou dit as 'n gawe waarvan sy volkome bewus is: " *..., terwijl ik in mijn boekken, Droomen gezichten, En wegzakkende geestes werkzaamheeden heeft aangetekend ..."* [35:30-6].

Susanna glo vas dat die drome 'n boodskap dra, 'n doel het om iets belangriks bekend te maak. Sy beskryf haar drome as vooruitsigte, voorspellings van wat in die toekoms gaan gebeur hetsy goed of sleg:

> *Ik dacht bij mijne ontwakeng na over dien vreemden droom en het was mij als waarschuwende voor iets dat mij wedervaren zouw op mijn loopbaan die mij zoo ik niet op mijn hoede zijnde tot groote nadeel in myn geestelijken weg zoude zijn* [21:33].

Dit is dus noodsaaklik vir haar om die drome neer te skryf sodat sy hulle nie vergeet nie en later kan herlees:

> *hoe het zij dien droom komt mij zinnebeeldig voor ik zal dien droom om het niet te vergeten hier onder aan tekenen* [21:34].

Die drome blyk op spesifieke tye voor te val: " *... de ze morgen ontwaak ik uit een droom*" [8:14]; "*... noemende zulke dromen als in den afgelopen nach ..."* [4:15]. Sy ervaar die droom by haar tafel: "*leunende met mijn hoofd op derregterhand met den elleboog op de tavel daar ik bij zat*" [35:34].

Susanna se drome val in twee hoofgroepe, nl. positiewe of goeie drome wat deur God aan haar geskenk word, en negatiewe of slegte drome wat deur Satan gestuur is. Sy maak nog verdere onderskeidings onder positiewe drome, nl. openbaringsdrome en sluimerdrome [36:38]:

> *... was het als of mijn geest uit deze sluimer dromen geschud weird* [10:26];

> *telkens weder insluimerende ... doch niet volkomen ontwaakt dat ik vermogen had mijn mond met vrijmoedigheid te openen* [10:80];

> *hoewel gedeeltelijk in sluimer droomen* [33:18];

Sy ervaar ook wonderlike drome wat "*voor mij dan zoo aanmerkenswaardigen droom was"* [34:3]; en gewone drome. Sy vermeld selfs "*een ijdele droom*"; "*ik ont waakt uit een ydele droom En wordt als met dien naam genoemd ...*" [31:27].

Sy ervaar 'n wonderlike droom. Sy is by die huis in 'n toestand met 'n pêrelhalssnoer in die hand en is op pad om dit te gaan bêre. Sy lê dit op die tafel neer om iets anders te gaan doen. Met haar terugkoms vind sy dat die halssnoer gebreek is en dat die pêrels tussen die sand wat op die vloer lê, versprei is. Die pêrels is speldekop grootte en sy probeer hulle optel. Terwyl sy hiermee doenig is, arriveer 'n missionaris. Hy vertel haar dat hy nie tyd het om te verspil nie. As sy met hom wil saamkom, moet sy dit nou doen. Sy gryp

dus wat sy kan en plaas dit in haar voorskoot om dit later te deursoek en volg vinnig die man. Hulle reis na 'n tempelgebou.

Op pad soontoe loop hulle by 'n woning verby waar twee dames besig is om aan te trek. Hulle het vooraf belowe om die missionaris te vergesel. 'n Jong man wag al; gereed met 'n sak, bybel, staf, hoed, tjalie om sy nek en handskoene. Hy is die seun van die oudste van die twee dames. Die een is half geklee, die ander een dra 'n mantel wat te lank is. Hulle word agtergelaat om reg aan te trek.

Sy kyk in haar skoot en vind dat al die pêrels verdwyn het. Maar sy sien (met haar geestesoog) dat die geestelike man 'n stringetjie pêreltjies veilig in sy sak gebêre hou. Hulle bereik 'n hoogte en die stroom vloei sterk. Dit klim al hoër en hoër. Sy merk dat die heer nou aan die oorkantse wal van die stroom is. Sy wil oorsteek en sien die twee vroue in rouklere aangetrek. Susanna spring in die water, ondanks haar vrees, want die water trek tot amper bo haar kop. Sy kom met moeite deur en besef haar skoene en die sand het weggespoel in die stroom. Dit word nou moeiliker om die pad te volg omdat sy kaalvoet is. Sy het tyd verspil en nou is die pad wat sy moet volg veel moeiliker. Maar sy weet die halssnoer is veilig in die heer se sak gebêre en dit troos haar. Sy dink later terug aan die heer en die halssnoer [24:11].

Sy ervaar later 'n soortgelyke droom met ietwat van 'n verskil. Sy sien 'n man wat buitengewone mooi klere dra. Sy gaan na hom, maar besef dat hy vinnig beweeg. Hy sing treurig en soet en wys na die oorkantste oewer. Hulle gaan saam soontoe. Daar verskyn 'n draaikolk van glas wat uit die water opstyg asof dit in die hel 'n oorsprong het. Die duiwel is 'n mag waarteen net God alleen bestand is omdat Hy sterk en magtig genoeg is om hom te oorwin [31:11-12].

Susanna se volgende droom oor die boomplantasie herinner aan Hadewijch se eerste visioen oor die pragtige bome. Susanna se droom beskryf 10 bome,

na aanmekaar geplant sodat die takke aanmekaar raak. Dit skep die indruk dat hulle in mekaar vasgroei. Die bome het buitengewone groot blare en bloeisels. Hulle lyk presies dieselfde in voorkoms en sy kan hulle nie onderskei nie. Hulle het pragtige stamme, is goed versorg en gewater en is met groot sneeuwit bloeisels belaai wat 'n verfrissende reuk afskei. Sy besef hulle kan wel a.g.v. hul vrugte onderskei word aangesien elkeen 'n ander soort vrugte dra. Die bome hang vol en skitter. Wanneer die wind deur die blare waai, is daar 'n wonderlike musikale klank hoorbaar. Sy wandel heen en weer deur die bome tot by die derde een wat beskadig is.

Sy sien dan die tuinman en herken hom as die gemantelde man. Hy verduidelik dat haar kind die verwoesting aan die takke veroorsaak het. Hy wys haar die toppunt van die boom waar groen blare uitloop in die middel en pragtige wit bloeisels dra. Die tuinman beskou die boom uit 'n ander rigting wat beskadig is deur sywurms. Sy sien gate in die muur en vroetel daarin, vind wollerige katoen met 'n vet sywurm binne-in. Sy steek die wurm in die kop dood en besef die diertjie is sterker as wat hy lyk want hy kraak toe sy dit oopsny.

Iemand aan die anderkant van die muur sê aan haar sy het groot kwaad en skade aangerig want die sywurm is ook nuttig [34:2-6]. Die droom word later weer herhaal met etlike afwykings sowel as die toepassing daarvan in haar lewe [35:31]. Sy droom weer oor die tuin en tuinman. Sy volg hom vinnig deur die tempel om in die binnehof te kom. Die tempel lyk soos die een in Jerusalem met goue komme, bakke en dergelike. Die bome en takke is van allerlei groottes. Daar is 'n pragtige fontein in die binnehof. Sy sien takke van afgekapte bome in bakke staan en hulle is besig om uit te loop en te groei.

Sy bevind haar weer in 'n straat met 'n boord waarin jong bome geplant is. Sy is buite die stad en ontmoet weer die Heer in die mantel wat nou met dou bedek is. Sy gesig is vol vreugde en hy sing vrolik [37:1-2]. 'n Verdere droom

is van 'n boom wat onder die aarde gegroei het en belaai is met ryp vrugte. Die boom word deur haar omgedolwe [37:14-15].

Sy droom van 'n boom met twee stamme. In die tuin groei bome wat suurlemoenagtige vrugte dra. Die boom staan by die hof se ingang en almal wat wil ingaan, moet daar verby loop. Die boom se stam is net bokant die grond in twee verdeel. Die houtkapper met 'n byl op sy skouer vra haar wat gedoen moet word. Sy wys die een stam uit en waarsku hom dat hy die ander stam nie moet afkap of beskadig nie.

Sy gaan kyk na 'n ander gebou waar die takke binne en buite deur die gebou gegroei het. Sy hoor meteens 'n geweldige slag en gaan dadelik ondersoek instel. Sy is hewig ontsteld want die houtkapper het met een enorme slag altwee stamme heeltemal afgekap. Hy rig verder oral verwoesting aan. Dit troos haar wel dat die afgekapte boom met verloop van tyd weer sal uitloop en voortgroei [41:29].

Sy droom van die deftige man in 'n wintermantel met 'n hoed op sy kop. Hy wil haar iets wys maar net as sy dit gaan onthou. Hy skryf dit op 'n stukkie papier neer en wys haar 5 kort reëls. Wanneer sy ontwaak, kan sy niks onthou nie maar later val dit haar by [32:44].

Sy is by 'n geslote saal en kon daar nie inkyk nie. Die deur gaan skielik oop en 'n beskermengel stap uit, in wit geklee, met 'n leeu wat hy onder beheer het. Die leeu (duiwelsimbool) wil haar verslind, haar vrees verdwyn egter wanneer sy sien die engel is in beheer en het die leeu onder sy mag. Sy ervaar dit as 'n voorspelling van 'n verskriklike ramp wat gaan plaasvind [18:14-15]. Die droom word herhaal [18:38-39; 21:18].

In 'n ander droom kom drie persone na haar huis toe aangewandel. Die hoede en klere wat hulle dra, is van dieselfde stof gemaak. Hulle loop onder een groot ovaalvormige sambreel wat al drie se koppe toemaak en beskerm.

Hulle gesigte is bedek met fyn materiaal tog kan sy hul gelaatstrekke duidelik sien. Die middelste persoon is 'n vrou wat heilig van aangesig is.

Hulle is na haar man gestuur en gee hom 'n brief. Terwyl hy die boodskap lees wag hulle vir 'n antwoord. Vir Susanna is dit 'n duidelike waarskuwing dat haar man se einde baie naby is [43:8-9].

Sy bevind haar in 'n veld van groen gras en 'n skare, in wit geklee, wat in vyf verskillende groepe verdeel is volgens hulle aardse beroepe, speel op goue sieters. Die skare bestaan uit mans en vrouens wat wonderlik sing. Sy beskryf hulle klere en hoede in groot detail want alhoewel hulle dieselfde lyk, verskil hul tabberde en hoede van groep tot groep.

Sy droom ook oor haar vriendin Louisa en sien die man met wie sy gaan trou in haar droom en dat hul drie dogters gaan hê. Die man lyk presies soos Charles Kestell wat later saam met haar seun uit Port Elizabeth arriveer. Sy maak ook haar vriendin hierop attent. Hulle trou wel later. Weereens 'n voorspelling van die toekoms.

Natuurlik word haar drome ook deur Satan beïnvloed en word as 'n nagmerrie beskou: "*afgemat door een verschrikkelijke droom*" [18:14]; "*dat is [...] van den sathan*" [31:39]. Sulke drome kwel haar geweldig omdat hulle "*schrik verwekkenden*" drome is [34:33]:

> *... in de laatsten nacht werdt ik gekweld door verontrustende droomen en dat is mij meestal eene voorboode van de aanvallen der boozen* [32:37-8; 34:16]:
>
> *Ik sliep tamelijk getroost in, Maar was naauwlijks in slaap of werdt gevolterd door akelige droomen zeer schrikwekkende ontmoetengen met vergaderigen der dooden, uit mijn voor geslachten ...* [32:46].

Sy droom van 'n dokter wat die vel van haar hand se drie middelste vingers sny. Dit veroorsaak groot pyn en sy ontwaak met 'n harde geskree. Sy is vas oortuig dat dit die bose is want sy vaar teen hom uit in haar skryfwerk [31:38].

Sy word oorval deur 'n droom wat as waarskuwing bedoel is. 'n Moordenaar prop droë blare in haar ore en sy moes 'n staal instrument gebruik om dit uit te kry. Die droom se boodskap dui gevaar aan [34:33-4].

Sy het drie drome gehad, maar het op die spesifieke tydstip dit glad nie verstaan nie. Nou is dit meteens helder dat dit 'n waarskuwing van iets vreesliks is. Sy het tot by haar heupe weggesink in die grond. Sy het haar voete begin beweeg en al dieper ingesak tot by haar arms. Haar oorlede seun Salomon het by haar verbygekom en sy het hom versoek om haar uit te help. Maar dit was volgens hom nie binne sy mag om haar te red nie. Haar man en ander seun, George, kom na haar toe aan en sy vra hulle om haar te red maar hulle loop net weg.

Later arriveer twee vriendelike vroue wat haar versigtig by die arms neem en uittrek. Die heer met die hoed en wintermantel wys haar die plek waar sy ingeval het. Dit was 'n stel ondergrondse loopgrawe. Sy reken dit is die loopgrawe van siele wat dink hulle wandel op die regte pad maar dit heeltemal byster geraak het [36:7-9].

Die meeste van haar drome verskaf haar groot plesier:

> *... ontwaakte als bedwelmd van vreugd en zeeg op de knien dronken van hemel min, onmagtig van blijdschap om God te looven leggen de sprakeloos op de knien* ... [35:24].

Daar is 'n gebied waar die drome en gesigte oorvleuel. Dit is duidelik dat sy soms self nie weet of dit 'n droom of gesig is nie:

> *Hier kwam ik bij mijn zelve, zat verwonderd aanbiddend stil, niet weten de hoe ik deze ontmoeting zal noemen een gezichte of een droom* [10:81].

Daar bestaan 'n soort oorgang, wanneer 'n droom wat sy tevore gehad het, nou as 'n gesig verskyn:

> *Dit dan was het gezichte, die mij in den afgeloopene nacht na het ontwaaken uit den droon [sic]* [18:15] plaasvind;
>
> *... terstond [...] kwam mij eene gezichte in de gedachten, die ik voor ruim drie maanden zoo ik meen had, die was, ik bevond mij in dat oude ruim daar ik voor een jaar geleden in den droom tegen een geesten heire in gevochten had, de toe geslooten zaal daar ik toen niet in zien kon dacht mij in het hier even gemelden gezichte ...* [18:16].

Susanna dui self aan of dit 'n gesig is: "*ook dacht ik in een geestelik gezichten gezien te hebben ...*" [8:7]. Sy beskryf dit ook as 'n soort droom:

> *... en was als ontwakende uit een droom. Kan mij ook niet erinneren iets te voren gedroomd te hebben* [18:19].

Sy ervaar 'n *"wonderlijke gezichte"* [18:15]; *"wonderbaare gezichte"* [22:30]. Die *"schrikkelijke gezichte"* [31:11] kondig ook rampe aan wat haar ontstel en bang maak:

> *... beschouwde ik het als eene aankondiging van een nieuwen ramp die over mij stond te koomen* [18:15].

Die een gesig se voorspelling word bewaarheid:

> *Deze nacht gezichte en ook de waarschouwende stem is wel waar geworden Doch op eenen wijze meer genadiglijk als dat ik mij toen voorstelde* [20:48].

Sy is 'n aktiewe deelnemer in die gesig, sy sien en hoor: *" ik dacht ik zag ..."; "ik dacht ik hoorde iets ..."* [8:7].

Sy ervaar haar gesigte "*by het krieken van den dag [...] of by myne ontwaking*" [8:8]; of in die aand [20:48]. Die gesigte 'oorval' haar by tye heel vinnig: "*ogenblikkelijk was er eene gezichte voor mijn*" [10:17]. Alhoewel sy soms daarvoor bid: "*... biddende in verlangen om den heere Jezus in eene geestelijke gezichten eens weder te zien*" [26:9]. Sy gee selfs 'n beskrywing van hoe sy as 't ware uit die gesig 'wakker word': "*ik werdt als verrukt, en kwam by myzelven*" [8:7]; of "*hier verdween het gezichte*" [18:19]. Sy sit telkens op haar bed in die kamer wanneer sy 'bykom': "*ik bevond my nu zittende op het bed*" [18:19].

Hierdie gesigte verskaf vir haar troos en vreugde: "*dit egter heeft my lang getroost, en verheugd zo dikwels as ik er aan dacht*" [8:8].

Dit voel vir haar of sy meegevoer word, asof sy op die toneel is: "*men dunk ik zie mijne Heer staan in den scheinzel van den bleken nat betraanden maan* [1:6]. Dit is 'n gesig wat handel oor Jesus se kruisdood. Hy hang aan die kruis en vra Sy Vader om hulp. Hy vra dat die beker waarvan Hy moet drink, verby moet gaan na Sy Vader se wil. Die Kruisdood van Jesus en wat Hy meemaak - foltering, belastering en lyding is die kern van die gesig. Dit maak deel uit van die passiemistiek. Die skryfster se vereenselwiging hiermee geskied op verskeie vlakke: die gemeente wat haar belaster en bevloek, kan vergelyk word met dit wat Jesus verduur het toe hy aan die kruis gehang het; sy wil dus die kruisiging ervaar. In 'n ontmoeting waar daar onsekerheid heers of dit 'n droom of gesig is, visualiseer sy gewoonlik Jesus aan die kruis met Sy doringkroon. Sy beskryf die pyn wat die doringkrans Hom veroorsaak sowel as die pragtige blare, welriekende rose en pynlike dorings [10:80-1]. Die beskrywing verskaf sulke detail, dit is amper asof sy haarself vervoer het en dit alles self belewe en die gebeure in die grootste besonderheid neerskryf.

Susanna ervaar 'n tweede gesig wat sy in die grootste besonderheid beskryf:

> *Twee grootheiren trokken te gen elkanderen op O hoe zal ik het toch*

> *regt beschreiven? Den opgaan de Heer bevond zich tusschen twee ketenen van bergen, uit de laagte opgaande naar den hoogten van een schatigen afdalende groen grasrug van weers zeide aan de twee ketenen der bergen gehecht naar beneden een dal .... de afdalende Hier die in groote den op gaande ver overtrof waren met der rug naar het licht gekeerd, en zag er wel en fraai gekleed uit, gewapend met zwaarden, of degens maakte een groot remoer, zij hadden geene paarden en wagenen, waren allen te voet* [18:17-18].

Die leër wat opwaarts beweeg, het allerlei mense saam met hom: armes, rykes, goed en sleg gekledes, siekes, gesondes, swakkes, gesondes, sterkes e.d.m. Almal is bewapen met stokke en knuppels. Hulle pak mekaar aan en 'n hewige geveg breek uit [18:19].

Net soos die drome, dra die gesig ook 'n boodskap. Partykeer is die bedoeling heel duidelik, ander kere weer duister:

> *Ik hoop hier na te verstaan te krijgen wat dat gezichte van de klijne star was. Leeraaren diehelde met de waarheid te voorschein kom kan wel flikkerende starren genoemd worden* [41:26].

Susanna is besig om in die hemel op te kyk. Sy sien die maan skyn dof en 'n klein sterretjie flikker in die ooste. Dit beweeg al nader en neem uiteindelik die vorm van 'n sneeuwit duif aan. Sy het 'n diamant op haar bors wat skitter soos die son. 'n Noukeurige beskrywing van die voël se voorkoms volg. Die droom word drie keer herhaal. Wat so eienaardig vir haar is, is dat die punte van die duif se skagvere , vir 'n onverklaarbare rede, swart is. Sy vergelyk die duif met die kerk [41:3].

5.2.4. "INWERPSELS"/ DIALOË / MONOLOË

Hier bestaan weer 'n oorvleueling wanneer Susanna soms na 'n droom ook stemme hoor: "*na het ontwaken uit dien droom hoorde ik eene klagelijke stem*" [18;38].

Wanneer sy droom, gebeur dit soms dat sy stemme hoor of dalk 'n dialoog voer. Sy hoor "*Nog twaalf beete*". Sy pas dit toe in haar eie lewe, nl. i.v.m. haar man se pensioen. Sy neem oorspronklik aan dat dit op 'n ramp afstuur maar in werklikheid word haar man se agterstallige pensioen paaiemente uitbetaal [20:47-8].

Soms wanneer sy 'n gesig ervaar het, hoor sy ook 'n stem:

> *de woorden die eens eene geestelijke gezicht die ik had vergezelde kwam mij terstond in der gedachten ...* [22:45]

Daar is sekere "modes that feature self-reflection" [Abbott 1984:42] soos die monoloog, "interior monologue", en retrospektiewe meditasie, " ... an intense personal identification with the figures of God and Christ who dialogue directly and answer the questions troubling her" [Olney:214]. Soms geskied hierdie dialoog in 'n vraag-antwoord uiteensetting. Die Bybelse mense, veral in die Ou Testament, het gedurig in God se aangesig met hom 'n gesprek gevoer. Agter in die Psalmboek word die "Catechismus of onderwijzing in de christelijke leer, die in de Nederlandsche Hervormde Kerken en scholen geleerd wordt" verskaf. Dit geskied in 'n vraag wat 'n probleem stel en die beantwoording volg dan met 'n oplossing of advies. Soos in die geval van die "*beliels vertroosting*". Die siel voer 'n gesprek met God want sy is bekommerd oor die sonde en ongeregtigheid:

> *wat schort eraan zijt gij ziek ?* ***andw*** *jaa ziek, van hart ziek. Maar gij ziet zoo neerslagtig zoo treurig, wat is het dan dat uw deerd ?* [1:3,8; 4:17].

Die 'stem van God' sluit met die woorde "*ik zal morgen weder komen dan hoop ik u beter te vinden*" [1:3]. Verder gaan sy 'n gesprek aan met Jesus oor die kruisdood [18:39] en 'n dialoog tussen haar en die Here vind ook plaas [20:45]. Hierdie samespraak is gewoonlik tussen die siel en God oor verskeie toestande of bekommernisse van die siel, nl. oor die sonde, vertwyfeling en dergelike.

Susanna weet self nie wat om hierdie 'stemme' te noem nie: "*ik noemt het een woord [sic] of spraak niet wetende hoe ik anders noemen zal want het is als of het in mijn hart gesprooken wordt*" [18:3].

Sy noem hulle voortaan 'insprake' of 'inwerpsels'. Hulle word in haar hart deur God geplaas:

> *... zomtijds werd er een murmireerende inwerp_zel mij in het hert geworpen ... ; ... of deze woorden in het harte geworpen werd, zo als ik het wel een inspraak noemt, dan of ik het met myne oren hoorde kan ik niet zeggen* [24:14]
>
> *... en riep uit ik wil bidde doch wat zal ik tot God spreken want ik ben een groot huichelaar voor den heere op het ogenblik als mijn hart een stem of andwoord bring den heer uwe huichelaars gebed ik den heer hoort geen huichelaar andwoor[sic] van zulk zoort van huichelaren als gij zijt is duizenden in den hemel verbaastheid omgreep mij ...* [4:17].
>
> *Terstond kwam er een andere inspraak: die geloof is als de bergen Gods, die niet wankeld ...* [8:8].

Weer eens kan inwerpsels of insprake op negatiewe en positiewe maniere ervaar word. Die duiwel stuur vir haar "*ongoddelijke inwerpzelen*" [18:61]. Wanneer die bose twyfel en bewustheid van sonde veroorsaak word sy benoud: "*werd verschrikt door een inwerpzel ik denk van den bozen [...] was*" [8:8,9]. Sy ontvang 'n bose inwerpsel van die duiwel [8:8] oor haar kind se

siel: *"dat is inwerpzelen van den sathan"* [28:58]; *"daartoe gebruikte den Sathan eene booze den heere onteerende inwerpzel die strijdig is met het gevoel van een christen"* [35:48; 41:17].

Hierdie bose inwerpsels saai vertwyfeling en maak haar bang sodat sy God om hulp vra. Die positiewe inwerpsel verskaf advies, hulp en sê vir haar wat om te doen [10:7]; *"... weder gered door een inspraak"*. By 'n ander geleentheid ontsteld dit haar: *"deze stem ontroerde mij meer als dat ik reeds was"; "... de waarschouwende stem is wel waar geworden"* [20:48].

Sy 'hoor' beslis die inwerpsels:

> *... werdt ik geschud door eene in spraak die zoo duidelijk was zoo dat ik zelfs niet weet of ik het door het gehoor dan of ik het alleen van binnen had* [18:17].

Sy besluit egter: *"dat was een spraak inhet harte ik hoorde het met mijne bij de ooren"* [18:39 & 20:6].

Soms is die inspraak 'n sagte fluistering: *"kwam er eene zachte in spraak"* [18:40].

Partykeer 'sien' sy die boodskapper in haar 'geestes oog':

> *Maar het was als of ik een Ingel zag die over mijn hoofd zweefde en mij die dichte woorden of regelen neder in het harte wierp ...* [18:69].

Sy 'hoor' soms vroeg in die môre reeds stemme: *"in mijne ontwakeng was het als of iemand mij vrieg; wat zoekt gij? Mijn antwoord was, Ik zoek ziellen om voor Jezus te knielen Hem eeuwig te looven In den Hemel hier booven"* [21:43]. Sy noem dit spesifiek "'n wekstem" [28:35].

6. PIËTISTIESE TAALGEBRUIK

6.1. INLEIDING

Omdat Susanna Smit se Dagboek meer as 'n 1000 handgeskrewe bladsye beslaan, sal dit 'n tydrowende taak wees om die taalgebruik volledig te analiseer. Dit wou 'n verhandeling op sy eie kon wees. Daarom is besluit om slegs enkele steekproewe te maak. Vir hierdie doeleinde is net dagboekdele 1, 4 en 41 benut. Daar is uitsluitlik gekonsentreer op die kenmerke van piëtistiese taalgebruik.

Wat op die oog af na bombastiese en sentimentele taalgebruik lyk, is in werklikheid tipies piëtistiese taalverskynsels. Hieruit blyk dat Susanna volkome in daardie (Europese) tradisie gestaan het en dit selfs in haar eie Nederlands tot uiting kon bring.

In 'n omvattende studie Der Wortschatz des deutschen Pietismus (1968) vestig August Langen die aandag op 'n verwaarloosde terrein, nl. die funksie van die taal in die godservaring van die piëtis, en veral die taalskeppende vermoë van die piëtistiese skrywer. Wat Langen oor die taal van die Duitse Piëtisme te sê het, stem in 'n hoë mate met die taal en styl van Susanna Smit ooreen.

Die taal van die piëtisme is oorwegend verbaal [Langen 1968:381], want die werkwoord is die beste draer van die "dinamiek van die siel" wat in die piëtisme sentraal staan. Die invloed van die verbale element is nie tot die werkwoord in verbale funksie beperk nie, dit kom besonder sterk tot uiting in hoë frekwensie van (adjektiewiese) partisipia en gesubstantiveerde infinitiewe. Die verbale styl is dan ook kenmerkend van die dagboek waar veral die volgende frekwent is: teenwoordige deelwoorde, infinitiewe, afleidings en samestellings.

Piëtistiese woordvormings word volgens tematiese indelings bespreek, min of meer na aanleiding van die kategorieë van Langen se studie.

6.2. DEELWOORDE

In Susanna Smit se dagboekdele tref ons 'n hoë frekwensie deelwoorde aan. Slegs die deelwoorde wat van toepassing is en deur Susanna in haar dagboekdele benut is, sal gedek en bespreek word. Daar is verskeie tipes wat onderskei kan word, nl.

(1) teenwoordige deelwoorde
(2) adjektiwies gebruikte teenwoordige deelwoorde
(3) substantiwies gebruikte deelwoorde

Slegs deelwoorde wat in dagboekdele 1 (D1), 4 (D4) en 41 (D41) voorkom, word hier benut. Daar word 18 in deel 1, 85 in deel 4 en 50 in deel 41 gebruik.

6.2.1. TEENWOORDIGE DEELWOORDE

Partisipia wat op -ende / -de eindig, is byvoorbeeld: Nu nacht zijnde, gelezen hebbende, acht gevende, denkende, vloeiende, als komende van boven, voorhoudende, opschietende, tot zaligheid leidende. Daar kan maklik ses tot tien voorbeelde op een bladsy voorkom.

- tot hunne vorigen stand behorende gansch ontzierd en vernield [1:2]
- en te drinken uit de zuivere revier voort vloeijende uit den troon van God [1:2]
- mij dunk ik zie hem staan het oog verbaast rondom zich hene wendende [1:6]
- spruitende uit grondelose Barmhartigheid [1:9]
- niet eens lettende op het geen de Godspraak zegt [4:6]
- alleen roemende op henne deugden [4:7]
- en rustende op een in gebeelde godzaligheid [4:7]
- wij zijn sterflijk laten wij Elkanderen bezitten als niet bezittende [4:49]

- der schacht vederen was glinsterende in den glansch der twee zonnen [41:4]
- met mijn geest opklimmende tot Hem [41:36]

6.2.2. ADJEKTIWIES GEBRUIKTE TEENWOORDIGE DEELWOORDE

Ook adjektiwies gebruikte teenwoordige deelwoorde is frekwent: byvoorbeeld biddende gestaltenis des harte, opschietende gedachten, verootmoedigde gestalte des harte.

- de verkwikkende regendroppelen die God uit de wolken geeft [1:1]
- tot hunne vorigen stand behorende gansch ontzierd en vernield gelijken waar op zij zich van zulk een getijsterd neerhangende scheef geslagenen van Gods overtuigenden geest afkeren [1:2]
- eene dikken van vuur schitterende duisternis [1:6]
- veele langzaame volterende uuren moesten nog over uwe gezegen Ligchaam heme slepen [1:7]
- door geloof en hart veranderinde genade [4:3]
- door voortduurende werkeng [4:3]
- kan ik de rollende baaren van zondige gedachten nie keren [4:11]
- met een uit zwevende gemoeds gestalte [4:17]
- omde Lampe des heeren onder den reizende gemeente brandende te houden [4:18]
- een overvloeiende verversing [4:22]
- zeide den weldinkende Duitscher [4:24]
- toen kwam de grievende omwenteling in de kerk [4:25]
- een zeer klijne flikkerende star aan dien blaauwen hemel [41:3]
- Mijne ziele smake niet van de bedorwene spijze hunner stinkende ketterijen [41:10]
- bloedende wonden [41:11]
- door de volgende regelen [41:17]

6.2.3. SUBSTANTIWIES GEBRUIKTE DEELWOORDE

Af en toe kom by Susanna ook substantiwies gebruikte deelwoorde voor, byvoorbeeld: "dat hij oprigt de geboogenene", "zulk een getijsterd neerhangende scheef geslagenen " [1:2].

6.3. INFINITIEWE

6.3.1. GESUBSTANTIVEERDE INFINITIEWE

Volgens Langen [1968:381] was die gesubstantiveerde infinitief 'n opvallende kenmerk van die Middeleeuse mistiek. Dit kom egter ook in die piëtisme voor hoewel minder frekwent. In Susanna se geskrifte is daar heelwat gevalle van gesubstantiveerde infinitiewe wat veral in haar gedigte aangetref word, byvoorbeeld:

"Beoog in het streiden het zaligen lot"; "Onder het schrijven"; "Aldus aan het wroeten"; "Omtrent het aanbreken vanden morgen"; " ik ben al aan het bezwijken", "een poel van eeuwigen weeklaagen".

6.3.2. INFINITIEWE MET: TE / OM TE

Hierdie infinitiefvorm is selfs nog meer frekwent in die dagboekdele en kan talle voorbeelde op een bladsy, soms in een sin of paragraaf, gevind word, byvoorbeeld:

- schoot mij te midden mijner droefheil tebinnen [1:1]
- om hun te schagen te begieten en te dinken uit de zuivere revier [1:2]

- hem daar Eeuwig voor Zijne genade in den gifdt zijnens zoon te loven en te danken [1:2]
- om hem te verbrijzelen [1:6]
- ook het gene Hij meen te hebben zal van hem genomen worden [4:3]
- Gij dan die geroepen zijt om te Prediken [4:3]
- op dat wij niet meenende iets te bezitten [4:3-4]
- en macht om het goede te doet en het kwade te laten [4:6]
- Dat het staan te Prediken hem zeer moeijelijk viel [4:24]
- waar toe leeft gij, om eeuwig te sterven ? [4:51]
- Het gelukte mij dezen heer bij toeval te spreeken te krijgen [41:2]
- om te nemen, te eeten, en te drinken van het geen hunnen Heer voor hun heeft laten opdischschen [41:11]
- om den Heere eene opregte danktebrengen [41:14]
- Ik hoop hierna te verstaan te krijgen wat dat gezichte van de klijne star was [41:26]
- Ik dan wees dien hakman een van dien stammen om aftekappen maar waarschouw de hem om den anderen niet te beschadigen [41:29]
- Nu ik voleind heb te schrijven [41:30]
- het welk ik gewoon ben te openen ... en dat tot mijn avondlied te neemen [41:13]
- om God in erkentenis te houden voor hun het avond maal te bedienen en hunne kinderen in het verbonds des doops den Heere optedraagen [41:37]
- in den dag die begon te lichten [41:38]

6.4. AFLEIDINGS

Besonder kenmerkend van piëtistiese taalgebruik is die gebruik van afleidings met bepaalde voor- en agtervoegsels. Afleidings is woorde waarvan die twee onmiddellike stukke 'n stam en 'n affiks is [Combrink 1990:63].

6.4.1. VOORVOEGSELS

Verreweg die meeste woordvormings met prefikse wat in piëtistiese taal gebruiklik was, is volgens Langen [1968:388] metafories gebruikte konkreta, met spesiale voorkeur vir:

(a) watermetaforiek, bv. vloeien, stromen, regenen, wenen
(b) vuurmetaforiek, bv. branden, en samestellings met vuur;
(c) akoestiese woorde, bv. roepen, schreeuwen, stamelen
(d) optiese werkwoorde, byvoorbeeld: zien, schrijven, glanzen.

6.4.1.1. BEWEGINGSWERKWOORDE MET RIGTINGPREFIKSE

Bewegingswerkwoorde word gevorm deur middel van voorsetsels wat rigting aandui, bv. aan-; over-; op-; voor- e.d.m. wat as voorvoegsels aan bewegingswerkwoorde koppel.

Volgens Zmegač [1978:35] en Langen [1968:385-398] is die opvallendste kenmerk van piëtistiese taalgebruik "dinamiserende bewegingswerkwoorde" meestal met rigtingprefikse. Hierdie soort werkwoorde is juis kenmerkend van Susanna se styl, bv.

*** AAN-** : aanschouwen, aankomen, aan schreiven

'n Goeie voorbeeld hiervan is: kwam van den hemel aangeschooten [41:25]. Ander voorbeelde van afleidings met aan- wat nie spesifiek bewegingswerkwoorde is nie maar tog die patroon versterk is:

- Zijgt O! Mijn ziel en aan bid [1:5]
- met hunne aanhangen [4:19]

- de kerkelijke wetten overtrad met het aanstellen [41:22]
- ons weder aan te spreeken [41:23]
- By het aanbreeken van den dag [41:32]

*** DOOR-** : door gevloijd, doorreisen, doorzien, doordenken, doorkomen, doorlijden

- en alle ongeregtigheid waarvan ik zoo diep doortrokken ben [1:11]
- wanneer verdriet mij 't hart doorknaag [1:15]
- die mijn dood kist zal doorknaagen [4:47]
- mijn huid te door knaagen [4:47]

*** NEER-/NEDER-** : neerhangen, neerwerpen, neder zakken

Die voorvoegsel ter- kan voor aan hierdie afleidings gebruik word, maar min voorbeelde is te vinde , nl. en de waereld droegen verslinser[sic] ter neder hangen [1:2]; Ik heb mij terneder gezet [41:1].

Afleidings wat met neer-/neder- gevorm word, is beperk:

- en de waereld droegen verslinser[sic] ter neder hangen [1:2]
- een zachte neder legging en een warme dekkleed [1:15]
- niet zoo verachtelijk op hen neder zaag [4:17]
- Straald nederwaards van God [41:7]
- en dus neder was gekoomen [41:14]
- want ik weet niet waarom ik zoo neergeboogen kan zijn [41:31]

*** OP-** : opbeuren, opreisen, opschieten, opwellende

Slegs enkele voorbeelde van die voorvoegsel **opwaarts-** kon in dele 1, 4 en 41 gevind word: opwaarts bewegen en "naar den vergramden Majesteid opwaards zag " [1:6].

- en zij zijn opgewassen [1:2]
- opgeschoten uit den afgrond [1:10]
- dat uwe geloof niet zoude op houden [4:28]
- niet zal op houden met voor ons te bidden [4:28]
- by de eerste opgaanen van gestaltenissen [4:35]
- het harte doch ophouden te bidden [4:44]
- Die terstond als opgetoogen uitriep [41:4]
- En omdat ze van de smerte der zonden ellende niet weeten gaan ze trots en opgeblazen [41:11]
- tot den Heer te hebben opgezonden [41:12]
- die naas elkandere eevens terk en eeven groot was opgeschooten [41:29]

*** OVER-** : overdenken, overpeinzen

- die tegen mijne wille nog in mijn ligchaam was overgebleven [1:1]
- van Gods overtuigenden geest afkeren [1:2]
- want die heeft onzen Heere Christus ingsgelijks overwonnen [1:3]
- maar wel haas volkomen overwinning [1:4]
- maar de heidenen mij heeft late overvallen [1:14]
- zij dank die ons de overwinning geef [4:16]
- en de toe stande mij overvielen [4:18]
- eene wijze van overheerscheng [4:23]
- geen schuld des doods is overgebleven [4:30]

- De poorte der helle zal haar niet overweldigen [41:5]
- Zal u niet overwelden [41:7]
- gij zult hem overhelden [41:7]
- van Godsvrucht overgetoogen [41:8]
- ik was er overgetroffen [41:8]

*** UIT-** : uitmuntende, uitkomende, uitboezemen, uitgegietende

- en het haijr uitgeplukt [1:7]
- te midden der uitgegietengen des gramschaps [1:7]
- uit roepende mijn Vader [1:7]
- den Heeren is Herhold en Faure uitgesloten [4:18]
- is miskend bij het genoodschap die Hem heeft uitgezonden [4:19]
- en onwettig eedgenoodschap werd uit gekreten [4:18]
- maar ook zijne kerke dienaren werde gesmaad uit genomen [4:25]
- heeft den uit deeleng van den geest in zijne macht [4:29]
- Tot bruid was uitverkooren [41:6]
- O! Den heer zal uittrekken [41:11]
- een olie die uitgestordt is [41:16]
- als door een wervelwind hier uitgedreeven [41:20]
- op den grond kroop om uitredding [41:21]
- en weder van binnen naar buiten was uitgeschooten [41:29]
- wel zoude uitspruiten [41:30]
- of dien heere Jezus zijnen roem verklijnd dan of die op het breeds wordt uitgemeeten [41:38]

*** VOL-** : volbrengen, voldaan

- heef onzen Heere Christus voor alles dat wij in ons zelve niet kan volbrengen voor ons voldaan [1:3]

- en hoe worde ik geperst tot dat ik heb volbracht heb [1:4]
- op dat zij de slagting aan hem zoude volbrengen [1:8]
- door het volbringen van Gods wet [4:30]
- tot de voleinding der waereld [4:48]
- tot nu toe gene voldoening voor onzen begeerten hebben gekreegen [4:52]
- en volstreed met hun alles wat te leiden en te bestreiden hun zoude ontmoeten [41:37]

*** VOOR-** : voorhoudende, voorkomende

- en ware bekering tot God voorbringen [4:3]
- knielde neder en zong de voormoemde [sic] [4:17]
- En al hoe wel wij gene betere vooruit zichten hebben voor dien dat nog voorhanden is [4:20]
- en had het voorkoomen van de vederen van het struis gevogelte [41:4]
- dat er iets bijzonders is voorgevallen [41:13]
- als of ik daardoor voorbereid wordt [41:27]
- dat ik van voor nemen was [41:27]
- mij in den droom word voorgesteld [41:27]

*** WEDER-** : wederkeren

- ik zal morgen weder komen [1:3]
- dat den uit gedrevene boze geest tot dat zelfde huis wederkeerd [4:7]
- dat is in tijd van radeloosheid ook wel weerhouden [41:2]

*** WEG-** : wegzwerven, wegwyken

- werd van hen zoo weggenomen dat ze Hem volkomen miszaakte [4:6]
- deze vlolkplanting [sic] verlieten en weg trokken [4:21]

- zal hij onzen weg wenden [41:2]
- en zeide het geen ik heb genooten blyft tot hiernamaals wegslingeren [41:17]
- kan de boozen mij wel maar wegsteelen [41:17]
- Deze verstrooijen of wegslingering werdt veroorzaakt [41:17]

6.4.2. AGTERVOEGSELS

Afleidings wat deur agtervoegsels gevorm word, is

Susanna maak gebruik van 'n verskeidenheid agtervoegsels, byvoorbeeld: -ende, -lik, -zel, -schap, -ing .

6.4.2.1. PERSOONSNAME

Susanna se Dagboek wemel van 'n verskeidenheid persoonsname waarmee sy na God verwys. Dit is in lyn met die piëtistiese tradisie. Dit was hier noodsaaklik om gebruik te maak van alle dagboekdele om die verskeidenheid persoonsname behoorlik te bespreek.

*** -ER** : Regter, Redder, Rigter, Skepper, Helper, Ridder, Ontfermer, Onderhouder, Bestuurder, Skenker, Verligter, Versoener, Verwerwer.

By Susanna Smit kom die agtervoegsel -er baie dikwels voor, selfs drie of vier keer in een sin, weer eems in aansluiting by die piëtistiese styl. Die -er is een van die produktiefste agtervoegsels in Afrikaans. Die meeste afleidings het werkwoordelike stamme [De Villiers 1983:76]. Die een strofe uit Schutte se gedig bevat 5 voorbeelde: "verligter der zorge; verzoener der schuld; verwerver van 't goede; verlosser der ziel; ontfermer, wiens hoede" [20:14].

- maar de Richter konde tot den onschuldige boeteling onzer zonden niet spreken [1:7]
- Oordeeld Heer in tijds ons harte eer gij onzen rigter wort [4:3]
- Myn Verlosser, Jezus Christus [8:3]
- mijn God en losser [10:8] (verkorte vorm van verlosser)
- dat gij mijn Heil en helper zijt [10:63]
- Gij Heere gaaf uwe Zoon Jezus mij tot eene ridder [18:9]
- God van het heelal; de magtigen ontfermer [10:12]
- de hoorder des gebeds! [10:12]
- mijn onuitsprekelijk ontfermer, en schepper en onderhouder [10:36]
- Waken hoeder van uw volk [18:48]
- O Jezus mijn borge ... verligter der zorge [20:9]
- verzoener der schuld [20:14]
- verwerver van 't goede [20:14]
- uwen liefderijken heil beooger [20:16]
- in zijne voet stappen als voorganger in zijn nagelatene huis wandelen [20:22]
- En dus den behouder van beide ziel en ligchaam [20:45]
- Mijn groote voorbidder houd mijn lamp brandende [21:23]
- Hij de wachter van zijn verstrooid Israel [22:20]
- van mijn zaligmaker die mij het regt eener kruisdrager des Heere te zijn [26:25]
- ik zeide als tegen de goede schenker, van genade [26:39]
- ook de wijze bestierder [32:40]
- en de wijze regeerder [32:40]
- Geeft haren schipper lof [41:8]

* **-AAR** : leraar, messellaar, middelaar, amptenaar, tollenaar

Die agtervoegsel -aar kom heelwat minder in Afrikaans voor as -er, maar is goed vergelykbaar [De Villiers 1983:77]. Hierdie afleidings kom veral by werkwoordelike stamme voor wat op 'n onbeklemde lettergreep eindig soos -el, -en, -er.

- als een zondaar in plaats van zijne volk [1:5]
- maar gevoel degeringheid van u waardig staat met de tollenaar van verre [1:10]
- kroonend in den winnaars reij [4:16]
- O Jezus! Christus! Middelaar gods en der Menschen [4:9]
- Den Christus van Gods uitverkorenen als den midlaar van God [10:40]
- omdat Hij eene kruisdragende wandelaar was [18:1]
- ik kende de stem het was die van mijn Leeraar [18:12]
- Even snel en onverwagt wanneer men het niet vermoed als overwinnaar des doods [20:15]
- gelijk steenen van een gebouw die door een Melzelaar met sament [...] zamen gevoegd wordt [22:28]
- God den algoede zeegenaar [31:39]
- den beminnaar of beminnares van Jezus [33:42]
- Hij was de benoemde ambttenaar [36:45]

6.4.2.2. SUBTANTIWIESE AFLEIDINGS

* **- ING** : verlossing, wegslingering

Substantiwiese afleidings op -ing druk 'n handeling of proses uit en het 'n stam met 'n werkwoord korrelaat. Hierdie soort afleidings is oral in die teks te vinde. In Susanna se dagboekdele 1, 4 en 41 kom twee spelvariante voor: nl.

(1) -ing: overdenking, uitboezeming, wegzwerving, verberging, wegwyking, met wringinge der handen, en (2) -eng: tot zijne eigene vermakengen.

Die aantal woorde wat op -ing uitgaan is: 18 in deel 1, 107 in deel 4 en 64 in deel 41.

- beliels vertroosting [1:3]
- de zegevaan van mijne nu trapswijze maar wel haas volkomen overwinning [1:4]
- eene onafdinkelijke vergunning [1:9]
- en uw mijn Heilig Heer heilige vrugten van geloof en bekering drage [1:13]
- traad toe tot mijne verlossing [1:14]
- Door gods ontferming toebereid [4:2]
- tot Zaligheid en verheerlijking van Gods barmhartigheid [4:3]
- en vraag vergeving van het zondige [4:8]
- O Errinnering! [4:9]
- en op zyne bescherming hoopen [4:22]
- eerst na de derde vertooning van de duif verstond ik [41:4]
- Deze verstrooijen of wegslingering werdt veroorzaakt door [41:17]
- en eene verwondering over de genadige goedheid des Heeren [41:18]
- de verachting die ik leiden moest [41:18]
- voor de tijden der waerelds scheppeng [41:34]

- de vijan die zich nog in mijn nabyheid slegts verschuild [1:15]
- en ondersteund door pijlaren van eigen geregtigheid [4:8]
- ik gvoel eene geneigdheid tot wraak [4:13]
- te meer door mijne eigen onvoorzichtigheid [4:13]
- Zijne verbaastheid bemerkende kwaam nader [4:25]
- en op dien bewustheid kwijnd ik heene [4:29]
- wat de onwaakzaamheid uw heeft berokkend ? [4:40]
- waarscheuwde tegen de vermeetelheid van hunne zorgelooze hardnekkigheid [4:50]
- Nieuwen testament naar waarheid en zuiverheid geleerd wordt [41:2]
- Tot een Palijs waarin de Godheid zelfs wil woonen [41:6]
- zoo was ik ook aan hun gene gehoorzaamheid verschuldigd [41:23]
- bij alle geledenheeden te pryzen [41:23]
- verbaast zijnde over de lankmoedige verdraagzaamheid Gods [41:32]
- Doch zoodra ze rust voor de holligheid van hunne voeten vond [41:37

-HEID : doodheid, tederheid

In teenstelling met die afleididings op -ing het dié op -heid/-hede 'n stam met 'n adjektief as woordkorrelaat [De Villiers 1983:76]. Afleidings op -heid is baie meer frekwent as die op -ing en die teks wemel van hulle: grimmigheid, doodigheid, doodheid, hebbelikheid, den smaadheid van Jezus. Telkens kom twee of drie voorbeelde in een sin voor. Susanna gebruik ook die meervoudsvorm -hede. Die aantal afleidings wat op -heid eindig, is: 21 in deel 1, 150 in deel 4 en 89 in deel 41.

- van wegens de losheid der aarde en de tederheid des plants [1:1]
- het is alles loutere gekheid [1:3]
- in de studeerkamer uwer verdorvenheid [1:9]
- in mijne verlegenheid [1:14]
- zijne ongenoegen overmijne zorgeloosheid te toonen [1:14]

*** -SCHAP** : gezelschap, gramschap

Die agtervoegsel -schap kom by stamme met 'n naamwoordkorrelaat voor. Dit is interessant dat die meeste voorbeelde in die Dagboek 'n hoedanigheid aandui en verwant is aan die afleidings met adjektiefkorrelate: blydskap, verwantskap [De Villiers 1983: 76-7]. Die aantal afleidings wat op -schap eindig is: 4 in deel 1, 13 in deel 4 en 9 in deel 41.

- van de gramschap des Eeuwigen almagtigen God [1:5]
- is het omdat gij verstand wetenschap en kennis genoeg meen te hebben [1:9]
- is miskend bij het genoodschap [4:19]
- voor een muit en onwettig eedgenoodschap werdt uitgekreten [4:19]
- in een gezelschap van verscheiden Heeren [4:21]
- verwekte pijn en de blijdschap [4:70]
- op de volkomene Zaligmakerschap van onzen Heer Jezus [41:5]

- en onzen blijdschap in droefheid zoude veranderen [41:7]
- van hen die verstooten is uit de gemeenschap der kerke om hunnne beleidenis [41:27]

*** -ZEL** : invoegzel, scheinzel

Volgens De Villiers [1983:76] dui afleidings op -sel 'n beperkte of bepaalde hoeveelheid van dinge aan. Hierdie afleidings het werkwoorde as basis van die stamme. Die aantal woorde wat op die agtervoegsel -zel eindig is: 2 in deel 1, 11 in deel 4 en 4 in deel 41.

- mijne Heer staan in den scheinzel van den bleken nat betraanden maan [1:6]
- en al het schepzel zweeg [1:6]
- als een hond tot des zelfs uitwerpzel keeren [4:7]
- dat ik mijn knecht voedzel en dekzel zal geeven [4:22]
- o zoete uitvloeizel van de ziel ! [4:45]
- een murmireerende inwerpzel mij in het hart geworpen [4:60]
- een treurige doffe scheinzel op de aarde [41:3]
- dat hem de speekzel uit den mond vloog [41:22]

6.4.2.3. ADJEKTIWIESE AFLEIDINGS

*** -LIK** : vriendelijk, gepastelijk

Baie adjektiwiese afleidings word gevorm deur die agtervoegsel -lyk, wat in Afrikaans dikwels as Anglisismes beskou word, is 'n kenmerk van piëtistiese taalgebruik.

Hierdie voegsel kan op twee wyses gebruik word:

(1) in 'n verlengde of gewysigde vorm, nl. -elik.

(2) in 'n verkorte vorm -lik. Susanna gebruik twee spelvariante, nl. -lijk of -lyk. bv. geduriglyk, voorzichtelyk, eeuwiglyk, genadiglyk

Die agtervoegsel -lik kan ook toegepas word op substantiwiese stamme soos bv. Goddelik en koninklik.

Die aantal adjektiwiese afleidings wat op -lik eindig is: 22 in deel 1, 114 in deel 4 en 75 in deel 41.

- den lief den vriendelijk aangezicht zijnes vaders [1:6]
- met een goddelijk geduld verduuren [1:7]
- eene onafdinkelijke vergunning [1:9]
- te afgrijzelijk om er binnen in te treden [1:10]
- die mij zoo onuitsprekelijk verheugd [1:13]
- en leeft onberispelijk voor de menschen [4:4]
- als een wegwerpelijk kleed [4:6]
- was het voor onvermijdelijk na het aflopen van zulken stormen [4:16]
- dat hij niet zoo verachtelijk op hen neder zaag [4:17]
- ongelukkiglijk voor ons [4:21]
- Hier komt nog vleeschlijke nog waerelds drofheid! [41:1]
- eene sierlyke beweeging [41:4]
- door hunne ongoddelyke leere [41:11]
- dat ik dien non Theologant niet gepastelijk moest kene antwoorden [41:19]
- van zijne benaauwde nachtelijke bidders [41:20]
- zoo dat alle maagdelijke zielen Hem liefhebben [41:26]

*** -BAAR** : dankbaar, kostbaar

Die aantal afleidings wat op -baar eindig is: 3 in deel 1, 9 in deel 4 en 5 in deel 41.

- de wind blaast waarhene hij wile [sic] en is in gedaante onzichtbaar [1:1]
- van uwe dierbaar bloed [1:11]
- een nedrig dankbaar en voorzichtige harte [1:15]
- hoe ongenaakbaar ook [4:43]
- eene eeuwigen zidderin met on uitputbaar geween [4:49]
- troostvolle beloftens uit Gods onfeilbaar woord [4:69]
- Haar deugd onwrikbaar schoon [41:7]
- dien schijnbare huichelaar [41:27]
- alle mensch zijn ze eenen kostbaar [41:29]

*** -ZAAM** : minzaam, waakzaam

Die aantal woorde wat op -zaam eindig is: 5 in deel 1, 12 in deel 4 en 19 in deel 41.

- van eene opmerkzame beschouwer [1:1]
- Zakt langzaam neder om hem te verbrijzelen [1:6]
- bespouwd door eene grouwzame Herodes [1:7]
- hoe wisselvallig en onleuzaam de hemeur [1:11]
- in dien ik een vreedzame was [4:39]
- mijn onvreedzaam gemoed [4:40]
- maak gij mij waakzaam [4:40]
- vestigd hare vriendelijke oogen zoo minzaam op mij [41:4]
- Duurzaam leeft Hij in het harte [41:36]

*** -LOOS** : weerloos, liefdeloos

Die aantal afleidings wat op die agtervoegsel -loos eindig is: 5 in deel 1, 14 in deel 4 en 10 in deel 41.

- of laffe zouteloozen raad [1:2]
- hoe bring ik nou debeden van mijn heer met zijne goedelooze liefde overeen [1:6]
- ja tallozen volteringen [1:7]
- op den brede grondeloze ociaan [1:11]
- boven mijn weerloos hoofd [4:10]
- een naamloze laak schrift [4:19]
- maar gansch magteloos om op testaan [4:43]
- Ach hoe liefdeloos en ondankbaar [4:67]
- met mijne half hopelooze gebeeden [41:5]
- en ok[sic] vruchtloos waren [41:29]
- Die vlekkeloos heilig in zijne doen en willen is [41:31]

6.5. SAMESTELLINGS

Combrink definieer die aard van 'n samestelling as "'n woord waarvan die twee onmiddellike stukke, voegsels daargelaat, albei stamme is" [1990:63], "en net die samestelling as geheel het selfstandigheid."

Susanna gebruik sekere aanspreekvorme om na God te verwys; hierdie woorde is samestellings.

*** -HEER** : geneesheer, Groot geneesheer

- En heeft gene vermogen om een geneesheer over haar te laat gaan [22:43]
- den grooten genees Heer Jezus Christus [32:32]

* **-MAKER** : Zaligheidmaker, Testamentmaker

- dat is iets van den druk die mijn lieve zaligmaker gevoelde [1:5]
- waar door Jezus mijn Zaligmaker gewonden is [4:45]

* **-MAN** : Landman, Raadsman, Leidsman, Hoofman

- de zorgt des landsmans [1:1-2]
- de Hemelschen Landman [1:1-2]
- is ook de Heere daarin mijn raadsman [18:11]
- omdat ik mijn leidsman niet had gevolgd [22:23]
- waarop ik den Tuinman zag [34:4]
- gelijk een Timmermans bijtel [34:6]
- Ik dan wees dien hakman een dien stammen [41:29]

* **-MEESTER** : Medicijnmeester, Heelmeester, Skoolmeester, Leermeester

- den Heiligen geest daar den werkmeester van was [8:4]
- die gezonde zijn hebben de Medicijn meester niet van noden [10:11]

6.6. VERGELYKENDE TABELLE VAN AFLEIDINGS

6.6.1. AGTERVOEGSELS EN VOORVOEGSELS

Die vergelykende tabelle van afleidings wat hieronder volg kan in twee groepe ingedeel word:

(a) 'n oorsigtelike tabel wat die voorbeelde van elke voor- en agtervoegsel wat in dagboekdele 1, 4 en 41 voorkom, gee. Die bladsyverwysings word vir elke woord gegee. As die woord meer as eenkeer op dieselfde bladsy voorkom, word dit as volg gegee: bv. waarheid word twee keer gebruik - waarheid[2].

(b) 'n verglykende tabel wat die gebruiksfrekwensie van elke voor- en agtervoegsel in die drie dagboekdele gee. As dieselfde woord meer as een keer in die dagboekdeel gebruik word, word dit as volg aangedui: bv. dankbaarheid word drie maal in die dagboekdeel gebruik - dankbaarheid [3].

Die spellingvariasies van die woord word ook aangeteken.

Die interessantste voorbeelde onder elke afdeling is reeds in sintaktiese verband geplaas om die betekenis van die woord verder uit te lig.

DAGBOEKDEEL 1 VOORVOEGSELS

OVER-		ONT-		TER-		OP-		NEER-	
BL	WOORD	BL.	WOORD	BL.	WOORD	BL.	WOORD	BL.	WOORD
1	overgebleven	1	ontworteld	2	ternederhangen	2	opgewassen	2	neerhangende
2	overtuigenden	2	ontzierd	2	tertroostingen	2	op merker	3	neerslagtig
3	overwonnen	5	ontfermen					15	nederlegging
4	overwinning	5	ontfermden						
8	overklimt	6	ontbooijen						
11	overstromen	8	ontvlugten						
12	overdekt	9	ontbreekt						
14	overvallen	10	ontslagen						
		10	ontfermig						
		11	ontledigd						
		13	ontvang						
		14	ontfangen						

DAGBOEKDEEL 1 VOORVOEGSELS

VOL-		UIT-		DOOR-		VOOR-	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL.	WOORD
3	volbrengen	5	uitverkooren	6	doormengd	6	voorbijgaan [2]
4	volkomen	7	uitverkorene	11	doormingd	6	voorbij
7	volbracht	7	uitgepeukt	11	doortrokken	7	voorbijgaan
8	volbrengen	7	uitgegietengen	15	doorgaans	10	voornemen
9	volbrengen			15	doorknaag	12	voortraad
						15	voorzichtige

DAGBOEKDEEL 1 AGTERVOEGSELS

-BAAR		-SAAM		-HEID		-ENDE		-ING	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD
1	onzichtbaar	1	opmerkzame	1	losheid	1	verkwikkende	1	blazing
11	dierbaar	6	langzaam	1	tederheid	2	behorende	3	vertroosting[2]
15	dankbaar	7	langzaame	3	gekheid	2	neerhangende	4	overwinning
		7	grouwzame	3	ongeregtigheid	2	voortvloeijende	6	lieveling
		11	onleuzaam	4	dankbaarheid	6	hene wendende	7	volteringen
				9	gezindheid	6	schitterende	7	kwekeling
				9	barmhartigheid[2]	7	volterende	8	slagting
				9	eeuwigheid	9	wetende	9	heiligmakeng
				9	verdorvenheid[2]	9	beschouwende	9	prijsingen
				9	onreinigheid	9	uitroepende	9	vergunning
				9	geringheid	9	spruitende	13	bekering
				11	onreinigheid	10	kruipende	14	verlossing
				11	dankbaarheid[2]	10	vliegende	15	verlossing
				11	ongeregtigheid	10	hangende	15	nederlegging
				12	eeuwigheid	11	knielende	15	lessing

				14	verlegenheid	14	druipende	15	voeding
				14	zorgeloosheid	14	overwinnende	15	bespotting
				15	nabyheid				

DAGBOEKDEEL 1 AGTERVOEGSELS

-LOOS		-LIJK		-SCHAP		-ZEL	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD
2	zouteloozen	2	eindelijk	5	gramschap	6	scheinzel
6	goedelooze	3	onbehoorlijks	6	gramschap	6	schepzel
7	tallozen	3	ingsgelijks	7	gramschaps		
9	grondelose	5	schrillelijk	9	wetenschap		
11	grondeloze	5	godlijk				
		6	vriendelijk				
		6	voezelijken				
		6	mogelyk				
		6	goddelijk				
		7	goddelijk				
		8	goddelyke				
		9	onafdinkelijke				
		10	afgrijzelijk				
		10	gevaarlijk				
		12	heerlijk				
		12	begeerlijk				

		13	vrezelijk				
		13	onuitsprekelijk				
		15	heerlijk				
		15	blikkelijk				

DAGBOEKDEEL 4 VOORVOEGSELS

OVER-		ONT-		TER-		OP-		NEER-	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD
11	overleverde	2	ontferming			28	ophouden[2]	33	neerslagtige
13	overhand	4	ontvangen[2]			31	opgebragt		
16	overwinning	8	ontbloot			44	ophouden		
17	overdacht	10	ontferming						
18	overvielen	11	ontzag						
18	overhand	14	ontsteld						
23	overheerscheng	15	ontsteld						
29	overwinning[2]	15	ontwaakte						
30	overgebleven	16	ontfermd						
31	overgebleven	18	ontfermd						
36	overweegen	20	ontvangen						
37	overvloed	22	ontnomen						
38	overhelmd	23	ontfangen						
44	overwaardig	23	ontstoken						

46	overvloedig	26	ontheiligd						
47	overschot	29	ontfangen[2]						
53	overweeg	30	ontfermd						
60	overvloedig	31	ontkleed						
60	overvalt	32	ontbreken						
61	overbleef	32	ontbrak						
62	overhangen	35	ontbinden						
63	overteugd	37	ontfangen						
		39	ontstoken						
		41	ontfermer						
		43	ontfermer						
		43	ontnoemt						
		44	ontfangd						
		44	ontrooven						
		44	ontfermende						
		45	ontfermd						
		45	ontferming						
		46	ontfermende						
		47	ontslaan						

		47	ontkleder						
		48	ontrukken						
		48	ontstelden						
		48	ontstaat						
		50	ontfangen						
		50	ontfermd						
		50	ontstervelijk						
		52	ontlasten						
		53	ontstoot						
		53	ontfirming						
		53	ontrust						
		59	ontroerd						
		59	onttelbare						
		59	ontrust						
		60	ontstaan						
		65	ontferming						
		66	ontrooven						
		66	ontfangd						
		67	ontfermende						
		70	ontfermer						

DAGBOEKDEEL 4 VOORVOEGSELS

VOL-		UIT-		DOOR-		VOOR-			
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD		
1	volmaakt	6	uitgegroeijd	6	doorboor	1	vooruitzicht		
5	volstrekt	7	uitwerpzel	14	doorgaans	2	voorsmaak		
5	volbragt	7	uitloopt	42	doorknaagd	3	voorbringen		
6	volkomen	17	uitgeslooten	47	doorknaagen	6	voorheen		
9	volslagene	18	uittocht	47	door knaagen	8	voorrech		
19	voltooijd	19	uitgezonden	60	door gaan	17	voormoemde [sic]		
24	voltooijd	19	uitgekreten			20	voorbij		
29	volmaakt	25	uitgenomen			20	vooruitzichten		
30	volbringen[2]	27	uitkomst			20	voorhanden		
30	voldaan	31	uitverkorenen[2]			25	voorbringzel		
31	volkomen	33	uitzicht			27	voorbijgaat		
35	volmaakte	41	uitstorte			27	voornemen		
48	voleinding	42	uitgeteerde			28	voorgegaan		
51	voldoen	45	uitzicht			29	voorbijgaat		
52	voldoening	45	uitvloeizel			33	voorkomt		

59	volterind	46	uitwringt						
66	volbragt	46	uitkomst						
		51	uitgedreven						
		52	uitwenden						
		60	uitwendigen						
		60	uitgaan						
		68	uitboezeming						

DAGBOEKDEEL 4 AGTERVOEGSELS

-BAAR		-SAAM		-HEID		-ENDE		-ING	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD
20	dankbaar	7	gruwzaam	1	godheid	3	lerende	2	ontferming
43	ongenaakbaar	33	vreedzaam	2	zaligheid	3	veranderinde	3	werkeng
49	onuitputbaar	38	vreedzamen	3	waarheid[2]	3	voortdurende	3	heiligmakeng
59	ontelbare	39	vreedzame[2]	3	Zaligheid	3	leidende	3	bekering[2]
63	onwankelbaren	39	vreedzaame	3	barmhartigheid	3	meenende	3	verheerlijking
66	ondankbaar	39	eenzamen	4	waarheid	4	meenende / verlichlinde	3	aantekening
67	ondankbaar	39	vreedzaam	4	opregtheid	4	veranderende	3	verklaring
69	onfeilbaar	40	onvreedzaam	4	geregtigheid	4	steundende	5	genoegdoening
70	woestebaaren	40	vreedzaame	5	geregtigheid	6	eigendunkende	5	redding
		40	waakzaam	7	inderwaarheid	6	levende	5	aantekening
		51	duurzaame	7	godzaligheid	6	lettende	5	voleindigeng
				8	eigengeregtigheid[2]	7	meenende	6	dwaling
				8	goedheid	7	roemende	6	bekering
				8	gelegenheid	7	rustende	8	verrigting
				9	geringheid	8	uitstuivende	8	vergewing

				9	kortheid	11	liegende	9	ontferming
				9	barmhartigheid[2]	13	rollende	9	erinnering[2]
				9	goedheid	14	loopende	11	overweeging
				9	verbaastheid	15	meenende	11	prediking
				11	waarheid	15	wankelende	11	indachtigmakeng
				11	heiligheid	16	wegzakkende	16	inleiding
				13	geneigdheid	16	ruischende	18	verdrukking
				13	benaauwdheid	16	spuitende	18	bloedstorting
				13	onvoorzichtigheid	17	zwevende	19	zindeling
				13	ongeregtigheeden	17	zwervende	20	bezoldiging
				13	heerlijkheid	18	reizende	21	bezoldiging
				13	eeuwigheid	18	brandende	21	uitbetaling
				14	boosheid	20	gedurende	21	omwinteling
				14	dankbaarheid	22	overvloeiende	21	vlolkplanting [sic]
				16	eeuwigheid	24	emugrerende	21	beschuldiging
				16	droefheid	24	weldinkende	22	bescherming
				17	waarheid	25	grievende[2]	22	betuiging
				17	opregtheid[2]	25	wetende	22	vordering
				17	verbaastheid	25	wonende	22	verversing
				18	opregtheid	25	bemerkende	23	verkondiging

				19	goedertierendheid	25	rekende	23	zindeling
				20	waarheid	26	stijzwijgende	24	aanleiding
				22	barmhartigheid	26	leidende	25	omwenteling
				23	wreedheid	28	dobberinde	26	verlossing
				25	verbaastheid	28	verkiezende	27	bezoldigeng
				27	zaligheid	32	beduidende	27	vergelijkeng
				28	ongesteldheid	32	geloovende	27	verdrukking
				28	verdorvenheid	34	hebbende	28	woelengen
				28	zaligheid	34	zeggende	28	bezwijking
				29	geregtigheid	34	zestiende	28	werkeng
				29	eeuwigheid	34	wijzende	29	mededelengen
				29	bewustheid	35	willende	29	uitdeeleng
				30	eeuwigheid	35	streidende	29	overwinning[2]
				30	geregtigheid	35	houdende	31	verkiezing
				31	goedertierenheen	35	dinkende	31	beschuldigeng
				31	waarheid	35	bruischende	33	verbetering
				31	eeuwigheid	35	uitwerpende	33	beuzelingen
				32	heerlykheid	40	wakende	33	bewegingen
				32	tegenheden	40	liegende	34	leerlingen
				32	tevredenheid	41	opkomende	35	verzoeking

				32	droefheid	42	zinkende	35	leerlingen
				33	droefheid	43	beschouwende	36	overdinkeng
				33	gezetheid	43	omringende	36	ontvoering
				34	treurigheid	46	ontfermende	36	bekering
				34	waarheid	47	geloovende	37	verdediging
				35	hoedanigheeden	48	geloovende	38	verdrukkengen
				35	verdorvenheden	48	waakende	38	oevening
				35	gelegenheeden	49	zoekende	38	ternavolging
				35	voortreffelykheeden	49	bezittende	38	bezitting
				35	Godzaligheid	49	naablyvende	38	lasteringen
				36	waarheid	50	willende	38	beschaming
				36	geregtigheid	51	verdervende	39	voeging
				37	barmhartigheid[2]	51	spruitende	39	kwellengen
				37	onbarmhartigheid[5]	52	beschouwende	39	knoping
				37	onbarmhartigheeden	52	zoekende	39	lastering
				37	on te vreeden heid	53	vloeiende	39	vervolging
				38	hardheid	54	ontfermende	40	beuzelingen
				38	barmhartigheid[2]	60	murmireerende	40	verzoekeng
				39	gelegenheden	61	behorende	40	vervolging
				40	onwaakzaamheid	61	zeggende	40	verdrukking

				40	onvoorzichtigheid	65	waakende	43	vernedering
				41	geregtigheid[2]	65	biddende	43	veroodmoediging
				41	grootheid	67	druipende	43	rekening[2]
				41	ongeregtigheeden	68	aanbrekende	44	bloedstorting
				42	waarheid	68	opsteigende	44	uitdrukeng
				42	verdorvenheid	68	dwalende	45	ontferming
				42	ondankbaarheid	68	ontfermende	48	vervulling
				44	bewustheid	69	hopende	48	voleinding
				44	dankbaarheid	70	treffende	48	redding
				44	vrijmoedigheid	70	waggelende	49	verweidering
				45	standvastigheid			49	murmireerengen
				46	eeuwigheeden			51	bekering
				48	benaauwdheid[2]			52	verlossing
				49	zaligheid			52	voldoening
				49	geregtigheid			53	ontferming
				49	benaauwdheid			54	verkoeling
				49	te vreden heid			59	verkouding
				50	vermeetelheid			60	vervolging
				50	hardnekkigheid			60	verdrukkengen
				50	gehoorzaamheid			60	verpijniging

				50	eeuwigheid			61	verrotting
				51	waarheid			62	pleistering
				51	wijsheid[2]			65	ontferming
				51	zaligheid			66	tijding
				52	weldadigheeden			66	verblijding
				52	onverderflijkheid			66	twijfling
				52	gevorderdheid			67	belediging
				53	wijsheid			67	verontwaardiging
				53	benaauwdheid			68	uitboezeming
				54	geregtigheid				
				59	boosheid				
				59	waarheid				
				59	omstandigheden				
				60	wijsheid				
				60	zaligheid				
				60	ongemakkelijkheid				
				63	eeuwigheid				
				64	waarheid[2]				
				64	regtvaardigheid				
				64	regtigheid				

				64	goedertierendheid				
				64	bitzheid				
				64	ongeregtigheden				
				65	goedheid				
				65	vrijpostigheid				
				65	droefheid				
				65	voorzichigheid				
				67	goedertierendheeden				
				67	tederheid				
				67	goedheid				
				68	weldadigheeden				
				68	regtheid				
				68	ongeregtigheeden[2]				
				68	krankheden				
				69	wijsheid				
				69	goedheid				
				70	dankbaarheid				
				70	droefheid[2]				
				70	gelykvormigheid				
				70	verborgenheeden				

DAGBOEKDEEL 4 AGTERVOEGSELS

-LOOS		-LIJK		-SCHAP		-ZEL	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD
9	sprakeloos	3	waarlijk	1	blijdschap	5	schepzels
10	weerloos	4	goddelijke	1	vriendschap	7	uitwerpzel
13	kragtloos	4	onberispelijk	2	blijdschap	13	schepzel[2]
17	radeloos	5	scheinlijk	19	genoodschap	14	voedzel
19	naamloze	5	letterlijk	19	eedgenoodschap	22	voedzel
22	Godlooze	6	eindelijk	21	gezelschap	22	dekzel
22	godloozen	6	openlyk	38	vijandschap	25	voorbringzel
36	Godloose	6	wegwerpelijk	44	vriendschap[3]	45	uitvloeizel
43	magteloos	8	wegwerpelijk	50	gezelschap	60	inwerpzel
44	gadeloos	11	mogelyk	54	vriendschap	63	voedzel
50	zorgelooze	11	byzonderlyk	70	blijdschap		
59	Godloos	13	genadiglijk				
62	goddeloozen	13	zekerlijk				
67	liefdeloos	14	verschrikkelijks				
		14	geestelijke				

		14	geestelijk				
		14	verschrikkelijke				
		14	pijnlijk				
		15	pijnlik				
		15	merkelijk				
		16	onvermijdelijk				
		16	waarachtiglijk				
		16	onuitprekelijke				
		17	eindelijk				
		17	verachtelijk				
		18	voornamelijk				
		18	zekerlijk				
		18	ommogelyk				
		18	waarlijk[2]				
		18	schandelijk				
		18	merkelijk				
		19	openlijk				
		20	stootelijk				
		20	ongelukkiglijk				
		22	aanzienlijke				

		24	moeijelijk				
		28	waarlijk				
		28	kinderlijk				
		28	onberouwelyke				
		31	naamlijk				
		31	erflijk				
		31	geestelijk				
		32	tydelijke				
		33	waarlijk				
		33	wezenlijke				
		35	naauwlijks				
		35	heerlijke				
		35	voortreffelijke				
		35	welbehagelijke				
		35	mooglijk				
		35	dinkelijk				
		35	Goddelijke				
		35	natuurlijke				
		36	getrouwelijk				
		36	onsterfelyke				

		37	verdoemelyk				
		38	goddelijke				
		38	godlijk				
		38	geestelijken				
		38	huiselijke				
		38	werpwerpelijk				
		39	lasterlijke				
		40	onbegrijpelyk				
		41	triomfantelijk				
		41	genadiglijk				
		43	mogelijk				
		43	ligtelijk				
		43	tijdelijk				
		43	doodelijk				
		44	mogelijk				
		45	onverganklijk				
		45	onbezwaalkelijk				
		45	godlijk				
		45	geestelijke				
		46	naauwlijks				

		46	eeuwiglijk				
		47	triomfantelijk				
		49	sterfelijk				
		50	stoutelijk				
		50	ontstervelijk				
		51	vergankelijke				
		51	onstervelijke				
		51	waarlijk				
		51	noodzakelijk				
		51	noodzakelijk				
		51	stoflijk				
		52	stoflijk				
		52	onstoflij				
		52	onverderflijk				
		52	mogelyk				
		52	zedelijke				
		53	mildelijk				
		54	dodelijk				
		62	schrikkelijk				
		62	kinderlijk				

		64	lieflijken				
		64	waarlijk				
		64	mogelijk				
		65	smartelijke				
		66	heugelyke				
		66	mildelijk				
		67	godlijk				
		70	waarlijk				
		70	vriendelijk				

		28	ontsteltenis[2]						
		28	ontstellen						
		29	ontwaakte						
		30	ontsteld[2]						
		30	ontwaakte						
		31	ontzag						
		32	ontwaakte						
		32	ontwaakeng						
		32	ontvangen						
		32	ontvonden						
		33	onthield						
		34	ontvangen						
		35	ontbreeken						
		36	ontstond						
		37	ontmoeten						
		38	ontwaak						
		38	ontsteltenis						
		38	ontroerd						

DAGBOEKDEEL 41 VOORVOEGSELS

VOL-		UIT-		DOOR-		VOOR-	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD
2	volmaakte[2]	1	uitkomst			1	voorhoofd
4	volmaakt	2	uitmakende			2	voorledene
5	volkomene	3	uitkomst			3	voorschein
9	volwassen	4	uitgebreid			4	voorkomen
31	volkoomen	4	uitkomst			13	voorval
32	volkomen	4	uitriep			13	voorbij
34	volmaakten	4	uitgezien			13	voorgevallen
37	volstreed	4	uitgoot			21	voorschijn
		4	uitgeteeld			26	voorschein
		5	uitkomst			27	voorbereid
		6	uitverkooren			27	voornemen
		16	uitdrukken			27	voorgesteld
		16	uitgestort			27	voorstander
		20	uitgedreeven			31	voorgaande
		20	uitgesterkt			33	voorbij[3]

		21	uitredding			37	voormaals
		26	uitgestort			38	voorspoedig
		27	uitkomst				
		29	uitgeschooten				
		30	uitspruiten				
		30	uitnomende				
		30	uitspruiten				
		33	uitwendig				
		34	uitvoer				
		37	uitgewekenen				
		38	uitgemeeten				

DAGBOEKDEEL 41 AGTERVOEGSELS

-BAAR		-SAAM		-HEID		-ENDE		-ING	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD
5	ongenaakbaar	3	eenzaam[2]	1	droefheid[2]	2	uitmakende	1	versmading
7	onwrikbaar	4	minzaam	2	treurigheid	3	zeggende	3	guldepenning
16	dierbaar	15	vreedzaam	2	waarheid[3]	3	flikkerende	4	beweeging
27	schijnbare	36	duurzaam	2	zuiverheid	4	glinsterende	4	vertooning
29	kostbaar			3	waarheid[2]	4	biddende	4	afbeelding
31	blykbaar			3	zwarigheid	4	zeggende	4	verdrukking[2]
				3	droefheid	5	uitreddende	5	opwelleng
				3	benauwdheid	10	stinkende	10	koning
				3	echtheid	10	blinkende	10	wooning
				3	weldadigheeden	11	bloedende	10	honing
				5	waarheid	11	bruischende	11	beoevening
				5	benaauwheid	12	scheppende	11	schepbreukeling
				6	waarheid	12	behoudende	11	verzadiging
				6	reinheid	13	zeggende	13	ontwakeng
				6	Godheid	13	wapperende	13	bezoldiging
				7	zuiverheid	14	kruipende	13	zendelings

				7	valscheid	14	beloovende	14	verlossing
				8	volheids	14	stekende	16	zuigeling
				8	schoonheid	17	verstrooijende	17	overwinning
				9	droefheid	17	volgende	17	wegslingering
				9	benaauwdheid	23	noemende	17	vergadering
				10	zaligheid	23	welwetende	18	afwijking
				10	waarheid	23	willende	18	verwondering
				12	billijkheid	25	latende	18	verachting
				13	waarheid[2]	25	zoekende	19	vertroosting
				13	goedheid	25	biddende	19	wijneling
				14	waarheid	25	flikkerende	19	verdrukkeng[2]
				15	waarheid	26	betekende	19	versmading
				16	waarheid	26	gevende	19	verachting
				17	smaadheid	26	eindigende	21	verlossing
				18	stoutheid	26	flikkerende	21	verzadiging
				18	goedheid	28	zeggende	21	uitredding
				19	waarheid	28	verschrikkende	21	overwinning
				19	zeekerheid	31	uitnomende	22	redding
				20	waarheid[3]	33	alhoorende	22	dreiging
				20	vryheid	33	voortvloeijende	22	leerstellingen

				21	waarheid[2]	35	bruischende	22	onderwerping
				21	eeuwigheid	35	beminnende	22	ouderling
				21	zuiverheid	36	opklimmende	23	verantwoording
				22	waarheid	36	beschouwende	23	verachting
				23	gehoorzaamheid	36	loovende	23	nakomeling
				24	waarheid[4]	36	prijzende	25	ontwakeng
				24	gelegenheeden	36	zittende	26	overwinning
				24	droefheid	36	treurende	28	ouderling[2]
				25	bekwaamheid	37	woonende	30	aandinkeng
				26	waarheid	37	achtende	31	opening
				27	droefheid[2]	38	smeekende	31	vervolging
				27	radeloosheid	38	hebbende	32	navoling
				27	zwakheid	38	beminnende	32	overdinkeng
				28	droefheid	38	bekommerende	34	scheppeng
				28	wijsheid			34	grootmakeng
				30	droefheid			34	verheerlykeng
				30	zekerheid			35	verheerlijkeng
				31	wijsheid			36	verzoekeng
				31	zaligheid			36	woning
				32	heerlijkheid			36	bewondering

				32	overgeboogenheid			36	beschouwing
				32	goedheid			37	verspreiding
				32	ondankbaarheid			38	versmading
				32	verdraagzaamheid			38	overwinning
				33	ijdelheeden			38	grootmakeng
				34	jonkheid				
				34	kortzichtigheede				
				34	wijsheid				
				35	wisselvalligheid				
				35	dankbaarheid				
				35	waarheid				
				36	heerlijkheid				
				36	schoonheid				
				36	heiligheid				
				36	woestheid				
				37	holligheid				
				38	hardnekkigheid				
				38	droefheid				
				38	reinheid				
				38	grootheid				

DAGBOEKDEEL 41 AGTERVOEGSELS							
-LOOS		-LIJK		-SCHAP		-ZEL	
BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD	BL	WOORD
1	godloos	1	naamlijk	5	zaligmakerschap	3	scheinzel
3	hartelooze	1	vleeschelijke	13	blijdschap	17	inwerpzel[2]
5	hopelooze	3	geduriglyk	13	genootschap	22	speekzel
11	hulploos	3	geestelijke	16	blijdschap		
19	goddelooze	4	vrolijk	24	blijdschap		
21	hartelooze	4	goddelijk	24	genootschap		
29	vruchtloos	4	sierlyke	27	blijdschap		
31	vlekkeloos	4	heerlyken	27	gemeenschap		
32	liefdelooze	4	vriendelijke	35	gramschap		
33	vruchtelooze	4	heerlijk				
		5	menschelijke				
		5	huwelijk				
		5	menschelijk				
		5	vrezelijke				
		6	loflijk				
		7	vriendelijk				

		11	ongoddelyke				
		11	vreezelijk				
		11	schrikkelijk				
		13	pijnlijk				
		13	wonderlijk				
		14	kortelijk				
		14	zierlijk				
		14	verrukkelijk				
		14	naauwlyks				
		15	tijdlijk				
		15	grootelijks				
		15	lelijke				
		15	kerkelijke				
		17	hartelijke				
		17	ijzelijk				
		18	pijnlijk				
		18	heerlyke				
		19	gepastelijk				
		19	rijkelyk				
		20	nachtelijke				

		20	tydlijk				
		21	heerlijk				
		21	vroolijk				
		22	kerkelijke				
		25	tijdlijk				
		26	maagdelijke				
		27	schadelyk				
		28	tegelijk				
		28	eerbiediglijk				
		29	zierlyk				
		30	verschrikkelijke				
		30	mogelijk				
		31	kostelijk				
		31	verheerlijkt[2]				
		31	kostelijk				
		32	vergeerlijkt[2]				
		32	dagelijk				
		33	vaderlijk[3]				
		33	kinderlijk				
		33	teederlijk				

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
ontworteld	ontferming[4]	ontlasten
ontzierd	ontvangen[3]	ontblood
ontfermen	ontbloot	ontbloot
ontfermden	ontzag	ontvederd
ontbooijen	ontsteld[2]	ontmoeten[3]
ontvlugten	ontwaakte	ontsteekt[2]
ontbreekt	ontfermd[5]	ontstoot
ontslagen	ontnomen	ontroere
ontfermig	ontfangen[5]	ontroerde[3]
ontledigd	ontstoken[2]	ontwaakt
ontvang	ontheiligd	ontwaaken
ontfangen	ontkleed	ontwaakte[9]
	ontbreken	ontwakeng[2]
	ontbrak	ontving
	ontbinden	ont slagen
	ontstoken	ontwaakstem
	ontfermer[3]	ontvangen[4]
	ontnoemt	onteerd
	ontfangd[2]	ontwaakeng[2]
	ontrooven[2]	ontstelde
	ontfermende[3]	ontsteld[5]
	ontslaan	ontzielde
	ontkleder	ontsteltenis[3]
	ontrukken	ontstellen
	ontstelden	ontzag
	ontstaat	ontvonden
	ontstervelijk	onthield
	ontlasten	ontbreeken
	ontstoot	ontstond
	ontfirming	ontwaak
	ontrust[2]	ontroerd

	ontroerd	
	onttelbare	
	ontstaan	
12	56	55

Daar is in al drie dele meer gebruik gemaak van die voorvoegsel ont- as, byvoorbeeld: over-. Die voorvoegsel ont- kom 56 keer in deel 4, 55 keer in deel 41 en 12 keer in deel 1 voor.

Deel 41 (wat slegs 38 bladsye lank is) het amper dieselfde hoeveelheid woorde wat die voorgvoegsel ont- begin as deel 4 (wat 70 bladsye lank is).

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
ternederhangen		ter neder gezet
tertroostingen		ter neer
2	0	2
DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
neerhangende	neerslagtige	neerslagtig
neerslagtig		
nederlegging		
3	1	1
DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
opgewassen	ophouden[3]	opgetoogen
op merker	opgebragt	opgeblaren
		opgezonden
		opgehouden
		opgeblazene
		opregte
		opgestaan
		opgeschooten
		opwoog
2	4	9

Die voorvoegsel ter- is baie min gebruik in al drie dele: 2 keer in dele 1 en 41 terwyl deel 4 glad nie ter- woorde bevat nie.

Terwyl die voegsel op- meer effen meer teëgekom word, nl. 9 keer in deel 41, 4 in deel 4 en 2 in deel 1.

Die voorvoegsel neer- is net so min gebruik, nl. 3 in deel 1 en 1 elk in dele 4 en 41.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
volbrengen[3]	volmaakt[2]	volmaakte[2]
volkomen	volstrekt	volmaakt
volbracht	volbragt[2]	volkomene
	volkomen[2]	volwassen
	volslagene	volkomen
	voltooijd[2]	volmaakten
	volbringen[2]	volstreed
	voldaan	volkoomen
	volmaakte	
	voleinding	
	voldoen	
	voldoening	
	volterind	
5	18	9

Dagboekdeel 4 bevat weer die meeste voorbeelde van die voorvoegsel vol-, nl. 18 keer terwyl dit in deel 41 9 keer en in deel 1 5 keer voorkom.

Weereens, in 'n woord soos voldoening, word twee voegsels benut: die voorvoegsel vol- en agtervoegsel -ing.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
uitverkooren	uitgegroeijd	uitkomst[5]
uitverkorene	uitwerpzel	uitmakende
uitgepeukt	uitloopt	uitgebreid
uitgegietengen	uitgeslooten	uitriep
	uittocht	uitgezien
	uitgezonden	uitgoot
	uitgekreten	uitgeteeld
	uitgenomen	uitverkooren
	uitkomst [2]	uitdrukken
	uitverkorenen[2]	uitgestort
	uitzicht [2]	uitgedreeven
	uitstorte	uitgesterkt
	uitgeteerde	uitredding
	uitvloeizel	uitgestort
	uitwringt	uitgeschooten
	uitgedreven	uitspruiten[2]
	uitwenden	uitnomende
	uitwendigen	uitwendig
	uitgaan	uitvoer
	uitboezeming	uitgewekenen
		uitgemeeten
4	23	26

Hierdie vergelykende tabel toon dat deel 41 die meeste voorbeelde bevat van woorde wat met die voorvoegsel uit- begin terwyl deel 4 23 en deel 1 4 voorbeelde het.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
doormengd	doorboor	
doormingd	doorgaans	
doortrokken	doorknaagd	
doorgaans	doorknaagen	
doorknaag	door knaagen	
	door gaan	
5	6	o

Dit is duidelik dat die voorvoegsel door- 6 keer in deel 4 voorkom, slegs 5 keer in deel 1 en glad nie in deel 41 te gebruik is nie.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
voorbijgaan[3]	vooruitzicht	voorhoofd
voorbij	voorsmaak	voorledene
voornemen	voorbringen	voorschein
voortraad	voorheen	voorkomen
voorzichtige	voorrech	voorval
	voormoemde [sic]	voorbij [4]
	voorbij	voorgevallen
	vooruitzichten	voorschijn
	voorhanden	voorschein
	voorbringzel	voorbereid
	voorbijgaat [2]	voornemen
	voornemen	voorgesteld
	voorgegaan	voorstander
	voorkomt	voorgaande
		voormaals
		voorspoedig
7	15	19

Die voorvoegsel voor- word die meeste in deel 41 aangetref, nl. 19 keer, 15 keer in deel 4 en 7 keer in deel 1.

AGTERVOEGSELS		
DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
onzichtbaar	dankbaar	blykbaar
dierbaar	ongenaakbaar	ongenaakbaar
dankbaar	onuitputbaar	onwrikbaar
	ontelbare	schijnbare
	onwankelbaren	kostbaar
	ondankbaar[2]	
	onfeilbaar	
	woestebaren	
3	9	5

Die is opvallend dat die agtervoegsel -baar 9 keer in deel 4, 5 keer in deel 41 en slegs 3 keer in deel 1 gebruik word.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
opmerkzame	gruwzaam	eenzaam[2]
langzaam	vreedzaam[2]	minzaam
langzaame	vreedzamen	vreedzaam
grouwzame	vreedzame[2]	duurzaam
onleuzaam	vreedzaame[2]	
	eenzamen	
	onvreedzaam	
	waakzaam	
	duurzaame	
5	12	5

Die agtervoegsel -zaam kan 12 keer in deel 4 en en 5 keer elk in dele 1 en 41 aangetref word.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
losheid	godheid	droefheid[10]
tederheid	zaligheid[7]	treurigheid
gekheid	waarheid[13]	waarheid[26]
ongeregtigheid[2]	barmhartigheid[8]	zuiverheid[3]
dankbaarheid[3]	opregtheid[4]	zwarigheid
barmhartigheid[2]	geregtigheid[9]	benauwdheid
eeuwigheid[2]	inderwaarheid	echtheid
verdorvenheid[2]	godzaligheid	weldadigheeden
onreinigheid[2]	eigengeregtigheid[2]	benaauwheid
geringheid	goedheid[5]	reinheid[2]
gezindheid	gelegenheid	godheid
vergelegenheid	geringheid	valscheid
zorgeloosheid	kortheid	volheids
nabyheid	verbaastheid[3]	schoonheid[2]
	heiligheid	benaauwdheid
	geneigdheid	zaligheid[2]
	benaauwdheid[5]	billijkheid
	onvoorzichtigheid[2]	goedheid[3]
	ongeregtigheeden[2]	smaadheid
	heerlijkheid	stoutheid
	eeuwigheid[7]	zeekerheid
	boosheid[2]	vryheid
	dankbaarheid[3]	eeuwigheid
	droefheid[6]	gehoorzaamheid
	goedertierendheid[2]	gelegenheeden
	wreedheid	bekwaamheid
	ongesteldheid	radeloosheid
	verdorvenheid[2]	zwakheid
	bewustheid	wijsheid[4]
	goedertierenheen	zekerheid
	heerlykheid	heerlijkheid[2]

	tegenheden	overgeboogenheid
	tevredenheid[2]	ondankbaarheid
	gezetheid	verdraagzaamheid
	treurigheid	ijdelheeden
	hoedanigheeden	kortzichtigheede
	verdorvenheden	wisselvalligheid
	gelegenheeden	dankbaarheid
	voortreffelykheeden	heiligheid
	Godzaligheid	woestheid
	onbarmhartigheid[5]	holligheid
	onbarmhartigheeden	hardnekkigheid
	on te vreeden heid	grootheid
	hardheid	jonkheid
	gelegenheden	
	onwaakzaamheid	
	grootheid	
	ondankbaarheid	
	bewustheid	
	vrijmoedigheid	
	standvastigheid	
	eeuwigheeden	
	vermeetelheid	
	hardnekkigheid	
	gehoorzaamheid	
	wijsheid[5]	
	weldadigheeden	
	onverderflijkheid	
	gevorderdheid	
	omstandigheden	
	ongemakkelijkheid	
	regtvaardigheid	
	regtigheid	
	bitzheid	

	ongeregtigheden	
	vrijpostigheid	
	voorzichigheid	
	goedertierendheeden	
	tederheid	
	weldadigheeden	
	regtheid	
	ongeregtigheeden[2]	
	krankheden	
	gelykvormigheid	
	verborgenheeden	
21	150	89

Die agtervoegsel -heid / hede is een van die agtervoegsels wat die meeste gebruik is, nl. 150 keer in deel 4, 89 keer in deel 41 en 21 keer in deel 1. In totaal kan -heid / -hede 260 keer aangetref word.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
verkwikkende	lerende	uitmakende
behorende	veranderende	zeggende[4]
neerhangende	voortdurende	flikkerende[3]
voortvloeijende	leidende	glinsterende
hene wendende	meenende[4]	biddende[2]
schitterende	steunende	uitreddende
volterende	eigendunkende	stinkende
wetende	lettende	blinkende
beschouwende	levende[2]	bloedende
uitroepende	roemende	bruischende[2]
spruitende[2]	rustende	scheppende
kruipende	uitstuivende	behoudende
vliegende	liegende[2]	wapperende
hangende	rollende	kruipende
knielende	loopende	beloovende
druipende	wankelende	stekende
overwinnende	wegzakkende	verstrooijende
	ruischende	volgende
	spuitende	noemende
	zwevende	welwetende
	zwervende	willende
	reizende	latende
	brandende	zoekende
	veranderinde	betekende
	overvloeiende	gevende
	emugrerende	eindigende
	weldinkende	verschrikkende
	grievende[2]	uitnomende
	wetende	alhoorende
	wonende	voorotvloeijende
	bemerkende	beminnende[2]

	rekende	opklimmende
	stijzwijgende	beschouwende
	dobberinde	loovende
	verkiezende	prijzende
	beduidende	zittende
	geloovende	treurende
	hebbende	woonende
	zeggende[2]	achtende
	zestiende	smeekende
	wijzende	hebbende
	willende[2]	bekommerende
	streidende	
	houdende	
	dinkende	
	bruischende	
	uitwerpende	
	wakende	
	negende	
	opkomende	
	zinkende	
	beschouwende[2]	
	omringende	
	ontfermende[3]	
	geloovende[2]	
	waakende	
	zoekende[2]	
	bezittende	
	naablyvende	
	verdervende	
	spruitende	
	vloeiende	
	murmireerende	
	behorende	

	waakende	
	biddende	
	druipende	
	aanbrekende	
	opsteigende	
	dwalende	
	hopende	
	treffende	
	waggelende	
18	85	50

Naas -heid / -hede is die agtervoegsel -ende die derde mees benutte vorm, nl. altesaam 153 keer.

Hierdie tabel dui aan dat -ende 85 keer in deel 4, 50 keer in deel 41 en 18 keer in deel 1 aangetref kan word.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
blazing	ontferming[2]	versmading[3]
vertroosting[2]	werkeng	guldepenning
overwinning	heiligmakeng	beweeging
lieveling	bekering[3]	vertooning
volteringen	verheerlijking	afbeelding
kwekeling	aantekening[2]	verdrukking[2]
slagting	verklaring	opwelleng
heiligmakeng	genoegdoening	koning
prijsingen	redding	wooning
vergunning	voleindiging	honing
bekering	dwaling	beoevening
verlossing[2]	verrigting	schepbreukeling
nederlegging	vergewing	verzadiging[2]
lessing	erinnering[2]	ontwakeng[2]
voeding	overweeging	bezoldiging
bespotting	prediking	zendelings
	indachtigmakeng	verlossing[2]
	inleiding	zuigeling
	verdrukking[2]	overwinning[5]
	bloedstorting	wegslingering
	zindeling[2]	vergadering
	bezoldiging[2]	afwijking
	uitbetaling	verwondering
	omwinteling	verachting[3]
	vlolkplanting [sic]	vertroosting
	beschuldiging	wijneling
	bescherming	verdrukkeng[2]
	betuiging	uitredding
	vordering	redding
	verversing	dreiging
	verkondiging	leerstellingen

	aanleiding	onderwerping
	omwenteling	ouderling[3]
	verlossing	verantwoording
	bezoldigeng	nakomeling
	vergelijkeng	woning
	woelengen	aandinkeng
	bezwijking	opening
	werkeng	vervolging
	mededelengen	navoling [sic]
	uitdeeleng	overdinkeng
	overwinning[2]	scheppeng
	verkiezing	grootmakeng[2]
	beschuldigeng	verheerlykeng
	verbetering	verheerlijkeng
	beuzelingen	verzoekeng
	bewegingen	verspreiding
	leerlingen[2]	bewondering
	verzoeking	beschouwing
	overdinkeng	
	ontvoering	
	bekering	
	verdediging	
	verdrukkengen	
	oevening	
	ternavolging	
	bezitting	
	lasteringen	
	beschaming	
	voeging	
	kwellengen	
	knoping	
	lastering	
	vervolging[2]	

	beuzelingen	
	verzoekeng	
	verdrukking	
	vernedering	
	veroodmoediging	
	rekening[2]	
	bloedsorting	
	uitdrukeng	
	ontferming	
	vervulling	
	voleinding	
	redding	
	verweidering	
	murmireerengen	
	bekering	
	verlossing	
	voldoening	
	ontferming[2]	
	verkoeling	
	verkouding	
	vervolging	
	verdrukkengen	
	verpijniging	
	verrotting	
	pleistering	
	tijding	
	verblidjing	
	twyfling	
	beledigeng	
	verontwaardiging	
	uitboezeming	
18	107	64

'n Totaal van 189 woorde eindig op -ing. Hierdie agtervoegsel word 107 in deel 4, 64 in deel 41 en 18 keer in deel 1 aangetref.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
zouteloozen	sprakeloos	godloos
goedelooze	weerloos	hartelooze[2]
tallozen	kragtloos	hopelooze
grondelose	radeloos	hulploos
grondeloze	naamloze	goddelooze
	Godlooze	vruchtloos
	godloozen	vlekkeloos
	godloose	liefdelooze
	gadeloos	vruchtelooze
	zorgelooze	
	Godloos	
	goddeloozen	
	liefdeloos	
5	14	10

Die agtervoegsel -loos, soos aangedui deur die tabel, kom 14 keer in deel 4, 10 keer in deel 41 en 5 keer in deel 1 voor.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
eindelijk	waarlijk	vreezelijk
onbehoorlijks	goddelijke[2]	naamlijk
ingsgelijks	onberispelijk	vleeschlijke
schrillijk	scheinlijk	geduriglyk
godlijk	letterlijk	geestelijke
vriendelijk	eindelijk[2]	vrolijk
voezelijken	openlyk	goddelijk
mogelyk	wegwerpelijk[3]	sierlyke
goddelijk[2]	mogelyk[2]	heerlyken
goddelyke	byzonderlyk	virendelijke
onafdinkelijke	genadiglijk	heerlijk[2]
afgrijzelijk	zekerlijk[2]	menschelijke
gevaarlijk	verschrikkelijks	huwelijk
heerlijk[2]	geestelijke[2]	menschelijk
begeerlijk	geestelijk[2]	vrezelijke
vrezelijk	verschrikkelijke	loflijk
onuitsprekelijk	pijnlijk[2]	vriendelijk
blikkelijk	merkelijk[2]	ongoddelyke
	onvermijdelijk	schrikkelijk
	waarachtiglijk	pijnlijk
	onuitsprekelijke	wonderlijk
	verachtelijk	kortelijk
	voornamelijk	zierlijk
	ommogelyk	verrukkelijk
	waarlijk[6]	naauwlyks
	schandelijk	tijdlijk[3]
	openlijk	grootelijks
	stootelijk	lelijke
	ongelukkiglijk	kerkelijke
	aanzienlijke	ijzelijk
	moeijelijk	hartelijke

	kinderlijk	heerlyke
	onberouwelyke	gepastelijk
	erflijk	rijkelyk
	tydelijke	nachtelijke
	wezenlijke	vroolijk
	naauwlijks[2]	kerklijke
	heerlijke	eerbiediglijk
	voortreffelijke	maagdelijke
	mooglijk	schadelyk
	dinkelijk	tegelijk
	Goddelijke[2]	zierlyk
	natuurlijke	verschrikkelijke
	getrouwelijk	mogelijk
	onsterfelyke	kinderlijk
	verdoemelyk	kostelijk[2]
	godlijk[3]	verheerlijkt[4]
	geestelijken	dagelijk
	huiselijke	vaderlijk[3]
	lasterlijke	teederlijk
	onbegrijpelyk	heerlyks
	triomfantelijk[2]	tegelijk
	genadiglijk	hartelijk
	mogelijk[3]	eindelyk
	ligtelijk	
	tijdelijk	
	doodelijk	
	onverganklijk	
	onbezwaalkelijk	
	eeuwiglijk	
	sterfelijk	
	stoutelijk	
	ontstervelijk	
	vergankelijke	

	onstervelijke	
	welbehagelijke	
	noodzakelijk	
	stoflijk[2]	
	onstoflij	
	onverderflijk	
	zedelijke	
	mildelijk[2]	
	dodelijk	
	schrikkelijk	
	kinderlijk	
	lieflijken	
	smartelijke	
	heugelyke	
	vriendelijk	
22	114	75

Altesaam 211 woorde eindig op die agtervoegsel -lik en daarvan kom 114 in deel 4, 75 in deel 41 en 22 deel 1 voor.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
gramschap[2]	blijdschap[3]	zaligmakerschap
gramschaps	vriendschap[5]	blijdschap[4]
wetenschap	genoodschap	genootschap[2]
	eedgenoodschap	gemeenschap
	gezelschap[2]	gramschap
	vijandschap	
4	13	9

Die agtervoegsel -schap kom egter minder voor: 13 keer in deel 4, 9 keer in deel 41 en 4 keer in deel.

DAGBOEKDEEL 1	DAGBOEKDEEL 4	DAGBOEKDEEL 41
scheinzel	schepzels	scheinzel
schepzel	uitwerpzel	inwerpzel[2]
	schepzel[2]	speekzel
	voedzel[3]	
	dekzel	
	voorbringzel	
	uitvloeizel	
	inwerpzel	
2	11	4

Woorde wat op die agtervoegsel -zel eindig, is nie so volop nie: 11 keer in deel 4, 4 keer in deel 41 en net 2 keer in deel 1.

6.7. SAMEVATTING

Dit is hier van belang om net kortliks die statistieke van dele 1, 4 en 41 uiteen te sit om die taalvergelyking in perspektief te plaas:

Dagboekdeel 1, wat 4 inskrywings bevat, dek die tydperk 16 Februarie tot 3 Maart 1843. Die deel bevat 'n totaal van 481 reëls, 3 970 woorde en 110 foute oor 15 bladsye.

Dagboekdeel 4, wat 12 inskrywings bevat, dek die tydperk 25 September tot 4 November 1843. Die deel bevat 'n totaal van 2 020 reëls, 15 857 woorde en 90 foute oor 70 bladsye.

Dagboekdeel 41, wat 8 inskrywings bevat, dek die tydperk 24 Julie tot 12 September 1849. Die deel bevat 'n totaal van 1 249 reëls, 10 595 woorde en 58 foute oor 38 bladsye.

Wanneer die gebruiksfrekwensie per bladsy uitgewerk word, is die opmerklik dat elke dagboekdeel min of meer dieselfde aantal voorbeelde per bladsy bevat:

FREKWENSIE						
VOEGSEL	DEEL 1 - 15		DEEL 4 - 70		DEEL 41 - 38	
	per deel	per bl.	per deel	per bl.	per deel	per bl.
-heid	21	1.4	150	2.14	89	2.34
-ende	18	1.2	85	1.2	50	1.3
-ing	18	1.2	107	1.5	64	1.7
-loos	5	0.3	14	0.2	10	0.26
-lik	22	1.5	114	1.6	75	1.97
- baar	3	0.2	9	0.13	5	0.13
-zaam	5	0.3	12	0.17	5	0.13
-schap	4	0.26	13	0.19	9	0.24
-zel	2	0.13	11	0.16	4	0.11

VOEGSEL	DEEL 1 - 15		DEEL 4 - 70		DEEL 41 - 38	
	per deel	per bl.	per deel	per bl.	per deel	per bl.
door-	5	0.33	6	0.09	0	0
over-	8	0.53	23	0.33	18	0.47
ont-	12	0.80	56	0.80	55	1.45
(ter-)neder	5	0.33	1	0.01	3	0.78
uit-	4	0.27	23	0.33	26	0.68
vol-	5	0.33	18	0.26	9	0.24
op-	2	0.13	4	0.06	9	0.24

Deel 1, die kortste deel, het die minste voorbeelde in vergelyking met dele 4 en 41, nl. -heid 21; -ende 18; -ing 18; -lijk 22.

Deel 4, wat ook die langste is, het verreweg die meeste voorbeelde, nl. -heid/-hede 150; -ende 85; -ing 107; -lijk 114.

Deel 41, wat die tweede langste is, se voorbeelde is proporsioneel in vergelyking met deel 4, nl. -heid/-hede 89; -ende 50; -ing 64; -lijk 75.

Wanneer daar deeglik en oorsigtelik na die gebruiksfrekwensie per bladsy gekyk word, is dit opmerklik dat daar min verskil tussen dele 1, 4 en 41 is.

Dit is duidelik dat die woordvormings in Susanna Smit se Dagboek uiteraard piëtisties en binne die raamwerk van die piëtistiese styl- en taalgebruik pas. Hierdie godsdienstige stroming het nie het Susanna se denke en geloofsoortuigings beïnvloed nie maar ook haar styl-, taal- en beeldgebruik.

6.8 SLOTOPMERKINGS

Uit die ondersoek het dit duidelik geword dat die Dagboek van Susanna Smit 'n unieke taal- en kultuurhistoriese dokument is wat o.a. lig werp op the piëtisme in Suid-Afrika in die 19de eeu. Hierdie godsdienstige stroming wat deur Europese sendelinge na Suid-Afrika gebring is, het 'n besonder sterk invloed op vroue uitgeoefen. In die geval van Susanna Smit kan 'n mens sien dat sy baie nou by piëtiste in Europa aansluit; sy is vertroud met hulle literatuur en gebruik dit vir daaglikse inspirasie. Sy sluit aan by die Europese tradisie van huisgodsdiens en konventikels, wêreldvreemdheid en afsondering van die gemeenskap, onderwerping aan gedurige self-ondersoek en belydenis. Sy is bevriend met talle piëtistiese sendelinge. Van besondere belang is die vertroudheid met die skryf van 'n geestelike dagboek ter bevordering van die innerlike lewe, die intense behoefte aan self-bespiegeling, self-ondersoek en 'n hoogs persoonlike kontak met 'n persoonlike God. By die skryf van die gereelde aantekeninge speel die taal 'n spesifieke rol. 'n Mens kry die indruk dat die spirituele ervaring in 'n mate deur die taal en styl, veral die kombinasie van verhewe godsdienstaal en 'n baie persoonlike styl gedra of ten minste daarin ingebed word. Die afwisseling van sterk en swak lettergrepe skep 'n inkanterende musikaliteit; dit is besonder opvallend by die partisipia op - ende en ander gelede woorde. Wat by 'n eerste lees na 'n bombastiese styl lyk, is by nader toesien die piëtis se instrument vir die geestelike opstyg van die siel na God toe.

Susanna Smit se Dagboek is verder ook 'n merkwaardige relaas van drome, gesigte en 'visioene', stemme of 'inwerpsels', wat sy as eg en outentiek ervaar en so ook beskryf. Die drome en visioene toon soms opvallende ooreenkomste met die Middeleeuse mistiek. Hierdie skakel is nie toevallig nie: tekste van Middeleeuse mistici was in die kringe van piëtiste bekend en het 'n indirekte rol gespeel. Hier kom veral die tipies piëtistiese beeldspraak en simboliek tot uiting. Susanna bly egter deurgaans binne die tradisionele raamwerk en toon min individualiteit en kreatiwiteit.

Noudat die hele Dagboek getranskribeer is, is dit na meer as 'n eeu vir die eerste keer beskikbaar vir navorsing, persoonlike gebruik en miskien selfs vir publikasie. Verskeie terreine verdien spesiale aandag en bied moontlikhede vir navorsingsprojekte, bv.

- 'n taalhistoriese ondersoek na taalkenmerke in 'n diglossiese gemeenskap waarin Nederlands en Afrikaans verskillende variëteite en registers was en waar versteuring 'n opvallende rol gespeel het;

- 'n meer volledige ondersoek na die drome, visioene en 'inspraaksels', die aansluiting by die Middeleeuse Mistiek en die verskynsel van "Suid-Afrikaanse mistiek";

- 'n indringende ondersoek na die aard en rol van geestelike (veral piëtistiese) vrouedagboeke geskryf deur gebore en getoë Suid-Afrikaners.

Die "wêreld van Susanna Smit" (Schoeman) kry 'n nuwe dimensie by deur die volledige "Dagboek van Susanna Smit".

BIBLIOGRAFIE

PRIMÊRE BRONNE

Smit, S.C. 1843 - 1860: 26 dagboekdele ongepubliseer. Natalse Argief Pietermaritzburg [geliasseer onder acc. 177/8].

SEKONDÊRE BRONNE

Abbott, H. Porter. 1984. Diary Fiction: Writing as Action. Londen: Cornell UP.

Bakkes, M. 1988. Susanna die geliefde. Pretoria : HAUM Literêr.

Bomhoff, D. 1857. Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage: Gebroeders Belinfante.

Boshoff, S.P.E. en Nienaber, G.S. 1967. Afrikaanse Etimologieë. Pretoria: S.A. Akademie vir Wetenskap en Kuns.

Botha, C.G. 1962. Cape History and Social Life. Kaapstad: C. Struik Africana Specialist and publisher.

Botha, C.G. 1976. Social Life and Customs during the 18th Century. Kaapstad: Struik Pty Ltd.

Brown, D.W. 1978. Understanding Pietism. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Co.

Cecil, R. MDCCCXL. The works of the Rev.John Newton. Edinburgh: T. Nelson & Glasgow: J. Keith.

Changuion, A.N.E. 1844. De Nederduitsche taal in Zuid-Afrika hersteld. Rotterdam: J. Van der Vliet.

Coetzee, P.C. 1938. 'Vroeë Letterkundige produkte van die Boerekultuur'. In Voortrekker-Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria.

Comaroff, Jean & Comaroff, John. 1991. Of revelation and revolution: Christianity, Colonialism and Consciousness in South Africa. Chicago & Londen: The University of Chicago Press.

Combrink, J.G.H. 1990. Afrikaanse Morfologie: Capita Exemplaria. Pretoria: Academica.

Conradie, E. 1934. Hollandse Skrywers uit Suid-Afrika deel 1 (1652 - 1875) pp. 127-133. Pretoria: J.H. Bussy.

Cory, G.E. 1926. The Rise of South Africa, vol.4. Londen: Longmans, Green & Co. Ltd.

De Jongh, P.S. 1977. Die lewe van Erasmus Smit. Pretoria: HAUM.

Dekker, G. 1980. Afrikaanse Literatuurgeskiedenis. Bloemfontein, Johannesburg, Pietermaritzburg: Nasou Bpk 1ste uitgawe 14de druk bygewerk tot 1966.

De Klerk, G.J. 1976. 'n Grafemiese ondersoek van die dag- en kasboek van Johanna Duminy. In Gedenkbundel H.J.J.M. van der Merwe (red. W.J. de Klerk en F.A. Ponelis) pp.45-59. Pretoria: J.H. van Schaik.

De Kock, W.J., Kruger, D.W. en Beyers, C.J. (reds.) 1968-1987. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek Dl. I-V. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.

De Villiers, A.J.D. 1936. 'Enkele Voortrekkervroue' in Die Huisgenoot. 11 Des.

De Villiers, A.J.D. 1962. Vrouegalery. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

De Villiers, A.J.D. 1968. Onder die lemma 'Susanna Catharina Smit'. In Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek Dl.1. red. W.J. de Kock. Kaapstad: Nasionale Persboekhandel Bpk.

De Villiers, A.J.D. 1975. Barrevoets oor Drakensberg: pioniersvroue van die neëntiende eeu. Johannesburg. Perskor.

De Villiers, C.G., Pama, C. 1981. Genealogies of old South African Families. Kaapstad/Rotterdam. Revised ed.

De Villiers, Meyer. 1983. Afrikaanse grammatika vir volwassenes. Kaapstad: Nasou.

Dreyer, A. 1929. Die Kaapse Kerk en die Groot Trek. Kaapstad: Nas. Pers.

Dreyer, A. 1932. Die Voortrekkers en hul Kerk. Kaapstad: Nas. Pers.

Engelbrecht, S.P. 1936. Geskiedenis van die Nederduitse Hervormde Kerk van Afrika. Kaapstad/Pretoria: H.A.U.M. - J.H. de Bussy.

Evangelische Gezangen bijeen verzameld en in orde gebragt in de jaren 1803, 1804 en 1805. Amsterdam: J. Brandt et al.

Finch, P. (red). s.j. The New Elizabethan Reference Dictionary, fourth edition. United Kingdom: George Newnes Ltd. London.

Foucault, M. 1978. The History of Sexuality: An introduction. Harmondsworth: Penguin.

Franken, J.L.M. 1938. Duminy-Dagboeke. Kaapstad: Van Riebeeck Vereniging no.19.

Gerdener, G.B.A. 1934. Ons Kerk in die Transgariep. Kaapstad: S.A. Bybelvereniging.

Gilfillan, R., De vries, A. (reds.) 1989. Op die wyse van die Taal. In 'n huldigingsbundel vir prof. Merwe Scholtz. Kaapstad: Vlaeberg-Uitgewers.

Gusdorf, G. "Conditions and limits of autobiography." In: Olney 1980: 28-48.

Hanekom, T.N. 1959. Helperus Ritzema van Lier. Kaapstad/Pretoria: N.G. Kerk-Uitgewers.

Het Boek der Psalmen uit drie berijmingen, in het jaar 1773 gekozen met de noodige daarin gemaakte veranderingen. Amsterdam: J. Brandt et al.

Kannemeyer, J.C. 1984. Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur deel 1. Tweede Hersiene en bygewerkte uitgawe. Pretoria / Kaapstad: Academica.

Kestell, J.D. 1938. 'Voortrekkers wat ek geken het' Gedenkuitgawe van die Huisgenoot. Des.1938.

Kestell, C. Uit my vader se Dagboek, 1857 - 1880. Transkripsies deur J.D. Kestell.Trudie Kestell dokumenteversameling (PV 415 lêer 4/3/1) in die Instituut vir Eietydse Geskiedenis, Die Universiteit van die Oranje-Vrystaat.

Kleynhans, S.J. 1975. Die Brief en Dagboek as literêre vorme en as element in die Afrikaanse Letterkunde. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling. Johannesburg: Universiteit van die Witwatersrand.

Kicherer, J.J. 1806. Dagboek, geemenzame brieven en eename verdenkingen van L.C. Utrecht: Willem Yzerworst Academie-Drukker.

Landman, C. 1994. The piety of Afrikaans women: diaries of guilt. Pretoria: Unisa.

Langen, A. 1968. Der Wortschatz des deutschen Pietismus. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Le Roux, T.H. 1982. Die dagboek van Louis Trigardt. Preotria: J.L. van Schaik (Edms.) Bpk. 2de druk.

Lewin Robinson, A.M. (red). 1994. The Cape Journals of Lady Anne Barnard 1797 - 1798. Kaapstad: Van Riebeeck Vereniging tweede reeks nr. 24.

Lichtenstein, Hinrich. 1811. Reisen im südlichen Afrika in den Jahren 1803, 1804, 1805 und 1806. D1. I & II. Berlyn. Fotomeganiese herdruk Stuttgart: Brockhaus. 1967.

Malherbe, D.F. 1924. Afrikaanse spreekwoorde en verwante vorme Bloemfontein: Nas. Pers.

Mansvelt, N. 1884. Proeve van een Kaapsch-Hollandsch Idioticon. Kaapstad/Stellenbosch.

Muller, C.F.J. 1974. Die oorsprong van die Groot Trek. Kaapstad: Academica.

Muller, C.F.J. 1976. Leiers na die Noorde. Kaapstad: Tafelberg.

Nienaber, G.S. & P.J. 1944. Die opkoms van Afrikaans as Kultuurtaal. Pretoria: J.L. van Schaik Bpk. 2de verbeterde druk.

Odendal, F.F. (red.) 1974. Taalkunde - 'n lewe. Feesbundel vir prof. W. Kempen. Kaapstad: Tafelberg.

Olivier, P.L. 1941. Susanna Catharina Smit. Ongepubliseerde B.D.-tesis, U.P.

Olney, J. 1980. Autobiography: Essays Theoretical and Critical. Princeton: Princeton University Press.

Pascal, R. 1960. Design and Truth in Autobiography. Cambridge Massachusetts: Havard UP.

Petig, W.E. 1984. Literary antipietism in Germany during the first half of the 18th Century. New York/Berne/Frankfort: Peter Lang.

Philip, J. 1824. Memoires of Mrs. Mathilda Smith. London: F. Westley, Stationers Court.

Ponelis, F.A. 1979. Afrikaanse Sintaksis. Pretoria: J.L. van Schaik (Edms.) Bpk. 1ste uitgawe.

Preller, G.S. 1920. Voortrekkermense. Dele: I, II, III, IV. Kaapstad: Nasionale Pers.

Raidt, E.H. 1974. ' Nederlandse en Kaapse spreektaal in die 17de en 18de eeu.' In Odendal 1974: p.90-104, Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.

Raidt, E.H. 1984. 'Vrouetaal en taalverandering'. Tydskrif vir Geesteswetenskappe Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns jg.24 nr. 4 Des.1984.

Raidt, E.H. 1986. 'Taalvariasie in Agtiende-eeuse vroeutaal'. In die Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde jg.4: 4 Okt. 1986.

Raidt, E.H. 1991. Afrikaans en Sy Europese verlede. Derde Uitgawe Kaapstad: Nasou.

Redelinghuis, J.H. (red.) Die Afrikaner-familienaamboek. Kaapstad: s.j.

Roodt-Coetzee, K. 1961. 'Susanna Smit, skryfster van die Trek' in die Hertzog- Annale van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, jaarboek VIII Des 1961 jg.10, nr.14.

Schoeman. K. 1995. Die wêreld van Susanna Smit, 1799-1863. Kaapstad/Johannesburg/Pretoria: Human en Rousseau.

Scholtz J du P. 1963. Taalhistoriese Opstelle. Pretoria: J.L. van Schaik Bpk.

Scholtz, J du P. 1965. Afrikaans uit die vroeë tyd. Kaapstad: nasou Bpk.

Scholtz, J du P. 1972. Afrikaans-Hollands in die agtiende eeu. Kaapstad: Nasou Bpk.

Scholtz, J du P. 1980. Wording en Ontwikkeling van Afrikaans. Kaapstad:Tafelberg.

Scholtz, M. 1988. Joernaal van 'n trek: Uit die dagboek van Erasmus Smit. Kaapstad: Tafelberg.

Schoon, H.F. 1896. Uit die dagboek van Erasmus Smit. Kaapstad (Heruitgegee in G.S. Preller se Voortrekkermense II)

Spengemann, W.C. 1980. The forms of Autobiography: Episodes in the History of a Literary Genre. New Haven: Yale University Press.

Steenkamp, A. 1860. 'Gedenkschrift of journaal van onzen uittogt uit ons moederland tot hier aan Port Natal' in Elpis.

Steenkamp, L. 1939. "Uit die dagboek van 'n Voortrekkervrou". In Die dagboek van Anna Steenkamp deur 'n Paar Saamwerkers, Pietermaritzburg.

Stoeffler, E.F. 1965. The Rise of Evangelical Pietism. Leiden: E.J. Brill.

Stockenstrom, E. 1928. Geskiedenis van Suid-Afrika 1700-1914. Stellenbosch.

Tambling, J. 1990. Confession: Sexuality, sin, the subject. Manchester and NY: Manchester UP.

Thom, B.H. 1965. Die lewe van Gert Maritz. Kaapstad: Tafelberg. 2de uitgawe.

Thorne, J.O. & Collocott, T.C. (Red.) 1974. Chambers Biographical Dictionary. Revised edition. Great Britain: W & R Chambers.

Ueckermann, F.J. 1987. Die Afrikaanse geskrifte van Samuel Zwaartman. Ongepubliseerde M.A. -verhandeling. Johannesburg: Universiteit van die Witwatersrand.

Underhill, E. 1955. Mysticism. The Noonday Press New York.

Venter, H. 1852. De ondervindelijk bekeeringsweg Hester Venter 1852. Cape Town.:Microfilmed by the South African Library 1993.

Van Dale. 1950. Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandse Taal bewerk deur Kryskamp en De Tollenare. 's-Gravenhage: Nijhoff 7de druk.

Van Schalkwyk. 1937. Die dagboek as letterkundige genre in Suid-Afrika Oranje Vrystaat: M.A.- verhandeling.

Van Zijl, W.J. 1992. Van Skeepskis na Wakis tot Boekrak. Kaapstad: Lux Verbi.

Vriezen,Th. C. 1962. An outline of Old Testament Theology. Oxford: Basil Blackwell. English edition 1956.

Walker, E.A. 1948. The Great Trek. Londen: Adam & Charles Black. 3rd edition.

World Book Encyclopedia (International). 1992, 1993. Chicago, U.S.A.: World Book Inc

Zmegač, V. Et al. (Reds.) Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Band I/1 Athenäum (pp.33-35).